

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№15-16 серпень 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Норд Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Горлачук В. В., доктор економічних наук,
професор
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 15—16 серпень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,**

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 27.08.20 р.

Підписано до друку 27.08.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 28.0.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2708/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 15—16 серпень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Більська О. В.

Траєкторія соціально-економічного розвитку України 5

Косова Т. Д., Дєєва Н. Е., Ползківа Г. В.

Фінансова архітектоніка: потенціал розвитку для економіки, менеджменту, маркетингу 10

Сатир Л. М., Кепко В. М., Стаднік Л. І., Непочатенко А. В.

Бізнес-аналітична робота в комерційній діяльності: обґрунтування господарських рішень щодо роздрібної торгівлі 17

Пенькова О. Г., Харенко А. О., Невлад В. Ф.

Рекламні концепції просування продукції молокопереробних підприємств Черкаської області 22

Приказюк Н. В., Гуменюк Л. С.

Передумови розвитку кібер-страхування 28

Свиноус І. В., Гаврик О. Ю., Ткаченко К. В., Микитюк Д. М., Семисал А. В.

Сучасний стан та проблеми впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств 35

Заяць О. І.

Моделі конкурентної сили міжнародних інтеграційних об'єднань 40

Чміль Г. А.

Аналіз діяльності компанії в індустрії гостинності 47

Безугла Л. С.

Місце України у виробництві та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів серед країн світу 51

Маммадова С. И.

Современные проблемы механизма банковского кредитования в Азербайджане 57

Єрешко Ю. О., Товмасьян В. Р.

Теорія фінансової політики підприємства 63

Біляк Ю. В.

Складові, завдання та принципи фінансової безпеки суб'єктів господарювання 69

Кір'ян О. І.

Формування іміджу організації як джерела її стійкості та прибутковості 75

Гейко Л. І., Юрочко Т. П.

Політика здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Україні: огляд літератури 81

Матвійів В. В.

Витрати на систему охорони здоров'я в Україні в контексті підвищення якості надання медичних послуг 92

Кінзерська Н. В.

Складові зовнішньоекономічної діяльності як об'єкти бухгалтерського обліку в умовах невизначеності зовнішнього середовища 100

Помазан А. М.

Управління розвитком потенціалу наукоємних підприємств 106

Ратушна Ю. А.

Управління маркетингом в діяльності підприємства малого та середнього бізнесу 111

Державне управління

Абрамов В. І.

Безпека як трансгресія: онтологічний статус феномена національної безпеки 116

Даций Н. В., Губерт С. А., Харченко Л. С.

Антикорупційна політика як необхідна умова підвищення якості життя у громадянському суспільстві 121

Дяченко С. А.

Діджиталізація як сучасний механізм управління місцевими фінансами в умовах децентралізації влади 126

Лелеченко А. П.

Еволюція нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України 132

Терешкевич Г. Т. (с. Діогена)

Історичний вимір біоетики в контексті системи охорони здоров'я (публічно-управлінський аспект) 138

Васильєв І. О., Пруський А. В., Тищенко В. О.

Питання управління евакуацією людей — головний пріоритет при гасінні пожеж в торговельно-розважальних центрах 148

Супрунова І. В.

Сутність тіньової економіки як структурної складової державної безпеки 153

Ігнатенко О. С.

Громадянський контроль як інструмент впливу на процеси державного управління в сучасній Україні 158

Вівсяник О. М.

Міжнародні організації в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я 162

Бурик М. М.

Аналіз діяльності суб'єктів управління в сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури в Україні 168

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 15—16 / 2020

CONTENTS:

Bil'ska O. TRAJECTORY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	5
Kosova T., Dyeyeva N., Polzikova H. FINANCIAL ARCHITECTURE: DEVELOPMENT POTENTIAL FOR ECONOMICS, MANAGEMENT, MARKETING	10
Satyr L., Kepko V., Stadnik L., Nepochatenko A. BUSINESS ANALYTICAL WORK IN THE COMMERCIAL ACTIVITY: SUBSTANTIATION OF ECONOMIC DECISIONS CONCERNING RETAIL TRADE	17
Pen'kova O., Kharenko A., Nevlad V. ADVERTISING CONCEPTS OF THE PROMOTION OF THE PRODUCTION OF MILK PROCESSING ENTERPRISES IN CHERKASY REGION	22
Prykaziuk N., Gumenyuk L. PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF CYBER INSURANCE	28
Svynous I., Gavryk A., Tkachenko K., Mykytyuk D., Semysal A. THE CURRENT STATE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PRACTICE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	35
Zayats O. MODELS OF INTEGRATION GROUPINGS' COMPETITIVE FORCE	40
Chmil H. ANALYSIS OF THE COMPANY'S ACTIVITIES IN THE HOSPITALITY INDUSTRY	47
Bezuhla L. PLACE OF UKRAINE IN THE PRODUCTION AND SALE OF PLANT RAW MATERIALS FOR BIOLOGICALLY VALUABLE FOOD PRODUCTS AMONG COUNTRIES	51
Mammadova S. CURRENT PROBLEMS OF THE BANK LENDING MECHANISM IN AZERBAIJAN	57
Yereshko Ju., Tovmasian V. THEORY OF ENTERPRISE FINANCIAL POLICY	63
Biliak Y. COMPONENTS, TASKS AND PRINCIPLES OF FINANCIAL SECURITY OF BUSINESS ENTITIES	69
Kirian O. FORMATION OF THE ORGANIZATION'S IMAGE AS A SOURCE OF ITS STABILITY AND PROFITABILITY	75
Heiko L., Yurochko T. HEALTHY DIET POLICY FOR CHILDREN OF EARLY SCHOOL AGE IN UKRAINE: LITERATURE REVIEW	81
Matviyiv V. EXPENDITURE ON THE HEALTHCARE SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE QUALITY OF PROVISION OF MEDICAL SERVICES	92
Kinzerska N. COMPONENTS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AS OBJECTS OF ACCOUNTING IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT	100
Pomazan L. MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF POTENTIAL OF SCIENCE-INTENSIVE ENTERPRISES	106
Ratushna Ju. MARKETING MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS ENTERPRISES	111
 <i>Public administration</i>	
Abramov V. SECURITY AS A TRANSGRESS: ONTOLOGICAL STATUS OF THE NATIONAL SECURITY PHENOMENON	116
Datsii N., Hubert S., Kharchenko L. ANTI-CORRUPTION POLICY AS A NECESSARY CONDITION FOR THE IMPROVEMENT	121
Diachenko S. DIGITALIZATION AS A MODERN MECHANISM OF LOCAL FINANCE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER	126
Lelechenko A. EVOLUTION OF REGULATORY FRAMEWORK FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE	132
Tereshkevych H. (s. Diogena) THE HISTORICAL DIMENSION OF BIOETHICS IN THE CONTEXT OF THE HEALTH CARE SYSTEM (PUBLIC MANAGEMENT ASPECT)	138
Vasyliiev I., Pruskyi A., Tyshchenko V. HUMAN EVACUATION MANAGEMENT IS THE ISSUE OF TOP-PRIORITY DURING FIRE EXTINGUISHING IN SHOPPING AND ENTERTAINMENT CENTERS	148
Suprunova I. THE ESSENCE OF THE SHADOW ECONOMY AS A STRUCTURAL COMPONENT OF STATE SECURITY	153
Igratenko O. CIVIL CONTROL AS AN TOOL OF INFLUENCE ON PUBLIC GOVERNANCE PROCESSES IN MODERN UKRAINE	158
Vivsyanyk O. INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF STATE MANAGEMENT OF THE HEALTHCARE SYSTEM	162
Buryk M. ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF MANAGEMENT ENTITIES IN THE FIELD OF DEVELOPMENT OF ROAD AND TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN UKRAINE	168

О. В. Більська,
д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії, маркетингу
та національної економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-0940-8294

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.5

ТРАЄКТОРІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

O. Bilska,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Economic Theory, Marketing and National Economy, Classical Private University, Zaporozhye

TRAJECTORY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті обґрунтовано траєкторію соціально-економічного розвитку України за період 2013—2019 рр. Дослідження траєкторії розвитку держави вимагають постійного оновлення статистичних спостережень та переоцінювання загальної моделі з урахуванням нових вхідних даних. У дослідженні використано сукупність показників, що описують соціально-економічний розвиток держави за методологією Державної служби статистики України. Здійснено критичний аналіз рівня значень та динаміки соціально-економічних показників. До обраної сукупності показників застосовано методи інтегрального оцінювання. За результатами дослідження доведено поживлення та відновлення позитивної тенденції інтегрального показника соціально-економічного розвитку країни починаючи вже з 2016 р. Траєкторія соціально-економічного розвитку України мінлива, формується в межах певного коридору, що із часом поступово звужується, її принципові зміни збігаються із періодами кризи в державі.

The article substantiates the trajectory of socio-economic development of Ukraine for the period 2013—2019. The relevance of the research topic is proved by the fact that studies of the trajectory of the state require constant updating of statistical observations and reassessment of the overall model taking into account new input data. The study used a set of indicators describing the socio-economic development of the state according to the methodology of the State Statistics Service of Ukraine, in particular: average monthly wages, wage arrears, number of registered unemployed, consumer price index, industrial output, agricultural output construction work performed, export of goods, import of goods, retail trade turnover, freight turnover, passenger turnover. A critical analysis of the level of values and dynamics of socio-economic indicators.

The dynamics of these indicators show that 2014 was a difficult year for the country's economy, the number of bankrupt enterprises increased, so the growth rate of such an indicator as wage arrears was the most important for the entire period to be analyzed. In addition, in 2014, as a result of negative processes in the economy, the number of registered unemployed and the consumer price index increased and is of the greatest importance for the period under study. Also, due to the loss of territories, freight and passenger turnover in 2014 had the lowest rates. Negative trends in the economy are a consequence of the fact that exports and imports of goods reached the lowest value in 2015. In addition, as a result of measures approved by the government, including an increase in the minimum wage, there is an increase in the average monthly wage, the maximum value was recorded in 2017.

Integrated evaluation methods were applied to the selected set of indicators, indicators were rationed and additive coagulation was used. According to the results of the study proved a gradual recovery and recovery of the positive trend observed since 2016, at that time the figure reached 0.40 points and in 2019 amounted to 0.68 points. Thus, even in 2019 the level of socio-economic development is characterized as average, the dynamics are characterized by a high level of volatility. However, the trajectory of development is described by positive trends in recent years of the study.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, траєкторія, тенденція, динаміка, темпи росту, криза, національна економіка.

Key words: socio-economic development, trajectory, trend, dynamics, growth rates, crisis, national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Спрямовування соціально-економічного розвитку є пріоритетним завданням для владних структур в умовах, вирішення яких вимагає постійної адаптації макрота мікропроцесів держави до мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища. Чіткість, логічність та послідовність змін повинні мати поступовий характер, враховувати перехідні періоди та можливе відторгнення новацій. Задаючи траєкторію розвитку, необхідно розуміти допустимі межі зростання, наявні можливості скеровування на певних етапах розвитку, ризики втрати позицій та переходу на новий етап. Дослідження траєкторії у фазовому просторі вимагають постійного оновлення статистичних спостережень та переоцінення загальної моделі з урахуванням нових вхідних даних, тому тема актуальна та своєчасна.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Моніторингу тенденцій та формуванню нових траєкторій соціально-економічного розвитку присвячено багато наукових робіт. Проте, зважаючи на необхідність дотримання принципу сучасності та актуальності під час проведення наукових досліджень, вважаємо за потрібне вказати лише останні результати, які формують сучасний погляд на вирішення поставленої проблеми дослідження. Так, заслуговують на увагу роботи присвячені питанням соціально-економічного становища [2—4], тенденцій, динаміки та мінливості розвитку [4; 6; 7], впливу факторного середовища [3; 5; 6], розбудови та впровадження стратегій [5; 7], регіонального розвитку [3; 6; 9], моделювання [9—11] та інші. Втім, життя не стоїть на місці, тому результати потребують перегляду та переоцінення з урахуванням оновленого масиву даних.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати траєкторію соціально-економічного розвитку України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-економічний розвиток держави за методологією Державної служби статистики України опи-

сується таким кортежем параметрів: які визначаються у конкретний період. Динаміку показників наведено у таблицях 1, 2.

За результатами дослідження показника темпи росту середньомісячної заробітної плати встановлено, що протягом усього періоду відбувалося його зростання, при цьому процес був нестабільним, коефіцієнт варіації становив 60,18%. Так, незначно збільшуючись протягом 2010—2011 років з 117,47 % до 117,60 %, протягом наступних двох років показник мав тенденцію до зменшення і становив вже 106,91 % у 2013 році. У 2014 року відмічається зростання показника до значення 107,48 %, у 2015 році — до 120,68 %. У 2016 році темп росту показника майже не змінився і становив 120,86 %, проте, у 2017 році значення показника, досягнувши максимуму за досліджуваний період 140,12 %, почали знижуватися і становили у 2018 року 124,79 %, у 2019 році — 118,41 %.

Темп росту показника заборгованість з виплати заробітної плати коливалися протягом усього періоду. Коефіцієнт варіації становив 41,13%. Так, незначно знизившись із значення 82,68 % (2010 рік) до 80,24 % (2011 рік), з 2012 року (91,44 %) темп росту заборгованості з виплати заробітної плати почав стрімко зростати, досягнувши свого найбільшого за досліджуваний період значення у 2014 році 239,04 %. У 2015 році темпи росту показника різко зменшилися і досягли 77,18%, однак з 2016 року (106,55 %) почали зростати, досягнувши значення 118,18 у 2017 році, потім знов падіння у 2018 році до 111,68 % та незначне зростання у 2019 році до значення 114,72 %.

Темп росту показника кількість зареєстрованих безробітних коливався щороку. Коефіцієнт варіації становив 17,50%. Так, із значення 102,50 %, яке мав показник у 2010 році протягом наступного 2011 року показник знизився до рівня 88,60 %, знов збільшився до значення 104,97 % у 2012 році, впав до рівня 96,23 % у 2013 році та досяг найбільшого значення за досліджуваний період у 2014 році — 105,02 %.

Водночас у 2015 року відмічаємо падіння показника до значення 79,63 % у 2016 році і знов протягом 2017—2019 років його зростання, коли значення показника становили 90,69 %, 96,42 % та 100 % відповідно.

Показник темп росту Індекс споживчих цін стано-

Таблиця 1. Ряди динаміки показників соціально-економічного розвитку України

Найменування показника	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Середньомісячна заробітна плата, грн, Z^S	1906	2239	2633	3025	3234	3476	4195	5070	7104	8865	10497
Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн, B^Z	1473,3	1218,1	977,4	893,7	1019,4	2436,8	1880,8	2004	2368,4	2645,1	3034,4
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб, R^B	531,6	544,9	482,8	506,8	487,7	512,2	490,8	390,8	354,4	341,7	341,7
Індекс споживчих цін, %, I	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн, P^P	591965,4	792899,1	1008313,2	1014906,6	1006280,5	10066769	1351374,7	1565332,5	1926868	2261639,7	2272655,7
Обсяг сільськогосподарської продукції, млн грн, P^S	153800	184940	265100	258270	308100	370800	544193	631105	690895	843295	843295
Обсяг виконаних будівельних робіт, млн. грн, P^B	37886,8	43174,9	60454,3	62280	58879,8	50228,7	55917,5	70942,4	101074,6	136270,2	177009,5
Експорт товарів, млн дол. США, E	35602,9	46129,6	61950,2	63084,7	57433,3	50113,6	34523,3	32734,4	39486,1	43247,6	43247,6
Імпорт товарів, млн дол. США, M	40417,9	54087,6	74714,4	76860,7	70039,8	49820,4	34273,8	35058,7	44697,6	52113,3	52113,3
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн, T	442793,2	529883,2	674723,1	804330,8	884203,7	903534,5	1018778,2	1159271,9	816553,5	928556,4	928556,4
Вантажооборот, млн ткм, V	380	404572,8	426427,7	394648,1	379045	335151,7	315341,8	323473,9	343057,1	331661,4	338885,2
Пасажирооборот, млн пас. км, P	130,1	129815,3	134254	132479,7	128508,2	106147,8	97280,7	102239,4	99277,7	103792,4	103792,4

вив у 2010 році 97,15 %, незначно зменшився протягом 2011—2013 років до значення 95,41 % (2012 рік), а з 2013 року почав зростати (100,70 %) і у 2014 році досяг максимального значення за весь період, що підлягав аналізу, що становило 124,28 %. Далі відмічаємо зменшення показника у 2015 року до значення 114,73 %, яке продовжувалося до 2016 року, коли показник становив 78,44 %, а з 2017 року — знов зростання до рівня 101,16 % і зменшення у 2018, 2019 роках до 96,57 % та 94,81 % відповідно. Загалом коефіцієнт варіації становив 11,13 %.

Темпи росту показника обсяг реалізованої промислової продукції протягом 2010—2013 років мав чітку тенденцію до зниження та становив 133,94 %, 127,17 %, 100,65 % та 99,15 % відповідно. Однак, у 2014 році відмічаємо стрімке досягнення показником максимального значення за весь досліджуваний період 1000,39 % та таке ж стрімке його падіння до рівня 13,42 % у 2015 році. І знову бачимо різке збільшення показника у 2016 році до рівня 115,83 %, продовження зростання у 2017 році (123,10 %) та зменшення протягом 2018—2019 років, коли значення показника становили 117,37 % та 100,39 % відповідно. Загалом коефіцієнт варіації становив 123,62 %.

Щодо показника темпи росту обсягу сільськогосподарської продукції, який становив у 2010 році 120,25 %, відмічається його збільшення у 2011 році до значення 143,34 %, потім — різке падіння до 97,42 % (2012 рік) та поступове зростання, що тривало по 2015 рік включ-

но, коли темпи росту показника досягли максимального значення 146,76 %. Протягом 2016—2017 років відмічається зменшення показника із досягненням розміру 109,47 % у 2017 році, у 2018 році — зростання до значення 122,06 % та знов зменшення у 2019 році до 100 %. Коефіцієнт варіації становив 55,58 %.

Значення показника темпи росту обсягів виконаних будівельних робіт протягом періоду, що підлягав дослідженню, також суттєво коливалися. Так, протягом 2010—2011 років показник суттєво зростав і становив 113,96 % та 140,02 % відповідно, та, починаючи з 2012 року відмічаємо зменшення показника і у 2014 році його значення становило 85,31 %. Протягом 2015—2017 років значення показника стабільно зростали і становили 111,33 %, 126,87 % та 142,47 % відповідно. Далі відмічаємо зменшення показника, значення якого становили у 2018—2019 роках 134,82 % та 129,90 % відповідно. Загалом, коефіцієнт варіації становив 55,81 %.

Показник темпи росту Експорт товарів мав найбільші значення у 2010, 2011 роках, що становили 129,57 % та 134,30 % відповідно. Починаючи з 2012 року відмічається щорічне зменшення його значень до 68,89 % у 2015 році, протягом 2016—2017 років — зростання, коли показник становив 94,82 % та 124,63 % відповідно, та знов плавне падіння до значення 100 % у 2019 році. Коефіцієнт варіації становив 23,41 %.

Показник темпи росту Імпорт товарів зростав протягом 2010—2011 років та мав значення 133,82 % та

Таблиця 2. Статистичні показники за даними рядів динаміки соціально-економічного розвитку України

	Середньо-місячна заробітна плата, грн	Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	Індекс споживчих цін, %	Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	Обсяг сільськогосподарської продукції, млн грн	Обсяг виконаних будівельних робіт, млн грн	Експорт товарів, млн дол. США	Імпорт товарів, млн дол. США	Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	Вантажооборот, млн т км	Пасажирооборот, млн пас. км
Середнє значення	4749,45	1813,76	453,22	112,23	2169000,44	463072,09	77647,15	46141,21	53108,86	826471,35	326604,06	103428,88
Стандартне відхилення	2858,06	746,01	79,32	12,49	2681368,60	257396,95	43336,43	10803,28	14979,11	208959,84	114237,85	37221,09
Коефіцієнт варіації, %	60,18	41,13	17,50	11,13	123,62	55,58	55,81	23,41	28,20	25,28	34,98	35,99

138,14 % відповідно. Протягом 2012—2015 років відмічаємо тенденцію зменшення показника, що становив 102,87 %, 791,13 %, 71,13 % та 68,79 % відповідно. Однак за 2016—2017 роки відмічаємо зростання показника до 127,49 % у 2017 році та знов падіння протягом 2018—2019 років, коли показник становив 116,59 % та 100 % відповідно. Коефіцієнт варіації становив 28,20 %.

Показник темпи росту роздрібної торгівлі, який становив у 2010 році 119,67 %, збільшився у 2011 році до значення 127,33 %, протягом 2012—2014 років мав тенденцію до зменшення і становив 119,21 %, 109,93 % та 102,19 % відповідно. У 2015 році показник збільшився до значення 112,75 %, тенденція тривала по 2016 рік, однак збільшення було несуттєве і показник становив 113,79 %. У 2017 році — різке зменшення показника до значення 70,44 %, у 2018 році значення показника збільшилося майже до рівня 2016 року і становило 113,72 %, у 2019 році — знов падіння до рівня 100 %. Коефіцієнт варіації становив 25,28 %.

Показник темпи росту вантажообороту, який мав максимальне значення у 2010 році — 106466,53 %, за весь період, що досліджувався, так і не досяг навіть приблизного рівня, що відмічався на початку досліджуваного періоду, протягом 2011—2019 років незначно коливався і на кінець періоду дорівнював 102,18 %. Загалом коефіцієнт варіації становив 34,98 %.

Аналогічну тенденцію має і показник темпи росту пасажирообороту, найбільше значення якого також відмічено у 2010 році — 99781,17 %, також коливався і на кінець періоду становив 100 %. Коефіцієнт варіації становив 35,99 %.

Таким чином, відмічаємо, що 2011 рік характеризується найвищими темпами росту таких показників, як обсяг сільськогосподарської продукції, обсяг виконаних будівельних робіт, експорт товарів, імпорт товарів та роздрібної торгівлі. Водночас динаміка наведених показників свідчить про те, що 2014 рік був тяжким для економіки країни, збільшилася кількість збанкрутих підприємств, тому темпи росту такого показника, як заборгованість з виплати заробітної плати, мала найбільше значення за весь період, що підлягав аналізу (239,04 %). Максимальне значення також досягнув і такий показник, як темпи росту обсягів реалізованої промислової продукції (1000,39 %), що пояснюється необхідністю реалізації активів промислових підприємств, у тому числі і для погашення заборгованості по заробітній платі працівників.

Крім того, у 2014 році у результаті негативних процесів в економіці зростає та має найбільше значення за період, що підлягав дослідженню, кількість зареєстрованих безробітних (105,02 %) та індекс споживчих цін (124,28 %). Також внаслідок втрати територій вантажооборот та пасажирооборот у 2014 році мав найнижчі показники. Негативні тенденції в економіці є наслідком того, що експорт та імпорт товарів досягли у 2015 році найнижчого значення, що становить 68,89 % та 68,79 % відповідно.

Водночас, як результат затверджених урядом заходів, у тому числі, і щодо збільшення розміру мінімальної заробітної плати, відмічається зростання середньомісячної заробітної плати, максимальне значення зафіксовано у 2017 році.

З метою формування загального уявлення про траєкторію соціально-економічного розвитку України, використаємо методи побудови інтегральних показників у наступній послідовності:

1) нормування показників відповідно до якості їх впливу:

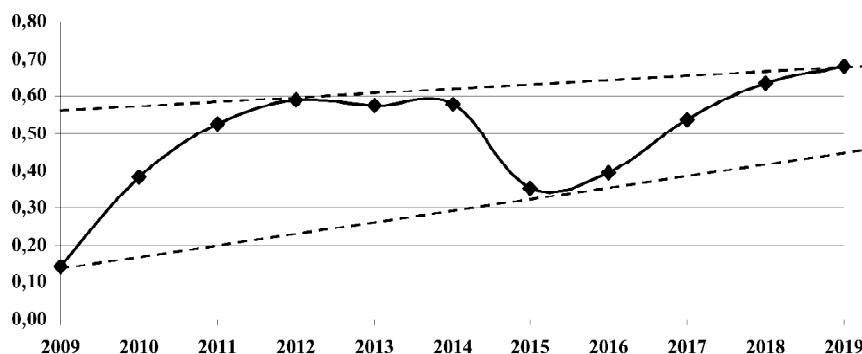

Рис. 1. Траєкторія соціально-економічного розвитку України, ум. од.

$$x_{ij} = \frac{x_{ij\max} - x_{ij}}{x_{j\max} - x_{j\min}};$$

$$x_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{j\min}}{x_{j\max} - x_{j\min}}, x_{j\min} = \min_i x_{ij}, x_{j\max} = \max_i x_{ij};$$

2) адитивна або мультиплікативна згортка, в нашому випадку — адитивна:

$$Q_A = \sum_{j=1}^n w_j X_j, Q_A = \frac{1}{n} (\sum_{j=1}^n X_j), Q_A = \prod_{j=1}^n X_j^{w_j}.$$

$$Q_A \in [0;1].$$

У результаті маємо наступну траєкторію соціально-економічного розвитку України (рис. 1).

ВИСНОВКИ

Зважаючи на отримані результати дослідження, дійшли висновку, що траєкторія соціально-економічного розвитку України формується в межах певного коридору, що із часом поступово звужується, її принципів змінюються із періодами кризи в державі. Доведено зростання інтегрального показника соціально-економічного розвитку країни протягом 2009—2012 рр. з рівня 0,14 п. до рівня 0,59 п., далі показник незначно знизився у 2013—2014 рр. до рівня 0,58 п. та різко знизився у 2015 р. до рівня 0,35 п. Поступове пожвавлення та відновлення позитивної тенденції спостерігається з 2016 р., на той період показник досяг рівня 0,40 п. та вже у 2019 р. становив 0,68 п. Отже, навіть у 2019 р. рівень соціально-економічного розвитку характеризується як середнього значення, динаміці притаманний високий рівень волатильності. Втім, траєкторія розвитку описується позитивними тенденціями в останні роки дослідження.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Гудзинський О.Д., Судомир С.М. Соціально-економічний розвиток макро-і мікро структур: соціально-інноваційний аспект. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки 3 (2017): 20—26.
3. Ярошенко І.В., Семигуліна І.Б. Соціально-економічний розвиток регіонів України в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів. Бізнес Інформ. 2016. № 7 (462).
4. Тимошенко Л.М., Сімахова А.О. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки. Mechanism of Economic Regulation. 1 (2015): 68—78.
5. Степаненко А., Омельченко А. Соціально-економічний розвиток України у вимірах стратегічних ризиків. Економіст. 8 (2014): 8—11.
6. Пурський О.І., Мороз І.О., Моїсеєнко О.І. Соціально-економічний моніторинг як фактор стабільного і збалансованого розвитку регіону. Бізнес Інформ. 2012. № 6. С. 39—41.
7. Диха М.В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави. Економіка України. 2013. 2. С. 29—37.

8. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: монографія / Н.В. Сментина. Одеса: Атлант, 2015. 365 с.

9. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. К.: НІСД, 2012. 368 с.

10. Кучерова Г.Ю. Трендовий аналіз показників соціально-економічного розвитку України в умовах небезпеки та зміни вектору державної політики. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 3. С. 116—125

11. Кучерова Г.Ю., Кравець О.В. Імітаційне моделювання рівня соціально-економічного розвитку як індикатора стану безпеки країни. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 5. С. 4—13.

References:

1. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 3 June 2020).
2. Gudzensky, O.D, Sudomir, S.M. (2017), "Socio-economic development of macro-and micro-structures: socio-innovative aspect", Visnyk XNAU. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 20—26.
3. Yaroshenko, I.V. and Semigulina, I.B. (2016), "Socio-economic development of the regions of Ukraine in terms of external and internal challenges", Byznis Inform, vol. 7 (462).
4. Tymoshenko, L.M. and Simakhova, A.A. (2015), "Socio-economic development and its managed provision in terms of innovative model of social dynamics", Mechanism of Economic Regulation, vol. 1, pp. 68—78.
5. Stepanenko, A. and Omelchenko, A. (2014), "Socio-economic development of Ukraine in the measurement of strategic risks", Ekonomist, vol. 8, pp. 8—11.
6. Pursky, O.I. Moroz, I.O. and Moiseenko, O.I. (2012), "Socio-economic monitoring as a factor of stable and balanced development of the region", Biznes Inform, vol. 6, pp. 39—41.
7. Dykha, M.V. (2013), "Principled approaches to determining the strategy of socio-economic development of the state", Ekonomika Ukrainy, vol. 2, pp. 29—37.
8. Smentina, N.V. (2015), Strategichne planuvannya social'no-ekonomichnogo rozvytku na mezorivni: teoriya, metodologiya, praktyka [Strategic planning of socio-economic development at the meso level: theory, methodology, practice], Odesa, Ukraine.
9. Sukhorukov, A.I. (2012), Modelyuvannya ta prognosuvannya social'no-ekonomichnogo rozvytku regioniv Ukrainy [Modeling and forecasting of socio-economic development of the regions of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
10. Kucheroval, H. (2019), "Trend analysis of indicators of socio-economic development of Ukraine in conditions of danger and changes in the vector of public policy", Current economic problems, vol. 3, pp. 116—125
11. Kucheroval, H. and Kravets, O. (2019), "Simulation modeling of the level of socio-economic development as an indicator of the state of security of the country". Current economic problems, vol. 5, pp. 4—13.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2020 р.

Т. Д. Косова,

д. е. н., професор, провідний фахівець, Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-1859-0542

Н. Е. Дєєва,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Київський національний торговельно-економічний університету, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2278-549X

Г. В. Ползікова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та маркетингу,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури", м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0003-4946-4538

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.10

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТОНІКА: ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ, МЕНЕДЖМЕНТУ, МАРКЕТИНГУ

T. Kosova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Leading Specialist, National Aviation University, Kyiv

N. Dyeyeva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

H. Polzikova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Accounting and Marketing, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipro

FINANCIAL ARCHITECTURE: DEVELOPMENT POTENTIAL FOR ECONOMICS,
MANAGEMENT, MARKETING

Актуальність статті визначається зростанням уваги до розвитку методології фінансової архітектоники в умовах переосмислення нових процесів, які виникають в економічній, маркетинговій діяльності, менеджменті. Метою статті є визначення потенціалу розвитку фінансової архітектоники для економіки, менеджменту, маркетингу. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є методи діалектичного пізнання, аналізу і синтезу, узагальнення, систематизації. Основний науковий результат статті полягає у визначенні потенціалу розвитку фінансової архітектоники для економіки, менеджменту, маркетингу на основі ідентифікації принципів побудови і взаємодії фінансово-економічної, управлінської та маркетингової систем. Обґрунтовано дефініції фінансової архітектоники і фінансової архітектури, проведено їх порівняння, визначено їх спільні риси і відмінності. Фінансову архітектонику визначено: по-перше, наукою про створення фінансової архітектури, про природу, специфіку, принципи розбудови фінансових систем різних рівнів; по-друге, категорією вищого порядку порівняно з фінансовою архітектурою, оскільки містить методологію її створення, і ґрунтується не лише на ієрархічних, але і на мережних зв'язках; по-третє, як побудову, структуру фінансової системи, яка ґрунтується на гармонійному взаємозв'язку об'єднаних у єдине ціле елементів, орієнтованих на ефективне управління фінансовими ресурсами, їх оптимальне розподілення між економічними агентами. Основними підходами до трактування фінансової архітектоники визначено: процесний і системний. Відповідно до першого підходу вона є процесом прийняття управлінських рішень, які стосуються збалансування фінансових та економіко-виробничих, управлінських і маркетингових

відносин; згідно з другим підходом, фінансова архітектура — складна система, що має внутрішню цілісну структуру і функціонує в умовах невизначеності й імовірнісної природи параметрів економічного середовища і здатна продукувати отримання синергетичного ефекту (мобілізаційного, накопичувального, реалізаційного). Систематизовано якісні ознаки фінансової архітектури та її функції для економіки, менеджменту, маркетингу. Показано, що прийоми фінансової архітектури дозволяють гармонізувати функціонування елементів економічної, управлінської, маркетингової систем, забезпечувати їх взаємодію, стійкий і збалансований розвиток на різних рівнях (макро-, мезо-, мікро-) із виникненням ефекту фінансiалiзацiї. Формалізовано потенціал фінансової архітектури для розвитку економіки, менеджменту і маркетингу в категоріях функцій управління.

The relevance of the article is determined by the growing attention to the development of the methodology of financial architecture in terms of rethinking the new processes that arise in economic, marketing and management. The purpose of the article is to determine the development potential of financial architecture for economics, management, marketing. Theoretical and methodological basis of the study are the methods of dialectical cognition, analysis and synthesis, generalization, systematization. The main scientific result of the article is to determine the potential for the development of financial architecture for economics, management, marketing based on the identification of the principles of construction and interaction of financial and economic, management and marketing systems. The definitions of financial architecture and financial architecture are substantiated, their comparison is made, their common features and differences are determined. Financial architecture is defined by: first, the science of creating financial architecture, the nature, specificity, principles of development of financial systems at different levels; secondly, a higher-order category compared to financial architecture, as it contains the methodology of its creation, and is based not only on hierarchical but also on network connections; thirdly, as a construction, the structure of the financial system, which is based on the harmonious interconnection of the elements united in a single whole, focused on the effective management of financial resources, their optimal distribution among economic agents. The main approaches to the interpretation of financial architecture are: process and system. According to the first approach, it is the process of making managerial decisions concerning the balancing of financial and economic-industrial, managerial and marketing relations; According to the second approach, financial architecture is a complex system that has an internal integral structure and operates under conditions of uncertainty and probabilistic nature of the parameters of the economic environment and is able to produce a synergistic effect (mobilization, accumulation, implementation). The qualitative features of financial architecture and its functions for economics, management, marketing are systematized. It is shown that the techniques of financial architecture allow to harmonize the functioning of elements of economic, managerial, marketing systems, ensure their interaction, sustainable and balanced development at different levels (macro-, meso-, micro) with the emergence of the effect of financialization. The potential of financial architecture for the development of economics, management and marketing in the categories of management functions is formalized.

*Ключові слова: фінансова архітектура, потенціал розвитку, економіка, менеджмент, маркетинг.
Key words: financial architecture, development potential, economics, management, marketing.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах інтеграції України до європейського економічного і соціокультурного простору зростає роль забезпечення ефективного структурно-секторального розвитку з метою забезпечення просування до пост-

індустріального суспільства і усунення факторів, які деформують ринковий характер відносин в економіці, менеджменті, маркетинзі. Теоретико-методологічним підґрунтям вирішення окресленого завдання можуть слугувати закони архітектури, зокрема правило "золотої пропорції", яке дозволяє визначити оптимальну секторальну структуру шляхом аналізу існуючих структурних пропорцій, а також найбільш наближені до іде-

альних засоби організації виробництва і збуту продукції, товарів, робіт, послуг, організаційні структури управління тощо [1, с. 27]. Методологія фінансової архітекτονіки дозволяє не лише забезпечити композиційне впорядкування та єднання всіх структурних елементів фінансової системи на місцевому рівні та її цілісність, а й виявити причинно-наслідкові зв'язки між ними і обумовити дієві механізми управління змінами, а також розкрити можливості щодо її саморозвитку і удосконалення [2, с. 77]. Актуальність зростання уваги до розвитку методології фінансової архітекτονіки обумовлена потребою переосмислення нових процесів, які виникають в економічній, маркетинговій діяльності, менеджменті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питанням міждисциплінарних зв'язків фінансової архітекτονіки присвячені праці багатьох учених. Полторак А.С. надає визначення категорії "фінансова глобалізація" через врахування архітекτονіки інтеграційних процесів у фінансовій сфері як інтеграції національних фінансових систем у світових інститутах та фінансових ринках завдяки вільному руху капіталів, що відбувається на трьох рівнях прояву: національному, регіональному, світовому [3, с. 94]. Черненко О.В. запропоновано архітекτονіку маркетингової інформаційної системи, яка є адаптованою до особливостей нового середовища та дозволяє простежити процес утворення, природу та напрями руху інформації [4, с. 438]. Доценко С.І., Краснобаєвою В.А. досліджено архітекτονіку функціональної системи як основу для формування моделі діяльності енергетичного менеджменту [5, с. 21]. Сосновською О.О., Житар М.О. узагальнено сукупність чинників та стійких характеристик внутрішнього та зовнішнього фінансового простору, які безпосередньо впливають на особливості побудови фінансової архітекτονіки підприємств та безпеку їх фінансової підсистеми в умовах невизначеності економічного середовища [6, с. 196]. Кузенко О.Л. акцентує увагу на фінансовій архітектоніці як безпековій категорії, що має специфіку на різних рівнях управління [7, с. 133]. У циклі наукових праць Глущенко О.В. фінансова архітектоніка розглядається скрізь призму нових теоретико-методологічних аспектів управління економічними процесами [8; 9] з акцентом на публічні фінанси [10, с. 333]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати недостатню увагу до дослідження діалектики взаємозв'язку фінансової архітекτονіки із економікою, менеджментом, маркетингом.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення потенціалу розвитку фінансової архітекτονіки для економіки, менеджменту, маркетингу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Поняття "архітектоніка" має грецьке походження і містить підтексти, які асоціюються із "системою", "головною будовою", "конструкцією", "композицією" тощо. Історично термін "архітектоніка" виник у сфері будівництва для визначення загальних закономірностей створення цілісних будівельних конструкцій, співвідношення зовнішніх та внутрішніх (конструктивних) частин. У сучасних умовах сфера використання терміну значно розширилася, що привело до виникнення стійких словосполучень "інституціональна архітектоніка", "соціальна архітектоніка", "фінансова архітектоніка", які віддзеркалюють цілісність суспільства, співвідношення частин та цілого у широкому спектрі політичних, соціально-економічних відносин. "Архітектура" та "архітектоніка" є близькими поняттями, відмінність між якими полягає у визначенні ролі ієрархії під час розкриття сполучення між їх елементами [11, с. 50]. В архітектурі вона значно вище, ніж в архітектоніці, оскільки в рамках останньої поширені також горизонтальні, або мережеві, зв'язки між елементами.

В основі "фінансової архітекτονіки" лежить гармонійний взаємозв'язок між об'єднаними у єдине ціле елементами фінансової системи, який уособлюється у формуванні, розподілі і використанні фінансових ресурсів, русі грошових коштів, що генеруються операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю, а також у складанні та контролі виконання бюджетів на економічну, управлінську та маркетингову діяльність. Як синтетична категорія, фінансова архітектоніка формалізує принципи побудови і взаємодії фінансово-економічної, управлінської та маркетингової систем, визначає вектори і загальну динаміку їх розвитку у напрями досягнення визначеної місії та стратегічних завдань.

Різноманіття підходів до трактування фінансової архітекτονіки зводиться до двох основних: процесний і системний. Відповідно до першого підходу вона є процесом узгодженого управління фінансовими та іншими ресурсами підприємства; інструментом збалансування фінансових та економіко-виробничих, управлінських і маркетингових відносин; згідно з другим підходом, фінансова архітектоніка — складна система, що функціонує в умовах невизначеності й імовірнісної природи параметрів економічного середовища і здатна продукувати отримання синергетичного ефекту як значного нарощення прибутковості підприємства, так і низки позитивних соціальних екстерналій [12, с. 21]. Як інституційний процес, фінансова архітектоніка реалізується через управлінські рішення, які приймаються в інтересах збалансованості фінансової системи держави, регіонів, суб'єктів господарювання, домогосподарств. Як система фінансова архітектоніка має внутрішню сутність і структуру, цілісність якої виявляється шляхом формування особливої взаємодії, обумовленості, композиційного сполучення між її елементами за умов нескінченно великої їх кількості шляхом впорядкування.

Якісними ознаками фінансової архітекτονіки є: відкритість, здатність до розвитку, цілісність зовнішньої форми та внутрішнього змісту, здатність до розмежу-

вання системних і несистемних елементів. Нестабільність економічного простору призводить до виникнення хаотичних явищ, які здатні порушити стійкість і саму цілісність фінансової системи. У зазначених умовах фінансова архітекtonіка виконує захисну функцію, даючи адекватну відповідь на дію певних атракторів, — приймаючи зміну існуючих, та/або виникнення системних елементів, а також протидіючи створенню несистемних елементів. Здатність фінансової архітекtonіки розпізнавати якість і напрям змін забезпечує стійкість стану фінансової системи у точках біфуркації.

Фінансова архітекtonіка — це структура фінансової системи, яка відповідає її внутрішній сутності, виявляє свої ознаки у процесі управління і опосередковує рух фінансових ресурсів і грошей у економіко-виробничих і маркетингових системах.

Фінансова архітекtonіка є наукою про створення фінансової архітектури, про природу, специфіку, принципи розбудови фінансових систем різних рівнів, які ґрунтуються на єдності, загальних закономірностях їх розвитку й регулювання [13, с. 31]. Поняття фінансових систем і фінансової архітектури є тісно пов'язаними між собою, оскільки в їх основі лежать елементи та зв'язки між ними. Розвиток фінансової архітектури супроводжується виникненням якісно нових елементів в організації економічної, управлінської, маркетингової діяльності у фінансовому просторі. Фінансова архітектура є вибудованою сукупністю елементів фінансового забезпечення функціонування економічної системи, менеджменту і маркетингу, їх фінансового регулювання, фінансового контролю, а також визначення фінансових критеріїв ефективності.

Потенціал розвитку фінансової архітекtonіки для економіки, менеджменту, маркетингу пов'язаний із функціями, які вона виконує:

- побудова фінансових елементів моделей функціонування та інтеграції зазначених систем;
- формування фінансової інфраструктури, що опосередковує економічні відносини, менеджмент, маркетинг;
- зовнішнє фінансове регулювання економічних відносин, менеджменту, маркетингу, у т.ч. шляхом регламентування на основі Податкового і Бюджетного кодексів України, кодексів корпоративного управління, фінансових норм і стандартів;
- внутрішнє фінансове регулювання економічних відносин, менеджменту, маркетингу, у т.ч. на основі фінансового контролінгу (виділення центрів витрат, прибутків, відповідальності);
- розробка і реалізація фінансової стратегії і тактики менеджменту, економічної і маркетингової політики;
- зниження фінансових ризиків, які супроводжують економічну, управлінську, маркетингову діяльність.

Конкурентоспроможність поняття "архітекtonіка" порівняно з аналогами, такими як "система", "ринок", "механізм" визначається якісними трансформаціями економіки, менеджменту, маркетингу на основі формування нових технологічних укладів, інноваційних технологій, зростання ролі інтелектуального капіталу, електронних форм бізнес-процесів в економіці, менеджменті, маркетинзі. Архітекtonіка їх фінансового забезпечен-

ня визначає форму і просторове розміщення елементів економіки, менеджменту, маркетингу, їх мережеві взаємозв'язки та ієрархічну підпорядкованість досягненню стратегічних завдань.

Фінансова архітекtonіка має стійкі діалектичні зв'язки на різних рівнях управління і стимулювання економічних процесів:

- на макрорівні — із бюджетною підтримкою економічної діяльності, державним інвестуванням, державним податковим менеджментом, забезпеченням прозорості публічних закупівель, державним аудитом ефективності і законності витрачання бюджетних коштів;
- на мезорівні — із механізмами бюджетної децентралізації, спільним інвестуванням територіальних громад, або краудфандингом (англ. crowdfunding, crowd — "громада, гурт, юрба", funding — "фінансування"), регіональним податковим менеджментом, забезпеченням прозорості реалізації регіональних і галузевих бюджетних програм, муніципальним аудитом ефективності і законності витрачання бюджетних коштів;
- на мікрорівні — зі зміцненням конкурентоспроможності підприємства на фінансовому і товарному ринках; оптимізацією структури фінансових ресурсів; гармонізацією загального, фінансового, маркетингового менеджменту; забезпеченням економічного потенціалу необхідним обсягом фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних ресурсів.

На різних економічних рівнях фінансова архітекtonіка може приймати специфічні форми залежно від виду економічних відносин, які нею опосередковуються. Однією із таких форм на макро- і мезорівні є бюджетна архітекtonіка, яка є динамічним інституційним процесом реалізації бюджетної політики в конкретних соціально-економічних умовах розвитку держави, який полягає у формуванні ієрархічної системи бюджетного простору, складовими якої є оптимальні співвідношення бюджетних, соціальних, податкових, монетарних та державних боргових індикаторів, що визначають бюджетний процес, спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами з метою підвищення стандартів життя і рівня добробуту населення [14, с. 7].

На мікрорівні фінансова архітекtonіка лежить в основі управління корпоративними структурами та поєднує елементи фінансового менеджменту, кадрового менеджменту, маркетингового менеджменту.

Ієрархія елементів фінансової архітекtonіки прослідковується на прикладі взаємодії публічних (централізованих) фінансів, які домінують над приватними (децентралізованими). Ієрархія проявляється у упорядкуванні правил функціонування фінансів мезо- і мікрорівня, акумуляції і перерозподілі податкових надходжень, прийнятті рішень щодо фінансування суспільних потреб. Із позицій ієрархічного підходу фінансова архітекtonіка є сукупністю загальносистемних імперативів та домінант, які створюють систему, орієнтовану на оптимальність, безперервність руху фінансових потоків із метою забезпечення сталості соціально-економічного розвитку національного господарства [15, с. 23].

Централізовані фінанси макро- і мезорівня представлені державною і муніципальною власністю, децентралізовані — приватною власністю і власністю домо-

господарств. Проте це не виключає участь у капіталі суб'єктів господарювання недержавної форми власності держави і територіальних громад. Архітектура децентралізованих фінансів забезпечує найбільш тісний зв'язок із елементами економіки, менеджменту, маркетингу, оскільки саме на цьому рівні відбувається перетворення фінансових ресурсів на готову продукцію, товари, роботи та послуги у процесі виробничо-економічної стадії, збут кінцевого продукту для його подальшого проміжного і кінцевого споживання, відтворення людського капіталу тощо. Децентралізовані фінанси також демонструють мережеві зв'язки між елементами фінансової архітектури, представленими суб'єктами господарювання і домогосподарками, відносини між якими є рівноправними і регулюються нормами цивільного права.

Атрибути фінансової архітектури визначаються об'єктивними і суб'єктивними факторами. До першої групи факторів відносять: параметри інституціонального середовища функціонування економічних суб'єктів; до другої — цільові орієнтири, визначені органами державного і муніципального управління, власниками та менеджерами підприємницьких структур; економічна поведінка суб'єктів прийняття управлінських рішень та споживачів, що визначається їх особистісними та психіко-емоційними якостями [16, с. 38].

Ієрархічна взаємодія елементів фінансової архітектури відбувається за допомогою трансмісійного механізму, який забезпечує управлінський вплив державного інституту (модератору) на поведінку економічних агентів, що відображається у зміні певних макроекономічних індикаторів. За очікуваної поведінки суб'єктів — отримувачів імпульсів та належній якості трансмісійного каналу фінансова система переходить до бажаного стану. Наявність відхилень пояснюється нераціональною, або неочікуваною поведінкою економічних агентів, помилковим вибором ними стратегій, імпульсами слабкої сили або нечітко визначеним векторами руху ресурсів (потоків, платежів), які виходять від суб'єкта управління. Об'єктами трансмісії у рамках фінансової архітектури є: податкові платежі, грошові потоки, фінансові ресурси.

Як система, фінансова архітектура має досягати конкретної мети, а результати її досягнення мають вимірюватися показниками ефективності, провідне місце серед яких посідають показники фінансової ефективності, що мають певну специфіку на різних економічних рівнях:

- на макрорівні — сальдо Державного і консолідованого бюджету, величина внутрішнього і зовнішнього державного боргу; податкове навантаження на платників податків; рівень бюджетного забезпечення добробуту населення країни; розмір втрат бюджету від неефективного державного управління і публічних закупівель;

- на мезорівні — питома вага трансфертів у доходах місцевих бюджетів, сальдо місцевих бюджетів, рівень бюджетного забезпечення потреб територіальних громад;

- на мікрорівні — величина фінансового результату, рентабельності, вартості підприємства.

Конструктивним підґрунтям фінансової архітектури є досягнення ресурсної рівноваги, яка забезпечується балансом фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних ресурсів. Порушення зазначеної рівноваги означає дефіцит певного виду ресурсу, який підлягає балансуванню із внутрішніх і зовнішніх джерел.

Потенціал фінансової архітектури для розвитку економіки, менеджменту і маркетингу можна описати в категоріях функцій управління:

- стратегічне планування цільових орієнтирів фінансової архітектури та їх конкретизація на рівні економічної, управлінської, маркетингової діяльності;

- тактичне планування, у рамках якого уточнюються стратегічні плани щодо створення конструктивних елементів фінансової архітектури;

- оперативне управління, у рамках якого забезпечується прийняття рішень відповідальними особами шляхом підготовки розпорядчих документів;

- управлінський облік доходів і витрат за елементами і видами діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна);

- забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю за виконанням управлінських рішень, досягненням стратегічних завдань і ефективністю взаємодії елементів фінансової архітектури.

Оскільки фінансова архітектура є системою, здатною протидіяти негативним факторам зовнішнього і внутрішнього середовища і забезпечувати динамічну рівновагу, то сукупний ефект від її функціонування може перевищувати арифметичну суму ефектів, які виникають на рівні інституційних одиниць, тобто мова йде про синергетичний ефект. За умови дотримання принципу двоїстості (зовнішньої і внутрішньої цілісності фінансової архітектури як системи) виникають синергетичні ефекти у таких формах: мобілізаційна, накопичувальна, реалізаційна [17, с. 125], які можна узагальнити одним терміном — фінансціалізація (англ. — financialization). У рамках даного дослідження під фінансціалізацією розуміємо форму функціонування економіки, менеджменту та маркетингу, що характеризується розширенням сфери фінансових відносин, переважанням фінансових угод, важливістю фінансових результатів як критеріїв оцінки ефективності діяльності тощо. Мобілізаційний синергетичний ефект фінансової архітектури полягає в мобілізації економічного, управлінського, маркетингового потенціалу, накопичувальний — в їх акумуляції, реалізаційний — в їх використанні.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Основний науковий результат статті полягає у визначенні потенціалу розвитку фінансової архітектури для економіки, менеджменту, маркетингу на основі ідентифікації принципів побудови і взаємодії фінансово-економічної, управлінської та маркетингової систем.

1. Дефініцію фінансової архітектури пропонується визначити як побудову, структуру фінансової системи, яка ґрунтується на гармонійному взаємозв'язку об'єднаних у єдине ціле її елементів, орієнтованих на ефективне управління фінансовими ресурсами, їх опти-

мальне розподілення між економічними агентами. Фінансова архітектура є вибудованою сукупністю елементів фінансового забезпечення функціонування економічної системи, менеджменту і маркетингу, їх фінансового регулювання, фінансового контролю, а також визначення фінансових критеріїв ефективності.

2. Фінансова архітектура є наукою про створення фінансової архітектури, про природу, специфіку, принципи розбудови фінансових систем різних рівнів, які ґрунтуються на єдності, загальних закономірностях їх розвитку й регулювання. Фінансова архітектура є категорією вищого порядку порівняно з фінансовою архітектурою, оскільки містить методологію її створення, і ґрунтується не лише на ієрархічних, але і на мережових зв'язках.

3. Основними підходами до трактування фінансової архітектури визначено: процесний і системний. Відповідно до першого підходу вона є процесом прийняття управлінських рішень, які стосуються збалансування фінансових та економіко-виробничих, управлінських і маркетингових відносин; згідно з другим підходом, фінансова архітектура — складна система, що функціонує в умовах невизначеності й імовірнісної природи параметрів економічного середовища і здатна продукувати отримання синергетичного ефекту (мобілізаційного, накопичувального, реалізаційного), має внутрішню сутність і структуру, цілісність якої виявляється шляхом формування особливої взаємодії, обумовленості, композиційного сполучення між її елементами за умов нескінченно великої їх кількості шляхом впорядкування.

4. Якісними ознаками фінансової архітектури є: відкритість, здатність до розвитку, цілісність зовнішньої форми та внутрішнього змісту, спосібність розмежування системних і несистемних елементів, захист від негативної дії атракторів, забезпечення стійкості стану фінансової системи у точках біфуркації. Функції фінансової архітектури для економіки, менеджменту, маркетингу пов'язані із тим, які вона виконує: побудова фінансових елементів моделей функціонування та інтеграції зазначених систем; формування фінансової інфраструктури, зовнішнє та внутрішнє фінансове регулювання економічних відносин, менеджменту, маркетингу; розробка і реалізація фінансової стратегії і тактики менеджменту, економічної і маркетингової політики; зниження фінансових ризиків, які супроводжують економічну, управлінську, маркетингову діяльність.

5. Прийоми фінансової архітектури дозволяють гармонізувати функціонування елементів економічної, управлінської, маркетингової систем, забезпечувати їх взаємодію, стійкий і збалансований розвиток на різних рівнях (макро-, мезо-, мікро-) із виникненням ефекту фінансiалiзацiї. Потенціал фінансової архітектури для розвитку економіки, менеджменту і маркетингу можна описати в категоріях функцій управління: стратегічне та тактичне планування цільових орієнтирів фінансової архітектури та їх конкретизація на рівні економічної, управлінської, маркетингової діяльності; оперативне управління; управлінський облік доходів і витрат за елементами і видами діяльності; забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю за виконанням управлінських рішень, досягненням стратегічних зав-

дань і ефективністю взаємодії елементів фінансової архітектури.

Перспективами подальших досліджень є визначення сутнісних ознак фінансової архітектури як базису розбудови управління національною економікою.

Література:

1. Прушківська Є.В. Роль законів архітектури у формуванні секторальної структури економіки. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2013. № 2. С. 21—28.
2. Мамонова В.В., Ольшанський О.В. Фінансова архітектура на місцевому рівні: через децентралізацію до нової парадигми. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 1. С. 72—79.
3. Полторак А.С. Архітектура наслідків глобалізаційних процесів у фінансовій сфері. Modern economics. 2018. № 10. С. 89—96.
4. Черненко О.В. Архітектура маркетингової інформаційної системи в умовах інформаційно-комунікативного середовища. Бізнес Інформ. 2016. № 11. С. 433—440.
5. Доценко С.І., Краснобаєв В.А. Архітектура функціональної системи як основа для формування моделі діяльності системи енергетичного менеджменту. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2013. Вип. 142. С. 20—22.
6. Сосновська О.О., Житар М.О. Детермінанти побудови фінансової архітектури підприємств зв'язку. Бізнес Інформ. 2019. № 3. С. 192—198.
7. Кузенко О.Л. Архітектура фінансового механізму фінансової безпеки за рівнями суб'єктів фінансових відносин. Економіка і управління. 2015. № 2. С. 129—135.
8. Глуценко О.В. Фінансова архітектура в умовах біфуркації. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5. С. 8—19.
9. Глуценко О.В. Зміна парадигми фінансової системи: фінансова архітектура. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Економіка. 2013. № 1068. С. 107—117.
10. Глуценко О.В. Фінансова архітектура сектора публічних фінансів України: взаємовплив витратів та державного боргу. Бізнес Інформ. 2015. № 10. С. 324—334.
11. Глуценко О.В. Фінансова архітектура: теоретико-методологічний аспект. Наука й економіка. 2013. Вип. 4 (1). С. 43—52.
12. Волинчук Ю.В., Герасимяк Н.В. Фінансова архітектура забезпечення прибутковості підприємства. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. Вип. 2. С. 19—22.
13. Вожжов А.П., Гринько О.Л. Теоретичні аспекти формування архітектури фінансового стимулювання економічного зростання. Фінанси України. 2012. № 10. С. 20—33.
14. Селіверстова Л.С. Бюджетна архітектура як інструмент розвитку фінансової системи України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 10. С. 5—8.
15. Бондаренко О.С., Адаменко І.П. Архітектура фінансового управління: сучасна теорія та практика. Економіка та держава. 2018. № 5. С. 22—24.

16. Стецюк П.А. Фінансова архітектура забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 150. С. 33—40.

17. Портна О.В. Архітектура сукупного фінансового потенціалу України: позитивні синергетичні ефекти та сукупні ризики. Проблеми економіки. 2017. № 1. С. 122—127.

References:

1. Prushkiv's'ka, Ye. V. (2013), "The role of the laws of architecture in the formation of the sectoral structure of the economy", *Ekonomichny`j visny`k Nacional`nogo girny`chogo universy`tetu*, vol. 2, pp. 21—28.

2. Mamonova, V. V. and Ol'shans'ky`j, O. V. (2018), "Financial architecture at the local level: through decentralization to a new paradigm", *Aktual`ni problemy` derzhavnogo upravlinnya*, vol. 1, pp. 72—79.

3. Poltorak, A. S. (2018), "Architectonics of the consequences of globalization processes in the financial sphere", *Modern economics*, vol. 10, pp. 89—96.

4. Chernenko, O. V. (2016), "Architectonics of marketing information system in the information-communicative environment", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 433—440.

5. Docenko, S. I. and Krasnobayev, V. A. (2013), "Architectonics of a functional system as a basis for forming a model of energy management system", *Visny`k Kharkivs`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu sil`s`kogo gospodarstva imeni Petra Vasy`lenka*, vol. 142, pp. 20—22.

6. Sosnovs`ka, O. O. and Zhy`tar, M. O. (2019), "Determinants of building the financial architecture of communications companies", *Biznes Infom*, vol. 3, pp. 192—198.

7. Kuzenko, O. L. (2015), "Architectonics of the financial mechanism of financial security by levels of subjects of financial relations", *Ekonomika i upravlinnya*, vol. 2, pp. 129—135.

8. Glushhenko, O. V. (2016), "Financial architectonic in terms of bifurcation", *Aktual`ni problemy` ekonomiky`*, vol. 5, pp. 8—19.

9. Glushhenko, O. V. (2013), "Paradigm shift of the financial system: financial architecture", *Visny`k Kharkivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Ekonomichna*, vol. 1068, pp. 107—117.

10. Glushhenko, O. V. (2015), "Financial architecture of the public finance sector of Ukraine: the interaction of expenditures and public debt", *Biznes Inform*, vol. 10, pp. 324—334.

11. Glushhenko, O. V. (2013), "Financial architecture: theoretical and methodological aspect", *Finanova arxitektonika: teorety`ko-metodologichny`j aspekt. Nauka j ekonomika*, vol. 4 (1), pp. 43—52.

12. Voly`nchuk, Yu. V. and Gerasy`myak, N. V. (2015), "Financial architecture to ensure the profitability of the enterprise", *Social`no-ekonomichni problemy` suchas-nogo periodu Ukrayiny`*, vol. 2, pp. 19—22.

13. Vozhzhov, A. P. and Gry`n`ko, O. L. (2012), "Theoretical aspects of formation of architecture of financial stimulation of economic growth", *Finansy` Ukrayiny`*, vol. 10, pp. 20—33.

14. Seliverstova, L. S. (2018), "Budget architecture as a tool for the development of the financial system of Ukraine", *Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid*, vol. 10, pp. 5—8.

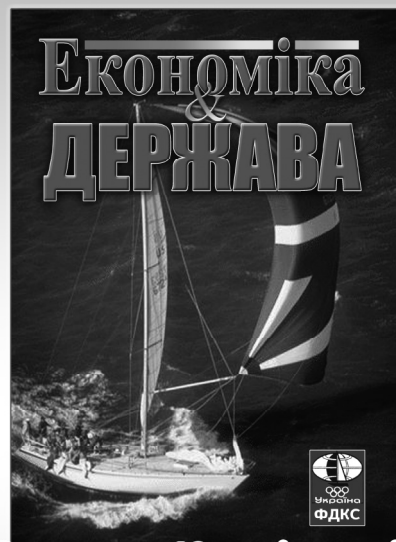
15. Bondarenko, O. S. and Adamenko, I. P. (2018), "Architectonics of financial management: modern theory and practice", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 22—24.

16. Stecyuk, P. A. (2014), "Financial architecture to ensure the competitiveness of the enterprise", *Visny`k Kharkivs`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu sil`s`kogo gospodarstva imeni Petra Vasy`lenka*, vol. 150, pp. 33—40.

17. Portna, O. V. (2017), "Architectonics of the total financial potential of Ukraine: positive synergetic effects and aggregate risks", *Problemy` ekonomiky`*, vol. 1, pp. 122—127.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 339.37

Л. М. Сатир,
д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0003-0040-6863

В. М. Кепко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0001-6432-7211

Л. І. Стаднік,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0001-9657-2350

А. В. Непочатенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет
 ORCID ID: 0000-0002-0809-8482

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.17

БІЗНЕС-АНАЛІТИЧНА РОБОТА В КОМЕРЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОБГРУНТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ ЩОДО РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

L. Satyr,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Business, Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Kepko,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University

L. Stadnik,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University

A. Nepochatenko,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange activities, Bila Tserkva National Agrarian University

BUSINESS ANALYTICAL WORK IN THE COMMERCIAL ACTIVITY: SUBSTANTIATION OF ECONOMIC DECISIONS CONCERNING RETAIL TRADE

У ринковій економіці торгівля є найбільш розповсюдженою сферою підприємницької діяльності і є однією тих сфер, що наразі найбільш активно розвивається в економіці України. Основне значення торгівлі полягає в тому, що вона забезпечує доведення споживчих товарів і послуг від виробника до споживача шляхом купівлі-продажу товарів та послуг. Роздрібна торгівля, будучи одним з етапів складного процесу товарообороту, виявляє необхідні за ціною і потребами товари, тобто є показником попиту. У ході дослідження з'ясовано, що зростаюча потреба комплексного підходу у вирішенні питань формування принципів ведення товарної інноваційної політики та реалізації її ключових функцій у сфері розвитку торговельного підприємництва в системі роздрібно́ї торгівлі, актуалізує необхідність обґрунтування і впровадження дієвого механізму, зорієнтованого на удосконалення системи бізнес-аналітичної роботи та комерціалізації цього виду діяльності.

У статті визначено сутність, місце та роль роздрібно́ї торгівлі у структурі товарообороту України. Окреслено ключові положення пріоритетних напрямів розвитку роздрібно́ї торгівлі. Проведено аналіз суті, складових елементів, ролі та значення процесів бізнес-аналітики в системі роздрібно́ї торгівлі. Визначено основні завдання бізнес-аналітичної роботи у сфері роздрібно́ї торгівлі. У підсумку надано практичні пропозиції щодо удосконалення системи бізнес-аналітичного забезпечення підприємств роздрібно́ї торгівлі.

In a market economy, trading is the most common area of business and is one of the areas that is currently most actively developing in the economy of Ukraine. Retail, being one of the stages of a complex process of trade, identifies the necessary price and needs of goods, so it is an indicator of demand. Considering retail trading as a commercial or exchange activity, it should be noted that it is an important element of the system of movement of

goods and occupying an intermediate position between the social and industrial spheres that sells goods and products to the eventual consumers. The integrated requirement for an integrated approach to addressing the formation of the innovative policy principles of product and the implementation of its key functions in the field of trade entrepreneurship in the retail system, updates the need to justify and implement an effective mechanism aimed at improving the system of business analysis and commercialization of this activity. Therefore, the study of the specifics of conducting and improving business analytical work in the retail system and ways to optimize it is a topical issue and requires detailed research. During the study it was found that the results of scientific research are not sufficiently consistent with the current state of the business analytical system and the commercialization of retail, trends and challenges characteristic to this area of the economic activity. Hence, it causes a requirement to analyzation and formation of innovative policy for analytical work in the retail trading system.

The article defines the essence, place and role of retail trade in the structure of trade turnover of Ukraine. The key provisions of the priority directions of retail trade development have been outlined. The analysis of the essence, constituent elements, role and significance of business analytics processes in the retail system have been carried out. The main tasks of business analytical work in the field of retail trade have been determined. As a result, practical proposals for improving the system of business and analytical support of retail enterprises are provided.

Ключові слова: товарознавство, торговельне підприємництво бізнес-аналітика, комерційна діяльність, товарна інноваційна політика, захист прав споживачів, роздрібна торгівля.

Key words: trading, retail trade business, business analytics, commercial activity, innovative trading policy, customer, retail.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Торгівля є однією тих сфер, що наразі найбільш активно розвивається в економіці України. Роздрібна торгівля, будучи одним з етапів складного процесу товарообороту, виявляє необхідні за ціною і потребами товари, тобто є показником попиту. Водночас роздрібна торгівля не тільки миттєво реагує на зміни в ринковому середовищі, а й може сприяти поліпшенню якості життя суспільства за рахунок своєчасного задоволення потреб кожного його члена. Зростаюча потреба комплексного підходу у вирішенні питань формування принципів ведення товарної інноваційної політики та реалізації її ключових функцій у сфері розвитку торговельного підприємництва в системі роздрібної торгівлі, актуалізує необхідність обґрунтування і впровадження дієвого механізму, зорієнтованого на удосконалення системи бізнес-аналітичної роботи та комерціалізації даного виду діяльності. Тому вивчення специфіки ведення та удосконалення бізнес-аналітичної роботи в системі роздрібної торгівлі та способів її оптимізації є актуальною темою та потребує детального дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку та комерціалізації роздрібної торгівлі, приділено багато уваги у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, зокрема Данило С.І. вважає, що "... роздрібна торгівля, порівняно з іншими видами економічної діяльності, має свої особливості, що зумовлюють як характер її розвитку, так і специфіку відносно регулювання. Це, зокрема, важлива системоутворююча роль у налагодженні міжфункціональних, міжгалузевих, міжсекторальних зв'язків; вплив на розвиток внутрішнього споживчого ринку, задоволення споживчих потреб населення і належного рівня якості життя; важлива соціальна зорієнтованість; екстенсивне зростання шляхом розбудови об'єктів торгівлі; взаємозв'язок з інвестиційним середовищем регіональних економічних комплексів та розвитком малого бізнесу; упровадження інновацій; активна участь громадського сектору; висока взаємозалежність із розвитком малого підприємництва" [1, с. 6].

"Роздрібна торгівля — торгівля товарами, призначеними для кінцевого споживання в особистих, сімейних і домашніх цілях або для іншого, не пов'язаного з продажем, використання та надання пов'язаних з цим супутніх послуг" — вказують Балджи М.Д., Допіра І.А., Однолько В.О. і зазначають, що "роздрібна торгівля є стартовим майданчиком для нового циклу виробництва і обігу, оскільки товар перетворюється на гроші. При роздрібній торгівлі товари переходять зі сфери обігу у сферу колективного, індивідуального, особистого споживання, тобто стають власністю споживачів. Покупці через роздрібну торгівлю оптимально задовольняють свої потреби, а роздрібна торгівля, враховуючи в своєму асортименті побажання покупців, може більше продати товарів і забезпечити собі комерційний успіх [7, с. 19]. "Роздрібна торгівля є сектором економіки, утвореним сукупністю суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж населенню або підприємствам, організаціям, установам товарів для їх особистого споживання і некомерційного використання, а також надання супутніх торговельних послуг, та інституцій інфраструктури роздрібного споживчого ринку" [1, с. 14—15]. "Основна мета роздрібної торгівлі зводиться до стабільного забезпечення високоякісними товарами, широкого асортименту різних категорій населення для задоволення їхнього попиту на дані товари. Саме роздрібна торгівля завершує процес товарного обігу, адже за її допомогою товари, які вироблені в інших галузях економіки доводяться до кінцевого споживача" — зазначає А.С. Карнаушенко [2].

НЕВИРШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Проте результати наукових досліджень, що є вагомою основою теоретико-методичних засад політики розвитку роздрібної торгівлі, недостатньо узгоджуються із сучасним станом системи бізнес-аналітичної роботи та питаннями комерціалізації роздрібної торгівлі, тенденціями і викликами, характерними для даного напрямку економічної діяльності. А відтак викликає потребу в аналізі та формуванні інноваційної політики щодо аналітичної роботи в системі роздрібної торгівлі.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає визначенні основних аспектів удосконалення діяльності у сфері роздрібно́ї торгівлі, зокрема на основі проведення бізнес-аналітичної роботи.

Зважаючи на мету, основними завданнями дослідження є визначення сутності, місця та ролі роздрібно́ї торгівлі в структурі товарообороту; окреслити ключові позиції пріоритетних напрямів розвитку роздрібно́ї торгівлі; проаналізувати суть, складові елементи, роль та значення процесів бізнес-аналітики в системі роздрібно́ї торгівлі; окреслити основні завдання бізнес-аналітичної роботи у сфері роздрібно́ї торгівлі; надати практичні пропозиції щодо удосконалення системи бізнес-аналітичного забезпечення підприємств роздрібно́ї торгівлі.

Теоретико-методологічним базисом дослідження слугували положення й розробки вітчизняних вчених та зарубіжний досвід з проблем теорії та практики комерціалізації в системі економічної діяльності, визначення ключових форм організації торгівлі та побудови ринкової інфраструктури питань ведення товарної інноваційної політики, питань захисту прав споживачів продовольчих та непродовольчих товарів тощо. У процесі дослідження було використано монографічний, абстрактно-логічний, соціологічний методи досліджень та особисті оцінки авторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У ринковій економіці торгівля є найбільш розповсюдженою сферою підприємницької діяльності. Основне значення торгівлі полягає в тому, що вона забезпечує доведення споживчих товарів і послуг від виробника до споживача шляхом купівлі-продажу товарів та послуг.

Комерційна діяльність є частиною підприємницької діяльності на товарному ринку і відрізняється від неї лише тим, що не охоплює сам процес виготовлення товару чи надання послуги. Будь-яке підприємство (організація, фірма), що пропонує на ринку продукти праці та послуги, і бере участь у процесі обміну, може бути віднесене до підприємств торгівлі. Комерційна робота з продажу товарів у роздрібних торгових підприємствах на відміну від оптових підприємств має свої особливості: роздрібні підприємства реалізують товари безпосередньо населенню, тобто фізичним особам, застосовуючи свої специфічні способи і методи роздрібного продажу; торгове обслуговування населення припускає наявність спеціально влаштованих і обладнаних торгових приміщень, пристосованих для кращого обслуговування покупців; уміння запропонувати і продати товар конкретній людині; здійснення підбору і формування торгового асортименту; постійне вивчення й обліку споживчих запитів покупців [7, с. 20].

Розглядаючи роздрібну торгівлю як комерційну діяльність або діяльність у сфері обміну, слід зазначити, що вона є важливим елементом системи руху товару і займаючи проміжне положення між соціальною і виробничою сферою, здійснює збут товарів і продуктів кінцевим споживачам [2].

Згідно даних аналітичної компанії Deloitte Global у 2017 р. 250 найбільших світових роздрібних компаній досягли значних показників зростання. Прибуток від роздрібно́ї торгівлі у 2018 р. зріс на 8,3%. За рахунок

цього сукупний показник зростання, скоригований з урахуванням коливань курсу, склав 5,7%, що перевищує показник 2016 р. (4,1%) [3].

Згідно з даними Державної служби статистики України протягом січня-вересня 2018 р. оборот роздрібно́ї торгівлі досяг близько 659,7 млрд грн, що в порівнянних цінах на 5,5% більше від обсягу січня — вересня 2017 р. (табл. 1) [4].

Аналізуючи дані таблиці 1, оборот роздрібно́ї торгівлі у січні — березні 2018 р. порівняно з аналогічним періодом 2017 р. (у порівнянних цінах) зріс на 7,6%. У січні — березні 2018 р. індекс фізичного обсягу обороту роздрібно́ї торгівлі порівняно із січнем — березнем 2017 р. у порівнянних цінах становив 107,6%, у березні 2018 р. порівняно із лютом — 113,1%, а з березнем 2017 р. — 107,6%. Серед регіонів найбільше зростання обороту роздрібно́ї торгівлі в січні — березні 2018 р. порівняно із січнем — березнем 2017 р. спостерігалось у Вінницькій (на 12,3%), Закарпатській (на 11,8%) та Миколаївській (на 10,8%) областях. Отже, як свідчать дані Державної служби статистики України, лідерами за абсолютними показниками роздрібного товарообороту підприємств роздрібно́ї торгівлі за січень — березень 2018 року стали: Київ (36,065 млрд грн), Дніпропетровська (14,796 млрд грн), Харківська (12,248 млрд грн), Одеська (11,976 млрд грн), Київська (10,604 млрд грн) області.

У сучасному суспільстві роль бізнес-аналітики в комерційній діяльності зростає. Це обумовлено, зокрема, неконтрольованим розвитком усіх процесів і явищ як в економіці, політиці, так і в суспільному житті. Діяльність будь-яких структур сьогодні потребує хоча б мінімального прогнозованого розвитку, захисту від ризиків, небезпек і викликів. Саме таким універсальним елементом дослідження питань прогнозування та розвитку бізнесу творень є аналітика.

Нам нашу думку, бізнес-аналітика — структурована система знань стосовно економічних процесів підприємницької діяльності.

Складовими системи аналітики є: логіка (наука про закономірності правильного мислення), методологія (система принципів, методів і прийомів пізнавальної діяльності), евристика (наука, що відкриває нове в різних сферах життя), інформатика (наука про інформацію, способи її отримання, накопичення, обробки і передачі [5, с. 242].

На основі проведеного аналізу Deloitte Global бізнес-аналітиками складено звіт "Global Powers of Retailing 2019" у якому висвітлено питання основних змін щодо правил роздрібно́ї торгівлі. В ході бізнес-аналізу визначено, що для поживлення комерційної діяльності необхідно впровадження інновацій, застосування оновлених інструментів взаємодії, консолідації, інтеграції та автоматизації, що дозволить підвищити ефективність ведення роздрібного бізнесу як на сьогодні, так і в майбутньому.

У звіті "Global Powers of Retailing 2019" можна виділити ключові позиції, щодо пріоритетних напрямів розвитку роздрібно́ї торгівлі у світі, зокрема:

1. Формування інновацій на основі використання цифрових можливостей. Роздрібні підприємства по всьому світу стрімко пристосовуються до того, що з точки зору споживача, процес здійснення покупок не

Таблиця 1. Регіональна структура обороту роздрібної торгівлі у січні — вересні 2018 р.¹

Область	Оборот роздрібної торгівлі у січні-вересні 2018 р., млн грн	Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі (у порівнянних цінах), %	
		вересень 2018 р. до вересня 2017 р.	січень - вересень 2018 р. до січня - вересня 2017 р.
Україна	659661,0	106,9	105,5
Вінницька	17705,6	112,6	109,1
Волинська	11713,5	100,6	103,4
Дніпропетровська	59774,5	107,8	106,6
Донецька	20236,4	117,0	113,7
Житомирська	16443,6	107,7	108,0
Закарпатська	15733,9	117,5	111,1
Запорізька	27624,7	107,7	104,4
Івано-Франківська	15278,3	111,9	107,8
Київська	47749,9	110,8	110,1
Кіровоградська	12176,8	98,3	102,5
Луганська	5793,9	129,1	127,9
Львівська	40469,2	103,0	103,7
Миколаївська	16070,5	106,0	107,8
Одеська	49039,3	104,4	101,5
Полтавська	21823,3	114,1	111,1
Рівненська	12290,0	106,5	107,6
Сумська	13936,3	110,0	108,4
Тернопільська	9320,1	110,1	108,8
Харківська	51403,4	101,8	101,0
Херсонська	15673,8	102,7	105,4
Хмельницька	14458,7	103,1	101,3
Черкаська	16066,9	110,8	107,1
Чернівецька	10446,5	104,1	101,2
Чернігівська	13081,0	103,1	105,1
м. Київ	125350,9	107,2	103,2

Примітка: ¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
*Джерело: [4].

полягає лише в тому, щоб зробити вибір між звичайним роздрібним магазином та інтернет-магазином або визначити оптимальний для себе канал збуту. Навпаки, споживачі прагнуть здобути незалежність від каналів збуту.

2. Формування унікального споживчого досвіду. Стандартні роздрібні магазини не втрачають своїх позицій. Вони як і раніше реалізують 90% всіх товарів світу. Для того щоб успішно конкурувати з інтернет-магазинами та забезпечити своїм клієнтам зручність покупок та асортимент продукції (послуг), який пропонується в режимі онлайн, роздрібним магазинам необхідно підвищувати якість обслуговування клієнтів і ступінь їх залученості в розвиток бренду.

3. Упровадження інноваційних технологій в процес роздрібної торгівлі. Кожне роздрібне підприємства повинно стежити за розвитком інноваційних технологій, зокрема, Internet of Things (IoT), штучного інтелекту, розроблення віртуальної реальності, передових робототехнік та по можливості впроваджувати їх в організаційний процес роздрібної торгівлі [2; 3].

Отже, слід констатувати той факт, що бізнес-аналітична робота відіграє вагомий значення у сфері роздрібної торгівлі.

Під час прийняття управлінських рішень щодо налагодження збутових та фінансово-економічних процесів, залучення інвестицій та упровадження нововведень, керівництву підприємства роздрібної торгівлі не-

обхідно постійно аналізувати інформацію, отриману стосовно усіх процесів своєї діяльності.

Використовуючи бізнес-аналітичні показники, менеджмент підприємства роздрібної торгівлі зможе прийняти правильне рішення щодо складання планів подальшої роботи.

Основними завданнями бізнес-аналітичної роботи у сфері роздрібної торгівлі є:

- контроль за виконанням планів з реалізації продукції та отримання прибутку, аналіз динаміки розвитку товарознавчих процесів;
- визначення впливу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів на формування фінансових результатів діяльності;
- виявлення резервів збільшення прибутку;
- оцінка роботи підприємства щодо використання можливостей збільшення прибутку та рентабельності;
- розробка заходів задля використання виявлених резервів.

За допомогою бізнес-аналітичних даних підприємства роздрібної торгівлі мають змогу:

- сформувати реальні прогнози фінансово-господарських показників;
- оперативно реагувати на негативні результати діяльності;
- координувати роботу структурних підрозділів і спрямовувати їх на досягнення поставлених цілей.

Система аналітики дає змогу систематизувати фінансово-економічну інформацію, яка є основою для прийняття управлінських рішень. У результаті чого виникає одне з найважливіших переваг бюджетування над іншими інструментами управління фінансово-господарською діяльністю підприємства, а саме надходження інформації в режимі реального часу, що істотно впливає на можливість оперативного управління.

Для удосконалення системи бізнес-аналітичного забезпечення підприємств роздрібної торгівлі, нами пропонується упровадити використання CRM-системи, яка допоможе оптимізувати процеси усередині підприємства і систематизувати дані для проведення подальшої аналітичної роботи.

CRM-система управління продажами і комунікаціями з клієнтами. Концепція CRM (Customer Relationship Management) означає, що розрізнені інструменти ведення бізнесу об'єднуються в налагоджену систему. Замість Excel-таблиць, месенджерів, дублювання документів, спрощення ведення документообігу підприємство може використовувати лише один-єдиний сервіс. До CRM-сервісної системи входять програми для збору даних клієнтської бази, управління угодами, контролю за менеджерами, аналітики та прогнозування. CRM-сервіс спрощує рутинну роботу, прискорює прийняття правильних рішень і виключає помилки.

Перевагами використання CRM-систем є:

- сформована єдина база замовників і контрагентів, в якій зберігаються всі дані про них;
- прозорість і контроль роботи відділу продажів. Відразу зрозуміло, хто за що відповідає і на яких етапах угоди;
- облік і аналіз статистики руху замовлень. Можна швидко визначити, з чиєї вини замовлення не виконано, проаналізувати причини і зробити висновки;

опираючись на статистику та аналіз, можна прогнозувати прибуток і планувати подальшу діяльність підприємства.

Правильно підібрана CRM-система допоможе оптимізувати аналітичну роботу підприємства, що сприятиме його фінансово-економічному розвитку.

Для підприємств роздрібною торгівлі нами пропонується використання CRM-програми "Бітрікс24".

Завдяки використанню функцій CRM-системи "Бітрікс24":

- заявки потенційних покупців на сайті і дзвінки через АТС автоматично фіксуються в базі і перетворюються в завдання для співробітників служби продажів. Втрати звернень виключаються;

- усі етапи договору контролюються в інформаційній системі. Програма підказує співробітникові подальші дії. Наприклад, нагадати замовникові про терміни, поміняти статус угоди, виставити рахунок. Завдяки роботі в CRM-системі, збитки від помилок і забудькуватості персоналу зводяться до мінімуму.

- історія договорів і пов'язані з ними документи доступні керівникам і виконавцям. Пошук у базі легко виявляє потрібні дані;

- робота в програмі дозволяє швидше планувати і вирішувати робочі справи. Можна ставити завдання колегам, призначати зустрічі з покупцями, планувати дзвінки або надсилати листи [6].

Функціонал "Бітрікс24" забезпечує все, що необхідно для організації діяльності підприємства. Інструментарій програми тісно взаємопов'язаний між собою, а це означає, що не доведеться перемикатися між численними сервісами.

Головною перевагою такої програми є те, що не потрібно додаткового програмного забезпечення. Почати працювати можна відразу після реєстрації. Достатньо будь-якого браузера.

ВИСНОВКИ

Використання бізнес-аналітичної роботи в комерційній діяльності підприємств роздрібною торгівлі покликане забезпечувати інформацією працівників, відповідальних за певну ділянку роботи та у певний час з метою прийняття правильних для підприємства рішень. Тому у роботі з аналітикою недостатньо просто використовувати інформаційні технології, а важливо ідентифікувати, які бізнес-процеси необхідно підтримувати через інформаційну систему, а також визначити, яким чином створюється додаткова вартість на підприємстві. Указане дає змогу стверджувати, що бізнес-аналітика — це комбінація інформаційних технологій, людських знань і умінь та організаційних процесів. Слід зазначити, що українські продавці недостатньо конкурентоспроможні та "відстають" у інноваційних технологіях від міжнародних. Для пошлявлення комерційної діяльності у сфері роздрібною торгівлі слід упроваджувати інноваційні процеси, зокрема їх автоматизацію та цифровізацію, указане дасть змогу підвищити ефективність ведення роздрібного бізнесу у майбутньому. Отже, удосконалення інструментарію наукового дослідження має дуже велике значення і є основою успіху і ефективності бізнес-аналітичної роботи підприємств роздрібною торгівлі. Глибоке проникнення в сутність досліджува-

них явищ дає змогу отримати більш точні результати та спрогнозувати подальшу роботу.

Література:

1. Данило С.І. Формування інституційно-економічного механізму регулювання розвитку роздрібною торгівлі на регіональному рівні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05. ДВНЗ "Ужгородський Національний Університет", Ужгород, 2017. 23 с.
2. Карнаушенко А.С. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку роздрібного товарообороту в Україні. Ефективна економіка. № 1. 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/53.pdf (дата звернення: 10.08.2020).
3. Мировой сектор розничной торговли в 2019 году. Deloitte Global, 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ru/ru/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing.html> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Регіональна структура обороту роздрібною торгівлі у січні-вересні 2018 року. Державна служба статистики України, 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/oort/oort_u/oort0918_u.htm (дата звернення: 10.08.2020).
5. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учебное пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.
6. "Бітрікс24". Що це? 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.bitrix24.ua/articles/crm_what_is.php (дата звернення: 10.08.2020).
7. Балджи М.Д., Допіра І.А., Однолько В.О. Економіка та організація торгівлі: навчальний посібник. Київ: Кондор-видавництво, 2017. 368 с.

References:

1. Danylo, S.I. (2017), "Formation of the institutional and economic mechanism of regulation of development of retail trade at the regional level", Ph.D. Thesis, Global economy, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.
2. Karnaushenko, A.S. (2019), "Analysis of the current state and prospects for the development of retail trade in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/53.pdf (Accessed 10 Aug 2020).
3. Deloitte Global (2020), "Global retail sector in 2019", available at: <https://www2.deloitte.com/ru/ru/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing.html> (Accessed 10 Aug 2020).
4. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019), "Regional structure of retail trade turnover in January-September 2018", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/oort/oort_u/oort0918_u.htm (Accessed 10 Aug 2020).
5. Surmin, Ju.P. (2003), *Teoriya sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis], MAUP, Kyiv, Ukraine.
6. The official site of Programs Bitrix24 (2020), "Bitrix24" What it is?, available at: https://www.bitrix24.ua/articles/crm_what_is.php (Accessed 10 Aug 2020).
7. Baldzhi, M.D. Dopira, I.A. and Odnolko, V.O. (2017), *Economics and organization of trade* [Economics and organization of trade], Condor Publishing House, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 10.08.2020 р.*

O. Pen'kova,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Marketing, Uman National University of Horticulture

ORCID ID: 0000-0002-7213-9824

A. Kharenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Uman National University of Horticulture

ORCID ID: 0000-0003-1240-0944

V. Nevlad,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Uman National University of Horticulture

ORCID ID: 0000-0002-3305-9557

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.22

ADVERTISING CONCEPTS OF THE PROMOTION OF THE PRODUCTION OF MILK PROCESSING ENTERPRISES IN CHERKASY REGION

О. Г. Пенькова,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри маркетингу, Уманський національний університет садівництва

А. О. Харенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, Уманський національний університет садівництва

В. Ф. Невлад,

к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, Уманський національний університет садівництва

РЕКЛАМНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОСУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Peculiarities of advertising concepts of milk processing enterprises in Cherkasy region were demonstrated in the article and the evaluation of the level of their perception by consumers was done. It was determined that all milk processing enterprises of the region have their own advertising concept and systematic character of extension and defining channels of the extension of advertising applications are determined by the extent of activity of certain producers of goods and by location of sales markets with their production, financial possibilities, belonging to corporative joining, purpose and consequently channels of production realization.

Using a monographic research method, it was found that the full range of marketing communications and advertising channels is used by only four powerful companies in the region, which products are presented at national or regional markets and bigger part of the assortment is intended for final consumption. It is proved that they have in common brand-oriented advertising campaigns for individual product positions, lack of segmentation of the target audience and clear competitive positioning.

A study of the impact of advertising on the choice of consumers of dairy products in Uman, Cherkasy region using the survey method showed that for 38.4% of respondents it has no effect and only for 26% it is the main factor in making a purchase decision. The analysis of the level of memorization of advertising of products of powerful dairy enterprises of Cherkasy region revealed that 27.7% of

respondents could not remember the advertising of any of these producers, 34% remembered the advertising of all, and the distribution of the number of respondents who mentioned advertising of each brand enterprises are proportional to their presence in the information space. A study of the level of perception of advertising demonstrated that only for the products of one brand, the percentage of consumers — respondents who remembered advertising and positively perceived it almost coincides. It is concluded that significant differences in the levels of memorization and levels of perception of advertising of products of other brands of dairy enterprises in Cherkasy region indicate the need to revise their advertising concepts.

У статті висвітлено особливості рекламних концепцій молокопереробних підприємств Черкаської області та здійснено оцінку рівня їх сприйняття споживачами. Визначено, що всі молокопереробні підприємства області мають власну рекламну концепцію, а систематичність розповсюдження і вибір каналів поширення рекламних звернень визначається масштабами діяльності окремих товаровиробників та географією ринків збуту їх продукції, фінансовими можливостями, приналежністю до корпоративних об'єднань, призначенням і, відповідно, каналами реалізації продукції.

З використанням монографічного методу дослідження з'ясовано, що повний спектр маркетингових комунікацій і каналів поширення рекламних звернень використовують лише чотири потужних підприємства області, продукцію яких представлено на загальнонаціональному або регіональному ринках і більшу частину асортименту яких призначено для кінцевого споживання. Доведено, що спільними для них є бренд-орієнтовані рекламні кампанії для окремих товарних позицій, відсутність сегментації цільової аудиторії і чіткого конкурентного позиціонування.

Дослідження впливу реклами на вибір споживачів молокопродуктів міста Умань Черкаської області з використанням методу анкетного опитування показало, що на 38,4% респондентів вона не має впливу і лише для 26% вона є основним чинником при прийнятті рішення про купівлю. Аналіз рівня запам'ятовування реклами продукції потужних молокопереробних підприємств Черкаської області виявив, що 27,7% респондентів не змогли пригадати реклами жодного з цих виробників, 34% запам'ятали рекламу усіх, а розподіл кількості респондентів, які згадали рекламу товарів торгових марок кожного окремого підприємства пропорційний їх присутності в інформаційному просторі. Дослідження ж рівня сприйняття реклами показало, що лише для продукції одного бренду відсоток споживачів — респондентів, які запам'ятали рекламу і позитивно її сприйняли майже співпадає. Зроблено висновок, що значні розбіжності у рівнях запам'ятовування і рівнях сприйняття реклами продукції інших торгових марок молокопереробних підприємств Черкаської області вказують на необхідність перегляду їх рекламних концепцій.

Key words: milk processing enterprises, advertisement, advertising concept, advertising application, level of memorization of the advertisement, level of perception of the advertisement.

Ключові слова: молокопереробні підприємства, реклама, рекламна концепція, рекламне звернення, рівень запам'ятовування реклами, рівень сприйняття реклами.

DEFINING THE PROBLEM

The market of dairy products is quite saturated, it has a large number of products from different manufacturers that have approximately the same quality characteristics. Thus, milk processing companies operate in markets that have the characteristics of markets of pure and monopolistic competition at the same time. Within the strategic group, which unites producers that produce and sell goods of similar quality, the possibilities of their marketing pricing policy are limited. All this forces businesses to look for opportunities to express themselves to potential consumers and business partners. Attempts to replace communication activity with increasing commercial efforts, similar to the extensive increase in the

presence of consumers in the information space, do not give the desired and long-term effects. In addition, the formation of a positive image of a brand directly depends on how creative and thoughtful the concept of product advertising is.

ANALYSIS OF THE LATEST RESEARCH AND PUBLICATIONS

We can fully agree with the opinion of Y.V. Sidorenko that in conditions of oversaturation of markets with goods and services and the intensification of crisis phenomena in economic life, theoretical and applied principles of advertising psychology become an important driver of goods promotion, and as a consequence — strengthening

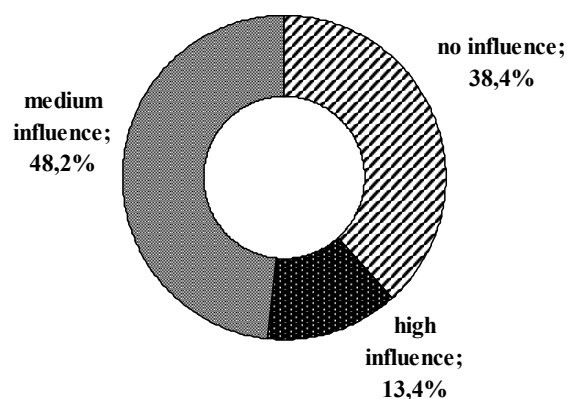

Fig. 1. Consumers evaluation of advertising influence on making decisions towards purchasing dairy products

competitive positions [1, p. 23]. At the same time, the sharpening of competition in the national market of dairy products, according to O.V. Pyankova, makes virtually no alternative way of brand development of enterprises, which is based on consumer needs [2, p. 32]. L.Yu. Lufrenko considering the mechanism of formation of advertising campaigns of milk processing enterprises, emphasizes its complexity and variety [3, p. 454] and notes that the comprehensive and consistent implementation of advertising activities developed in the context of brand-oriented advertising strategy, allows to obtain a much greater communication effect than individual, unrelated to a common goal and separated in time [4, p. 182]. It is confirmed by the results of a survey by N.R. Kurbak, who polled the residents of Lviv region, according to which 49.2% of respondents determined that their choice of dairy products is influenced by brand awareness and 13% are influenced by advertising [5, p. 92]. According to the research by O.V. Smolyanyuk, the reduction of communication activity, as well as the presence in trading networks, significantly and negatively affects the position and value of their brands for most dairy companies [6, p. 197]. The presence of a significant positive impact of advertising on the income of dairy producers has been established by foreign researchers [7; 8], but it is mentioned that for different products (milk, cheese) the effectiveness of advertising costs differ significantly.

Besides, their effectiveness mostly depends on the creativity of advertising campaigns of individual manufacturers.

FORMULATION OF ARTICLE AIMS

The aim of the following article is the research of advertising concepts of milk processing enterprises in Cherkasy region and the level of their perception by consumers.

PRESENTATION OF THE MAIN INFORMATION OF THE RESEARCH

From the point of view of the organization of product distribution, all milk processing enterprises of Cherkasy region can be divided into two groups: those that make decisions independently and those that are a part of corporate associations with central services for finance, marketing, etc.

The first category includes small processing shops (the decision is made by the owner), PJSC "Zvenigorodka Cheese Plant" (sales department), PJSC "Yuriia" (marketing, logistics, sales and commercial departments are responsible for certain aspects of product distribution), PJSC "Kaniv Butter and Cheese Plant" (sales and export departments).

The second category includes ALC "Zolotonosha Oil Plant" and companies of the "Agropolis" campaign group.

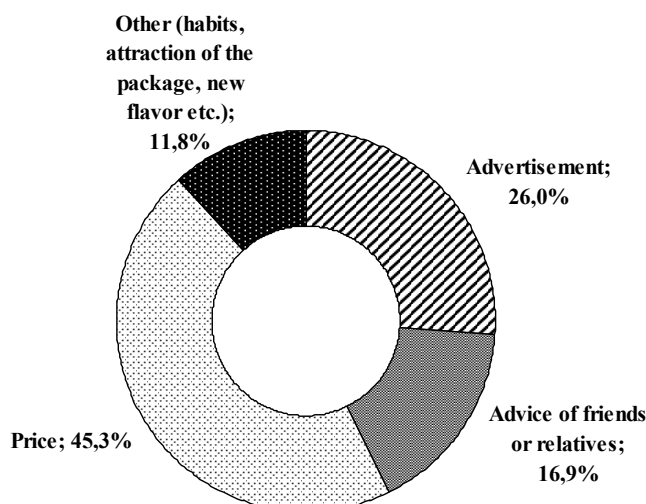

Fig. 2. The main factors of influence on making decisions by consumers about buying dairy products

Table 1. Characteristics of television advertising of trademarks of milk processing enterprises in Cherkasy region on national channels

Trademark	Advertising motto	The main advertising message	TV-channel
Voloshkove pole	Delicious as in childhood Voloshkove pole for everyone Voloshkove pole – live product	Qualitative, useful products for everyday meals	STB, New Channel
Cheese Club	Traditions united by flavor Established for delight	Unique flavor, technologies of production	STB, New Channel, Ukraina
KANIV 1971	Quality without compromises	Traditional recipes, achievable prices	M1, New Channel, Ukraina, Inter
Zveni Hora	Proficiency that comes with time	Quality, convenient package	STB, Inter
Pyriatyn	Do not waste a minute, taste to the last moment Pyriatyn Cheese is always with milk	Diversity of flavors, convenient package; it unites cheese lovers	NLO TV, ICTV, Inter, 1+1

Thus, the first plant is a part of the group of companies "Molochnyi Alians", where the distribution of products in the domestic market is a specialized unit, built on a regional basis (has a central office and regional offices — northeast region, western region, southern region, southeastern region, central region). A separate division is engaged in export of production. In its turn, Agropolis uses a network of distributors and its own sales department to sell its products.

Dairy enterprises of the region that was being studied, regardless of the size, carry out various measures to promote products to the market. The use of marketing tools depends on the financial condition of economic entities and the scale of their activities. However, according to the research, each of them has its own advertising concept.

The survey was conducted at the exit of supermarkets and grocery stores (ATB, Velmart, Furshet) in Uman, Cherkasy region in May — June 2020 to determine the impact of advertising on consumer choice. The total sample was 112 people aged 19—67 years. For a significant number of respondents — 43 people, mostly middle-aged and elderly, advertising has no effect (Fig. 1).

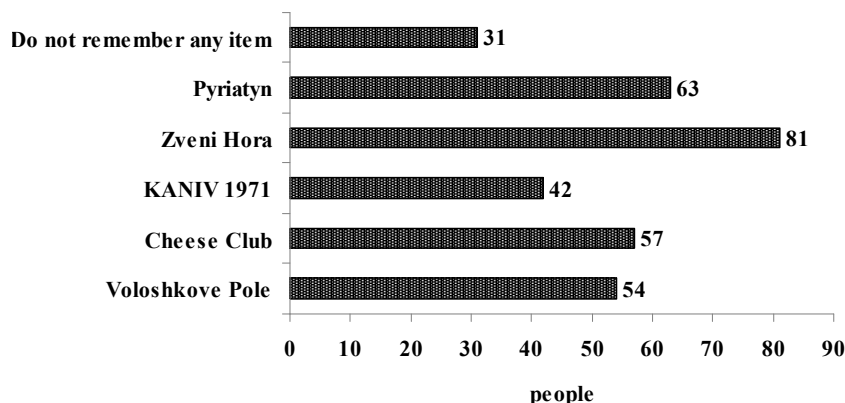
Regarding the factors used by the surveyed buyers of dairy products (the question provided a single answer of respondents), the most important for 51 people is the

price, for 29 — advertisement, for 19 — the advice of friends or relatives, for 13 — other (Fig. 2).

Manufacturers use advertising in trading networks, outdoor advertising, TV advertising, advertising on social networks and on their own sites among the channels of distribution of advertising appeals, but there are some differences in the choice of channels due to the predominant purpose (final or intermediate consumption) and location of markets.

Small private producers that offer a limited range of products (raw milk, cottage cheese, cheese of their own production) and sell it in local markets since last year have begun using social networks actively to promote their own products. This process was intensified due to the disruption of logistics links and the ban on markets during the strict quarantine restrictions in April — May 2020. As a rule, other channels of information dissemination are not used by them.

Only powerful milk processing enterprises in Cherkasy region, products of which are presented on the national or regional markets, systematically use advertising to promote their own products using the most widely used means of communication: television and the Internet. Thus, the widest line of products among the dairy enterprises of the region has PJSC "Yuriia" in Cherkasy (trademark "Voloshkove Pole"): the width of the product-mix —

Fig. 3. The level of memorization of products advertising by consumers-respondents

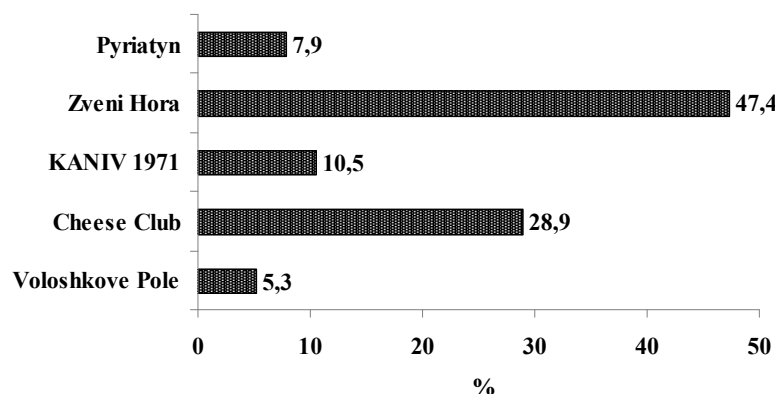

Fig. 4. The level of perception of advertising of products of milk processing enterprises in Cherkasy region by consumers-respondents

10 items, the length — 3.2. The key items that are included into group A of the company's products according to the ABC analysis are milk, butter, yogurt, sour cream and kefir. Advertising of individual product items distributed over time, is reminiscent, is designed for all categories of consumers and emphasizes the usefulness and quality of products (Table 1).

ALC "Zolotonosha Oil Plant" is a part of the group of companies "Molochnyi Alians" and produces products of 7 groups, two of which were established in 2018. The company's products are sold under several brands "Zlatokray", "Pyriatyn", "Slavia" and "Molochnyi Alians". Under the first brand butter is sold, and the next two brands are presented by cheese (other types of production of these brands are made by other enterprises of the group).

Trademark "Zlatokray" is a regional brand, and is intended for the sale of products mainly to catering establishments and organizations that procure through tender procedures. It causes a lack of direct product advertising.

The cheese of "Pyriatyn" and "Slavia" trademarks, which are also produced by LAC "Zolotonosha Butter-Making Plant" are sold throughout Ukraine, but only those kinds of products that are produced under the first brand are actively advertised by the media. At the same time, as media monitoring has shown, there is a variability of commercials using different slogans, where the emphasis is on the diversity of tastes and the call for everyday consumption. A characteristic feature of their common style is the dynamics, drive and the presence of elements of humor, which indicates the predominant focus of advertising appeals to the youth segment and middle-aged people.

The Molochnyi Alians brand is used directly for whey powder, skimmed milk powder and whole milk powder, butter (20 kg packing), consequently products that are used mainly for intermediate consumption. It leads to the concentration of advertising efforts in the field of popularization of the whole group of companies, rather than the trademark of individual products, as well as advertising mainly on specialized sites related to the food industry and profiles on social networks.

PJSC "Zvenigorod Cheese Plant" has only one brand "Zveni Gora", under which it produces four main product groups: butter, cheese, processed cheese, cottage cheese.

The main advertising efforts are aimed at promoting processed cheese and cheese, which are key products of the company (about 70% of sales revenue) and it may indicate the company's desire to maintain regional leadership in this market segment. A single ethnic style combines different commercials, and the main emphasis is made on the experience that provides proficiency.

PJSC "Kaniv Butter and Cheese Plant" specializes in the production of cheese, produced under the trademarks "Cheese Club" and "KANIV 1971". The products of the first brand are mainly designed for consumers (gourmets) with high and medium incomes, while the second — for the middle price segment. The company concentrates its main advertising efforts on promoting the products of the first brand and the main message for consumers is the uniqueness of taste and production technology. Periodic advertising of KANIV 1971 cheese is much lower, and the emphasis is on quality and affordable prices.

Common to TV advertising of all manufacturers is the emphasis on quality and taste, mentioning the brand and advertising only certain products from the entire range, as well as (except for "Pyriatyn" trademark) addressing advertising to all potential consumers without highlighting individual segments.

The analysis of the level of memorization of advertising by respondents has shown that 31 people out of 112 do not remember (or have not seen) advertising of any of the analyzed brands (Fig. 3). The advertising of products of the trademark "Zveni Hora" was remembered the most.

Only 38 people, out of the total sample of respondents, remember the advertising of dairy products of all these brands. The results of a single choice of the most successful product advertising by these consumers has shown that 47.4% (18 people) believe that it is the advertising of "Zveni Hora" trademark (Fig. 4). Advertising of Voloshkove Pole trademark products gained the least number of supporters — 5.3%.

At the same time, respondents, who liked the advertising of Zveni Hora trademark products, almost proportionally belong to different age categories. Among connoisseurs of advertising of products of "Pyriatyn" trademark, all people are of young age. It is worth noting, that despite the high memorability of advertising of this brand, a significant number of respondents have not given their preference, which may indicate poor positioning. 3 young people (19—34 years old) and 7 middle-aged people

(42—46 years old) have positively assessed the advertising of Cheese Club trademark products. Respondents have been evenly distributed between the young and middle-aged people segments, who have positively assessed the advertising of KANIV 1971 products, while the age of fans of Voloshkove Pole advertising is between 39—52 years old.

CONCLUSION

Dairy enterprises of Cherkasy region actively use advertising to promote their products on the market. The regularity of distribution and choice of channels for the distribution of advertising appeals is determined by the scale of individual producers and the location of markets for their products, financial capabilities, membership in corporate associations, purpose and, accordingly, sales channels.

The full range of marketing communications and channels of distribution of advertising appeals is used by only four powerful enterprises of the region, products of which are presented at the national or regional markets and most of the range of which is intended for final consumption. Common to them are branded advertising campaigns for individual product lines, the lack of segmentation of the target audience and clear competitive positioning.

The research of the impact of advertising on the choice of consumers of dairy products in Uman, Cherkasy region has shown that 38.4% of respondents have no influence and only for 26% of respondents advertising is the main factor in making a purchase decision.

The analysis of the level of memorization of advertising of products of powerful dairy enterprises of Cherkasy region revealed that 27.7% of respondents could not remember the advertising of any of these producers, 34% remembered the advertising of all, and the distribution of the number of respondents, who mentioned advertising of each brand enterprises are proportional to their presence in the information space. The research of the level of perception of advertising has shown that only for the products of one brand, the percentage of consumers-respondents, who remembered advertising and positively perceived it almost coincides. Significant differences, that are observed in the levels of memorization and perceptions of advertising of products of other brands of dairy enterprises in Cherkasy region, indicate the need to revise their advertising concepts.

Література:

1. Сидоренко Ю.В. Динаміка конкуренції: економіко-психологічний концепт реклами. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2017. № 2. С. 22—26.
2. П'янова О.В. Обґрунтування напрямів розвитку брендів підприємств молочної промисловості відповідно до "Піраміди ієрархії потреб споживачів у продуктах харчування та напоях, що представлені під брендами" // 36. наук. праць Черкаського державного технологічного університету (Серія: Економічні науки). 2012. Вип. 31. Ч. 2 Т. 2. С. 31—38.
3. Луфєренко Л.Ю. Механізм формування рекламних кампаній молокопереробних підприємств. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (3).

С. 446—454. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(3\)_75](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(3)_75)

4. Луфєренко Л.Ю. Бренд-орієнтована рекламна діяльність молокопереробних підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 1. С. 182—185.

5. Кубрак Н.Р. Конкурентні переваги виробників на ринку молокопродуктів України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2018. Вип. 31. С. 90—95.

6. Смолянчук О.В. Інтернет-комунікації у маркетингу молокопереробних підприємств. Економіка: реалії часу. 2014. № 6. С. 193—198.

7. Charles F. Nicholson, Harry M. Kaiser (2008) Dynamic market impacts of generic dairy advertising. Journal of Business Research. vol. 61 (11). p. 1125—1135.

8. Todd M. Schmit, Diansheng Dong, Chanjin Chung, Harry M. Kaiser, Brian W. Gould. 2002. Identifying The Effects Of Generic Advertising On The Household Demand For Fluid Milk And Cheese: A Two-Step Panel Data Approach. Journal of Agricultural and Resource Economics. Western Agricultural Economics Association. vol. 27 (1). p. 1—22.

References:

1. Sydorenko, Yu. V. (2017), "Dynamics of competitiveness: economical and psychological concepts of advertising", Problems and prospective of the development of enterprising, vol. 2, pp. 22—26.
2. Piankova, O. V. (2012), "Reasoning of the directions of brands of milk industry development according to the "The pyramid of hierarchy of consumers' needs in food products and beverages, which are presented under these brands", Cherkasy State Technological University, vol. 31, no. 2, pp. 31—38.
3. Lufrenko, L. Yu. (2013), "Mechanism of formation of advertising campaigns of milk processing enterprises", Economic sciences. Accounting and finance, 2013, vol. 10(3), pp. 446—454, Available at [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(3\)_75](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(3)_75) (Accessed 10 Aug 2020).
4. Lufrenko, L. Yu. (2014), "Brand-oriented advertising activity of milk processing enterprises", A reporter of Khmelnytskyi National University. Economic sciences, 2014, vol. 1, pp. 182—185.
5. Kubrak, N. R. (2018), "Competitive advantages of producers at the milk processing market of Ukraine", A scientific reporter of Kherson State University. Economic sciences, 2018, vol. 31, pp. 90—95.
6. Smolianiuk, O. V. (2014), "Internet communications in marketing of milk processing enterprises", Economics: reality of time, vol. 6, pp. 193—198.
7. Nicholson, C. F. and Kaiser, H. M. (2008), "Dynamic market impacts of generic dairy advertising", Journal of Business Research, vol. 61 (11), pp. 1125—1135.
8. Schmit, T. M. Dong, D. Chung, C. Kaiser, H. M. and Gould, B. W. (2002), "Identifying The Effects Of Generic Advertising On The Household Demand For Fluid Milk And Cheese: A Two-Step Panel Data Approach", Journal of Agricultural and Resource Economics. Western Agricultural Economics Association, vol. 27 (1), pp. 1—22.

Стаття надійшла до редакції 21. 08. 2020 р.

Н. В. Приказюк,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-7813-8590

А. С. Гуменюк,

магістр, спеціальність "Фінанси, банківська справа та страхування",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-2803-913X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.28

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ КІБЕР-СТРАХУВАННЯ

N. Prykaziuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

L. Gumenyuk,

Master of the Department of Finance, banking and risk management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF CYBER INSURANCE

У статті виявлено, що вдосконалення інформаційних технологій впливає на зміну формату діяльності зловмисників, що пов'язано з використанням ІТ-інструментарію та Інтернет-мережі. Визначено етапи зародження та подальшого розвитку кібер-страхування в умовах третьої промислової революції. З'ясовано ключові події на кожному з етапів цифрової трансформації промисловості та економіки. Обґрунтовано основні передумови розвитку кібер-страхування на кожному з етапів. Розглянуто Нуре Сусле для страхування з 2015 року, відповідно за яким виокремлено, що основними перспективними інструментами є BigData, Clouds, IoT, AI. Розроблено Нуре Сусле для страхування з 2020 року, за яким визначені адаптивні моделі комунікації, віртуалізація робочих місць, персоніфікація рекламних пропозицій, синтез даних — як перспективні напрями розвитку кібер-страхування.

The article examines the improvement of information technology affects the change in the format of attackers, which is associated with the use of IT tools and the Internet. The stages of origin and further development of cyber insurance in the conditions of the third industrial revolution are determined. The key events at each stage of the digital transformation of industry and economy are identified. The main prerequisites for the development of cyber insurance at each stage are substantiated. The Hype Cycle for insurance 2015 is considered, according to which it is highlighted that the main promising tools are BigData, Clouds, IoT, AI. Hype Cycle for insurance has been developed 2020, which defines adaptive communication models, virtualization of workplaces, personalization of advertising offers, data synthesis — as promising areas of cyber insurance.

Each stage of industrial development was marked by revolutionary events related to the improvement of existing traditional processes or even their actual replacement by breakthrough tools. The third industrial revolution, characterized by the transition from analog to digital technologies, led to the emergence of an innovative type of insurance activity — cyber insurance. Thus, the digital revolution is directly related to the stages of development of cyber insurance.

At the stage of development of digital technologies, the precondition for the emergence of cyber insurance was the formation and improvement of information systems, which could be accessed by attackers, or which could cease to function properly.

During the mass release of digital technologies, further improvement of information systems and the development of affordable personal computers with clear software led to a wave of fraud with personal data of users, and therefore there was a direct need for cyber insurance as a tool to protect sensitive data.

Another important prerequisite for the development was the launch and spread of the Internet, because, on the one hand, it enabled the connection of many devices in real time, and on the other hand, became a tool for attackers to access user data and organizations. This stage is marked by the actual creation of cyber-insurance, as in this period in the insurance policy were introduced definitions of information risks.

The transition to a digital business model is associated with the further development and improvement of cyber-insurance tools. It is the global proliferation of personal computers, mobile phones, ATMs, the increase in the functionality of the Internet and browsers that has led to the development of the shadow IT segment, which aims to steal, damage and hack software, mechanisms and databases.

Ключові слова: кібер-страхування, кібер-ризик, кібер-атака, кібер-захист, підприємство, інформація, цифрова трансформація.

Key words: cyber insurance, cyber risk, cyber attack, cyber protection, enterprise, information, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах третьої промислової революції, яка характеризується автоматизацією виробництва, переходом на автономний формат праці та цифрову трансформацію усіх сфер діяльності, важливим аспектом стає кібер-безпека. В свою чергу кібер-страхування є дієвим інструментом, який попереджує настання кібер-інцидентів, а також мінімізує втрати у разі їх настання.

На сьогодні питання становлення та розвитку кібер-страхування є одним із ключових, оскільки повне розуміння передумов зародження зазначеного виду страхування дозволить визначити основні драйвери, які сприяють розвитку інноваційних видів діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику створення та поширення кібер-страхування вивчали такі вітчизняні науковці: Н.М. Внукова, О.О. Гаманкова, Ю.П. Гришан, О.М. Залетов, А.Д. Заруба, Р.В. Пікус, а також зарубіжні вчені: Дж. Арчі, К. Сарда, Дж. Фінкл. На сьогодні недостатньо розкритими є передумови виникнення кібер-страхування в рамках цифрової трансформації, оскільки існує потреба у окресленні ключових драйверів розвитку кібер-страхування задля його подальшого вдосконалення та закріплення на страховому світовому ринку.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи є виявлення основних передумов становлення та подальшого розвитку кібер-страхування як важливого механізму захисту підприємств в умовах цифрової трансформації.

Для досягнення поставленої мети в роботі окреслено і вирішено такі завдання:

- визначити етапи становлення кібер-страхування;
- охарактеризувати основні передумови виникнення кібер-страхування на кожному етапі;
- з'ясувати ключові загальні причини розвитку кібер-страхування;

- визначити Hype Cycle для страхування з 2015 року;
- розробити Hype Cycle для страхування з 2020 року.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 21 ст., в умовах миттєвої доступності будь-якого девайсу до Інтернет-мережі, особливої важливості набуває питання цифрової безпеки. Оскільки цифровізація має хвилеподібний характер, тому після винайдення нових технологій, які полегшують та вдосконалюють існуючі системи, виникають злочинні інструменти, які знищують та викрадають інформацію з вказаних систем. Зрозуміло, що на різних етапах розвитку технологій, важливість деяких даних оцінювалась по-різному, але завжди на злочинному ринку був попит на відповідний товар. Оскільки не існує жодної довершеної системи, тому ймовірність кібер-інцидентів на сьогодні доволі висока. Саме тому кібер-страхування виступає ефективним інструментом мінімізації збитків від настання страхових подій.

Розвиток кібер-страхування тісно пов'язаний з третьою промисловою революцією (цифровою трансформацією промисловості та економіки), оскільки саме з поступовим введенням ІТ-інструментарію в побутове використання виникли можливості цифрового шахрайства. Таким чином, вважаємо за доцільне виокремити 5 основних етапів розвитку кібер-страхування у відповідності до періодів цифрової революції (табл. 1).

З початком розвитку інноваційних технологій поступово формувалась потреба у цифровій безпеці. У випадку її порушення, "подушкою" безпеки для організації стало кібер-страхування.

У період зародження перших цифрових технологій у 1947 — 1969 роках перед власниками організацій не виникала проблема у захисті інформації у сучасному розумінні, оскільки більшість конфіденційних даних була засекречена та надавалась лише за наявності спеціального доступу, або ж передавалась через листи чи телеграми, тому зрозуміти факт викрадення даних було важ-

Таблиця 1. Етапи становлення кібер-страхування

Період	Назва	Ключові події
1947-1969 рр.	Зародження цифрових технологій	<ul style="list-style-type: none"> Винахід цифрового резистора, який вдосконалив роботу цифрових комп'ютерів; реалізація МОР-мікросхем, що призвело до виникнення першого мікропроцесора; розвиток технології MOS, яка дозволила створити датчики зображень, що стали основою цифрових камер
1969-1989 рр.	Масовий випуск цифрових технологій	<ul style="list-style-type: none"> Створення та поширення Інтернет-мережі на побутовому рівні; розробка доступних ПК, ігрових консолей та аркадних відео-ігор; встановлення банкоматів, промислових роботів, створення дошок оголошення в Інтернеті; додавання комп'ютерної графіки у кіно та іграх, електронна музика; випуск першого мобільного телефону, цифрової камери
1989-2005 рр.	Фактичне створення кібер-страхування	<ul style="list-style-type: none"> Запуск всесвітньої мережі, яка об'єднала ПК; стрімкий розвиток Інтернет-інструментів; розгалуження можливостей мобільних телефонів, ПК; масове використання текстовими повідомленнями, як альтернативним каналом зв'язку
2005-2015 рр.	Розширення та вдосконалення кібер-страхового інструментарію	<ul style="list-style-type: none"> Більше 1 млрд користувачів Інтернет-мережі; розповсюдження цифрових технологій; перехід від офсетного до цифрового друку; масовий продаж смартфонів
Після 2015 р.	Реалізація нормативно-правового забезпечення кібер-страхування	<ul style="list-style-type: none"> Реалізація IoT, 3D Print; розвиток BigData, Cloud технологій; перехід на цифрову модель ведення бізнесу

Джерело: Складено авторами на основі [1—4; 8].

че. Але саме у цьому періоді був винайдений цифровий резистор, що став основою для збору цифрового комп'ютера; МОР-мікросхема, на якій працював перший мікропроцесор; технологія MOS, яка створила прототип сучасної цифрової камери. Отже, саме середина 20 ст. стала початком розвитку технологій, що спричинили третю промислову революцію. На даному етапі перед організаціями була задача максимізації ефективності та якості виробництва, що стало можливим після введення даних технологій у масове виробництво.

На цьому етапі передумовами виникнення кібер-страхування стали:

- створення інструментів, які мали доступ до особливої інформації про організації, які їх використовують;
- поширення технологій, експертами з розвитку/вдосконалення яких були спеціалісти іноді єдині у своїй справі;
- переведення більшої частини інформації на цифрові носії, реалізація баз даних, які надавали швидкий доступ до великих об'ємів інформації.

Після підготовчого етапу протягом 1969—1989 років було запущено понад 50 напрямів цифрового вдосконалення. Одним із найбільших досягнень цього періоду стало створення та поширення Інтернет-мережі, щоправда з обмеженим функціоналом. Також, завдячуючи здобуткам попереднього етапу, вдалося зібрати та запустити у масове виробництво доступних варіантів персональних комп'ютерів, ігрових консолей з простими акрадными відео-іграми. Через деякий час були встановлені мобільні роботизовані точки: банкомати, термінали, інформаційні табло та інше. Також радикальні зміни торкнулись сфери кіно — почалось використання комп'ютерної графіки задля створення візуальних та

аудіо-ефектів у фільмах; сфери музики — оскільки звукові ефекти створювались електронними генераторами.

Після цього у 1973 році був випущений перший прообраз мобільного телефону Motorola DynaTAC, з якого ж був здійснений перший мобільний дзвінок.

Також варто зазначити, що на цьому етапі були проведенні перші тестування по цілісності систем та їх безпеці, а тому були реалізовано ряд захисних розробок для них.

Такі проривні трансформації додали ще кілька причин розвитку кібер-страхування:

- масове поширення персональних комп'ютерів, ігрових консолей та мобільних телефонів;
- встановлення банкоматів та терміналів, які зчитували конфіденційні дані з особистих краток власників;
- створення дошок-оголошень в Інтернеті, які стали платформою для збору шахраями особистих даних користувачів.

З 1989 по 2005 рік активно вдосконалювались ПК, мобільні телефони, цифрові камери та інше, при цьому створюючи закрити систему обміну інформацією — передача відбувалась за допомогою мережі Інтернет, тому даний канал передачі даних став об'єктом для злоумисників. Частими стали випадки злому пошти, особистих кабінетів, або ж публічного оприлюднення конфіденційних даних підприємств та навіть урядових організацій. Виникло поняття Інтернет-вірусу, який міг пошкоджувати системні файли комп'ютерів та телефонів.

Органічним наслідком стало створення антивірусних систем, які все ж залишали ймовірність поломки системи або витоку інформації. Для більшості організацій створення окремого фонду на випадок кібер-інцидентів було доволі обтяжливим, оскільки іноді втрати

Таблиця 2. Матриця відповідності етапів становлення кібер-страхування періодам цифрової трансформації промисловості

Передумови	Зародження цифрових технологій	Масовий випуск цифрових технологій	Фактичне створення кібер-страхування	Розширення та вдосконалення кібер-страхового інструментарію	Реалізація нормативно-правового забезпечення кібер-страхування
Створення/вдосконалення інформаційних технологій та систем	+	+	+	+	+
Винахід доступних ПК та інших цифрових пристроїв	-	+	+	+	+
Популяризація використання Інтернет-мережі	-	+	+	+	+
Перехід на цифрову модель ведення бізнесу	-	-	+	+	+
Збільшення кількості ПЗ, додатків; об'ємів даних	-	-	-	+	+

Джерело: складено авторами на основі [1—4; 8].

могли сягати мільйонів доларів. Тому під час страхування компанії окреслювали даний вид ризику та включали його як окреме джерело збитків. Відповідно, у цей період було вперше виділені інформаційні та цифрові ризики, які є основою кібер-страхування.

Даний етап вважаємо початком існування кібер-страхування з наступними причинами його подальшого вдосконалення:

- об'єднання усіх пристроїв через Інтернет-мережу;
- збільшення кількості каналів передачі даних, які не були повністю захищеними;
- низький рівень обізнаності населення у IT-сфері;
- непрозорість встановлення програмного забезпечення на ПК та мобільні телефони.

Після 2005 року у світі нараховувалось більше 1 млрд користувачів, які щоденно користувались Інтернет-мережею. Відповідно, збільшувались і доступні інструменти: соціальні мережі, сайти знайомств, онлайн телефонія, платформи продажу, ігри, платіжні системи та інше. Оскільки обсяги доступної інформації зростали, то збільшувались об'єкти для атак зловмисників. Інтернет-грамотність населення та організацій була на низькому рівні, системи могли бути скомпрометовані через випадкові дії внутрішніх користувачів ПК.

З 2005 року почався масовий продаж смартфонів, які гіпотетично мали стати аналогом комп'ютера у зменшеному вигляді. З плином часу, розробникам вдалось перенести багато процесів, які раніше були доступні тільки ПК, на смартфон. Даний період співпадає з початком масових зломів особистих поштових кошиків, тому можемо зробити висновок, що спрощення доступу до листування надало привілеї зловмисникам у використанні зашифрованої інформації.

Тому передумовами подальшого вдосконалення кібер-страхування вважаємо:

- глибока пенетрація Інтернет-мережі (51% домогосподарств та організацій);

— розповсюдження смартфонів як альтернатива мобільним телефонам та комп'ютерам;

— реалізація великої кількості не сертифікованих мобільних додатків та програмного забезпечення;

— збільшення частки електронних платежів (з введенням персональних даних).

Протягом останніх 5 років цифрова трансформація проявляється через перехід на автоматизовані системи, які можуть самостійно навчатись. Так, популярності набувають нейромережі, штучний інтелект, хмарні обчислювальні системи та сховища даних, технології BigData та IoT.

Такі системи є більш безпечними та захищеними, оскільки зменшують можливість людського втручання. Також робота з великими масивами інформації стало основою переходу до хмарних сховищ збереження даних, доступ до яких часто є закритим навіть для IT-спеціалістів. Але водночас ймовірність зупинки роботи цих систем все ще є актуальною, тому важливість мінімізації наслідків після інциденту все ще важлива.

Кібер-страхування на даному етапі виступає не просто інструментом по мінімізації наслідків, а й ефективним механізмом попередження їх настання, оскільки забезпечує співпрацю зі спеціалізованими організаціями-експертами з захисту систем та конфіденційної інформації (партнерські програми) та попередній моніторинг стану клієнта.

Також на цьому етапі було розпочато роботу над нормативно-правовим забезпеченням, яке регулює відносини у сфері кібер-страхування.

На сьогодні є необхідність у розвитку кібер-страхування, що зумовлена такими факторами:

— наявність великих обсягів інформації, яка щоденно генерується будь-яким обчислювальним пристроєм або системою;

— швидкий розвиток BigData та Cloud технологій, які можуть замінити сучасні бізнес-процеси;

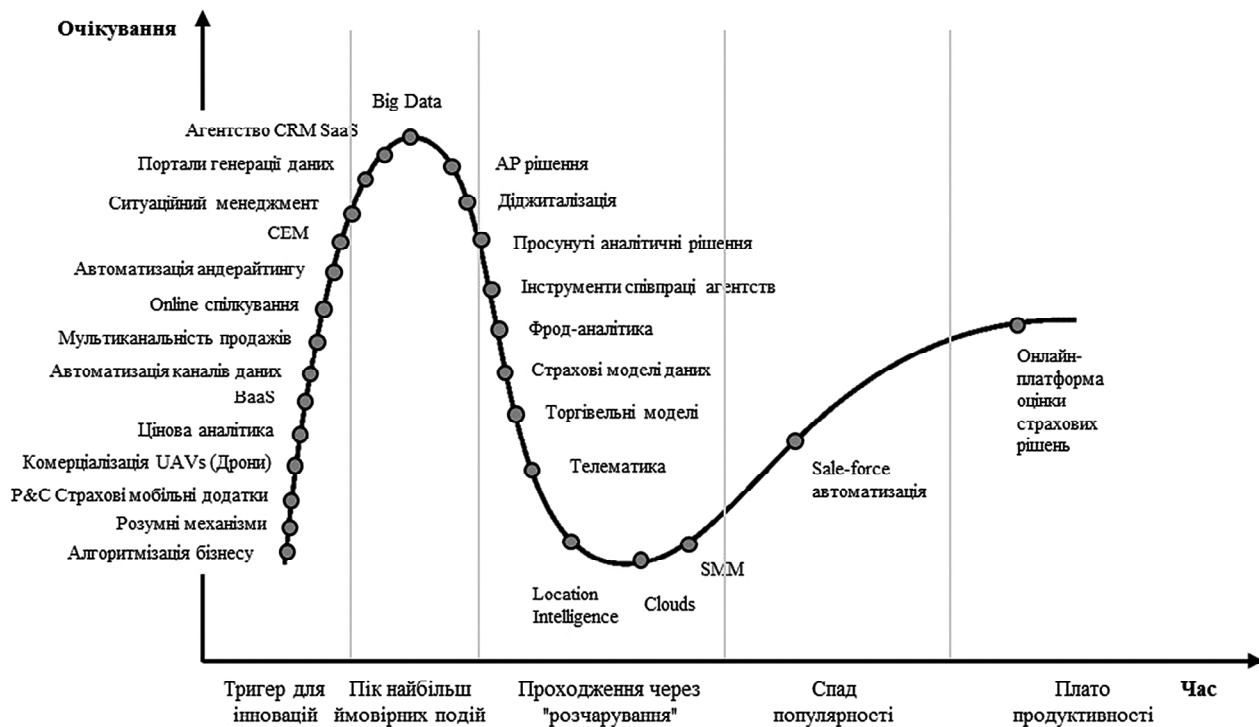

Рис. 1. Gartner Hype Cycle для страхування 2015 р.

Джерело: складено авторами на основі [11].

— відсутність єдиного підходу до визначення учасників та об'єктів кібер-страхування.

Отже, на кожний період цифрової трансформації припадали різні винаходи та вдосконалення, цінність яких відрізнялась на кожному з етапів. Тому, узагальнюючи, можна визначити такі передумови виникнення кібер-страхування:

- створення/вдосконалення інформаційних технологій та систем;
- винахід доступних ПК та інших цифрових пристроїв;
- популяризація використання Інтернет-мережі;
- перехід на цифрову модель ведення бізнесу;
- збільшення кількості ПЗ, додатків; обсягів даних.

Важливо розуміти, які причини стали основними у становленні кібер-страхування, оскільки окреслення драйверів розвитку є основою подальшої стратегії вдосконалення (табл. 2).

Отже, виходячи з отриманих результатів, бачимо, що створення та вдосконалення інформаційних технологій та систем провокує розвиток і шахрайських інструментів, що в свою чергу зобов'язує компанії та домогосподарства створювати безпечні умови існування з використання кібер-страхування. До того ж постійне вдосконалення механізмів спостерігалось з самого початку цифрової трансформації, а тому потреба у інформаційній та цифровій захищеності була сформована ще у 20 ст.

Наступною за актуальністю передумовою є популяризація Інтернет-мережі та наявність доступних персональних комп'ютерів та інших девайсів на ринку. Широкий вибір різнозадачних інструментів став основою низької освіченості користувачів, які стали об'єктами атак злоумисників. На сьогодні Інтернет-мережа стала платформою, які замінює більшість традиційних про-

цесів в усіх сферах економіки. Так, за даними eMarketer, до кінця 2020 року доля роздрібних продажів, реалізованих через Інтернет, складе 14,6%, що вдвічі більше, ніж в 2015 році. Частка розрахунків, які здійснюються через мобільні пристрої у 2019 році склала 30%, при тому, що 68% кібер-інцидентів, пов'язаних з компрометацією банківських карт, здійснились через смартфони [10]. Тому стрімке розповсюдження кібер-страхування пояснюється низьким рівнем обізнаності основ функціонування електронних платіжних систем та великою кількістю їх шахрайських дублікатів.

З розвитком інноваційних технологій змінився традиційний шлях ведення бізнесу, що виражається через запровадження автоматизованого виробництва з оптимізацією навантаження на них, а тому зменшення можливості людської похибки при доступі до них. Зворотною стороною цього є генерування та зберігання великих обсягів даних, які в разі викрадення, можуть бути використані проти компаній (вплив на репутацію, або прямий доступ до внутрішніх систем).

Підтвердженням наших висновків є запропонована компанією Gartner діаграма Hype Cycle, яка відображає цикли очікування, реалізації та використання певних технологій. У 2016 році компанією була розроблена аналогічна візуалізація, яка відображає стан доступних та майбутніх технологій для страхування (рис. 1).

За аналогією віднайдемо технології та інструменти, які будуть актуальні для страхування, починаючи з 2020 року. Для цього визначимо тригери для інновацій у 2020 році (з врахуванням пандемії), а також пікові події, які стануть актуальними для страхування у найближчих 5 років. Відповідно, окреслимо інструментарій, який стане менш популярним та збитковим у використанні (рис. 2).

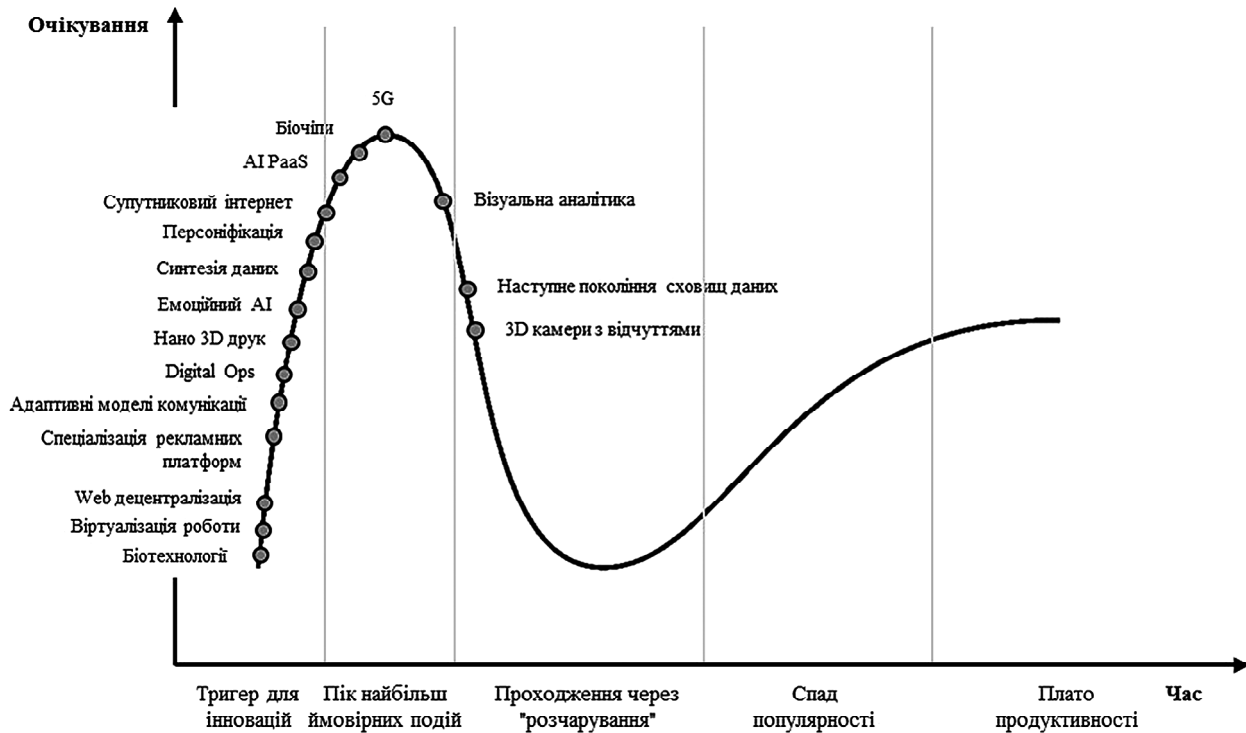

Рис. 2. Gartner Hype Cycle для страхування 2020 р.

Джерело: складено авторами на основі [6; 9].

Таким чином, у майбутньому ключовими технологіями, які стануть драйверами вдосконалення та розвитку кібер-страхування ми вважаємо віртуалізацію робочих місць, децентралізацію автономної роботи організації, запуск 5G, вдосконалення і розширення можливостей 3D друку, персоніфікацію та глибинну аналітику.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Кожний етап розвитку промисловості відзначався революційними подіями, що пов'язані з вдосконалення існуючих традиційних процесів або навіть їх фактичним заміщенням проривними інструментами. Третя промислова революція, яка характеризується переходом з аналогових технологій на цифрові, зумовила виникнення інноваційного виду страхової діяльності — кібер-страхування. Таким чином, цифрова революція напряму пов'язана з етапами розвитку кібер-страхування.

На етапі розвитку цифрових технологій передумовою виникнення кібер-страхування стало формування та вдосконалення інформаційних систем, до яких могли отримати доступ зломисники, або які могли припинити коректне функціонування.

У період масового випуску цифрових технологій, подальше вдосконалення інформаційних систем та розробка доступних персональних комп'ютерів з зрозумілим програмним забезпеченням зумовила хвилю махінацій з особистими даними користувачів, а тому і виникла пряма необхідність у кібер-страхуванні, як інструменті захисту конфіденційних даних.

Ще однією важливою передумовою розвитку став запуск та поширення Інтернет-мережі, оскільки, з одного боку, це надало можливість з'єднання безлічі де-

вайсів у режимі реального часу, а з іншого — стало інструментом зломисників, задля доступу до даних користувачів та організацій. Саме цей етап і відзначається фактичним створенням кібер-страхування, бо в цей період у полісі страхування були внесені означення інформаційних ризиків.

З переходом на цифрову модель ведення бізнесу пов'язують подальший розвиток та вдосконаленням кібер-страхового інструментарію. Саме глобальне розповсюдження персональних комп'ютерів, мобільних телефонів, банкоматів, збільшення функціональну Інтернет-мережі та браузерів зумовило розвиток тіньового IT-сегменту, завданням якого є викрадення, псування та злом програмного забезпечення, механізмів та баз даних.

Поступове розширення промислових можливостей стало органічним поштовхом розвитку інших сфер діяльності, в тому числі і злочинної. Саме тому, на противагу зломисникам, було виокремлено послуги страховиків, які стосуються захисту конфіденційної інформації, цілісності баз даних, збереженості виробничих потужностей — кібер-страхування.

Література:

1. Digital Medicine: Implications for Healthcare Leaders <https://archive.org/details/digitalmedicinei0000gold> [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://archive.org/details/digitalmedicinei0000gold> (Дата звернення: 18.08.2020).
2. Art & Computers: an exploratory investigation on the digital transformation of art [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doctorhugo.org/synaesthesia/e-tsyn.htm> (Дата звернення: 18.08.2020).
3. Digital Europe: Realizing the continent's potential [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey->

digital/our-insights/digital-europe-realizing-the-continent-potential (Дата звернення: 18.08.2020).

4. Leadership in the Digital Age — a study on the effects of digitalization on top management leadership [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:971518/FULLTEXT02.pdf> (Дата звернення: 18.08.2020).

5. How Digital Disruption Impacts Manufacturing Industry [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://hexaware.com/blogs/how-digital-disruption-impacts-manufacturing-industry/> (Дата звернення: 18.08.2020).

6. The Impact of Digitalization on Finnish Organizations [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/16540/isbn9789526062433.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 18.08.2020).

7. The case for digital reinvention [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/the-case-for-digital-reinvention> (Дата звернення: 18.08.2020).

8. Remarks by Director Iancu at the 2019 International Intellectual Property Conference [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.uspto.gov/about-us/news-updates/remarks-director-iancu-2019-international-intellectual-property-conference> (Дата звернення: 18.08.2020).

9. IDC says get on board with the DX economy or be left behind [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://searcher.techtarget.com/news/450414723/IDC-says-get-on-board-with-the-DX-economy-or-be-left-behind> (Дата звернення: 18.08.2020).

10. Insurance IT/Tech Expenses, UK [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.emarketer.com/forecasts/5f3ae4d277c0d402a876a40a/5f3ae3ae77c0d402a876a402> (Дата звернення: 18.08.2020).

11. Gartner Agency [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gartner.com/en> (Дата звернення: 18.08.2020).

References:

1. Goldsmith, J. Ch. (2003), "Digital Medicine: Implications for Healthcare Leaders", [Online], available at: <https://archive.org/details/digitalmedicinei0000gold> (Accessed 18 Aug 2020).

2. Heyrman, H. (1997), "Art & Computers: an exploratory investigation on the digital transformation of art", [Online], available at: <http://www.doctorhugo.org/synaesthesia/e-tsyt.htm> (Accessed 18 Aug 2020).

3. Bughin, J. Hazan, E. Labaye, E. Manyika, J. Dahlstrom, P. Ramaswamy, S. and Cochin de Billy, C. (2016), "Digital Europe: Realizing the continent's potential", [Online], available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-europe-realizing-the-continent-potential> (Accessed 18 Aug 2020).

4. Stockholm Business School (2016), "Leadership in the Digital Age — a study on the effects of digitalization on top management leadership", [Online], available at: <https://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:971518/FULLTEXT02.pdf> (Accessed 18 Aug 2020).

5. Hexaware Technologies Limited (2018), "How Digital Disruption Impacts Manufacturing Industry", [Online], available at: <https://hexaware.com/blogs/how-digital-disruption-impacts-manufacturing-industry/> (Accessed 18 Aug 2020).

6. Collin, J. Hiekkanen, K. Korhonen, J. J. Halen, M. Itala, T. and Helenius, M. (2015), "The Impact of Digitalization on Finnish Organizations", [Online], available at: <https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/16540/isbn9789526062433.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 18 Aug 2020).

7. Bughin, J. LaBerge, L. and Mellbye A. (2017), "The case for digital reinvention", [Online], available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/the-case-for-digital-reinvention> (Accessed 18 Aug 2020).

8. USPTO (2019), "Remarks by Director Iancu at the 2019 International Intellectual Property Conference", [Online], available at: <https://www.uspto.gov/about-us/news-updates/remarks-director-iancu-2019-international-intellectual-property-conference> (Accessed 18 Aug 2020).

9. O'Donnell, J. (2017), "IDC says get on board with the DX economy or be left behind", [Online], available at: <https://searcher.techtarget.com/news/450414723/IDC-says-get-on-board-with-the-DX-economy-or-be-left-behind> (Accessed 18 Aug 2020).

10. eMarketer (2020), "Insurance IT/Tech Expenses", UK, [Online], available at: <https://www.emarketer.com/forecasts/5f3ae4d277c0d402a876a40a/5f3ae3ae77c0d402a876a402> (Accessed 18 Aug 2020).

11. Gartner Agency (2020), [Online], available at: <https://www.gartner.com/en> (Accessed 18 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 20. 08.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*І. В. Свиноус,
д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0346-1596*

*О. Ю. Гаврик,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-9816-0253*

*К. В. Ткаченко,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0369-3100*

*Д. М. Микитюк,
к. с.-г. н., доцент, НДІ "Укразропромпродуктивність"
ORCID ID: 0000-0003-3466-9717*

*А. В. Семисал,
НДІ "Укразропромпродуктивність"
ORCID ID: 0000-0002-5918-4233*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.35

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРАКТИКУ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*I. Svytnous,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva national agrarian University*

*A. Gavryk,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva national agrarian University
Orcid: 0000-0001-9816-0253*

*K. Tkachenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva national agrarian University*

*D. Mykytyuk,
PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor, Scientific Research Institute Ukragropromproduktyvnist*

*A. Semysal,
Research Officer, Scientific Research Institute Ukragropromproduktyvnist*

THE CURRENT STATE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PRACTICE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Впровадження цифрових технологій у сільськогосподарське виробництво є одним з найважливіших елементів стратегічного розвитку зазначеної сфери. Біо- і нанотехнології, використання генних розробок, можливість адаптації виробленої сільськогосподарської продукції до потреб конкретних категорій покупців є важливими факторами підвищення конкурентоспроможності галузі, проте без активного використання цифрових інноваційних технологій неможливо в короткі терміни перетворити вітчизняний аграрний сектор у високотехнологічну галузь.

З урахуванням поточного стану функціонування вітчизняного сільського господарства і прискорення процесів зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, цифрова трансформація аграрного виробництва є особливо актуальна, оскільки є значним джерелом для забезпечення суттєво економічного зростання.

На нашу думку, цифровізація означає перетворення, викликані масовим впровадженням цифрових технологій, які генерують, обробляють, здійснюють обмін та передачу інформації. У сільському господарстві комплексна цифрова трансформація здатна забезпечити значне зростання продуктивності, скорочення невиробничих витрат, підвищення якості сільськогосподарської продукції.

The introduction of digital technologies in agricultural production is one of the most important elements of strategic development in this area. Bio — and nanotechnologies, the use of genetic development, the ability to adapt agricultural products to the needs of specific categories of buyers are important factors in increasing the competitiveness of the industry, but without the active use of digital innovation technologies can not quickly turn the domestic agricultural sector into a high-tech industry.

Given the current state of functioning of domestic agriculture and the acceleration of the processes of change in the external and internal environment, the digital transformation of agricultural production is especially relevant because it is a significant source for significant economic growth.

In our opinion, digitalization means transformations caused by the mass introduction of digital technologies that generate, process, exchange and transmit information. In economics, it allows you to automate business operations, which increases their efficiency and productivity, opens new opportunities, affects the development of entrepreneurship, promotes the formation of new products and management models. In agriculture, a comprehensive digital transformation can provide a significant increase in productivity, reduce non-production costs, improve the quality of agricultural products.

The changes brought about by digitalization and informatization of agriculture are fundamental, as they affect all areas of organization of agricultural enterprises, ways of participation of economic entities in production, innovation, commodity and economic processes, opening new opportunities and qualitatively transforming the nature of interaction, social integration and communication in general. Alternative use of potentially released financial resources through the widespread introduction of information methods of doing business, stimulating domestic consumer demand, is an incentive that encourages producers to effectively use material and labor resources, to develop competitive production of goods and services to meet the diverse needs of customers.

Thus, with the help of digitalization of agriculture can provide a significant economic effect by increasing productivity, land use efficiency, monitoring the quality of machinery, crops, automation, transparency and controllability of processes, reducing costs of farmers.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, виробництво, цифрові технології, ефективність, продуктивність.

Key words: agricultural enterprises, production, digital technologies, efficiency, productivity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Впровадження цифрових технологій в сільськогосподарське виробництво є одним з найважливіших елементів стратегічного розвитку аграрного сектору України. Біо- і нанотехнології, використання генних розробок, можливість адаптації виробленої сільськогосподарської продукції до потреб конкретних категорій покупців є важливими факторами підвищення конкурентоспроможності галузі. Проте без активного використання цифрових інноваційних технологій неможливо в короткі терміни перетворити вітчизняний аграрний сектор у високотехнологічну галузь.

Провідні країни світу активно використовують у сільському господарстві дані від різних учасників виробничого ланцюжка, що дозволяє отримувати інформацію нової якості, знаходити закономірності, мінімізувати ризики, покращувати бізнес-процеси та керованість ринком. Інвестиції в цифровізацію сільського господарства в світі до 2016 р. склали 4,6 млрд доларів США, які було спрямовано на фінансування понад 1300 нових технологічних стартапів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Прикладні аспекти впливу цифрових технологій на функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах цифрової трансформації аграрного виробництва досліджували І. Вороненко, В. Клочан, М. Кропивко,

В. Россоха, А. Соловйов та ін. Віддаючи належне поважним науковцям, зауважимо, що окремі методичні аспекти впливу цифрових технологій на аграрне виробництво потребують ґрунтовного аналізу та поглиблених досліджень в окресленому напрямі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних підходів та практичних рекомендацій щодо впровадження цифрових технологій в практику діяльності сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З урахуванням поточного стану функціонування вітчизняного сільського господарства і прискорення процесів зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, цифрова трансформація сільськогосподарської виробництва особливо актуальна, оскільки є суттєвим стимулом для забезпечення суттєвого економічного зростання галузі а й народного господарства загалом.

Нині сільське господарство України практично не охоплено процесом цифрової трансформації, а використання інформаційних технологій у сільському господарстві в основному обмежується застосуванням комп'ютерів і програмного забезпечення, призначеного для управління фінансами, збору аналітичної інформації та надання фінансової та статистичної звітності [1]. Переважає також інформація внутрішнього характеру, що не

сприяє прийняттю стратегічних рішень, які ґрунтуються переважно на даних, що надходять з зовнішнього середовища. Водночас наявне інформаційне забезпечення не володіє необхідним набором сучасних технічних функцій і вкрай повільно оновлюється. Низька оснащеність сучасною обчислювальною технікою різного класу породжує низький рівень інформаційних технологій в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. На початок 2019 р. на одне господарство корпоративного сектору аграрної економіки припадало 2,1 комп'ютера, однак половина з них — морально застаріла техніка. Понад половини комп'ютерів не підключено до мережі Інтернет. Велика частина ПЕОМ використовувалася для вирішення спеціальних економічних завдань, як-от: підготовка річної звітності суб'єктів господарювання, які потім узагальнюються органами Державної служби статистики України за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Вважаємо, що цифровізація означає перетворення, викликані масовим впровадженням цифрових технологій, які генерують, обробляють, здійснюють обмін та передачу інформації. В економіці це дозволяє автоматизувати бізнес-операції, що підвищує їх ефективність і продуктивність, відкриває нові можливості, впливає на розвиток підприємництва, сприяє формуванню нових продуктів та моделей управління [2]. У сільському господарстві комплексна цифрова трансформація здатна забезпечити суттєве зростання продуктивності, скорочення транакційних витрат, підвищення якості сільськогосподарської продукції.

На реалізації процесу цифровізації в агробізнесі суттєвий вплив має специфічний характер даної галузі, який визначає як попит, так і ефективність застосування цифрових технологій.

Принципово важливим для функціонування і розвитку сільськогосподарських підприємств є володіння достовірною і різномісною інформацією, своєчасно надходить до різних суб'єктів господарювання. Інформатизація діяльності суб'єктів господарювання в цьому випадку є інструментом управління ризиками, спрощуючи відносини між виробниками та переробниками та продавцями сільськогосподарської продукції, що для експортоорієнтованого корпоративного сектору аграрної економіки України має особливе значення. Водночас, як показує світовий досвід, державна підтримка інформатизації діяльності суб'єктів господарювання буде сприяти до проникнення і закріплення їх на зовнішньому ринку агропродовольства [3].

Нині непоінформованість споживачів про можливості цифрових технологій, відсутність у достатніх обсягах у сільськогосподарських підприємствах фінансових ресурсів для інвестування в ІТ — технології, консалтинг і обробку даних, відсутність спеціалізованих державних проектів, спрямованих на підтримку суб'єктів аграрного сектору з придбання ІТ продукції і послуг виступають стримуючими факторами розвитку сільського господарства, що так являють собою ризики втрати конкурентних позицій на міжнародних ринках, при тому що державне фінансування робіт у сфері інформатизації, як правило, не належить до заходів державної підтримки.

Оцінка функціонування вітчизняних підприємств, в тому числі сільськогосподарських, вказує на відсутність

чіткої концепції розвитку своєї безпосередньої сфери діяльності з орієнтацією на цифрову трансформацію. З одного боку, високий відсоток суб'єктів господарювання використовують застарілі бізнес-процеси і виробничі стандарти. З іншого боку, недоступність для більшості господарств корпоративного сектору аграрної економіки сучасних засобів механізації і автоматизації обумовлює низькі показники продуктивності праці, що в свою чергу формує високу собівартість сільськогосподарської продукції. До цих негативних факторів додається низький рівень фахівців відповідного профілю у вищих навчальних закладах у тому числі аграрного профілю спрямування.

У зв'язку з цим основними завданнями цифрової трансформації господарств корпоративного сектору аграрної економіки полягають в такому:

- перехід до цифрового сільського господарства, що базується на використанні методів точного землеробства, активного використання цифрових технологій для підвищення продуктивності праці в суб'єктах господарювання в сфері агробізнесу;

- інтеграції потоків об'єктивних даних сільськогосподарських виробників всіх форм господарювання з метою забезпечення глобального планування в галузі та надання виважених рекомендацій учасникам ринку агропродовольства, в тому числі з використанням штучного інтелекту;

- створення загальнодоступного структурованого банку знань і технологій в розрізі галузей сільського господарства і областей;

- формування механізмів і заходів для підтримки впровадження цифрових систем у діяльність сільськогосподарських підприємств;

- забезпечення простежуваності товароруху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача (мітки, чіпи, ідентифікатори, технології, пристрої, системи);

- стимулювання вітчизняних розробок і забезпечення доступу до різних цифрових відкритим платформам (цифрове поле, стадо, управління технікою, теплицями і т. п.);

- створення умов для переходу суб'єктів господарювання на наскрізний цикл виробництва з мінімізацією кількості посередників та величини торгової націнки;

- впровадження торгових онлайн-платформ і систем для просування сільськогосподарської продукції;

- формування пропозиції щодо коректування нормативно-правових актів та нормативно-технічних вимог для переходу на цифрові технології;

- формуванні навчально-методичних комплексів (стандарти, методик, програм) навчання;

- забезпечення сумісності процесів і стандартів виробництва продукції з загальносвітовими для виходу України на провідні позиції як експортера сільськогосподарської продукції.

Нині цифрові технології у сільському господарстві реалізують за двома напрямками — з метою підвищення продуктивності та зменшення витрат. Як свідчать результати досліджень науковців, що нині ефективність сільськогосподарського виробництва досить низька: близько 40% продукції втрачається на етапі від вирощування до переробки, ще 40% — при переробці, зберіганні і транспортуванні [4].

Результативним інструментом у досягненні нового рівня цифровізації є "Інтернет речей", який являє собою мережу пов'язаних через інтернет об'єктів, здатних збирати і обмінюватися даними, що надходять з вбудованих сервісів. Сфера їх застосування в сільському господарстві охоплює різні напрями: точне землеробство; роботизовано тваринницькі комплекси та теплиці; управління сировиною, зберіганням сільськогосподарської продукції; управління сільськогосподарською технікою тощо.

Геопозиціонування, точне землеробство і комплексне управління парком техніки в останнє десятиліття стали галузевим стандартом в сільському господарстві. Підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь, що характеризується зростанням урожайності в середньому на 15—20%, оптимізація операційних витрат, скорочення обсягів використання засобів захисту рослин, мінеральних добрив і насіння відбулося завдяки впровадженню в практику діяльності сільськогосподарських підприємств вищезазначених заходів цифрових технологій.

У вітчизняній практиці діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки одним з найбільш актуальних питань на нинішній час є збереження сільськогосподарської продукції під час збирання та подальшого руху до кінцевого споживача [5]. Для вирішення зазначеного питання необхідно оснастити парк транспортних засобів спеціальними GPS-модулями, які, крім можливості моніторингу місцезнаходження транспорту, дозволяють знизити витрату пального до 20% за рахунок раціональної побудови маршруту. Крім того, встановлення відповідних датчиків на транспорт дозволяє відстежувати і вагу вантажу, нівелюючи таким чином можливість для шахрайства з боку персоналу.

Оптимізувати умови і методику зберігання сільськогосподарської продукції покликані спеціальні датчики і програмне забезпечення для моніторингу. Так, задані за допомогою спеціального програмного забезпечення алгоритми в режимі реального часу можуть здійснювати моніторинг стану умов зберігання сільськогосподарської продукції таких елементів, як вміст вуглекислого газу, рівень температури та вологості усередині сховищ. Таке програмне забезпечення на основі завантажених у нього даних допоможе прийняти рішення про подальші переміщення сільськогосподарської продукції [6].

Роботизовані теплиці та тваринницькі комплекси також можуть бути впроваджені в практику ведення сільськогосподарського виробництва, що дозволить одержати суттєву економію за рахунок більш ефективного витрачання води, добрив і засобів захисту рослин. Крім того, такі технології дозволять оптимізувати чисельність персоналу, зайнятого доглядом за культурами, а також звести до мінімуму втрати, що виникають через людський фактор.

Використання спеціальних датчиків і програмних засобів моніторингу, що входять до комплексу роботизованих тваринницьких комплексів сприяє підвищенню продуктивності тварин і, як наслідок, підвищення якості кінцевої продукції за рахунок впровадження в сільськогосподарських підприємствах автоматизованих систем годівлі і доїння корів. Використання програмних і апа-

ратних засобів моніторингу за станом здоров'ям поголів'я корів сприяють підвищенню надоїв до 40%.

Граничний рівень автоматизації сільськогосподарської діяльності, підвищення урожайності та якості кінцевої продукції є ключовою метою роботизованого сільського господарства.

Подолання існуючих перешкод на шляху впровадження цифрових технологій в діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки, прискорення переведення галузі на новий технологічний рівень розвитку буде сприяти спільна робота розробників та інтеграторів ІТ-рішень у сільському господарстві, інвесторів, представників експертного співтовариства і органів влади.

Світ вже вступив в епоху інформаційного способу виробництва. У 2025 р. 50 % світової економіки перейде до впровадження технологій цифровізації, що дозволяють бізнесу працювати ефективно. Розвинені країни прискореними темпами розвивають інноваційні технології, в яких переважають цифрові платформи, штучний інтелект і робототехніка [7]. Економіці України в цілому і аграрному сектору зокрема, необхідно включити в цей процес для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та збереження навколишнього середовища.

За підрахунками вчених, що комплексна цифровізація сільськогосподарського виробництва дозволяє знизити витрати в галузі на 23 %. Водночас у цій сфері може бути використано весь комплекс технологій, які застосовуються в економіці нині. Створення масивів даних дозволить з максимальною ефективністю забезпечити дистанційне зондування землі, гіперспектральну аерофотозйомку, використовувати гідрометеодані, підвищить якість точного землеробства, захисту рослин, забезпечення насіннєвого фонду, обслуговування машинно-тракторного парку та ін. Як свідчать розрахунки, тільки землекористування із застосуванням технологій GPS-навігації забезпечує середню економію витрат на рівні 11—14 %, диференційоване внесення мінеральних добрив — 8—12 %, використання систем паралельного водіння — 8—13 %.

За допомогою впровадження цифрових технологій у сферу аграрного виробництва можливо значно знизити роздрібну ціну сільськогосподарської продукції: оскільки в структурі формування ціни до 80 % припадає на оплату численних посередницьких структур, то за рахунок свого наскрізного характеру ІТ-технології дозволяють пов'язати потреби конкретних споживачів продукції з можливостями сільгоспвиробників, виключивши необхідність оплати за виконання зайвих операцій і виключити їх дублювання.

Водночас перешкоди, що виникають на шляху до системної і повномасштабної цифровізації сфери аграрного виробництва, є суттєвими і об'єктивно не можуть бути подолані без залучення заходів державної підтримки даного процесу. Певні складнощі проявляються в оцінці економічного впливу цифрових технологій на результативність функціонування економіки, зокрема сільського господарства. Вони пов'язані з тим, що більшість суб'єктів господарювання у своєму прагненні до технологічних трансформацій націлені на швидкий економічний ефект, і в набагато меншій мірі орієнтовані

на довгострокову перспективу розвитку. До стримуючих факторів цифровізації належать: час, необхідний для реорганізації функціонуючих виробничих процесів, розробки і впровадження нових бізнес-моделей; відсутність ІТ-фахівців, адаптованих до специфіки сільськогосподарського виробництва; недостатність рівня знань фахівців сільськогосподарського профілю, здатних працювати з комп'ютерними програмами і додатками, а також управлінського персоналу, здатного забезпечити активне і гнучке управління на всіх організаційних рівнях в умовах цифрової трансформації виробничих процесів [8].

Крім того, реалізація цифрових ініціатив вимагає комплексного вирішення виникаючих проблем. У першу чергу це стосується розрізненості використовуваних інформаційних систем і необхідності інтеграції нових систем з існуючими бізнес-процесами. Сільське господарство характеризується високим ступенем інтенсивності використання інформаційного масиву даних. Водночас аналізована інформація в різних, найчастіше несумісних форматах, що надходить від різних джерел і пристроїв: з полів, ферм, агротехніки, датчиків, метеорологічних станцій, супутників, дронів, зовнішніх систем, партнерських платформ, постачальників і т. п. Для вирішення зазначеної проблеми необхідно інтегрувати існуючі інформаційні системи в єдину на основі створення і фіксації загальних інтерфейсів, форматів даних, що дозволяє налагодити швидку і якісну обробку надходять інформаційних потоків.

ВИСНОВКИ

Зміни, які спричинить цифровізація та інформатизація сільського господарства, мають фундаментальний характер, оскільки торкаються всіх сфер діяльності сільськогосподарських підприємств, способи участі суб'єктів господарювання у виробничих, інноваційних, товарно-економічних процесах, відкриваючи нові можливості і якісно трансформуючи характер взаємодії, соціальної інтеграції та комунікації в цілому. Альтернативне використання потенційно вивільнених фінансових ресурсів за рахунок широкого впровадження інформаційних методів ведення бізнесу, що стимулюють внутрішній споживчий попит, виступає чинником, що спонукає товаровиробників ефективно використовувати матеріальні і трудові ресурси, розвивати конкурентоспроможне виробництво товарів і послуг для задоволення найрізноманітніших потреб покупців.

Тим самим за допомогою цифровізації діяльності сільськогосподарських підприємств буде забезпечено значний економічний ефект за рахунок підвищення продуктивності праці, ефективності використання земель, моніторингу якості використання сільськогосподарської техніки, забезпечення якості проведення агротехнічних заходів, забезпечення автоматизації, прозорості та керованості процесів, зниження витрат у корпоративному секторі аграрної економіки.

Література:

1. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 6. С. 106—107.

2. Трендов Н.М., Варас С., Цзэн М. Цифровые технологии на службе сельского хозяйства и сельских районов: справочный документ. 2019. Рим, FAO, United Nations. С. 11—12.

3. Білінська В. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2015. № 7 (172). С. 74—80.

4. Руденко М.В. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи. М.В. Руденко. Економіка та держава. № 11, 2018. С. 12—19.

5. Гуренко А.В., Гашутіна О.Е. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. Економіка і суспільство. 2018. № 19. С. 23—27.

6. Пуцентейло П., Гуменюк О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. Інноваційна економіка. 2018. № 5—6 (75). С. 131—143.

7. Айтпаева А.А. Цифровизация сельского хозяйства в контексте повышения конкурентоспособности отечественного АПК. Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. 2019. № 3. С. 56—63.

8. Бойко И.П., Евневич М.А., Колышкин А.В. Экономика предприятия в цифровую эпоху. Российское предпринимательство. 2017. № 7. С. 1127—1136.

References:

1. Koliadenko, S.V. (2016), "Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, vol. 6, pp. 106—107.

2. Trendov, N.M. Varas, S. and Tszen, M. (2019), *Tsyfrovyye tekhnolohyy na sluzhbe sel'skoho khoz'iajstva y sel'skykh rayonov* [Digital Technologies Serving Agriculture and Rural Areas: A Background Paper], FAO, Rome, Italy, pp. 11—12.

3. Bilins'ka, V. (2015), "Modern innovative technologies in agriculture: the main characteristics and prospects of implementation", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka*, vol. 7 (172), pp. 74—80.

4. Rudenko, M.V. (2018), "Digitalization of economy: new opportunities and perspectives", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 12—19.

5. Hurenko, A.V. and Hashutina, O.E. (2018), "Directions of development of management systems in the conditions of digitalization of business in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 23—27.

6. Putsentejlo, P. and Humeniuk, O. (2018), "Digital economy as the latest vector of reconstruction of the traditional economy", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 5—6 (75), pp. 131—143.

7. Aitpaeva, A.A. (2019), "Digitalization of agriculture in the context of increasing the competitiveness of the domestic agro-industrial complex", *Vestnyk Astrakhanskoho gosudarstvennoho tekhnicheskoho unyversyteta. Seriya: Ekonomika*, vol. 3, pp. 56—63.

8. Bojko, Y.P. Evnevych, M.A. and Kolyshkyn, A.V. (2017), "Enterprise economics in the digital age", *Rossyjskoe predprynimatel'stvo*, vol. 7, pp. 1127—1136.

Стаття надійшла до редакції 20. 08. 2020 р.

О. І. Заяць,
к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Ужгородський національний університет
ORCID ID: 0000-0001-9904-8706

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.40

МОДЕЛІ КОНКУРЕНТНОЇ СИЛИ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

O. Zayats,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of International Economic Relations, Uzhorod National University

MODELS OF INTEGRATION GROUPINGS' COMPETITIVE FORCE

Статтю присвячено аналізу моделей національної конкурентоспроможності: "Діамант" М. Портера, "Подвійний діамант" А. Рагмена, дев'ятифакторної моделі Донг-Санг Чо, моделі Німецького інституту розвитку. Обґрунтовано, що всі детермінанти моделей національної конкурентоспроможності набувають значної трансформації при вступі країни до інтеграційного союзу, оскільки лібералізація торговельно-економічних відносин і посилення спеціалізації країн-членів призводять до наростання масштабів товаробмінних операцій, тому запропоновано авторську інтерпретацію всіх моделей для застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями. Визначено детермінанти інтерпретованих моделей для міжнародного інтеграційного об'єднання: факторні умови країн-членів; умови внутрішньосоюзного попиту; торговельно-конкурентна взаємодія країн-членів; конкурентна стратегія країн-членів та конкуренція. Відзначено, що взаємодія всіх детермінант конкурентної сили в інтеграційному об'єднанні забезпечить самопідсилюючі вигравні моменти, які практично не можливо скопіювати або знищити країнам, які не є членами об'єднання.

The article analyzes the models of national competitiveness: the Michael Porter Diamond Model, the Double Diamond Model, developed by Alan Rugman, the Nine-Factor Model by Dong-Sung Cho, and the model of the German Development Institute. It has been determined that all models demonstrate how a country can succeed in economic and competitive relations. However, in the author's view, with the modern developments of integration processes it is necessary to adapt them for implementation by the international integration groupings. It has been proved that all determinants of national competitiveness models undergo a significant transformation upon the country's accession to the integration grouping, as the liberalization of trade and economic relations and growing specialization of Member States lead to an increase of goods exchange. Therefore, the article offers the author's interpretation of all models to be implemented by international integration groupings. The study identifies the determinants of the interpreted models for an international integration grouping: factor conditions of Member States; demand conditions within the grouping; trade and competitive interaction of Member States; Member States' competitive strategy and competition. It has been observed that the interaction of all determinants of competitive force in the integration grouping will provide self-reinforcing advantages that the non-Member State are virtually unable to recreate or destroy. International economic integration does not eliminate the role of a Member State in the formation of competitive advantages, but changes its nature. The integration

grouping is regarded as a platform for Member States' global competitive force that combines their advantages and helps them ensure a stable economic and competitive position in the global economy. The research aims at distinguishing between the models of national competitive forces and adapting them for international integration groupings. Each of the described and interpreted models has been found to have both disadvantages and advantages. In addition, each of the models interpreted by the author has its own opportunities for practical implementation in strategies of building up competitive force by international integration groupings.

Ключові слова: модель "Діамант", модель "Подвійний діамант", дев'ятифакторна модель, національна конкурентоспроможність, модель конкурентної сили інтеграційного об'єднання.

Key words: Diamond Model, Double Diamond Model, Nine-Factor Model, national competitiveness, model competitive force of the integration grouping.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У рамках економічної теорії та теорії бізнесу запропоновано різноманітні моделі національної конкурентоспроможності, проте в жодній з моделей не виокремлюється роль міжнародних інтеграційних об'єднань. Міжнародна економічна інтеграція не відміння значення країни-члена в формуванні конкурентних переваг, але змінює її характер. Інтеграційне об'єднання розглядається нами як платформа для глобальної конкурентної сили країн-членів, що поєднує їх переваги та допомагає їм забезпечити стійкі економіко-конкурентні позиції у глобальному господарстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІ

Проблемам дослідження детермінант конкурентних переваг та створення моделей конкурентоспроможності країни присвячено роботи таких науковців: М. Портера [1], А. Рагмена, К. Мун і А. Вербеке [2], Донг-Санг Чо [3], Т. Алтенбург, В. Хілленбренд і Дж. Мейер-Штемер [4]. За наявності значної кількості наукових робіт, у яких досліджуються моделі конкурентоспроможності національної економіки, проте дослідження моделей конкурентної сили для застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями залишається не розкритим.

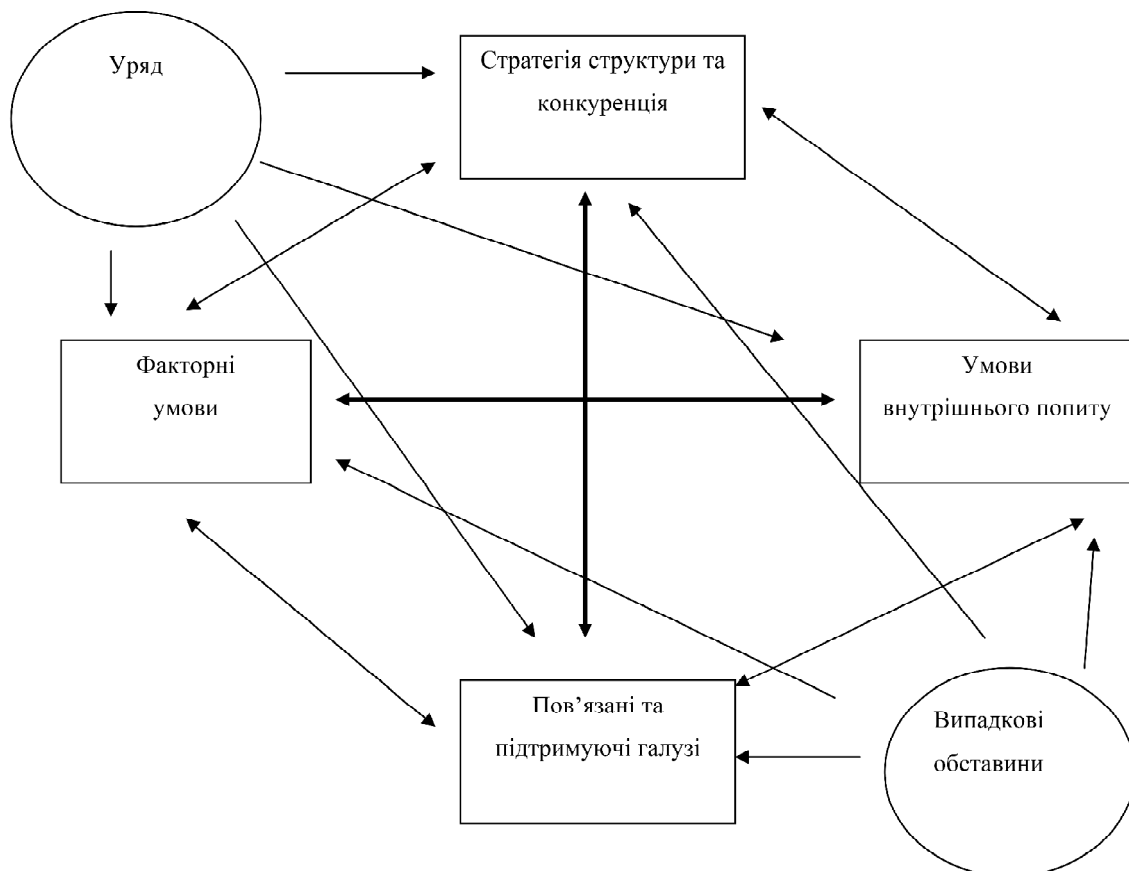

Рис. 1. Детермінанти конкурентних переваг країни

Джерело: складено автором на основі [1].

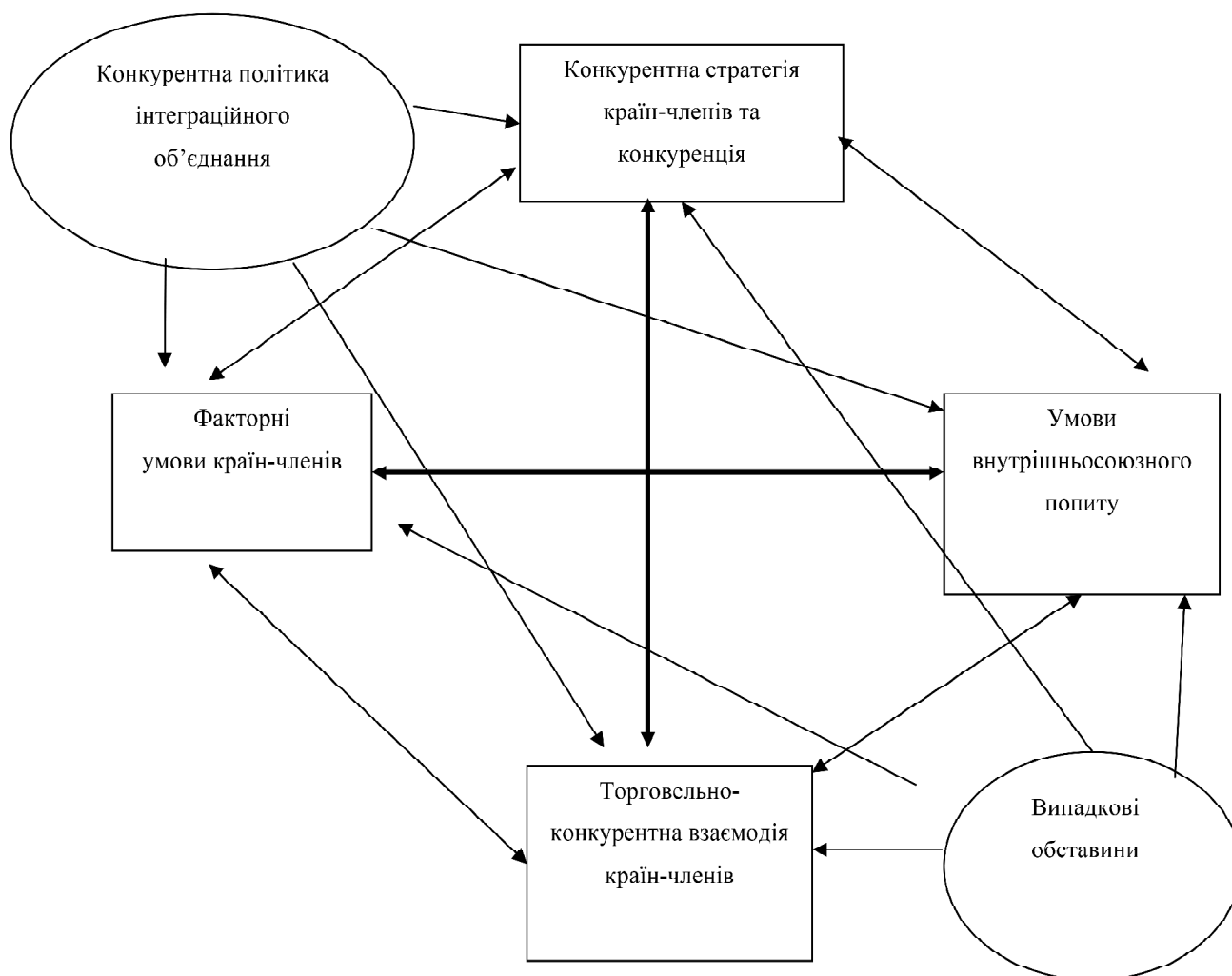

Рис. 2. Інтерпретація "конкурентного ромба" країни для інтеграційного об'єднання

Джерело: складено автором.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Наше завдання полягає в тому, щоб виявити різницю між моделями національних конкурентних сил та адаптувати їх для застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У наш час загальноновизнаним є те, що міжнародна економічна інтеграція створює сприятливі умови для торгівлі, проте здатність отримати і зберегти конкурентні переваги не причина, а наслідок. Основоположними вважаються дослідження М. Портера про детермінанти конкурентних переваг країни. Він запропонував модель "конкурентного ромба (Diamond Model)", в якій відобразив схему факторів національної конкурентної переваги. Відповіддю на питання, чому країна досягає успіхів в тій чи іншій області, за М. Портером, це чотири детермінанти, що формують середовище, в якому функціонують фірми. Конкурентне середовище може сприяти, а може перешкоджати створенню конкурентних переваг. Детермінантами "конкурентного ромба" є:

— факторні умови (людські ресурси, фізичні та природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура);

— умови внутрішнього попиту (вибагливість покупців щодо якості товарів та послуг, еластичність попиту, рівень доходів покупців);

— пов'язані та підтримуючі галузі (наявність пов'язаних фірм, що забезпечують фірми необхідними матеріалами, напівфабрикатами, комплектуючими, інформацією та заохочують використання нових технологій);

— стратегія структури та конкуренція (проявляється у близькості національних стратегій та структури фірми до глобальних параметрів див. рис. 1).

Зовнішні фактори за моделлю "діамант" (випадкові обставини і діяльність уряду) впливають на формування конкурентної сили країни. Попри те, що "конкурентний ромб" М. Портера складається з важливих змінних, він не є достатньо зрозумілим для пояснення сьогоденної складної економіки. Модель показує, як може досягти успіхів у економіко-конкурентних відносинах країна, але, на нашу думку, в сучасних умовах розвитку інтеграційних процесів її необхідно адаптувати для застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями. Зауважимо, що всі детермінанти моделі набувають значної трансформації у разі вступу країни до інтеграційного союзу, оскільки лібералізація торговельно-економічних відносин і посилення спеціалізації країн-членів призводять до наростання масштабів товаробмінних опе-

Рис. 3. Модель "подвійного діаманту" А. Рагмена

Джерело: [2, р. 116].

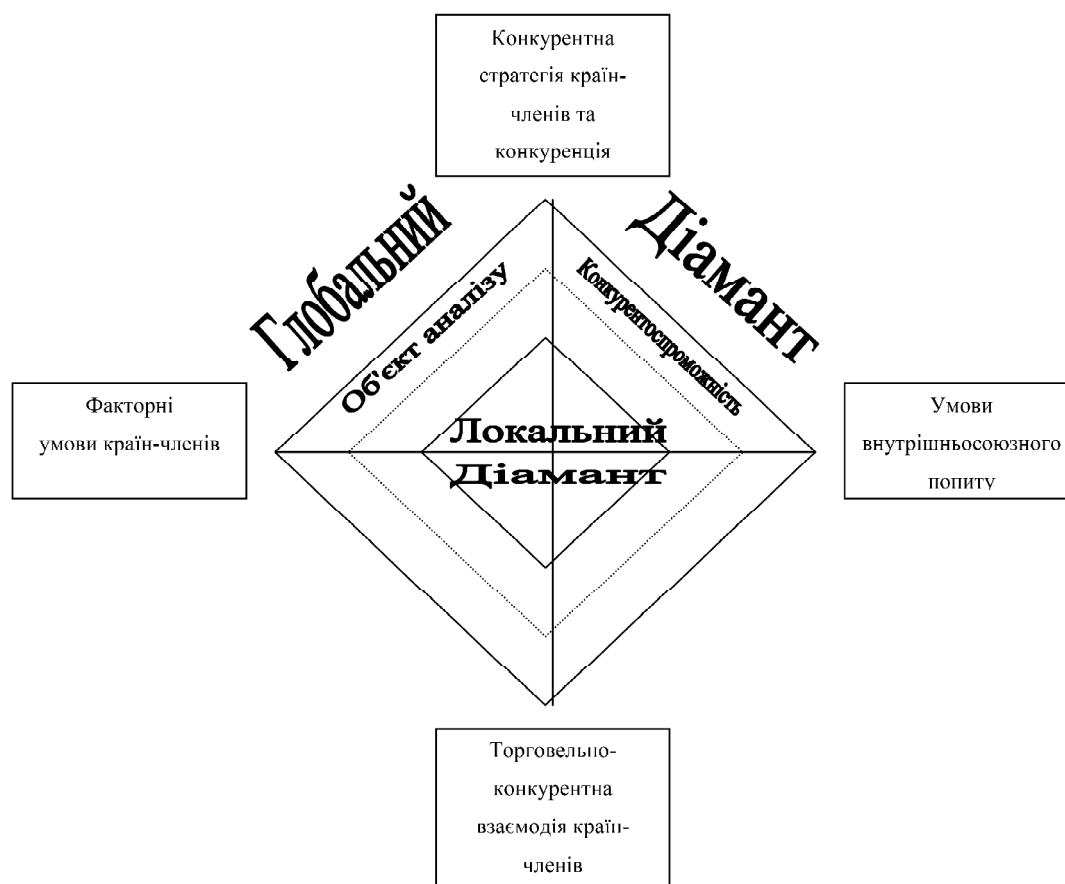

Рис. 4. Інтерпретація "подвійного діаманту" А. Рагмена для інтеграційного об'єднання

Джерело: складено автором.

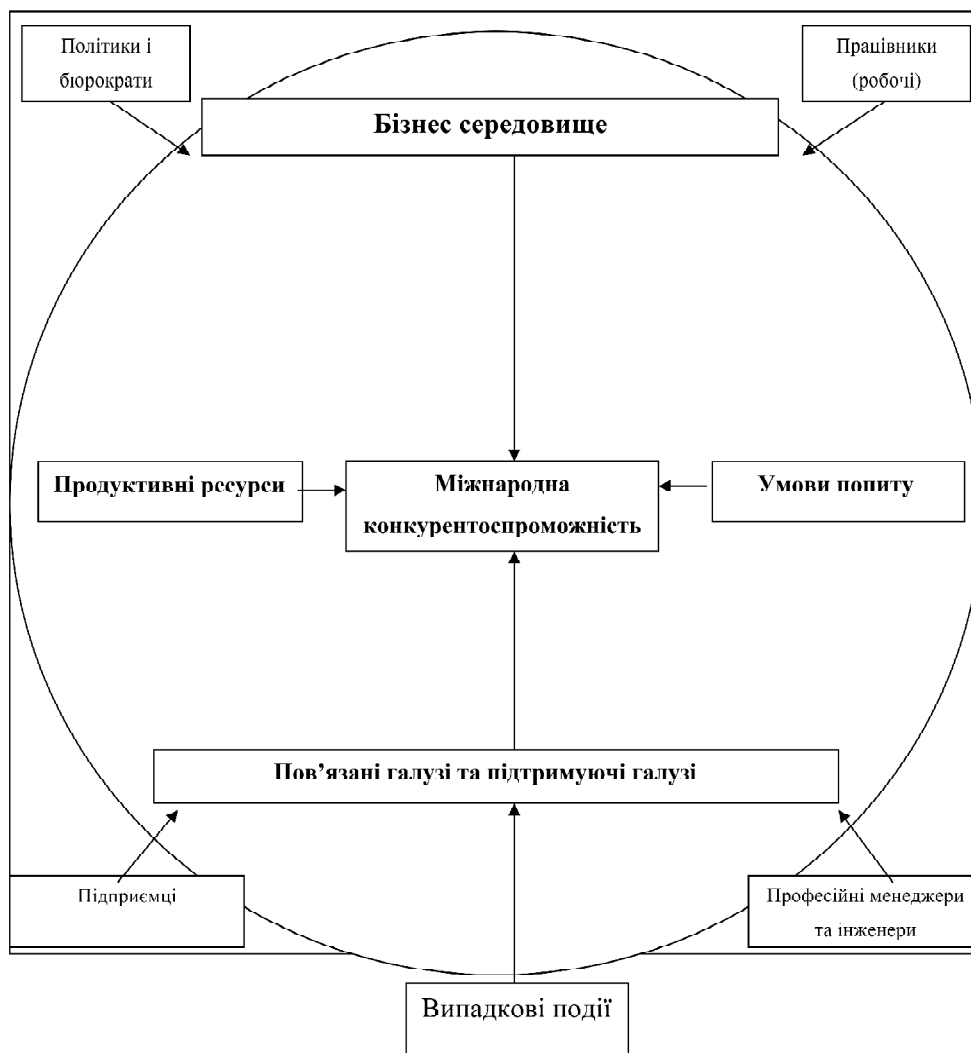

Рис. 5. Дев'ятифакторна модель Донг-Санг Чо

Джерело: [3, р. 143].

рацій. Це зовсім не означає, що всі країни-члени інтеграційного об'єднання досягнуть успіху в одній галузі, навпаки: чим динамічніше конкурентне середовище інтеграційного об'єднання, тим більша імовірність, що деякі фірми або ж галузі зазнають провалу, так як не у всіх країнах-членах однакові ресурси і технології, та і переваги від міжнародної економічної інтеграції одні країни використовують краще ніж інші. Взаємодія всіх детермінант конкурентної сили в інтеграційному об'єднанні забезпечить самопідсилюючі виграшні моменти, які практично не можливо скопіювати або знищити країнам, які не є членами об'єднання (див. рис. 2).

Детермінантами інтерпретованого "конкурентного ромба" інтеграційного об'єднання визначено: факторні умови країн-членів; умови внутрішньосоюзного попиту; торговельно-конкурентна взаємодія країн-членів; конкурентна стратегія країн-членів та конкуренція. Попри те, що змінні інтерпретованої моделі "конкурентного ромба" корисні у дослідженні конкурентної сили інтеграційних об'єднань, ця модель зосереджена виключно на внутрішньому конкурентному середовищі інтеграційного союзу. Для того щоб розширити фокус дослідження конкурентної сили інтеграційних об'єднань розглянемо еволюцію моделей конкурентної сили суб'єктів глобального господарства, яка здійснювала-

ся у напрямі розширення системи факторів, що її визначають. Наприклад, А. Рагмен, поглиблюючи дослідження М. Портера, запропонував зміни до "діамантової" моделі, включивши у власну модель так звану систему міжнародних факторів і тому його модель називається подвійний "діамант" (Double Diamond Model), яка представлена в праці "Загальна модель подвійного діаманту" 1998 року (див. рис. 3).

Як видно з рисунка 3, ця модель охоплює ті ж самі чотири детермінанти конкурентної сили, що й модель "конкурентного ромба" і пропонує будувати як внутрішньонаціональну, так і міжнародну систему факторів (прямі іноземні інвестиції та міжнародна діяльність). В основі цієї моделі — національний або локальний діамант, але ця модель також, як і модель М. Портера не враховує інтеграційні процеси у глобальному господарстві, тобто розроблена для застосування тільки на рівні країни. Як ми зазначили вище, на нашу думку, необхідно адаптувати моделі конкурентної сили для застосування інтеграційними об'єднаннями. Оскільки подвійний "діамант" А. Рагмена складається з тих же чотирьох детермінант, що й модель М. Портера, то ми застосуємо, визначені нами чотири детермінанти в інтерпретації цієї моделі для інтеграційного об'єднання і включимо модель А. Рагмена (див. рис. 4).

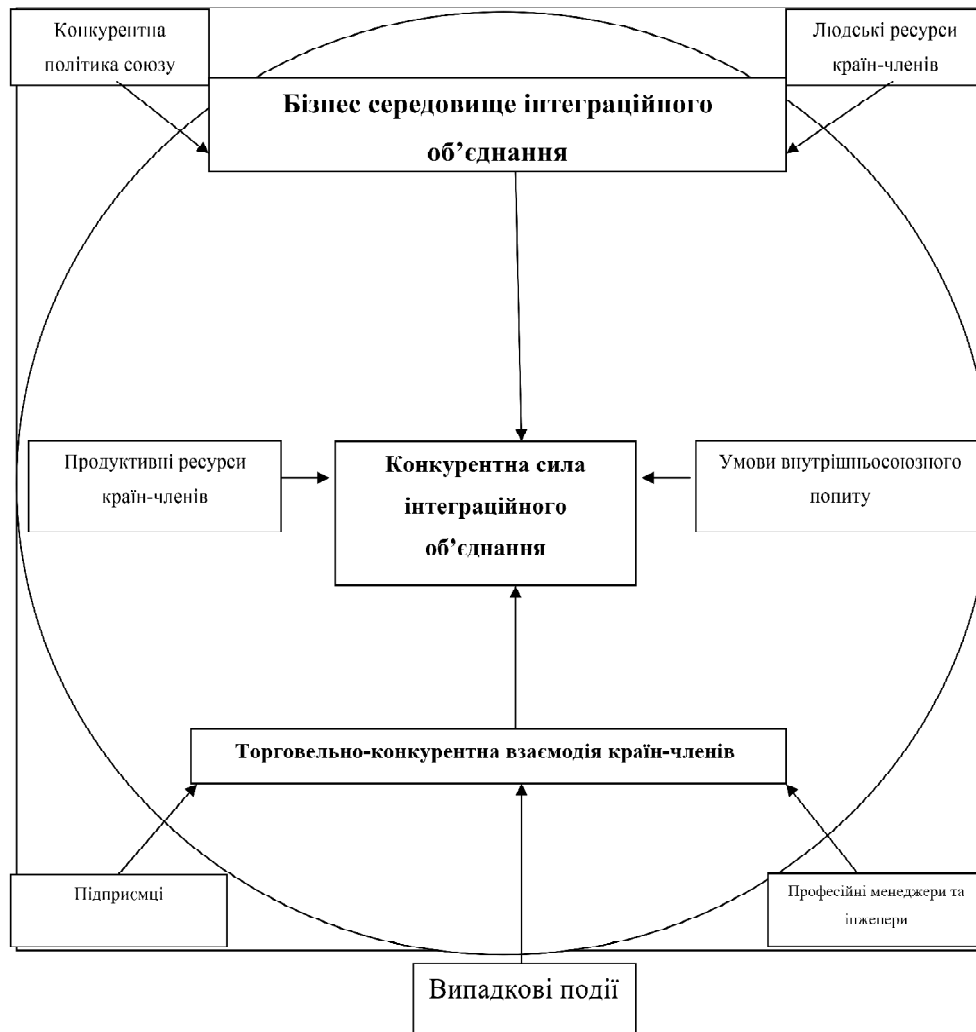

Рис. 6. Інтерпретація дев'ятифакторної моделі країни для інтеграційного об'єднання

Джерело: складено автором.

Наступною моделлю формування конкурентної сили, яка розширила систему факторів "конкурентного ромба" М. Портера стала дев'ятифакторна модель, яку у 1994—2000 роках розробили корейські вчені на чолі з Донг-Сангом Чо (див. рис. 5).

Як видно з рисунка 5, дев'ятифакторна модель конкурентної сили країни загалом представлена двома типами комплексних внутрішніх факторів:

- політики і бюрократи, професійні управлінці та інженери, підприємці, робітники;

- природні ресурси, умови попиту, пов'язані галузі та підтримуючі, бізнес-середовище, яке розглядається на національному, галузевому та корпоративному рівні.

Дев'ятим фактором є зовнішній фактор — випадкові події. Таким чином, зазначена модель враховує як внутрішні особливості, так і зовнішні та розширює систему факторів формування конкурентної сили країни. На відміну від існуючих на той час моделей конкурентної сили країни Чо додає нові детермінанти, а саме: людські фактори та бізнес-середовище. На нашу думку, одним з недоліків цієї моделі є неврахування рівня інтеграційних об'єднань, як впливового суб'єкта глобального господарства, тому ми пропонуємо б розглядати

бізнес-середовище на рівні інтеграційного об'єднання, національному, галузевому та корпоративному. Якщо адаптувати цю модель для застосування інтеграційними об'єднаннями, то вона матиме вигляд (див. рис. 6).

У 1998 році вчені Німецького інституту розвитку запропонували більш комплексну модель конкурентної сили країни, в основі якої лежить поділ на чотири рівні конкурентоспроможності: мікро-, мезо-, макро- та мегарівень (див. рис. 7).

Дана модель охарактеризовує фактори, які сприяють розвитку конкурентоспроможності на кожному рівні:

- на мікрорівні формується конкурентоспроможність фірм та їх мереж;

- на мезорівні формуються необхідні інституції для забезпечення конкурентних переваг галузей промисловості та їхнього зовнішнього середовища;

- на макрорівні основна увага приділена стабільній макроекономіці, яку забезпечують стабільні обмінні курси та національна зовнішньоторговельна політика;

- на мегарівні орієнтація на розвиток сфери політики і науки, соціокультурні цінності.

Саме поява в цій моделі конкурентоспроможності мегарівня і є головною різницею між нею та іншими мо-

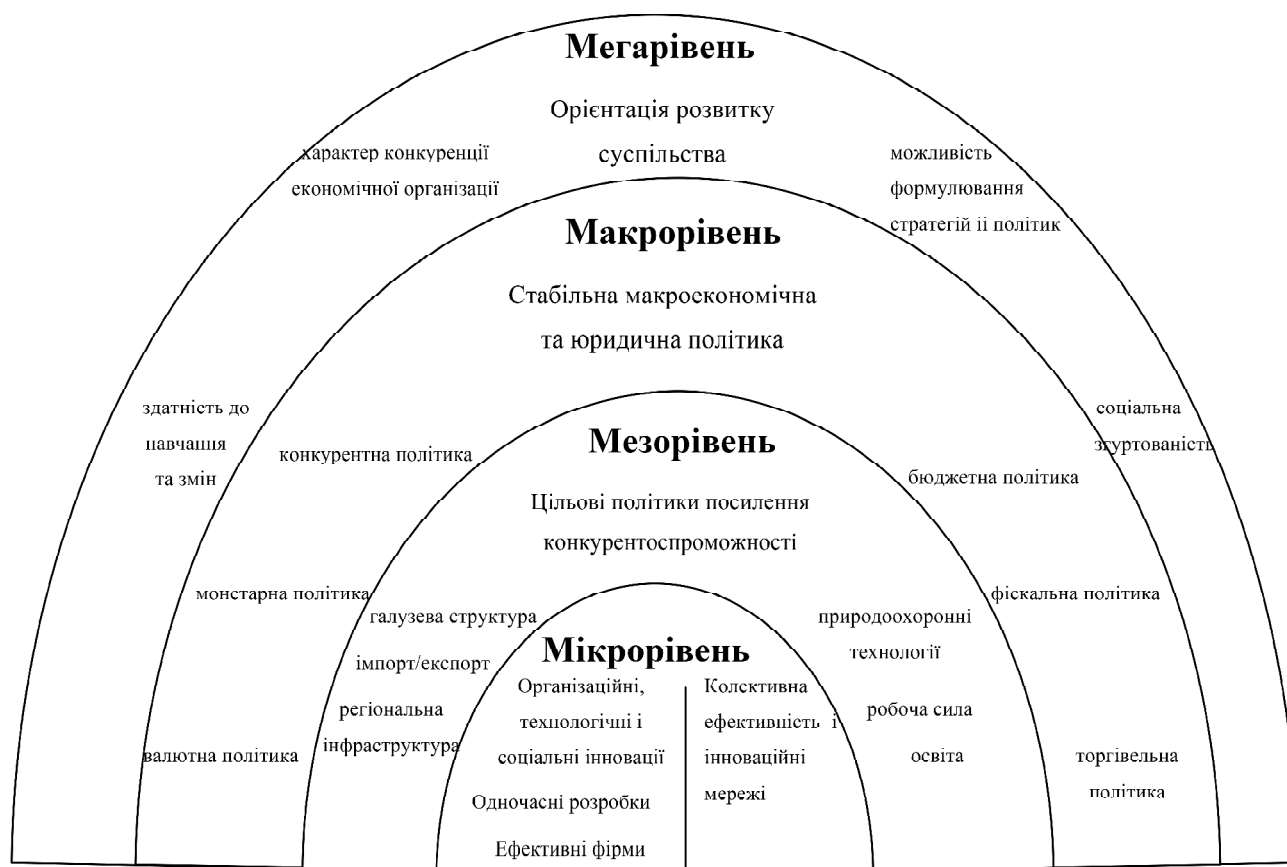

Рис. 7. Детермінанти моделі конкурентоспроможності Німецького інституту розвитку (НІР)

Джерело: [4].

делями, проте основним недоліком моделі, на нашу думку, є неповний аналіз мегарівня, бо ані в моделі, ані в дослідженні вчених не приділяється увага міжнародним інтеграційним об'єднанням.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу стверджувати, що еволюція моделей конкурентоспроможності проходила в напрямі розширення системи факторів. Жодна з існуючих моделей не враховує інтеграційні процеси у глобальному господарстві, тобто розроблена для застосування тільки на рівні країни. Таким чином, запропоновано інтерпретацію моделей конкурентоспроможності для застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями. Кожна інтерпретованих моделей має як недоліки, так і переваги. Крім цього, кожна з інтерпретованих автором моделей має свої можливості для практичного використання у стратегіях нарощення конкурентної сили міжнародними інтеграційними об'єднаннями.

Література:

1. Porter M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press. 865 p.
2. Rugman A., Moon C. & Verbeke A. (1998). The Generalized Double Diamond Model. In: From Adam Smith to Michael Porter: Evolution of Competitiveness Theory. World Scientific Publishing. P. 111—133.

3. Cho, Dong-Sung 2000 (1994). The Nine-Factor Model. In: From Adam Smith to Michael Porter. Evolution of Competitiveness Theory. World Scientific Publishing. P. 135—160.

4. Altenburg T., Hillebrand W. & Meyer-Stamer J. (1998). Building Systemic Competitiveness. Concept and case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand. In: Reports and Working Papers of the German Development Institute. № 3. 1998.

References:

1. Porter, M. (1990), The Competitive Advantage of Nations, Free Press, New York, USA.
2. Rugman, A. Moon, C. and Verbeke, A. (1998), "The Generalized Double Diamond Model", From Adam Smith to Michael Porter: Evolution of Competitiveness Theory, World Scientific Publishing, Singapore, pp. 111—133.
3. Cho, D.-S. (1994), "The Nine-Factor Model", From Adam Smith to Michael Porter. Evolution of Competitiveness Theory. World Scientific Publishing, Singapore, pp. 135—160.
4. Altenburg, T. Hillebrand, W. and Meyer-Stamer, J. (1998), "Building Systemic Competitiveness. Concept and case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand", Reports and Working Papers of the German Development Institute, vol. 3.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2020 р.

Г. А. Чміль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу і комерційної діяльності,
Харківський державний університет харчування та торгівлі
ORCID ID: 0000-0002-3703-9940

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.47

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЇ В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

H. Chmil,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing
and Commercial Activities, Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ANALYSIS OF THE COMPANY'S ACTIVITIES IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

У статті здійснено системне дослідження, критична оцінка теоретичних положень та діючої практики аналізу компаній індустрії гостинності. З'ясовано, що основними дестабілізуючими чинниками у індустрії гостинності є: відтік іноземних інвестицій з України, підвищення ставок кредитування, труднощі у фінансуванні, зростання витрат на будівництво, адаптаційний карантин тощо. Здійснено аналіз господарської діяльності готелю за специфічними показниками: одноразова місткість готелю; можлива, фактична та планова пропускна спроможність готелю; кількість місце-днів простою; коефіцієнти завантаження готелю (плановий та фактичний). Доведено, що за причинами простоїв рівень завантаження номерного фонду готелю ТОВ "СТЮАРТ" за звітний період склав 72,4%, що є менше запланованого на 25,6 відсоткових пункти (98,0%). Це потребує вдосконалення роботи маркетингового відділу щодо розширення цільового сегменту ринку та збільшення обсягів надання готельних послуг.

The article provides a systematic study, a critical assessment of the theoretical provisions and current practice of analyzing companies in the hospitality industry. It was found out that the main destabilizing factors in the hospitality industry are: outflow of foreign investment from Ukraine, increase in lending rates, difficulties in financing, growth in construction costs, adaptation quarantine, and so on. Today, Ukrainian service companies operate not only in an unstable and unpredictable changing external environment, but also are interdependent with other economic entities. This creates additional conditions for enterprises to realize their own interests, and at the same time, restricts their business activity in relations with competitors and the state, which creates serious dangers for their functioning. The content analysis of scientific sources on the specifics of the activities of hotel enterprises in modern conditions has been Carried out. The analysis of economic activity of the hotel on specific indicators: one-time capacity of the hotel; possible, actual and planned capacity of the hotel; the number of place-days of downtime; hotel load factors (planned and actual). It is proved that for reasons of downtime, the level of occupancy of the hotel room stock of LLC "STEWART" for the reporting period was 72.4%, which is less than planned by 25.6 percentage points (98.0%). This requires improving the work of the marketing Department to expand the target market segment and increase the volume of hotel services. So, it is proposed to improve the methodology for analyzing the activities of hotel enterprises based on the use of specific indicators. Based on the results of the analysis, we can conclude that it is necessary to improve marketing communication with customers. It is expedient to use the tools of strategic marketing based on KPI indicators: portfolio of tourism services; quality travel services; image (business reputation) of the company; market share controlled by the company (segment); commitment to the consumers of tourism services; the ratio of marketing expenses to total expenses.

Ключові слова: індустрія гостинності, готельне господарство, коефіцієнт завантаження, KPI-показники, стратегічний маркетинг.

Key words: hospitality industry, hotel management, load factor, KPI indicators, strategic marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах української політичної та економічної нестабільності, що загострюється глобальною економічною кризою, більшість галузей економіки поставлено на межу виживання. Це цілком справедливо як для

індустрії гостинності, так і для готельного господарства. Основними дестабілізуючими чинниками є: відтік іноземних інвестицій з України, підвищення ставок кредитування, труднощі у фінансуванні, зростання витрат на будівництво, адаптаційний карантин тощо.

Однак, попри наявні проблеми, готельна галузь є ефективним засобом надходження прибутків для держави, створення додаткових робочих місць. Водночас проблемними складниками готельного господарства України залишаються: недостатня обізнаність щодо стану функціонування та розвитку готельних компаній, недосконалість у нормативно-правовій базі та відсутність здорової конкуренції в країні.

З огляду на це, здійснення аналізу діяльності підприємств готельного господарства з метою подальших розробок стратегій є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що останнім часом серед науковців та практиків усе більше зростає інтерес до існуючих проблем управління готельними підприємствами, про що свідчить поява чисельних публікацій.

Aissa S.B., Goaid M. визначили роль готельного господарства в системі розширеної селекції та її значення для економіки країни [1].

Borovcanin D. сформував процес стратегічного розвитку різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання в готельному господарстві [2].

Io M.U. продемонстрував необхідність удосконалення принципів методології сегментації споживчих ринків готельних компаній як частини сучасних ринкових стратегій та прогнозування попиту на ці компанії, враховуючи сезонні коливання [3]. На цій стадії Ivanova M., Ivanov S. запропонували регіональний механізм розвитку готельного бізнесу [4].

Li X., Wang Y., Yu Y. досліджували систему готельних послуг, організаційну та фінансову підтримку якості послуг та ефективності готельних послуг [5]. Oukil A., Channouf N., Al-Zaidi A. продемонстрували систему стратегічного менеджменту малих готельних компаній [6]. Це включає два рівні вдосконалення, загальну стратегію контролю та стратегічний контроль, на відміну від існуючих [7; 8].

Однак у наукових працях зазначених авторів не розкриті питання особливостей здійснення аналізу діяльності підприємств готельного господарства на основі застосування специфічних показників.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є системне дослідження, критична оцінка теоретичних положень та діючої практики аналізу компаній індустрії гостинності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час аналізу господарської діяльності готелю використовують специфічні показники: одноразова місткість готелю; можлива, фактична та планова пропускна спроможність готелю; кількість місць-днів простою; коефіцієнти завантаження готелю (плановий та фактичний).

Вихідні данні для аналізу завантаженості готелю подано в таблиці 1.

Одноразова місткість готелю розраховується за формулою:

$$M_{od} = \sum N_i \times Q \quad (1),$$

де $M(od)$ — одноразова місткість готелю, одиниць; N_i — номер певного типу; Q — кількість спальних місць у номері, одиниць.

Можлива пропускна спроможність готелю розраховується за формулою:

$$PC(m) = M_{od} \times 365 \quad (2),$$

де $PC(m)$ — можлива пропускна спроможність готелю, людин/доба.

Розрахунок кількості місць-днів простою номерного фонду через проведення поточного ремонту визначається як:

$$Pr(nom.рем.) = \sum N_j \times Q \times T \quad (3),$$

де Pr (пот.рем) — кількість місць-днів простою номерного фонду через проведення поточного ремонту, місць/дні;

N_j — номер певного типу у поточному ремонті;

T — тривалість поточного ремонту, дні.

Розрахунок кількості місць-днів простою номерного фонду через проведення капітального ремонту:

$$Pr(kap.рем.) = \sum N_k \times Q \times 365 \quad (4),$$

Таблиця 1. Вихідні данні для аналізу завантаженості готелю ТОВ "СТЮАРТ"

№ з/п	Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.
1.	Кількість номерів			
	Стандарт	16	17	17
	Люкс	12	13	13
	Делюкс	5	7	10
2.	Кількість номерів у поточному профілактичному ремонті			
	Стандарт	7	8	10
	Люкс	8	6	7
	Делюкс	3	4	6
3.	Тривалість поточного ремонту, дні	6	6	5
4.	Кількість номерів у капітальному ремонті			
	Стандарт	1	1	0
	Люкс	0	0	1
	Делюкс	1	2	2
5.	Середній час санітарної обробки і підготовки номеру до заселення, год	2	1,8	1,5
6.	Фактично надано за рік, людин/доба	17345	18637	19564
7.	Середня тривалість перебування гостя	5	4	4

Джерело: звітні дані підприємства.

Таблиця 2. Аналіз завантаженості готелю у 2017–2019 рр.

№ з/п	Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2018 р. від 2019 р.		Відхилення 2018 р. від 2017 р.	
					Абсол.	Відн., %	Абсол.	Відн., %
1.	Одноразова місткість готелю	66	74	80	8	112,12%	6	108,11%
2.	Можлива пропускна спроможність готелю, людино/доба	24090	27010	29200	2920	112,12%	2190	108,11%
3.	Кількість обслужених гостей готелю, особи	3469	4659	4891	1190	134,31%	232	104,97%
4.	Кількість місце-днів простою номерного фонду через проведення:							
	– поточного ремонту, місце/дні	216	216	230	0	100,00%	14	106,48%
	– капітального ремонту, місце/дні	1460	2190	2190	730	150,00%	0	100,00%
	– санітарної обробки та підготовки номерів до заселення гостей, місце/дні	289	349	306	60	120,88%	-44	87,48%
5.	Усього простоїв	1965	2755	2726	790	140,22%	-30	98,92%
6.	Пропускна спроможність фактична, людино/доба	22630	24820	27010	2190	109,68%	2190	108,82%
7.	Пропускна спроможність планова, людино/доба	22125	24255	26474	2130	109,63%	2220	109,15%
8.	Коефіцієнт завантаження готелю:							
	плановий	0,978	0,977	0,980	0,000	X	0,00	X
	фактичний	0,766	0,751	0,724	-0,016	X	-0,03	X

Джерело: авторські розрахунки.

де Пр (кап.рем) — кількість місце-днів простою номерного фонду через проведення капітального ремонту, місце/дні;

N_k — номер певного типу у капітальному ремонті.

Розрахунок кількості місце-днів простою номерного фонду через проведення санітарної обробки та підготовки номерів до заселення гостей:

$$Пр(сан.об.) = \frac{O \times T_{сер}}{24} \quad (5),$$

де Пр (сан.об) — кількість місце-днів простою номерного фонду через проведення санітарної обробки та підготовки номерів до заселення гостей, місце/дні;

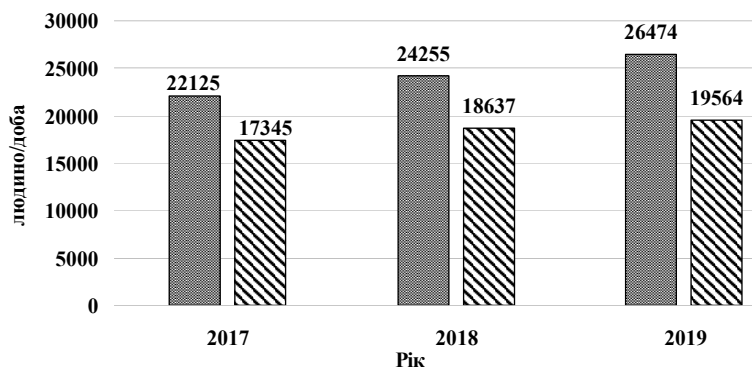
O — кількості обслужених гостей готелю, особи;

$T_{сер}$ — середній час санітарної обробки і підготовки номеру до заселення, год.

Розрахунок фактичної пропускної спроможності готелю розраховується за формулою:

$$Пр(\phi) = ПС(m) - Пр(кап.рем) \quad (6),$$

де ПС(φ) — фактична пропускної спроможності готелю, людино/доба.

■ Пропускна спроможність з урахуванням усіх простоїв, людино/дів

▨ Фактично надано послуг за рік, людино/дів

Рис. 1. Порівняння фактично наданих послуг та тих, які мали можливість надати у 2017–2019 рр.

Джерело: побудовано автором.

Розрахунок планової пропускної спроможності готелю розраховується за формулою:

$$П(n) = ПС(\phi) - Пр(пот.рем) - Пр(сан.об) \quad (7),$$

де ПС(n) — планова пропускної спроможності готелю, людино/доба.

Плановий коефіцієнт завантаження готелю:

$$Кзав(пл) = \frac{ПС(n)}{ПС(\phi)} \times 100, \% \quad (8).$$

Фактичний коефіцієнт завантаження готелю:

$$Кзав(\phi) = \frac{Д(\phi)}{ПС(\phi)} \times 100, \% \quad (9),$$

де Д(φ) — фактично надано за рік послуг, людино/доба.

Розрахунок специфічних показників для визначення завантаженості готелю подано в таблиці 2.

Одноразова місткість готелю, тобто кількість місць, яку може надати підприємство одночасно, у 2019 році становила 80 місць, що на 14 місць більше, ніж у 2017 році.

Можлива пропускна спроможність з урахуванням цілорічної роботи готелю без простоїв — 29200 людино/дів. Графічне відображення можливої та фактично виконаної пропускної спроможності ТОВ "СТЮ-АРТ" наведено на рисунку 1.

У зв'язку з капітальним ремонтом простої номерного фонду склали 2190 людино/дів, що перевищило кількість простоїв в порівнянні з 2017 роком майже вдвічі. Це пояснюється оновленням дизайну та добудовою номерного фонду протягом 2017–2019 рр. Простої, пов'язані з поточним профілактичним ремонтом номерів у 2017 році склали 230 людино/дів, а за причини санітарної обробки та підготовки номерів для

заселення — 306 людино/добу. Хоча час, необхідний на підготовку номерів, скоротився, але загальна кількість номерів протягом аналізованого періоду зросла. Таким чином, пропускна спроможність готелю склала 27010 людино/дів, а планова — 26474 людино/добу.

Оскільки за звітний період фактично надано послуг 19564 людино/дів, простої з інших причин (зменшення попиту на послуги гостинності в передсвяткові дні, не-сезонні періоди інше) становили 536 людино/добу.

Таким чином, за причин простоїв рівень завантаження номерного фонду готелю ТОВ "СТЮАРТ" за звітний період склав 72,4%, що є менше запланованого на 25,6 відсоткових пункти (98,0%). Це потребує вдосконалення роботи маркетингового відділу щодо розширення цільового сегменту ринку та збільшення обсягів надання готельних послуг.

ВИСНОВКИ

Отже, запропоновано удосконалення методики аналізу діяльності підприємств готельного господарства на основі застосування специфічних показників. За результатами здійсненого аналізу можна зробити висновок щодо необхідності удосконалення маркетингової комунікації з клієнтами.

Водночас доцільно використовувати інструменти стратегічного маркетингу на основі KPI-показників: асортимент туристичних послуг; якість туристичних послуг, що надаються; імідж (ділова репутація) підприємства; частка ринку, контрольована підприємством (за сегментами); прихильність споживачів туристичних послуг; співвідношення витрат на маркетинг до загальних витрат.

Література:

1. Aissa S.B., & Goaied M. (2016). Determinants of Tunisian hotel profitability: The role of managerial efficiency. *Tourism management*. 52. 478—487. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517715001685>
2. Borovcanin D. (2015). A Comparative Analysis On Hotel Financial Performance. In *SITCON 2015-Singidunum International Tourism Conference* (pp. 198—201). Singidunum University. URL: <http://portal.sitcon.singidunum.ac.rs/paper/37>
3. Io M.U. (2016). Exploring the impact of hedonic activities on casino-hotel visitors' positive emotions and satisfaction. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 26. 27—35. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677015300048>
4. Ivanova M. & Ivanov S. (2015). The nature of hotel chains: An integrative framework. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*. 16 (2). 122—142. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15256480.2015.1023639>
5. Li X., Wang Y. & Yu Y. (2015). Present and future hotel website marketing activities: Change propensity analysis. *International Journal of Hospitality Management*. 47. 131—139. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0278431915000304>
6. Oukil A., Channouf N. & Al-Zaidi A. (2016). Performance evaluation of the hotel industry in an emerging tourism destination: The case of Oman. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 29. 60—68. URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677016300808>

7. Roque V. & Raposo R. (2016). Social media as a communication and marketing tool in tourism: an analysis of online activities from international key player DMO. *Anatolia*, 27 (1), 58—70. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13032917.2015.1083209>

8. Salem I.E.B. & Cavlek N. (2016). Evaluation of hotel website contents: existence-importance analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JHTT-04-2016-0020/full/html>

References:

1. Aissa, S. B. and Goaied, M. (2016), "Determinants of Tunisian hotel profitability: The role of managerial efficiency", *Tourism management*, vol. 52, pp. 478-487, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517715001685> (Accessed 30 June 2020).
2. Borovcanin, D. (2015), "A Comparative Analysis On Hotel Financial Performance", *SITCON 2015-Singidunum International Tourism Conference*. Singidunum University, pp. 198-201, available at: <http://portal.sitcon.singidunum.ac.rs/paper/37> (Accessed 30 June 2020).
3. Io, M. U. (2016), "Exploring the impact of hedonic activities on casino-hotel visitors' positive emotions and satisfaction", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 26, pp. 27—35, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677015300048> (Accessed 30 June 2020).
4. Ivanova, M. and Ivanov, S. (2015), "The nature of hotel chains: An integrative framework", *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, vol. 16(2), pp. 122—142, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15256480.2015.1023639> (Accessed 30 June 2020).
5. Li, X. Wang, Y. and Yu, Y. (2015), "Present and future hotel website marketing activities: Change propensity analysis", *International Journal of Hospitality Management*, vol. 47, pp. 131—139, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0278431915000304> (Accessed 30 June 2020).
6. Oukil, A. Channouf, N. and Al-Zaidi, A. (2016), "Performance evaluation of the hotel industry in an emerging tourism destination", *The case of Oman. Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 29, pp. 60—68, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677016300808> (Accessed 30 June 2020).
7. Roque, V. and Raposo, R. (2016), "Social media as a communication and marketing tool in tourism: an analysis of online activities from international key player DMO", *Anatolia*, vol. 27 (1), pp. 58—70, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13032917.2015.1083209> (Accessed 30 June 2020).
8. Salem, I. E. B. and Cavlek, N. (2016), "Evaluation of hotel website contents: existence-importance analysis", *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JHTT-04-2016-0020/full/html> (Accessed 30 June 2020).

Стаття надійшла до редакції 04.08.2020 р.

А. С. Безугла,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-6520-4325

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.51

МІСЦЕ УКРАЇНИ У ВИРОБНИЦТВІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ ДЛЯ БІОЛОГІЧНО ЦІННИХ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ СЕРЕД КРАЇН СВІТУ

L. Bezuhla,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor
of Marketing Department, Dnipro State Agrarian and Economic University

PLACE OF UKRAINE IN THE PRODUCTION AND SALE OF PLANT RAW MATERIALS
FOR BIOLOGICALLY VALUABLE FOOD PRODUCTS AMONG COUNTRIES

Бренд сучасного суспільства — це здорова їжа, провідну роль в якій відіграє споживання цінної їжі з точки зору фруктових та ягідних культур, більшість з яких сьогодні належать до рангу менш розповсюджених ніш. У сучасних реаліях через погіршення стану екологічної ситуації, напруженості емоційного та стресового стану під дією всесвітньої пандемії COVID-19, незбалансованого харчування, спостерігається значне зростання загальної захворюваності населення. Тому пошук шляхів поліпшення здоров'я людини, в тому числі, пов'язаних з поліпшенням харчування — актуальне завдання сучасного рослинництва в рамках національної безпеки. Метою статті став аналіз сучасного стану та місця України у виробництві та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів серед країн світу. Розглянуто виробництво основних сільськогосподарських культур у країнах Європейського союзу, Китаї, Японії, США та Україні. Потенційні можливості економічного розвитку країни також великою мірою залежать від її ресурсного потенціалу — природних багатств, виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу тощо. Але найважливішою складовою цього потенціалу є ефективність діяльності та прибутковість сільськогосподарських товаровиробників. У статті розглянуто динаміку сільськогосподарських товаровиробників України, які одержали прибуток. Виділено деякі важливі фактори доцільності виробництва та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів.

На виробничі рішення виробників рослинної сировини біологічно цінних харчових продуктів також впливають ринкові ризики, пов'язані з невизначеністю щодо майбутніх цін на вхідні ресурси та продукти виробництва, надійність джерел вхідних ресурсів. Тому хоча ринкові ризики по суті є екзогенними, сільськогосподарські товаровиробники можуть впливати на мінливість врожайності та розподіл прибутку за вибором вхідних даних або комбінації вхідних ресурсів. Загалом виробничі ризики мають величезний вплив на сільське господарство особливо, структура виробництва та поведінка постачальників. Іншу форму ризику, який не знаходиться під контролем підприємств, може спричинити мінливий клімат. Однак цей ризик можна звести до мінімуму шляхом прийняття стратегії адаптації, доступної сільськогосподарському товаровиробнику.

The brand of modern society is healthy food, in which the consumption of valuable food plays a leading role. In the countries of the world, as well as in Ukraine, in recent decades due to the deterioration of the environmental situation, emotional and stress, unbalanced diet, there has been

a significant increase in overall morbidity. Therefore, the search for ways to improve human health, including those related to improving nutrition — an urgent task of modern crop production within national security.

The aim of the article was to analyze the current state and place of Ukraine in the production and sale of plant raw materials for biologically valuable food products among the countries of the world. The production of the main crops in the countries of the European Union, China, Japan, the USA and Ukraine is considered. Potential opportunities for economic development of the country also largely depend on its resource potential — natural resources, production capacity, qualified personnel and so on. But the most important component of this potential is the efficiency and profitability of agricultural producers. The article considers the dynamics of agricultural producers of Ukraine who made a profit. Some important factors of expediency of production and realization of vegetable raw materials for biologically valuable foodstuff are allocated.

Production decisions of producers of plant raw materials of biologically valuable food products are also affected by market risks associated with uncertainty about future prices for input resources and products, the reliability of sources of input resources. Therefore, although market risks are essentially exogenous, agricultural producers can influence yield variability and profit distribution by the choice of inputs or combinations of inputs. In general, production risks have a huge impact on agriculture in particular, the structure of production and the behavior of suppliers. Another form of risk that is not under the control of enterprises can be caused by a changing climate. However, this risk can be minimized by adopting an adaptation strategy available to the agricultural producer.

Ключові слова: сільське господарство, виробництво та реалізація рослинної сировини, продукція рослинництва, біологічно цінні харчові продукти, сільськогосподарські товаровиробники.

Key words: agriculture, production and sale of plant raw materials, crop products, biologically valuable food products, agricultural producers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Маючи багаті сільськогосподарські угіддя, розвинутому сільськогосподарську та промислову базу, Україна стала однією з найбільших країн світу з виробництва рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів. Водночас Україна залишається великим імпортером продуктів харчування та кормових інгредієнтів, насіння, морепродуктів, алкогольних напоїв, фруктів, вина та високоякісних м'ясних продуктів (як оброблених, так і сирих).

Україна є країною з низьким рівнем доходу за класифікацією Світового банку, але спостерігається незначне економічне зростання. Україна має досить низькі ввізні мита на сільськогосподарські та продовольчі продукти та товари. Однак доступ до ринку часто є ускладненим через технічні та економічні бар'єри [9]. Більшість із цих бар'єрів були введені недавно задля юридичного наближення законодавства України до вимог Європейського Союзу (ЄС). Конкуренція з виробниками ЄС, які користуються режимом вільної торгівлі та мізерними технічними бар'єрами для торгівлі, являються найбільшою торговою перешкодою для України до євроінтеграції [3].

Бренд сучасного суспільства — це здорова їжа, провідну роль в якій відіграє споживання цінної їжі з точки зору фруктових та ягідних культур, більшість з яких сьогодні належать до рангу менш розповсюджених ніш. В сучасних реаліях через погіршення стану екологічної ситуації, напруженості емоційного та стресового стану під дією всесвітньої пандемії COVID-19, незбалансова-

ного харчування, спостерігається значне зростання загальної захворюваності населення. Тому пошук шляхів поліпшення здоров'я людини, в тому числі, пов'язаних з поліпшенням харчування — актуальне завдання сучасного рослинництва в рамках національної безпеки [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання дослідження виробництва та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів, впровадження технології та технологічних елементів вирощування менш поширених фруктових культур, розвитку сільського господарства розглядаються в працях багатьох науковців.

Kocisova K., Gavurova B., & Kotaskova A. (2018) [6] стверджують, що сільське господарство відіграє важливу роль для людства, оскільки добробут людини залежить від обсягу та стабільності сільськогосподарського виробництва, що забезпечується врожайністю сільськогосподарських культур та оброблюваною площею. Науковці досліджують ефективність з точки зору ефективного взаємозв'язку між споживаними витратами та отриманими доходами. Розуміння рівня ефективності важливе для керівників сільськогосподарських підприємств, оскільки він відображає якість щоденних операцій використання вхідних даних та отримання результатів. Olena Prokopchuk, Yulia Nesterchuk, Yuriy Tsybalyuk and Oleksandr Rolinskyi (2019) [10] визначають, що однією з ключових особливостей сільського господарства є його залежність від природних умов. Водночас ринок сільськогосподарського страхування в Україні нерозвинений, а страхові продукти не використовуються сільськогосподарськими підприємствами. У

Таблиця 1. Виробництво основних сільськогосподарських культур в країнах Європейського союзу, Китаї, Японії, США та Україні у 2018 році, тонн

Країна	Ячмінь	Зернова суміш	Кукурудза	Жито	Пшениця
Австрія	695072	8455	2130339	177447	1370960
Бельгія	320395	14716	442995	2319	1652249
Китай	1487906	-	257348659	1044776	131447224
Хорватія	227520	7461	2147275	4100	744405
Чехія	1606034	4845	489154	120160	4417841
Данія	3485656	19228	35923	482166	2654819
Естонія	347497	1214	-	29511	450265
Фінляндія	1336100	38800	-	42300	494700
Франція	11193034	361351	12667393	110092	35798234
Німеччина	9583600	50200	3344000	2201400	20263500
Греція	344610	4909	1205980	18960	1072940
Угорщина	1141007	-	7963217	84116	5245890
Ірландія	1224900	-	-	635	506800
Італія	1010328	-	6179035	10639	6932943
Японія	174700	-	165	-	764900
Латвія	306300	10500	-	81600	1431600
Литва	619538	20225	87587	43992	2838899
Люксембург	34662	486	565	6048	78409
Мальта	2186	-	-	-	12208
Нідерланди	253423	-	84894	4457	985297
Норвегія	400000	-	-	7600	123500
Польща	3048273	2505509	3864028	2166884	9820315
Португалія	49584	-	713860	16706	67749
Румунія	1870710	-	18663939	28636	10143671
Словаччина	486898	-	1515834	41008	1927926
Словенія	88057	4283	350489	4542	121901
Іспанія	9129535	25841	3842519	388467	7989906
Швеція	1094400	22200	-	88200	1620300
Україна	7349140	6010	35801050	393780	24652840
США	3332970	-	392450840	214180	51286540

Джерело: складено автором за даними Світового банку [9].

результаті виник певний дисбаланс — потужний розвиток агропромислового комплексу в Україні за останні роки не супроводжувався належним розвитком ринку страхування, що суперечить загальноприйнятій міжнародній практиці. Ivan Bogatyrev, Vasyl Topchii, Igor Koropatnik, Oleksandr Kotliarenko and Andrii Kofanov (2019) [4] стверджують, що інвестиційний потенціал України на тлі глобалізації та інтелектуалізації світової економіки значною мірою невиконаний, але він має сильні передумови для розвитку. Україна посідає перше місце в Європі за площею ріллі і третє місце у світі за рівнем чорнозему. Світовий досвід показує, що національній економіці більшості країн не в змозі швидко та ефективно вирішити власні проблеми економічного зростання. Самостійний розвиток, без залучення та ефективного використання іноземних інвестицій не приносить швидкого результату.

Однак актуальних досліджень недостатньо для оцінки сучасного стану та тенденцій щодо розвитку виробництва рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів серед країн світу, з метою обґрунтування напрямів у розвитку національного сільського господарства.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та місця України у виробництві та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів серед країн світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна містить чверть чорноземів світу, і 56,6 % усіх земель країни використовується як рілля. Україна має 7,5% сільськогосподарських земель країн СНД, 15,1% ріллі, 6,2% луків та 1,6% пасовищ. Водночас Україна виробляє понад 20% зерна, зібраного в країнах СНД, і близько 25% м'яса і молока. Однак екологічні та економічні проблеми в Україні мають все більший вплив на сільське господарство.

Національне сільське господарство не змогло вирішити проблему постачання продовольства та не забезпечило жодного підвищення ефективності цього сектору економіки до рівня передових країн світу. Технократична концепція розвитку національного сільськогосподарського комплексу, заснована на кількісному зростанні технічних, гідротехнічних, меліоративних та агрохімічних факторів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, застосування в ній промислових технологій та максимального використання земельних ресурсів, не забезпечили належного підвищення її ефективності, зростання сільськогосподарських культур, продуктивності худоби та покращення якості продукції. Натомість, ця концепція зумовила надмірно негативні антропогенні навантаження на довкілля [1].

Ведення сучасного, екологічно необґрунтованого та несумісного з біосферою сільського господарства, фактично є руйнуванням та виснаженням ґрунту та при-

Таблиця 2. Виробництво основних сільськогосподарських культур в країнах Європейського союзу, Китаї, Японії, США та Україні у 2018 році, тонн

Країна	Овес	Картопля	Цукрові буряки	Сорго	Соняшник
Австрія	74716	697931	2150192	27586	-
Бельгія	18202	3045443	5192049	-	-
Китай	1004592	90321442	12077618	2194361	32950
Хорватія	44827	182261	3724309	152	-
Чехія	152656	583560	3724309	-	-
Данія	289933	1806766	2107616	-	-
Естонія	78381	88434	-	-	-
Фінляндія	818200	600300	355400	-	-
Франція	427994	7870973	39579925	323143	-
Німеччина	577600	8920800	26191400	-	-
Греція	80720	465770	353078	7	-
Угорщина	59166	330545	941655	38878	7
Ірландія	122300	273000	78597	-	-
Італія	243366	1307598	1941479	293865	248847
Японія	278	2261945	3611000	-	-
Латвія	188200	426900	-	-	-
Литва	182442	296229	888616	-	-
Люксембург	6977	16211	-	-	-
Мальта	-	7977	-	-	-
Нідерланди	7011	6029734	6508142	-	-
Норвегія	146500	326400	-	-	-
Польща	1166051	7478184	14302911	-	9663
Португалія	55779	431686	8506	-	16948
Румунія	383722	3022758	978266	76309	3062690
Словаччина	29874	169953	1311972	1726	201614
Словенія	3397	72917	-	-	791
Іспанія	1486948	2010933	2870907	25589	14777
Швеція	363500	720200	1698400	-	-
Україна	418460	22503970	13967700	193980	109
США	814720	20607342	30068647	9271070	107220

Джерело: складено автором за даними Світового банку [9].

Таблиця 3. Динаміка експорту товарів та послуг, % від ВВП

Назва країни	2005	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Відношення 2019 до 2005
США	10,01	13,54	12,44	11,87	12,09	12,22	13,54	135,28
Японія	14,01	17,54	17,61	16,25	17,77	18,45	15,92	113,58
Китай	33,83	23,59	21,44	19,75	19,96	19,51	24,60	72,71
Австрія	48,62	53,39	53,09	52,45	54,04	55,76	53,44	109,92
Бельгія	74,28	79,80	77,81	79,38	82,31	82,58	79,32	106,79
Болгарія	42,86	64,90	64,54	64,73	68,15	66,94	64,88	151,36
Хорватія	36,73	43,30	46,38	47,63	50,03	50,52	40,43	110,09
Кіпр	55,69	66,11	70,33	70,75	73,02	73,07	61,36	110,18
Чехія	62,18	82,55	81,05	79,56	79,73	78,39	76,87	123,62
Данія	47,45	54,61	55,42	53,43	55,14	55,64	54,83	115,55
Естонія	65,47	81,33	76,87	77,45	76,14	74,26	84,02	128,33
Фінляндія	40,27	36,48	35,39	34,82	37,68	38,56	38,02	94,40
Франція	27,03	29,67	30,59	30,25	30,82	31,34	29,36	108,63
Німеччина	38,06	45,62	46,85	46,02	47,40	47,42	45,42	119,34
Греція	21,31	32,37	31,55	30,06	32,99	36,13	30,35	142,42
Угорщина	62,64	87,42	87,98	87,15	87,14	84,94	85,58	136,62
Ірландія	79,58	110,0	121,9	120,8	121,0	122,3	103,6	130,26
Італія	24,60	29,11	29,72	29,33	30,84	31,45	28,63	116,39
Латвія	43,21	61,20	60,72	60,40	62,13	61,30	60,26	139,46
Литва	53,84	72,34	68,82	67,58	73,61	75,62	78,79	146,34
Люксембург	161,68	212,6	221,2	213,0	217,6	211,5	190,6	117,91
Мальта	104,37	148,8	153,7	151,9	149,7	144,8	156,9	150,41
Нідерланди	65,63	80,58	82,66	79,54	83,39	84,32	79,88	121,71
Польща	34,61	47,57	49,50	52,19	54,35	55,59	46,32	133,83
Португалія	27,08	40,22	40,62	40,21	42,72	43,52	39,61	146,23
Румунія	24,54	41,16	41,02	41,19	41,47	41,64	39,87	162,51
Словачія	72,30	91,52	92,02	93,73	95,11	96,09	93,62	129,48
Словенія	59,81	76,15	77,15	77,97	83,17	85,38	74,22	124,08
Іспанія	24,98	33,48	33,63	33,88	35,18	35,12	32,96	131,96
Швеція	45,05	43,57	44,29	43,26	44,43	45,79	42,80	95,01
Україна	48,75	48,59	52,60	49,30	48,01	45,21	42,96	88,12

Джерело: складено автором на основі даних Світового банку [9].

Таблиця 4. Динаміка виробництва валової продукції сільськогосподарства України

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2018 у % до 2014
ВВП, млрд грн	1454,9	1566,7	1979,5	2383,2	2982,9	205,0
в т.ч. сільське господарство	119,6	122,2	166,3	200,2	360,9	301,8
Частка сільськогосподарства, %	9,1	10,2	11,4	12,9	12,1	+3,0 в.п.
Індекс виробництва валової продукції с.-г., %	111,3	102,2	95,2	114,6	112,1	+0,8 в.п.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Таблиця 5. Динаміка отримання прибутку сільськогосподарськими товаровиробниками України

Рік	Прибуток, млн грн	У % до загальної кількості підприємств
2009	14073,5	69,7
2010	22306,1	69,5
2011	30615,2	83,0
2012	33906,7	78,3
2013	26496,5	79,9
2014	52171,0	84,2
2015	128880,2	88,5
2016	103942,2	87,8
2017	89876,7	86,2
2018	94284,0	86,2
Зміна, %	669,94	123,6729

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики України [2].

родного потенціалу загалом. Таке сільське господарство значною мірою є джерелом великої кількості захворювань, спричинених забрудненням питної води та продукції агрохімічними речовинами та низькою екологічною якістю сільськогосподарської продукції. Все це, безперечно, вимагає абсолютно нового підходу до подальшого розвитку та інтенсифікації виробництва в національному комплексі сільського господарства, щоб забезпечити його перехід до моделі сталого, екологічно-безпечного та ефективного функціонування [8].

Для більш детального аналізу теми дослідження розглянемо виробництво основних сільськогосподарських культур у країнах Європейського союзу, Китаї, Японії, США та Україні (табл. 1, табл. 2).

Далі проаналізуємо динаміку величини експорту товарів та послуг у досліджуваних країнах.

Як свідчить аналіз статистичних даних, найбільша величина експорту протягом досліджуваного періоду спостерігається в Бельгії, Ірландії, Люксембурзі, на Мальті та в Нідерландах.

Частка сільського господарства у ВВП України складає 12%. Збільшення обсягів виробництва продукції сільськогосподарських підприємств потенційно можливе за умови достатності та ефективного використання ресурсів: земельних, фінансових, трудових, інформаційних тощо. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства України проаналізована в таблиці 4.

Дані таблиці свідчать, що обсяги ВВП України за досліджуваний період зросли вдвічі, а сільського господарства — втричі. Частка сільського господарства у ВВП України зросла втричі, що є позитивною тенденцією. Індекс обсягу виробництва валової продукції сільського господарства за 2014—2018 рр., збільшився на 0,8 в.п., що є позитивною тенденцією.

Потенційні можливості економічного розвитку країни також великою мірою залежать від її ресурсного потенціалу — природних багатств, виробничих потужностей, кваліфікованого персоналу тощо. Але найважливішою складовою цього потенціалу є ефективність діяльності та прибутковість сільськогосподарських товаровиробників. У таблиці 5 розглянемо динаміку отримання прибутку сільськогосподарськими товаровиробниками України.

У сучасних реаліях виділимо деякі важливі фактори доцільності виробництва та реалізації рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів. Зокрема це — високий попит. Цінність рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів змушує українських товаровиробників до більшої уваги при вирощуванні сільськогосподарських культур. У цих культур є власний покупець та відносно стабільна ціна на експортний ринок. Тому подаль-

ше стратегічне вирощування сільськогосподарських культур в Україні повинно передбачити перегляд формування кон'юнктури продовольчого ринку, з точки зору безпеки населення, виробництва біологічно цінних харчових продуктів та сировини для переробної і харчової промисловості. Щоб вирішити цю проблему, особливу увагу слід приділити вирощуванню таких сільськогосподарських культур, які забезпечують отримання, насамперед, біологічно цінної сировини, як джерела продукції функціонального призначення. Національний досвід виробництва рослинної сировини для біологічно цінних харчових продуктів, а також впровадження передових елементів технології їх вирощування дає всі підстави для ефективного розвитку цієї галузі сучасного сільського господарства України.

На стратегічні рішення виробників рослинної сировини біологічно цінних харчових продуктів також впливають ринкові ризики, пов'язані з невизначеністю щодо майбутніх цін на вхідні ресурси та продукти виробництва, надійність джерел вхідних ресурсів. Тому хоча ринкові ризики, по суті, є екзогенними, сільськогосподарські товаровиробники можуть впливати на мінливість врожайності та розподіл прибутку за вибором вхідних даних або комбінації вхідних ресурсів. Загалом виробничі ризики мають величезний вплив на сільське господарство особливо, структура виробництва та поведінка постачальників. Іншу форму ризику, який не знаходиться під контролем підприємства, може спричинити мінливий клімат. Однак цей ризик можна звести до мінімуму шляхом прийняття стратегії адаптації, доступної сільськогосподарському товаровиробнику.

З метою ідентифікації ризикових змінних, що впливають на дохід на 1 га сільськогосподарських угідь від виробництва рослинництва можливо застосувати стохастичну виробничу функцію (Just and Pope production function). Така виробнича функція — це сума детермінованого компонента, що стосується рівня врожаю, а стохастичний компонент, що відноситься до мінливості рівня врожайності і представлений формулою нижче:

$$y_{it} = f(X_{it}, \beta) + h(Z_{it}, \alpha)^{0.5} \varepsilon_{it} \quad (1),$$

де y_{it} — очікуваний дохід на 1 га сільськогосподарських угідь від виробництва продукції рослинництва для регіону (i) на час (t),

X_{it} — є незалежними змінними, включаючи змінні клімату, а Z_{it} може містити однакові елементи з X_{it} ,

ε_{it} — стохастичний член з нульовою середньою та постійною дисперсією (σ_ε^2),

β і α — параметри, які мають бути розраховані.

Дохід на 1 га сільськогосподарських угідь від продукції рослинництва використовується як залежна змінна, оскільки це головне джерело засобів прибутку сільськогосподарських товаровиробників. Було прийнято логістичну трансформацію доходу на 1 га сільськогосподарських угідь від рослинництва як залежної змінної, оскільки припускається, що таке перетворення більш інформативне, ніж лінійна специфікація, оскільки розподіл доходу є не негативним і, як правило, сильно перекошеним.

Оцінка першої частини наведеного рівняння дає середній ефект незалежної змінної доходу на 1 га сільськогосподарських угідь, тоді як оцінка другої частини рівняння дає ефект впливу кожної незалежної змінної на дисперсію доходу на 1 га сільськогосподарських угідь. Також важливо зазначити, що збільшується та зменшується мінливість доходу внаслідок зміни в пояснювальних змінних, що визначаються знаком h_z . Це тому, що виробнича функція (Just and Pope production function) не накладає попередніх обмежень на вплив ризику вхідних ресурсів розглянутих в моделі. Насправді, Z_{it} збільшує ризик, при збільшенні дисперсії урожайності, тобто $h_z > 0$, при невизначеності та зменшенні в іншому випадку. Однак дисперсія функції не розрізняє ризик зміни або зниження сторони. Також будуть використані треті центральні моменти (вимірювання несиметричності), які вимірюють ризик зниження впливу. Таким чином, можна сказати, що вхідна величина Z_{it} впливає на зниження ризику через його вплив на симетричність. Наприклад, вхідна величина Z_{it} сприятиме зниженню ризику, коли диференціальний третій момент більший за нуль і навпаки. Зокрема, якщо коефіцієнт вхідної величини Z_{it} функції симетрії є додатним, це означає, що вхідна величина і сприяє зменшенню ризику.

Виробнича функція (Just and Pope production function) може розглядатися як мультипликативна оцінка гетеросептичних помилок, наведена так:

$$y_{it} = f(X_{it}, \beta) + \mu_{it} \quad (2),$$

де $\mu_{it} = h(Z_{it}, \alpha)^{0.5} \varepsilon_{it}$ — термін порушення з нульовою середньою та дисперсією:

$$Var(\mu_{it}) = \sigma^2_{\mu_{it}} = \sigma^2 h(Z_{it}, \alpha)^2 \quad (3).$$

Ця виробнича функція традиційно оцінюється підходом триетапним можливим узагальненням з найменшими квадратами (FGLS — Feasible Generalized Least Squares approach). Однак підхід максимальної ймовірності оцінки (MLE — Maximum Likelihood Estimates) є більш ефективним та неупередженим, ніж підхід FGLS для при невеликих обсягах експерименту. MLE підхід буде використаний для оцінки моделі, тому що в інших типах гетеросептичної моделі, де застосовується метод FGLS, послідовність оцінок α гарантує ефективну оцінку β , і, отже, мало досліджує наведені для ефективності оцінок α . Оскільки це дослідження охопить ризикові ефекти вхідних даних, ефективність оцінок α дуже важлива. Функції ймовірності буде такою:

$$L = [1/2\pi]^{N/2} \prod_{i=1}^n \prod_{t=1}^T [1/h(X_{it}, \alpha)]^{1/2} \exp \{-\{y_{it} - f(X_{it}, \beta)\}^2 / 2h(X_{it}, \alpha)\} \quad (4),$$

де n — кількість підприємств, а τ — кількість часових періодів і $N = n\tau$.

Функція ймовірності буде надана виразом нижче:

$$\ln L = -1/2 [N \times \ln(2\pi) + \sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T \ln [h(X_{it}, \alpha)] + \sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T \{y_{it} - f(X_{it}, \beta)\}^2 / h(X_{it}, \alpha)] \quad (5).$$

Максимізація цього рівняння забезпечує максимальну оцінку вірогідності векторів параметрів β і α .

Ризик та невизначеність є всюдисущими та різноманітними як у аграрному секторі, так і в інших галузях національної економіки і хоча джерела та наслідки

можуть відрізнятися, з ризиками, як правило, стикаються більшість товаровиробників. Рослинництво є досить ризиковим, оскільки в основному підживлюється дощем та схильне до ряду ризиків, включаючи: кліматичні фактори, шкідники та хвороби, пожежі та коливання цін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Пошук шляхів поліпшення харчування населення полягає у формуванні кон'юнктури продовольчого ринку біологічно цінних продуктів харчування та сировини для переробної та харчової промисловості. Цього можна досягти лише об'єднавши сили заводчиків, виробників, технологів та переробників. Вирощування та постачання в промисловому масштабі рослинної сировини з високим вмістом біологічно активних речовин і споживання цих продуктів у достатній кількості у свіжому та переробленому вигляді сприятиме покращенню здоров'я населення та розвитку національного ринку сільськогосподарських продуктів та збільшення експорту на ЄС, вихід на нові ринки. Розвитку ринку сільськогосподарської продукції сприятиме державне фінансування (страхування, дотації, субсидії, часткова компенсація, пільгове оподаткування та кредитування), що передбачені галузевим бюджетом програма підтримки.

Отже, як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори сприяють відсутності сучасного сталого розвитку сільського господарства в Україні. Відсутність норм та законодавчих актів щодо формування ринку сільськогосподарських земель та розвитку ринкових відносин, а також порушення екологічного балансу через неправильне управління економікою викликає нагальну потребу в удосконаленні та вивченні зарубіжного досвіду забезпечення сталого розвитку та його впровадження в українське сільське господарство.

Література:

1. Безугла Л.С. Маркетинговий аналіз плодоовочевих ринку в контексті виробництва біологічно цінних харчових продуктів. Збірник наукових праць "Економічний простір". № 154. 2020. С. 31—35.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Bezuhla L., Kinash I., Andrusiv U., Dovgal O. Attracting Foreign Direct Investment as an Economic Challenge for Ukraine in the Context of Globalization. 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019). Atlantis Press 2019, vol. 99, pp. 195—200. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/mdsmes-19/125919214>
4. Bogatyrev I., Topchii V., Koropatnik I., Kotliarenko O. and Kofanov A. Problems and perspectives for attracting investments in economy of Ukraine. Investment Management and Financial Innovations, 2019, vol. 16 (2), pp. 195—205. doi:10.21511/imfi.16(2).2019.17
5. Ilchenko T., Bezugla L. Trend and priorities change in the European agricultural products market. Журнал "Інвестиції: практика та досвід". 2019. № 24. С. 35—42. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2019/8.pdf

6. Kocisova K., Gavurova B. & Kotaskova A. A slack-based measure of agricultural efficiency in the European Union countries. Journal of International Studies. 2018. Vol. 11 (1), pp. 189—200. doi:10.14254/2071-8330.2018/11-1/14

7. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua>

8. Ostapenko V. Management of tax system adopting to European standards. Development Management. 2019. Vol. 17 (1), pp. 51—62. doi:10.21511/dm.5(1).2019.05

9. The World Bank. World Development Indicators. 2018. Retrieved from: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

10. Prokopchuk O., Nesterchuk Yu., Tsybalyuk Yu. and Rolinskyi, O. Current trends in agricultural insurance market operation in Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 2019. Vol. 17 (3), pp. 57—75. doi:10.21511/ppm.17(3).2019.05

References:

1. Bezuhla, L.S. (2020), "Marketing analysis of the fruit and vegetable market in the context of the production of biologically valuable food products", Ekonomichnyj prostir, vol. 154, pp. 31—35.
 2. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2020), "Statistical information", available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 2 August 2020).
 3. Bezuhla, L. Kinash, I. Andrusiv, U. and Dovgal, O. (2019), "Attracting foreign direct investment as an economic challenge for Ukraine in the context of globalization", 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System, Atlantis Press, vol. 99, pp. 195—200.
 4. Bogatyrev, I. Topchii, V. Koropatnik, I. Kotliarenko O. and Kofanov, A. (2019), "Problems and perspectives for attracting investments in economy of Ukraine", Investment Management and Financial Innovations, vol. 16 (2), pp. 195—205.
 5. Ilchenko, T. and Bezugla, L. (2019), "Trend and priorities change in the European agricultural products market", Investment: practice and experience, vol. 24, pp. 35—42.
 6. Kocisova, K. Gavurova, B. and Kotaskova, A. (2018), "A slack-based measure of agricultural efficiency in the European Union countries", Journal of International Studies, vol. 11 (1), pp. 189—200.
 7. The official site of National bank of Ukraine (2020), "Statistics", available at: <https://bank.gov.ua> (Accessed 31 July 2020).
 8. Ostapenko, V. (2019), "Management of tax system adopting to European standards", Development Management, vol. 17 (1), pp. 51—62.
 9. The official site of the World Bank (2018), "World Development Indicators", available at: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Accessed 31 July 2020).
 10. Prokopchuk, O. Nesterchuk, Yu. Tsybalyuk, Yu. and Rolinskyi, O. (2019), "Current trends in agricultural insurance market operation in Ukraine", Problems and Perspectives in Management, vol. 17 (3), pp. 57—75.
- Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

УДК 336.71

С. И. Маммадова,
докторант кафедры Экономики и менеджмента энергетики и нефтехимии,
Азербайджанский Государственный Университет Нефти и Промышленности, Азербайджан
ORCID ID: 0000-0001-7589-4000

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.57

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕХАНИЗМА БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

S. Mammadova,
PhD in Economics and Energy Management and Petrochemistry,
Azerbaijan State University of Petroleum and Industry, Azerbaijan

CURRENT PROBLEMS OF THE BANK LENDING MECHANISM IN AZERBAIJAN

С. И. Маммадова,
Докторант кафедры Економіки і менеджменту енергетики і нафтохімії
Азербайджанський Державний Університет Нафти і Промисловості, Азербайджан

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ У АЗЕРБАЙДЖАНІ

На фоне растущего числа малых и средних предприятий в Азербайджане их вклад в экономику страны не на должном уровне. Одним из факторов, сдерживающих развитие МСП, является отсутствие доступа к финансовым ресурсам. При оценке бизнес-среды в стране различными международными организациями отмечается, что бизнесмену сложно привлечь финансовые ресурсы, необходимые для развития своего бизнеса. Поэтому МСП пытаются решить финансовую проблему за счет внутренних ресурсов. Это не полностью обеспечивает развитие. Привлечь средства из внешних источников сложно, поэтому интерес к нему небольшой. Малые и средние предприятия в Азербайджане используют один из двух основных источников финансирования широко распространенных в мире (источники, основанные на деятельности банков, и источники, основанные на финансовом рынке). Ссуды, предоставляемые кредитными организациями, в том числе банками, являются основным внешним источником для МСП. Практика привлечения средств с рынка ценных бумаг отсутствует на предприятиях, особенно на малых и средних предприятиях.

Предприниматели также имеют ограниченный доступ к кредитам, которые являются их основным источником финансирования. Это связано с высокими процентными ставками и сложными условиями. Ссуды обычно сосредоточены недалеко от столицы. Доступ предпринимателей к кредитным ресурсам ограничен. Преимущественно регионы получают льготное государственное финансирование.

В данной статье анализируется текущая ситуация в финансово-банковском секторе Азербайджана, выявляются и оцениваются факторы, негативно влияющие на процесс кредитования предприятий через банковскую систему страны, и даются соответствующие рекомендации по их устранению. Обоснована необходимость реализации мер, направленных на расширение участия банков Азербайджана в инвестиционном финансировании экономики страны, выявлены наиболее важные направления использования механизмов государственно-частного партнерства при кредитовании предприятий. Был разработан ряд общих рекомендаций для предприятий пищевой промышленности, чтобы успешно использовать современный механизм кредитования, а также эффективно управлять своими резервами, дебиторской и кредиторской задолженностью.

In the background of the growing number of small and medium-sized enterprises in Azerbaijan, their contribution to the country's economy is not enough. One of the constraints on the development of SMEs is the lack of access to financial resources. When assessing the business environment in the country, various international organizations note that it is difficult for a businessman to attract the financial resources necessary to develop his business. Therefore, SMEs are trying to solve the financial problem using internal resources. This does not fully support development. It is difficult to raise funds from external

sources, so there is little interest in it. Small and medium-sized enterprises in Azerbaijan use one of two main sources of financing that are widespread in the world (sources based on the activities of banks and sources based on the financial market). Loans from credit institutions, including banks, are the main external source for SMEs. The practice of raising funds from the securities market is absent in enterprises, especially in small and medium-sized ones.

Entrepreneurs also have limited access to credit, which is their main source of funding. This is due to high interest rates and difficult conditions. Loans are usually concentrated near the capital. Entrepreneurs' access to credit resources is limited. Mostly the regions receive concessional government funding.

The article examines the current situation in the banking and financial sector of Azerbaijan, identifies and assesses the factors that negatively affect the process of lending to enterprises through the country's banking system, and makes relevant recommendations to eliminate them. The need to implement measures aimed at expanding the participation of Azerbaijani banks in investment financing of the country's economy was substantiated, the most important areas for the use of public-private partnership mechanisms in lending to enterprises were identified. A few general recommendations have been developed for food industry companies in order to successfully use the advantages of the modern lending mechanism, as well as to effectively manage their reserves, receivables and payables.

На тлі зростаючого числа малих і середніх підприємств в Азербайджані їх внесок до економіки країни не на належному рівні. Одним з факторів, що стримують розвиток МСП, є відсутність доступу до фінансових ресурсів. Під час оцінювання бізнес-середовища в країні різними міжнародними організаціями відзначається, що бізнесменів складно залучити фінансові ресурси, необхідні для розвитку свого бізнесу. Тому МСП намагаються вирішити фінансову проблему за рахунок внутрішніх ресурсів. Це в повному обсязі забезпечує розвиток. Залучити кошти з зовнішніх джерел складно, тому інтерес до нього невеликий. Малі та середні підприємства в Азербайджані використовують один з двох основних джерел фінансування, широко поширених у світі (джерела, засновані на діяльності банків, і джерела, засновані на фінансовому ринку). Позики, що надаються кредитними організаціями, в тому числі банками, є основним зовнішнім джерелом для МСП. Практика залучення коштів з ринку цінних паперів відсутня на підприємствах, особливо на малих і середніх підприємствах.

Підприємці також мають обмежений доступ до кредитів, які є їх основним джерелом фінансування. Це пов'язано з високими процентними ставками і складними умовами. Позики зазвичай зосереджені недалеко від столиці. Доступ підприємців до кредитних ресурсів обмежений. Переважно регіони отримують пільгове державне фінансування.

У статті аналізується поточна ситуація у фінансово-банківському секторі Азербайджану, виявляються і оцінюються чинники, що негативно впливають на процес кредитування підприємств через банківську систему країни, і даються відповідні рекомендації щодо їх усунення. Обґрунтовано необхідність реалізації заходів, спрямованих на розширення участі банків Азербайджану в інвестиційному фінансуванні економіки країни, виявлено найбільш важливі напрями використання механізмів державно-приватного партнерства під час кредитування підприємств. Було розроблено низку загальних рекомендацій для підприємств харчової промисловості, щоб успішно використовувати сучасний механізм кредитування, а також для ефективного управління їхніми резервами, дебіторською та кредиторською заборгованістю.

Ключевые слова: банковская система, предприятие, кредитование, государственно-частное партнерство, пищевая промышленность.

Key words: banking system, enterprise, lending, public-private partnership, food industry.

Ключові слова: банківська система, підприємство, кредитування, державно-приватне партнерство, харчова промисловість.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Несмотря на беспрецедентные масштабы и глубину глобального кризиса, местный банковский сектор смог сохранить стабильность и потенциал для будущего развития. Это связано с сильными резервами, накопленными в национальной банковской системе за последние пятнадцать лет, а также с своевременными антикризисными мерами, предпринятыми Правительством Азербайджанской Республики и Центральным банком Азер-

байджана для восполнения острой нехватки банковской ликвидности, разрешено препятствовать притоку вкладов физических лиц из коммерческих банков.

Банковско-финансовый сектор Азербайджана не потерял равновесия в условиях глобального кризиса с 2008 года в результате успешной стратегии развития и модернизации, а также мер по докризисному управлению и "финансовой иммунизации". Во время кризиса в результате принятых дополнительных мер дальнейшее

укрепление этого препарата создало условия для надежной защиты финансовой стабильности в стране [1, с. 250].

В то же время кризис привел к резкому замедлению динамики роста банковской системы Азербайджана и четко показал основные "болевы́е точки":

- некоторая зависимость от международных заимствований;
- относительно слабая капитальная база;
- высокая дисперсия капитала среди большого числа мелких, часто экономически неэффективных банков;
- недостаточно развитые механизмы государственно-частного партнерства (ГЧП) в банковском секторе, которые активно используются для стимулирования экономического роста во многих странах.

Понятно, что устранение этих диспропорций должно стать стратегической задачей государства и банковского общества Азербайджана, динамика и качество развития национального банковского сектора в ближайшее десятилетие будут в определенной степени зависеть от этого.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Большинство отечественных авторов не уделяют достаточного внимания банковскому сектору, только механизм государственной поддержки малого и среднего предпринимательства или рассматривают только отдельные виды кредитования и механизм их функционирования в реальности Азербайджана.

Таким образом, С.О. Завьялов определяет кредитный механизм как часть кредитной системы [8, с. 12—13]. По мнению автора, механизм кредитования банка представляет собой "практическую реализацию кредитных отношений, а также реальный способ организации процесса кредитования, когда банк предоставляет заемщику временную ссуду на принципах возвратности, погашения и возврата". К элементам механизма банковского кредитования относятся С.О. Завьялов объясняет следующее:

- заемщик;
- объект кредитования;
- факторы кредитного риска и их оценка;
- основные условия кредита (сумма кредита, процентная ставка, срок кредита);
- условия займа, относящиеся к добровольным условиям (структура залога, бесценные условия операции, виды платежей по кредиту);
- контроль, внутренний аудит и инспекция в процессе кредитования.

Анализ статистических данных показывает, что в настоящее время (в 2019 г.) уровень банковского кредитования экономики в Азербайджане составляет всего 18,7% ВВП [2]. Доля потребительских кредитов населению составила 27% в 2005 году, 29,5% в 2010 году, 38,6% в 2015 году, 40,9% в 2018 году и 45,6% в 2019 году. Общий объем кредитов, направленных в отрасли с добавленной стоимостью реального сектора страны, в 2019 году составил 6208,1 млн манат, что составляет 40,6% от общего объема кре-

дитов и 7,6% от ВВП [3]. В 2019 году доля банковских кредитов в общем объеме средств, направленных на основной капитал, в последние годы снизилась и составила 11,3% [2].

Все это дает основание утверждать, что в Концепции долгосрочного социально-экономического развития экономики Азербайджана банковская система должна играть важную роль в финансировании устойчивого инновационного развития национальной экономики. В частности следует учитывать повышение уровня банковского кредитования экономики до 70—75% ВВП в 2025 году и 80—85% ВВП в 2030 году, а также увеличение вклада банков в инвестиционное финансирование в 2025 году до 25%. В то же время азербайджанские кредитные организации должны будут активно заниматься такими актуальными вопросами, как социальный доступ к банковским услугам, бурное развитие массового ипотечного кредитования, инновации и увеличение объемов финансирования малого бизнеса.

Принимая во внимание стратегические цели банковской системы Азербайджана по значительному увеличению кредитования национальной экономики и устранению структурных дисбалансов в условиях нынешнего кризиса, приоритеты развития местного банковского сектора в среднесрочной перспективе можно определить следующим образом:

- разработка механизмов ГЧП для финансирования приоритетных инвестиционных проектов и программ, направленных на модернизацию и диверсификацию экономики Азербайджана;
- совершенствование правовой базы для банковской деятельности, особенно банковского кредитования;
- укрепление ресурсной и капитальной базы местных кредитных организаций за счет привлечения существующих в стране финансовых источников к банковскому обороту;
- ускорение процесса консолидации и концентрации капитала национального банка.

Важным условием более эффективного участия банковской системы Азербайджана в восстановлении местной экономики является дальнейшее повышение качества пруденциального надзора и международно-признанных подходов к контролю банковских рисков. В этой ситуации особое внимание следует уделить применению дифференцированных элементов управления к кредитным организациям в Азербайджане и периодическому регулированию их деятельности, а также созданию развитой системы мониторинга состояния банковского сектора и оценки его кризисоустойчивости.

Банковские кредиты играют все более важную роль в финансировании экономического роста в Азербайджане. Таким как его доля в капиталовложениях местных предприятий увеличилась в 4,75 раза за последние десять лет (2008—2018 гг.) и достигла 11% [3]. В то же время быстрый рост розничного кредитования привел к значительному увеличению его вклада в расширение внутреннего спроса. По мнению экспертов, до кризиса банковские кредиты обеспечивали треть прироста общих потребительских расходов.

Однако, несмотря на недавние события, значительное увеличение кредитования, вклад банков в капитальные вложения, обновление производственных фондов и структурную перестройку национальной экономики все еще ограничены. Таким образом, банковская ипотека, которая играет важную роль в стимулировании инвестиционного спроса в мировой экономике в целом, не превышает 1% ВВП в Азербайджане, тогда как в ведущих развивающихся странах она составляет 10—15% ВВП, а в развитых странах достигает до 30—40% [4, с. 46].

Доля банковских кредитов в финансировании инвестиций предприятий в основной капитал в Азербайджане также значительно ниже. Кроме того, глобальный кризис, который, по-видимому, является значительным увеличением кредитных рисков для местных банков и ростом проблемных кредитов, заставил их значительно сократить долгосрочное кредитование.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является изучение теоретических и практических принципов формирования оборотных средств предприятий пищевой промышленности Азербайджана и его регионов и определение оптимального объема и структуры его источников финансирования, особенно банковских кредитов.

Следующие меры в первую очередь помогут стимулировать кредитную деятельность банков Азербайджана и расширить участие экономики в инвестиционном финансировании:

- улучшение правовой среды для банковской деятельности;
 - создание эффективных внесудебных механизмов урегулирования проблемной задолженности, что существенно сдерживает развитие банковского кредитования в посткризисный период;
 - разработка механизмов ГЧП, в основном путем совершенствования процедур взаимодействия кредитных организаций с институтами развития.
- Наиболее важными областями использования механизмов ГЧП в финансовом и банковском секторе в ближайшие годы являются:
- совместное участие банков и государства в реализации приоритетных инвестиционных проектов и программ, связанных с развитием инновационного сектора, инфраструктуры, жилья, строительства и других приоритетных направлений;
 - использование государством устойчивых финансовых ресурсов для укрепления местных финансовых ресурсов и капитальной базы.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Более активное применение высокоэффективных форм ГЧП в Азербайджане, таких как выдача государственных гарантий по кредитам, софинансирование крупных инвестиционных проектов, создание совместных ("гибридных") фондов, особенно венчурных и прямых инвестиций, субсидирование кредитных ставок, рефинансирование стандартных кредитов может помочь расширить отношения между банками и государством.

Как показывает зарубежный опыт, гарантийные механизмы, несомненно, имеют ряд преимуществ по сравнению с другими формами ГЧП. Традиционно они менее затратны для государства, не требуют немедленного выделения бюджетных средств и позволяют привлекать инвестиции в национальную экономику в объеме, в несколько раз превышающем сумму гарантийных фондов, созданных государством, или открытых линий.

Эти преимущества гарантийных механизмов обеспечили их широкое использование за рубежом. В некоторых странах, например в Индии, сегодня общий объем государственных гарантий по банковским кредитам достигает 10—15% ВВП [4, с. 45]. В Азербайджане этот показатель не превышает 1%, несмотря на значительное увеличение в период кризиса. В связи с этим более активное использование возможностей, предоставляемых механизмами государственной гарантии в следующем десятилетии, может стать одним из основных факторов, обеспечивающих быстрый рост банковского кредитования национальной экономики и социальной сферы. Это включает в себя важные сектора и области, такие как малый и средний бизнес, венчурные проекты, образование.

Корректировка порядка расчета обязательных нормативов для кредитов под гарантию государства может также помочь расширить масштаб кредитов, предоставляемых банками приоритетным секторам экономики. В частности, должна применяться норма, чтобы при определении достаточности собственных средств банков учитывались требования по кредитам, предоставляемые государственными институтами развития, с фактором риска 20%. Это относится, например, к кредитам, которые в настоящее время гарантируются международными банками развития.

Решение стратегических задач увеличения банковского кредитования с целью модернизации экономики требует радикального расширения ресурсной и капитальной базы местных банков. В то же время кризис ясно показал, что рост национального банковского сектора должен основываться, прежде всего, на наиболее полном и эффективном использовании внутренних финансовых ресурсов, а не на быстром росте внешних заимствований со стороны азербайджанских кредитных организаций.

Ограничение внутренних финансовых источников также является одним из основных факторов, сдерживающих рост капитализации местной банковской системы. В этой ситуации создание условий для всестороннего укрепления его ресурсной и капитальной базы, прежде всего за счет привлечения неорганизованных частных вкладов и временно свободных государственных средств в кредит и денежное обращение, становится приоритетом для местного банковского сектора. По мнению экспертов, население имеет гораздо больше денег, чем их текущие потребности в потреблении, и есть много избыточных денежных вкладов, которые могут быть важным источником банковских обязательств. Увеличение притока денежных средств на банковские счета и депозиты граждан может стимулировать следующие меры:

- формирование системы долгосрочных (не менее 5 лет) жилищных сбережений, позволяющих граж-

данами планировать покупку жилой недвижимости, накапливать средства на банковском депозите в течение нескольких лет и получать льготный ипотечный кредит в дополнение к его сумме и совершать необходимые покупки;

- создать условия для выдачи ценных бумаг (депозитных сертификатов, облигаций) населению ведущими банками страны, а также путем расширения правил государственного страхования банковских вкладов путем их применения;

- для развития системы безналичного денежного обращения в Азербайджане, в целом, организации национальной карточной платежной системы ведущими банками Азербайджана, стимулирования использования банковских карт для ежедневных платежей и широкого обеспечения предприятий розничной торговли и обслуживания терминалами, позволяющими принимать безналичные платежи от граждан;

- внедрение системы обязательного страхования пенсионных взносов граждан в негосударственных пенсионных фондах, которая является одним из крупнейших держателей долгосрочных банковских вкладов в мире.

По нашему мнению, реализация этих мер может увеличить ежегодные темпы роста банковских обязательств на 1,5—2 процентных пункта, обеспечив участие в экономическом обороте значительной части вкладов, находящихся "под матрасом" населения в Азербайджане.

Развитие АПК охватывает основные направления программы быстрой индустриализации. Государство уделяет большое внимание решению проблем индустриализации агропромышленного комплекса. Среди задач индустриализации отрасли, которая способствует повышению экспортного потенциала азербайджанской сельскохозяйственной продукции, особо стоит отметить применение современных инновационных технологий в области углубленных научных исследований и кадровых ресурсов. Руководство страны стимулирует переработку, селекционные работы, применение водосберегающих технологий, развитие сотрудничества.

В "Стратегической дорожной карте" 65 секторов и подотраслей агропромышленного комплекса имеют достаточно высокие показатели для экспорта более продуктивных продуктов: свежих фруктов, фундука и овощей, а также томатов, корнишонов, свежих фруктов (фиников, гранатов, яблок, вишен, персиков), листьев зеленого чая, подсолнечного масла, сахара и сахарных продуктов и семян подсолнечника. Кроме того, также важно поддерживать такие отрасли, как производство алкоголя из виноградного вина, фундука, маргарина, производство фруктовых соков, производство диких фруктов и ягод (масло облепихи, масло холодного отжима грецкого ореха, корень солодки, шафран и т. д.), виноградарство, хлопок, табак, мясо и др. производство мяса, молока и молочных продуктов и коконов.

СДК также предусматривает решение таких вопросов, как 25-процентное увеличение производства в мясной и молочной промышленности к 2020 году.

Данные Государственного комитета по статистике Азербайджанской Республики показывают, что в последние годы, хотя в пищевой промышленности страны наблюдалось небольшое увеличение, в некоторых важных областях произошло снижение. По сравнению с рядом других секторов обрабатывающей промышленности в стране снижение было менее заметным. Основными факторами снижения производства стали:

- сжатие потребительского спроса;
- недостаток оборотных средств;
- сужение возможностей привлечения кредитных ресурсов;
- потеря ценовых конкурентных преимуществ для отдельных продуктов питания.

Проблема развития молочной промышленности в Азербайджане заключается в том, что количество молокоперерабатывающих предприятий в стране невелико, а объем производства натурального молочного сырья для промышленных нужд недостаточен, поэтому страна импортирует большие объемы молочной продукции. Для того чтобы реализовать возможности увеличения производства качественной и товарной молочной продукции, необходимо расширить сферу применения и усилить деятельность действующих перерабатывающих предприятий, а также увеличить производственные мощности натурального молочного сырья. Необходимая динамика в производстве молока не наблюдалась в последние несколько лет.

В некоторых регионах страны большинство молокоперерабатывающих предприятий значительно снизили рентабельность молочной продукции на уровне 2—5%, а материально-техническая база для переработки является слабой. Устаревшее оборудование в секторе составляет 70% оборудования, работающего в этой области в целом (со сроком службы более 10 лет). Однако почти невозможно модернизировать оборудование, особенно для малого бизнеса, цена на который растет. Отрасль не в состоянии самостоятельно переоборудоваться, перевооружиться технологически, она далека от строительства новых предприятий, поэтому строительство ряда строительных площадок было отложено.

ВЫВОДЫ

Хотя решения по политике управления ресурсами индивидуальны для каждого предприятия, для компаний пищевой промышленности существует ряд общих рекомендаций.

Во-первых, важно создать систему мониторинга и анализа состояния запасов, которая позволяет минимизировать время между производством и потреблением продукта из-за ограниченного срока годности.

Во-вторых, пищевые компании должны пересмотреть структуру запасов. Важно определить источники, которые негабаритны и должны быть ускорены. Это предотвратит ненужные инвестиции в материалы, спрос на которые уменьшается. Определение времени доставки и объема закупок с учетом сезонности производства и потребительского спроса также улучшит систему управления ресурсами.

В-третьих, необходимо избирательно регулировать акции с высокой потребительской привлекательностью.

Для этого может быть применен ABC-анализ, широко используемый в зарубежной практике.

В-четвертых, необходимо наладить систему складирования и хранения запасов в соответствии с оптимальным уровнем, определяемым потребителями в зависимости от уровня спроса на товары.

Анализ взаимосвязи между периодом дебиторской задолженности и доходностью активов предприятий пищевой промышленности показал наличие обратной зависимости, измеренной на уровне значимости 5%. Следовательно, нет оснований отвергать предположение о том, что компании повысят свою прибыльность, когда должники ускорят платежи за отгруженные товары. Этот результат также является результатом некоторых исследований [5, с. 217—226; 6, с. 1—16], в котором анализируется влияние финансового цикла и его составляющих на прибыльность компаний.

Для предприятий пищевой промышленности динамика ускорения оборота дебиторской задолженности считается положительной тенденцией. Как уже отмечалось, оборот дебиторской задолженности во многом зависит от того, как компания выстраивает отношения с должниками. Поэтому при управлении дебиторской задолженностью необходимо соблюдать "золотую середину". Слишком мягкий контроль над погашением дебиторской задолженности может привести к нехватке оборотных средств и ослаблению платежной системы должника, а слишком жесткий контроль может привести к потере клиентов.

Что касается реагирования рентабельности компании на изменения сроков погашения кредиторской задолженности, анализ показал статистически значимую обратную зависимость между ними. Это говорит о том, что рентабельность предприятий пищевой промышленности снижается, если компания платит своим кредиторам медленнее. В отличие от предыдущих моделей, этот результат не подтверждает гипотезу и не соответствует результатам ранних исследований [7, стр. 1—11].

Это приводит к формированию просроченных кредитов и штрафов для поставщиков и других агентов, что влияет на финансовое состояние компании в целом. Другими словами, в случае просроченных платежей и задержек в выплатах компании подвергаются повышенным процентным ставкам. Если первое нарушение срока оплаты не влияет на отгрузку товара, оно может быть прекращено после второй отгрузки. Задержки и отсрочки влияют как на бонусы, предоставляемые поставщиком, так и на деловую репутацию компании в целом.

Для эффективного управления задолженностью кредиторов предприятия пищевой промышленности должны следовать ряду рекомендаций, в соответствии с которыми необходимо:

- 1) определить оптимальную структуру задолженности предприятия;
- 2) составить бюджет задолженности кредиторов, оценить возможные риски и степень надежности по отношению к кредиторам;
- 3) платежная система для товарного кредита должна быть настроена таким образом, чтобы можно было сравнить условия погашения дебиторской и кредиторской задолженности.

Литература:

1. Стратегия Гейдара Алиева по экономическому развитию Азербайджана: монография. — Баку: "Восток-Запад" 2019.
2. Официальный веб-адрес Государственного статистического комитета Азербайджана. URL: <http://www.azstat.org>
3. Сайт центрального банка Азербайджана. URL: <https://www.cbar.az>
4. Петров М.В., Плисеций Д.Е. Повышение роли финансового сектора в реформировании экономики России // Финансы и кредит. — 40 (424). — 2010.
5. Каддуми Т., Рамадан И. Рентабельность и управление оборотным капиталом на примере Иордании // Международный журнал по экономике и финансам. 2012. — Том. 4, № 4. — С. 217—226.
6. Укаегбу Б. Значение управления оборотным капиталом в определении прибыльности фирмы: опыт развивающихся стран Африки // Исследования в области международного бизнеса Финансы. — 2014. — № 31. — С. 1—16.
7. Матхува Д. Влияние компонентов оборотного капитала на прибыльность предприятия: обзоры компаний, зарегистрированных в кенийских компаниях // Научный журнал по управлению бизнесом. — 2010. — Том. 4. — № 1. — С. 1—11.
8. Завьялов С.О. Совершенствование механизма банковского кредитования малого и среднего бизнеса: автореф. дис.. канд. экон. наук: 08.00.10 / С.О. Завьялов. — Москва, 2012. — С. 12—13.

References:

1. Vostok-Zapad (2019), Strategija Gejdara Alieva po jekonomicheskomu razvitiju Azerbajdzhana [Strategy of Heydar Aliyev for the economic development of Azerbaijan], Vostok-Zapad, Baku, Azerbaijan.
 2. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2020), available at: <http://www.azstat.org> (Accessed 30 July 2020).
 3. Central Bank of the Republic of Azerbaijan (2020), available at: <https://www.cbar.az> (Accessed 30 July 2020).
 4. Petrov, M.V. and Plisecij, D.E. (2010), "Enhancing the role of the financial sector in reforming the Russian economy", *Finansy i kredit*, vol. 40 (424).
 5. Kaddumi, T. and Ramadan, I. (2012), "Profitability and Working Capital Management The Jordanian Case", *International Journal of Economics and Finance*, vol. 4, no 4, pp. 217—226.
 6. Ukaegbu, B. (2014), "The Significance of Working Capital Management in Determining Firm Profitability: Evidence from Developing Economies in Africa", *Research in International Business Finance*, vol. 31, pp. 1—16.
 7. Mathuva, D. (2010), "The Influence of Working Capital Components on Corporate Profitability: A Surveys on Kenyan Listed Firms", *Research Journal of Business Management*, vol. 4, no 1, pp. 1—11.
 8. Zavyalov, S.O. (2012), "Improving the mechanism of bank lending to small and medium-sized businesses", Ph.D. Thesis, Economy, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 04.08.2020 р.*

Ю. О. Єрешко,
к. е. н., доцент, НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-9161-8820
В. Р. Товмасян,
к. е. н., докторант, ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0002-1802-8939

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.63

ТЕОРІЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Ju. Yereshko,
PhD in Economics, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
V. Tovmasian,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Private Higher Educational Institution "European University"

THEORY OF ENTERPRISE FINANCIAL POLICY

У статті досліджено сутність та економічну природу фінансової політики підприємства. Визначено, що вітчизняна наукова думка схильна до асоціювання категорії "фінанси" з державою, на противагу західній, а переважна більшість вітчизняних авторів, фактично, калькує поняття фінансової політики держави переносючи його на мікрорівень, або нівелює сутність політики взагалі. Обґрунтовано, що об'єктивною основою фінансової політики як економічної категорії виступають з одного боку фінанси як система економічних відносин, з іншого — фінансовий менеджмент як система управління, в якій виявляється сутність категорії "політика" в цьому контексті, оскільки остання є інструментом його реалізації. На основі використання методології причинності явищ обґрунтовано сутність категорії "фінансова політика підприємства", що дозволить у подальшому розробку актуального і ефективного механізму її формування і реалізації.

The article explores the essence and economic nature of the enterprise financial policy. It is noticeable that the understanding of the essence, or rather the objectivity, of finance differs in domestic and foreign scientific research: the former usually associate finance mainly with the state, the latter with financial institutions and instruments, which is explained, in our opinion, by the presence of Ukraine in the USSR, where, under the conditions of a command economy, most financial instruments were not used at all, with an obvious lack of need. In addition, there is, already habitual, distortion of the majority of tools used in domestic realities due, in particular, to copying the practice and legislation of the Russian Federation, as opposed to the introduction of existing American or European models, for example: factoring, leasing, venturing, etc., and also, the actual isolation of Ukrainian scientific thought from the world and, rather, its existence within the post-Soviet scope. The overwhelming majority of domestic authors, in fact, traces the concept of state financial policy, transferring it to the micro level, or levels the essence of politics as a general rule. It has been substantiated that the objective basis of financial policy as an economic category is, on the one hand, finance as a system of economic relations, on the other hand, financial management as a management system, in which the essence of the category "policy" is manifested in this context, since the latter is a tool for its implementation. The category "financial policy" is a complex system, the elements of which interact, and then, this system acquires its own specific characteristics in the process of their combination. Therefore, using the methodology of causality of phenomena, that is, with the differentiation of the general, specific and singular, the essence of the category "enterprise financial policy" is justified, which allows to develop an actual and effective mechanism for its formation and

implementation in the future research. Ukrainian scientific thought quite often encounters lexical ambiguities in the interpretation of concepts, which is associated with the borrowing of the terminology from the Western scientific heritage. In the process of interpretation, reductionism or, conversely, an expansion of the interpretation of the content of concepts and categories, both synonymously and in essence, usually occurs. Thus, lexical ambiguity of the term "financial policy" in the Ukrainian language, the long indwelling of Ukraine in the conditions of the Soviet planned economy, a tendency to copy Russian legislation and the Russian experience of using financial instruments well-known in the World, the isolation of domestic scientific thought, etc. became the reasons for the formation of a reduced and peculiar idea of its essence, content and economic nature, and, accordingly, the controversial practical value of the national scientific heritage in a given course. Understanding the essence of financial policy will allow us to form a real idea of the concept, its components, elements, types, etc., and therefore, as a result, to modernize it, thereby increasing its effectiveness and efficiency.

Ключові слова: фінансова політика підприємства, фінанси, фінансово-економічні відносини, політика (politics та policy), фінансовий менеджмент.

Key words: enterprise financial policy, finance, financial and economic relations, politics and policy, financial management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Протягом переважної більшості історії свого існування у вітчизняній науковій думці термін "фінанси" міцно асоціюється із державою, казною, податками. Банківська справа фактично зародилась у Вавилоні у 3000 до н.е., Кодекс Хаммурапі включав збірку правил регулювання банківської діяльності, а Старий Заповіт, разом з давньогрецькими філософами і Кораном, — етичну оцінку лихварства і нарахування відсотків. "Financia" починає широко вживатись у середньовічній і ренесансній Італії (Флоренції, Венеції, Генуї) разом з появою перших офіційних банківських інституцій і, напевне, найвідомішого банку Джованні Медичі, заснованого 1397 року [1] і, вживатись саме у значенні "платіж" [2; с. 24]. Можливо тому, що фінансова наука розвивалась до XV ст. у межах філософії як частина економічної думки, і до кінця XVII ст. — у межах останньої [3], "фінанси" обмежували "платежами на користь держави/монархії", "державними доходами", "державним кредитом" тощо. До того ж, після публікації Жаном Боденом у 1576 році "Шести книг про республіку", в широкий науковий вжиток потрапило значення "фінансів" саме як сукупності ресурсів, направлених на утримання держави [4]. XIX ст. з бурхливим промисловим розвитком і, наступним за ним, переосмисленням виробничих відносин, створенням профспілок, міжнародних фондів і зародженням глобалізаційних процесів дає поштовх для переосмислення фінансової науки в сенсі розширення її об'єктних складових — фінансів господарюючих суб'єктів. Особливого розквіту фінансова наука досягає сьогодні, коли суспільство може широко використовувати фінансові інструменти на свою користь, і державні фінанси мають при цьому подекуди опосередкований вплив — вони безумовно посідають чільне місце в системі господарювання економічних суб'єктів, проте останні мають широке коло фінансових можливостей в досягненні економічної автономії.

Помітно, що розуміння сутності, точніше об'єктності, фінансів відрізняється у вітчизняних і зарубіжних наукових доробках: перші зазвичай асоціюють фінанси переважно з державою, другі — з фінансовими інститутами і інструментами, що пояснюється, на наш погляд, перебуванням України у складі СРСР, де за умов командної економіки більшість фінансових інструментів взагалі не використовувалась за очевидної відсутності потреби. А відтак і досвіду фінансового господарювання приватний сектор вітчизняної економіки майже не має. Крім того, відбувається, звична вже, спотворюваність більшості інструментів використовуваних у вітчизняних реаліях внаслідок, зокрема, калькування практики і законодавства Російської Федерації, напровадженню вже існуючих американських або європейських моделей, наприклад: факторингу, лізингу, венчурування тощо [5], а також фактичному ізолюванню української наукової думки від Світової і, радше, існуванню її в межах пострадянського простору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Вищезгадана відмінність у поглядах на тлумачення категорії "фінанси" прослідковується тенденційно і у розбіжності використовуваної термінології для окреслення категорії "фінансова політика". Цікаво, що останній термін використовується у зарубіжній (за винятком, здебільшого, пострадянської) науковій думці виключно стосовно фінансів підприємств, корпорацій, ринків і приватного сектору загалом, а вітчизняний науковий доробок застосовує його для опису "цілеспрямованої діяльності держави та інших суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу і використання фінансових ресурсів задля досягнення поставленої мети" [2]. Переважна більшість вітчизняних авторів, фактично, калькує поняття фінансової політики держави переносячи його на мікрорівень, або нівелює сутність політики взагалі. Так, на думку Чайковської В.П., фінансова політи-

ка — "політика, що визначається і проводиться роботодавцями підприємства в інтересах підприємства через фінансові відносини і механізми" [6, с. 247—251]. Сторожук Т.М. і Сторожук Д.Є. наголошують, що: "У результаті проведених досліджень визначено фінансову політику в широкому розумінні — як політику державних органів та держави в цілому в сфері фінансових відносин та у вузькому — як політику конкретного підприємства щодо управління грошовими потоками підприємства для покращення фінансового стану підприємства та досягнення цілей, визначених керівництвом" [7], а авторський колектив підручника "Теорія фінансів" під редакцією проф. В.М. Федосова та С.І. Юрія стверджує таке: "Фінансова політика підприємства є цілеспрямованим використанням фінансів для досягнення довгострокових і короткострокових завдань, визначених засновницькими документами (статутом) підприємства ... Залежно від тривалості періоду і характеру вирішуваних завдань, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику" [8].

Напротивагу, наводимо тлумачення фінансової політики від Міжнародного Валютного Фонду: "Фінансова політика стосується політики, пов'язаної з регулюванням, наглядом та контролем за фінансовою та платіжною системами, включаючи ринки та установи, з метою сприяння фінансовій стабільності, ефективності ринку та захисту клієнтів, активів та споживачів" [9].

МЕТА СТАТТІ

Зважаючи на вищевикладене та відсутність єдиного підходу у вітчизняній науці до визначення поняття і сутності фінансової політики підприємства, в умовах, коли остання набуває все більшого значення і ваги для раціонального ведення господарської діяльності, вважаємо за доцільне дослідити і розробити категоріальний апарат і теоретико-методологічні засади даної системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Об'єктивною основою фінансової політики як економічної категорії виступають, з одного боку, фінанси як система економічних відносин, з іншого — фінансовий менеджмент як система управління, в якій виявляється сутність категорії "політика" в зазначеному контексті, оскільки остання є інструментом його реалізації.

Фінансово-економічні відносини підприємства формуються у таких основних взаємопов'язаних сферах, що охоплюють усі види його господарської діяльності — операційну, інвестиційну і фінансову:

- ринок грошей і капіталу;
- ринок інвестицій [10, с. 10];
- ринок товарів і послуг;
- фіскальні відносини і проявляється через фінансовий менеджмент, матеріальною основою якого виступають грошові і фінансові потоки. Оскільки, в основі фінансових потоків лежить рух фінансових ресурсів, що необов'язково призводить до реального руху грошових коштів та їх еквівалентів, — "в процесі своєї діяльності суб'єкти господарювання здійснюють безліч транзакцій,

не пов'язаних безпосередньо з грошовими коштами, такі як товарні кредити, передача і отримання майна, надання послуг, виконання робіт на безоплатній основі тощо" [11, с. 23—24], трактування фінансової політики як способу реалізації фінансового менеджменту у [7] як "політики конкретного підприємства щодо управління грошовими потоками підприємства", на наш погляд, не є коректним. Вважаємо фінансову політику підприємства ширшою за управління грошовими потоками, яке є по суті, її складовою і однією з форм виявлення, а відтак ототожнення зазначених понять нівелює, фактично, значну частину фінансових ресурсів, що є об'єктом управління, унеможливаючи тим самим якісний всеохоплюючий аналіз і, як наслідок, породжує зниження ефекту управлінської діяльності.

Вітчизняна наукова думка доволі часто стикається з лексичними неоднозначностями у трактуванні понять, що пов'язано із запозиченням термінології з західного наукового доробку. В процесі тлумачення зазвичай відбувається редукаціонізм або, навпаки, розширення трактування змісту понять і категорій, як синонімічно, так і по суті. Так, термін "менеджмент" набуває у вітчизняній науковій літературі більшого сенсу, ніж має насправді. До прикладу, В.Т. Жигалов, Л.М. Шимановська вважають: "Менеджмент є складовою частиною управлінської діяльності, яка реалізує теорію та практику ефективного управління колективами підприємств. Менеджмент охоплює методи і техніку управління підприємствами, спрямовані на досягнення поставленої мети за умов оптимального використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів" [12, с. 36—38], на думку Ф.І. Хміль: "Менеджмент — це система організації колективної праці, ефективного використання ресурсів, концентрації зусиль на безперервному підвищенні якості роботи персоналу підприємства (організації)" [12, с. 36—38]; О.М. Гіряк і П.П. Лазановський розглядають менеджмент як: "складову процесу управління, яка забезпечує координацію дій персоналу підприємства (організації) на всіх його рівнях щодо раціонального використання ним наявних ресурсів із застосуванням наукового підходу, психологічних та етичних норм керівництва" [12, с. 36—38]; а А.С. Большаков, по суті, ототожнює його з доволі розповсюдженим у вітчизняному науковому доробку [13] визначенням фінансової політики: "Менеджмент — це сукупність методів, принципів, засобів та форм управління організаціями з метою підвищення ефективності їх діяльності" [12, с. 36—38].

Кейнсіанський "термінологічний гармидар" [14] досі панує у вітчизняній науковій думці провокуючи помилкове тлумачення термінів і, наступне за ним, неоднозначне розуміння сутності понять, а відповідно, логічне унеможливлення якісного аналізу систем і процесів, що знижує, а подекуди навіть нівелює практичну цінність більшої частини існуючого наукового доробку.

Категорія "фінансова політика" є складною системою, елементи якої знаходяться у взаємодії, а відтак зазначена система набуває власних специфічних характеристик в процесі їх поєднання [15]. Не будь-який елемент можна відокремити від системи, а відокремивши, можна втратити певну частину його системних власти-

ностей, а отже, застосування класичного редукціонізму, досі властивого економічній теорії зокрема, не виявляється доцільним. Властивості системи не утворюються додаванням властивостей її елементів, і не дорівнюють їх сумі, так само, як і виділення окремого елемента для аналізу не дає об'єктивних знань про систему, або про нього як частини системи. Таким чином, визначення фінансової політики як "сукупності фінансових заходів" [16] або "сукупності заходів щодо цілеспрямованого формування, організації та використання фінансів для досягнення цілей підприємства" [13] не є доречним. Адже такі визначення і є прикладом класичного редукціонізму, що проявляється у відсіканні частини об'єктивної основи досліджуваної категорії, а саме — управлінської складової. Оскільки фінансова політика є інструментом реалізації фінансового менеджменту, вона має розглядатись виходячи із функцій, які вона виконує, виступаючи елементом цієї системи, одночасно генеруючи специфічні властивості досліджуваної категорії.

"Політика" і "управління" тривалий час не розмежовувались у їх осмисленні, розвиваючись в умовах філософських учень і догматичних доктрин, доповнюючи і суперечачи одна одній у діалектичній протиставності, набуваючи спільних характеристик і відмінних рис. І, навіть сьогодні, досліджуючи суть і зміст даних понять, спостерігаємо переплетіння їх навіть поза змістовним контекстом даного дослідження.

Термін "політика" походить від давньогрецького *polis* означає: діяльність самоуправління полісом (містом), і надалі — "мистецтво управління" [17]. На сьогодні існує багато тлумачень цього поняття, а відповідно і дотичних до нього, що пояснюється лексичною неоднозначністю терміну. Так, англійська мова вирішує цю проблему використовуючи *politics* для суспільної сторони явища і *policy* — в якості опису інструмента управління [17]. Однак дану неоднозначність можна використовувати і позитивному ключі, розглядаючи систему різних характеристик для більш якісного різнобічного розуміння явища.

Проліферацією терміну світова наукова думка завдачує Арістотилеві, який в однойменному трактаті розмірковує про закономірності і проблеми розвитку давньогрецьких держав, теоретичну побудову ідеального полісу, формулює теорію управління, трактуючи політику як "цивілізовану форму діяльності спільноти, спрямовану на досягнення загального блага" [18]. Він писав: "Політика — це найвеличніша наука, що, головним чином, і управляє" [18].

Визначення політики як процесу знаходить своє відображення у працях філософів і мислителів античної доби і середньовіччя і, якщо перші розуміли її як концепт поєднання волі і традицій (по суті, формуючи уявлення про політичну (управлінську) свідомість, на якій буде наголошено нижче), другі, з активно домінуючим поширенням християнства, — як вияв "волі і дії Бога" [19]. Останнє трактування пояснюється "переосмисленням", а точніше модифікацією, Томою Аквінським Арістотилевої політичної доктрини в розрізі поєднання філософського вчення останнього з Біблією, з висвітленням і особливим наголосом на деякі елементи системи в аспекті просування християнських цінностей:

моралі, божественної природи, духовності тощо, що пояснюється посиленням впливу церкви на життя і побут суспільства, а відтак, його економіку і політичну систему.

Настання Епохи Відродження дає змогу відійти від божественного лобювання і осмислення сутності "політики" повертається у наукову і суспільну площину. До того ж у контексті цього дослідження цей історичний період набуває особливого значення, оскільки з відходом від богословської догматичності в науці, і політиці зокрема, відбувається формулювання Френсісом Беконом перших положень науки управління (посередньо дотичних до політики) в праці "Про розпорядність" [12, с. 9]. Рене Декарт, Джон Локк і Шарль де Монтеск'є — представники нової історії — революційним чином підходять до трактування "політики" Нової Доби як виявлення волі, засноване на законі, його силі і обов'язковості [20]. По суті, це стає деяким наріжним каменем у наступному розмежуванні "двох політик" і "управління", оскільки базування однієї з "політик" на законі і праві надає специфічних рис даній системі, відмежовуючи, фактично, суспільну політику від управлінської. Поступово, у науковій свідомості закріплюються поняття "правління" і "управління" [12, с. 10], а вчення про "політику" починають поділятися, в контексті лексичної особливості даного поняття в українській мові зокрема, на політику державну (суспільну) і політику як управлінський інструмент. Так, Маркс і Кант вже розділяють *politics* та *policy*, а політика з "мистецтва управління" перетворюється, або розмежовується на "мистецтво використання можливостей" і "прагнення до участі у владі" [17; 21].

Однак, навіть з вищезгаданим розділом наукового світу, у працях Макіавеллі, Парето та інших, що трактують поняття як реалізацію прагнення до влади, через владу, використовуючи директивний і силовий підходи [21], політика зберігає свою сутність процесу, дії, радше, ніж набору "... заходів..." [13; 16].

На цьому етапі вже більш-менш чітко прослідковується відмежування загального, особливого і конкретного в розумінні "політики". Конкретне не здатне існувати відокремлено від загального, проте володіє специфічними рисами і виявляє ознаки загального в повторюваних сторонах. Тобто політика (управлінська) є частиною загального, набуваючи і повторюючи риси "політики" загальною, і водночас є окремим, конкретним, володіючи відмінними характеристиками, заснованими на власних специфічних функціях. Таким чином, фінансова політика підприємства реалізуючи фінансовий менеджмент має характеристики, властивості і функції "політики" і "управління", виступаючи специфічним синтезом двох ширших від неї категорій. Зокрема запропоноване австралійським письменником Хелом Колбатчем пояснення сутності "політики" як те, яким чином практики використовують <теорію> для формування способів дії [22, с. 26] надає йому властивостей оперативності, виявляючи тим самим прикладні функції явища. Колбатч описує такі основні аспекти політики: 1) політика ґрунтується на повноваженнях; 2) політика передбачає наявність експертного знання; 3) політика пов'язана

з порядком, адже вона передбачає наявність системи й узгодженості та встановлення обмежень на поведінку посадових осіб [22, с. 26, 20; 23]. На основі цього, у [23] виділено 3 основні прикладні функції політики, а саме: функцію здійснення (державного) управління, аналітично-прогностичну та функцію прийняття політичних рішень. Очевидно, що наведені функції виявляють дотичне або загальне для елементів досліджуваних систем, тобто притаманні як суспільній стороні явища, так і управлінський.

"Управління — невід'ємна риса будь-якої саморегулюючої системи ... <воно> ... виступає найвизначальнішим засобом пізнання і перетворення даної системи — суб'єкт управління пізнає закономірності ..., свідомо встановлює цілі, виробляє засоби їх досягнення і вибудовує власну діяльність відповідно до поставлених раніше завдань" [11, с. 47, 50]. Звідси фінансова політика підприємства як конкретне, набуваючи специфічних характеристик загального — управління — має специфічні функції одночасно пізнання, перетворення системи — в нашому випадку: фінансів підприємства і діяльності спрямованої на досягнення певного результату, формуючи складну багатоелементну систему.

Політика виступає наріжним каменем у ефективності управління, оскільки, власне, є його об'єктивною основою. Згадане вище трактування політики античними філософами і мислителями Нової Доби — Декартом, Локком, Макіавеллі, як "виявлення волі", а також описані нами попередньо її аспекти за Х. Колбатчем, зокрема її ґрунтування на повноваженнях, експертних знаннях і порядку, дають можливість припустити, що вона є реалізацією управлінської свідомості індивіда, яка в свою чергу, виступає найважливішим елементом такої системи.

Макс Вебер писав: "У сфері політики є, зрештою, два різновиди смертельних гріхів: байдужість до суті справи (*Unsachlichkeit*) і (що часто, але не завжди поєднане з нею) безвідповідальність" [24, с. 175—176].

Звідси, на наш погляд, фінансова політика підприємства — цілеспрямована діяльність направлена на прийняття відповідальних рішень стосовно управління фінансами з метою досягнення та збереження фінансової стабільності, економічної безпеки і сталого розвитку підприємства; його стратегічних цілей і тактичних завдань, заснована на розробці альтернативних алгоритмів дій з чітким розподілом повноважень і відповідальності, що забезпечує вбудований контроль її імплементації. Вона є інструментом реалізації фінансового менеджменту підприємства і, виконуючи свої функції, не тільки втілює управлінську сутність останнього, а до того ж приводить у відповідність всі ланки і складові підприємства, виступаючи, тим самим, узгоджувальним елементом цієї складної багатоаспектної системи.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Лексична неоднозначність терміну "фінансова політика" в українській мові, тривале перебування Украї-

ни в умовах планової економіки Радянського Союзу, тяжіння до калькування російського законодавства і російського досвіду використання добре знаних у світі фінансових інструментів, відокремленість вітчизняної наукової думки тощо стали причинами формування редукowanego і специфічного уявлення про його сутність, зміст і економічну природу, а відповідно і спірної практичної цінності вітчизняного наукового доробку. Осмислення сутності фінансової політики дозволить сформувати реальне уявлення про неї, її компоненти, складові, види і т.д., а отже, як наслідок, модернізувати її, підвищуючи тим самим результативність і ефективність.

Література:

1. Cameron, Rondo. *Banking in the Early Stages of Industrialization: A Study in Comparative Economic History* (1967)
2. Базецька Г.І. Конспект лекцій з дисципліни "Фінанси" (для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" напрямів підготовки 6.030504 — "Економіка підприємства", 6.030509 — "Облік і аудит", слухачів другої вищої освіти спеціальностей 7.03050401 — Економіка підприємства (за видами економічної діяльності) і 7.03050901 — Облік і аудит) / Г.І. Базецька; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х.: ХНАМГ, 2012
3. Фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. Затверджено МОН / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К., 2012. — 687 с.
4. Les six liures de la republique de I. Bodin. Paris: Chez Jacques du Puys, libraire iure, a la Samaritaine. 1577. Retrieved February 10.2018. — via Internet Archive.
5. Особливості венчурного інвестування в Україні як причина гальмування інноваційно-інвестиційного розвитку / Ю.О. Єрешко, Т.П. Лободзинська // Формування ринкових відносин в Україні. — 2014. — № 11. — С. 74—77
6. Чайковська В.П., фінансова політика: підходи до розуміння та значення в діяльності підприємства. Наукові записки. Серія "Економіка". Вип. 23. С. 247—251.
7. Сторожук Т.М., Сторожук Д.Є. фінансова політика підприємства в контексті його внутрішньогосподарської політики. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. № 1, 2011.
8. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
9. Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies, Part 1-Introduction, Approved by the IMF Executive Board on July 24, 2000. URL: http://www.imf.org/external/np/mae/mft/sup/part1.htm#appendix_III
10. Фінансовий менеджмент [Електронний ресурс]: підручник / [А.М. Поддєрьогін, Н. Д. Бабяк, М. Д. Білик та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. — 2-ге вид., перероб. — Київ: КНЕУ, 2017. — 534 с. ISBN 978-966-926-144-1
11. Єрешко Ю.О. Управління грошовими потоками підприємства: дис.... канд. економ. наук.: 08.00.04 — економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Ю.О. Єрешко. — К., 2012. — 270 с.

12. Мармаза О.І. Основи теорії менеджменту / О.І. Мармаза. — Х.: ТОВ "Планета-принт", 2015. — 139 с. ISBN 978 — 617 — 7229 — 35 -2
 13. Дергалюк Б.В., Парфенюк М.В. Економічна сутність поняття "фінансова політика" та принципи її реалізації на підприємстві. Ефективна економіка. № 5. 2017.
 14. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999, с. 63.
 15. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем — критический обзор // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов / Общ. ред. и вст. ст. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. — М.: Прогресс, 1969.
 16. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика) [Текст]: навч. посіб. / О.П. Кириленко. — Тернопіль: Астон, 2002.
 17. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Політика>
 18. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с. — ISBN 966-500-037-3
 19. Політичні погляди Томи Аквінського на Інтернет енциклопедії філософії <https://www.iep.utm.edu/aqui-pol/>
 20. Jenks, Edward (1900). A history of politics. J.M. Dent & Co. С. 1—164.
 21. Blattberg, Charles (July 2001). Political Philosophies and Political Ideologies. Public Affairs Quarterly. 15 (3). Р. 193—217. ISSN 0887-0373. SSRN 1755117
 22. Колбеч Г.К. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Переклад з англійської. — К.: Видав. дім "КМ Академія", 2004. — 127 с.
 23. Мармазова Т. Прикладні аспекти реалізації функцій політики [Текст] / Тетяна Мармазова // Політ. менеджмент: Укр. наук. журнал. — Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2009. — № 4. — 44—50.
 24. Макс Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. — К., 1998. — С. 173—191. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>
- References:
1. Cameron, R. (1967), Banking in the Early Stages of Industrialization, A Study in Comparative Economic History.
 2. Bazets'ka, H.I. (2012), Konspekt lektsij z dystsypliny "Finansy" [Summary of lectures on the subject "Finance"], KhNAMH, Kharkiv, Ukraine.
 3. Yuriy, S.I. and Fedosov, V.M. (2012), Finansy [Finance], Kyiv, Ukraine.
 4. Bodin, I. and du Puys, I (2018), "Les six liures de la republique", available at: <https://www.worldcat.org/title/six-liures-de-la-republique/oclc/1048240550> (Accessed 15 Aug 2020).
 5. Yereshko, Yu.O. and Lobodzyn'ska, T.P. (2014), "Features of venture investment in Ukraine as a reason for inhibiting innovation and investment development", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 11, pp. 74—77.
 6. Chajkovs'ka, V.P. "Financial policy: approaches to understanding and importance in the enterprise", Naukovi zapysky. Seriya "Ekonomika", vol. 23, pp. 247—251.
 7. Storozhuk, T.M. and Storozhuk, D.Ye. (2011), "Financial policy of the enterprise in the context of its domestic policy", Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, vol. 1.
 8. Yuriy, S.I. and Fedosov, V.M. (2010), Teoriia finansiv [Theory of finance], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
 9. IMF (2000), "Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies, Part 1-Introduction, Approved by the IMF Executive Board on July 24, 2000", available at: http://www.imf.org/external/np/mae/mft/sup/part1.htm#appendix_III (Accessed 15 Aug 2020).
 10. Poddier'ohin, A.M. Babiak, N.D. and Bilyk, M.D. (2017), Finansovyy menedzhment [Financial management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 11. Yereshko, Yu.O. (2012), "Cash flow management of the enterprise", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.
 12. Marmaza, O.I. (2015), Osnovy teorii menedzhmentu [Fundamentals of management theory], TOV "Planeta-prints", Kharkiv, Ukraine.
 13. Derhaliuk, B.V. and Parfeniuk, M.V. (2017), "Economic essence of the concept "financial policy" and the principles of its implementation at the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5574> (Accessed 15 Aug 2020).
 14. Kejns, Dzh.M. (1999), Obschaia teoriia zaniatosti, protsenta y deneg [General theory of employment, interest and money], Helyos ARV, Moscow, Russia.
 15. Bertalanfy, L. fon. (1969), "General systems theory — a critical review", Yssledovaniya po obschej teoryi system: Sbornik perevodov [Studies in General Systems Theory: A Collection of Translations], Prohress, Moscow, Russia.
 16. Kyrylenko, O.P. (2002), Finansy (Teoriia ta vitchyzniana praktyka) [Finance (Theory and domestic practice)], Aston, Ternopil', Ukraine.
 17. wikipedia (2020), "Politics", available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Politics> (Accessed 15 Aug 2020).
 18. Aristotel' (2000), Polityka [Politics], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
 19. Internet Encyclopedia of Philosophy (2020), "Thomas Aquinas: Political Philosophy", available at: <https://www.iep.utm.edu/aqui-pol/> (Accessed 15 Aug 2020).
 20. Jenks, E. (1900), A history of politics, J. M. Dent & Co., London, UK.
 21. Blattberg, Ch. (2001), "Political Philosophies and Political Ideologies", Public Affairs Quarterly, vol. 15 (3), pp. 193—217.
 22. Kolbech, H.K. (2004), Polityka: Osnovni kontseptsii v suspil'nykh naukakh [Politics: Basic concepts in the social sciences], Vydav. dim "KM Akademiia", Kyiv, Ukraine.
 23. Marmazova, T. (2009), "Applied aspects of the implementation of policy functions", Polit. menedzhment, vol. 4, pp. 44—50.
 24. Veber, M. (1998), "Sociology. General historical analyzes. Policy", available at: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm> (Accessed 15 Aug 2020).
- Стаття надійшла до редакції 19. 08. 2020 р.

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, НУБіП
ORCID ID:0000-0002-9766-4780

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.69

СКЛАДОВІ, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Y. Biliak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, NUBiP

COMPONENTS, TASKS AND PRINCIPLES OF FINANCIAL SECURITY OF BUSINESS ENTITIES

Актуальність обраної теми статті зумовлена тим, що в умовах трансформаційних змін в економіці України пріоритетним напрямом економічної політики держави має бути підтримка стабільності та економічного зростання суб'єктів господарювання. Стабільний розвиток національної економіки поряд з іншим визначається рівнем безпеки її окремих секторів, серед яких провідне місце займає аграрний. Фінансова безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз та небезпек, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталого розвитку фінансової системи України. Основними чинниками нарощування обсягів агровиробництва, як відомо, є високий рівень фінансової забезпеченості та інноваційності національної економіки і галузі, сприятлива й усталена кон'юнктура внутрішнього та світового аграрного ринку. Зростання сільськогосподарського виробництва в Україні, незважаючи на його нинішні високі темпи, відбувається в умовах зменшення фінансової забезпеченості аграріїв, низької ефективності використання ними основних видів ресурсів, неадекватного розвитку соціальної сфери села, що скорочує потенціал ефективного зростання аграрного сектору.

The relevance of the chosen topic of the article is due to the fact that in the conditions of transformational changes in the economy of Ukraine, the priority of economic policy of the state should be to support the stability and economic growth of economic entities. Stable development of the national economy, among other things, is determined by the level of security of its individual sectors, among which the leading place is occupied by agriculture. Timely assessment of financial security of economic entities of the agricultural sector is a prerequisite for preventing financial threats and negative financial phenomena in the production and economic activities of the industry as a whole, and further stabilization and development in a competitive economic environment. Financial security of economic entities is characterized by resistance to external and internal threats and dangers, the ability to ensure the realization of their own financial interests and sustainable development of the financial system of Ukraine. Given the lack of theoretical and practical developments to ensure the financial security of economic entities in the agricultural sector, there is a need to generalize and clarify the theoretical and practical basis of this topic to provide proposals for further development of the financial security system taking into account current and external factors. which is a threat to the priority interests of farmers. The main factors in increasing the volume of agricultural production, as is well known, are the high level of financial security and innovation of the national economy and industry, favorable and stable conditions of the domestic and world agricultural market. Timely

assessment of financial security of economic entities of the agricultural sector is a prerequisite for preventing financial threats and negative financial phenomena in the production and economic activities of the industry as a whole, and further stabilization and development in a competitive economic environment. The growth of agricultural production in Ukraine, despite its current high rate, occurs in conditions of declining financial security of farmers, low efficiency of their use of basic resources, inadequate development of the rural social sphere, which reduces the potential for effective growth of the agricultural sector.

Ключові слова: фінансові загрози, фінансова безпека, фінансова безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору, фінансовий інтерес, елементи, завдання, фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Key words: financial threats, financial security, financial security of economic entities of the agricultural sector, financial interest, elements, tasks, financial security of economic entities of the agricultural sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основними чинниками нарощування обсягів агро-виробництва, як відомо, є високий рівень фінансової забезпеченості та інноваційності національної економіки і галузі, сприятлива й усталена кон'юнктура внутрішнього та світового аграрного ринку. Зростання сільськогосподарського виробництва в Україні, незважаючи на його нинішні високі темпи, відбувається в умовах зменшення фінансової забезпеченості аграріїв, низької ефективності використання ними основних видів ресурсів, неадекватного розвитку соціальної сфери села, що скорочує потенціал ефективного зростання аграрного сектору.

Своєчасна оцінка фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки є передумовою запобігання фінансовим загрозам і негативним фінансовим явищам у виробничо-господарській діяльності галузі загалом, а в подальшому стабілізації діяльності і розвитку в умовах конкурентного економічного середовища. Зважаючи на відсутність теоретичних та практичних розробок щодо забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору, виникає необхідність узагальнення та уточнення теоретичної та практичної бази зазначеної тематики з метою надання пропозицій щодо подальшого розвитку системи фінансової безпеки з урахуванням умов сьогодення і впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що є загрозою пріоритетним інтересам аграріїв.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженнями у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарювання реального сектору економіки, а також окремих теоретичних аспектів формування системи фінансової безпеки займались Дж. Агенті, Е. Альтман, В. Андрійчук, В. Базилевич, О. Барановський, В. Бекерман, В. Бівер, М. Білик, І. Бінько, І. Бланк, О. Васирик, Т. Васильців, І. Вахович, О. Власюк, В. Геєць, К. Горячева, О. Гривківська, О. Гудзь, З. Герасимчук, М. Дем'яненко, Л.І. Донець, А. Єпіфанов, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, І. Камінська, Г. Козаченко, Л. Лігоненко, І. Лютий, М. Малік, К. Мельник, В. Мунтіян, В. Москаленко, Р. Папехін, Б. Пасхавер, Н. Прокопенко, Б. Райзберг, П. Саблук, П. Стецюк, Р. Таффлер, О. Терещенко, В. Шлемко, А. Чупіс та інші вчені.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору в Україні, виявлення складових, завдань, цілей, елементів та факторів, що впливають на формування безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансова безпека аграрного сектору — це система фінансового захисту життєво необхідних інтересів галузі за рахунок відтворювально необхідного рівня фінансового забезпечення та зниження рівня фінансових загроз ефективному господарюванню суб'єктів в умовах ризику, яка досягається шляхом впливу фінансових важелів та інструментів на удосконалення економічних відносин у межах дії механізму для забезпечення сталого розвитку галузі. Метою фінансової системи безпеки суб'єктів господарювання є своєчасне виявлення і запобігання як зовнішніх, так і внутрішніх небезпек і загроз, забезпечення захищеності діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору і досягнення нею цілей бізнесу. Безумовно, що досягнення поставленої мети можливе лише на основі рішення комплексу завдань. До найбільш значущих завдань фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору автор відносить (рис. 1):

- 1) виявлення реальних і прогнозування потенційних небезпек і загроз;
- 2) знаходження способів їх запобігання, ослаблення або ліквідації наслідків їх впливу;
- 3) знаходження сил і засобів, необхідних для забезпечення безпеки суб'єктів господарювання;
- 4) організація взаємодії з правоохоронними та контролюючими органами з метою запобігання і припинення правопорушень, спрямованих проти інтересів суб'єктів господарювання аграрного сектору;
- 5) створення власної, відповідної небезпекам і загрозам, служби безпеки суб'єктів господарювання та ін.

На нашу думку, поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання відображає стан їх захищеності, виражений через показник рівня їх фінансового стану, оскільки в результаті дослідження сутності категорії "безпека" було з'ясовано, що під нею необхідно розуміти стан захищеності об'єкта від різного роду загроз. Що ж стосується системи управління фінансовою без-

Рис. 1. Завдання фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору

пекою суб'єктів господарювання, то під нею слід розуміти впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для встановлення та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки. Отже, у результаті аналізу наукових праць виявлено, що дефініцію фінансової безпеки трактують залежно від об'єкта й рівня дослідження. Так, І.В. Нартова й Я.О. Кіріченко влучно зауважують про багаторівневість фінансової безпеки, яка утворена низкою підсистем, яким притаманна унікальна, власна структура й логіка розвитку [1]. Але, не зважаючи на безапеляційну важливість даної категорії, у сучасних нормативно-правових документах її визначення відсутнє. Тому формулювання елементів повноцінної фінансової безпеки залежить від змісту, який вкладається у її трактування, а Н.В. Синюгіна зауважує, що переважно досліджувану категорію розглядають із таких сторін: як певний стан фінансової системи; як ступінь захищеності; як певний рівень фінансової системи; як складову економічної безпеки [3]. Стосовно останнього пункту варто зазначити, що переважна більшість науковців фінансову безпеку розглядають з позиції її приналежності до економічної безпеки, у жодному разі не розмежовуючи їх, з чим ми погоджуємося. Тому вважаємо, що висвітлення сутності фінансової безпеки, не залежно від змістовного наповнення, проводиться виключно у площині економічної безпеки. Але, на думку автора фінансова безпека суб'єктів господарювання аграрного сектору складається з таких важливих елементів, серед яких автор відокремлює і вводить новий елемент — фінансовий інтерес:

- 1) стан найбільш ефективного використання ресурсів суб'єктів господарювання;
- 2) рівень фінансового стану суб'єктів господарювання;

3) процес забезпечення захищеності суб'єктів господарювання;

4) здатність суб'єктів господарювання (розробляти фінансову стратегію, здійснювати фінансову діяльність, управляти ризиками тощо);

5) управління ризиками та забезпечення ресурсами;

6) збалансованість і якість сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються суб'єктами господарювання;

7) стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз;

8) здатність фінансової системи суб'єктів господарювання забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів;

9) здатність забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи;

10) фінансовий інтерес:

— зростання рівня доходності власного капіталу (рівня фінансової рентабельності);

— достатність сформованих фінансових ресурсів на всіх етапах майбутнього розвитку підприємства;

— фінансова стабільність підприємства в процесі його розвитку;

— високий рівень інвестиційної активності і ефективності інвестицій;

— ефективна нейтралізація фінансових ризиків;

— високий інноваційний рівень фінансової діяльності;

— швидке і ефективне подолання виникаючих кризових фінансових ситуацій.

До складових фінансової безпеки суб'єктів господарювання відносять бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, інвестиційну, фондову та страхову. Бюджетна складова фінансової безпеки суб'єкта господарювання відповідає за його взаємовідносини з

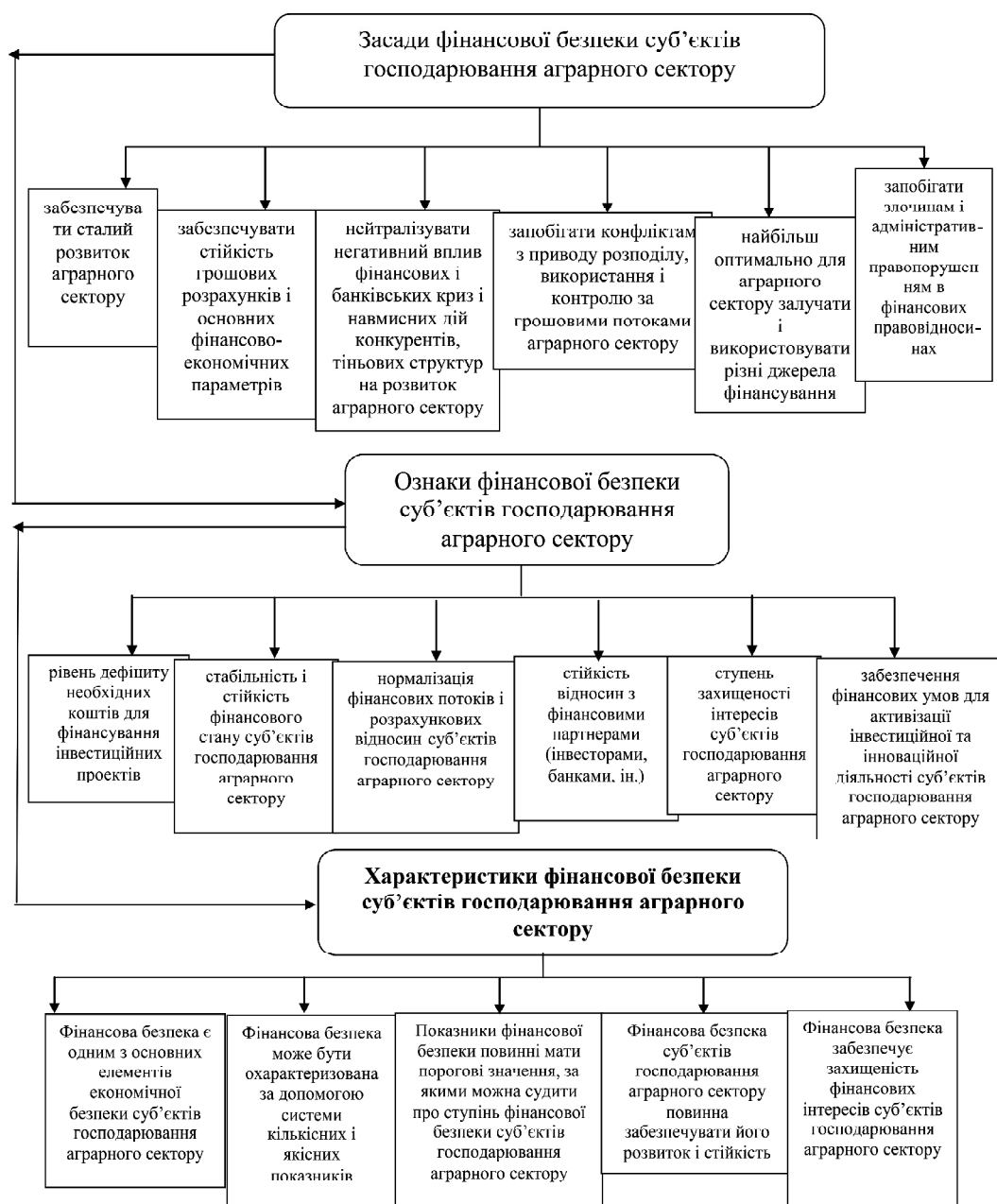

Рис. 2. Засади, ознаки та характеристики фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору

бюджетом (сплата податків і зборів або отримання бюджетних кредитів чи бюджетного фінансування). Грошово-кредитна безпека суб'єкта господарювання пов'язана із залученням ним кредитів під операційну діяльність, виплатою заробітної плати, розрахунками з поставальниками та отриманням грошових коштів від покупців. Валютна безпека суб'єкта господарювання має забезпечуватися при купівлі-продажі ним валюти, отриманні кредитів в іноземній валюті та при здійсненні розрахунків з іноземними споживачами чи поставальниками в іноземній валюті. Банківська складова фінансової безпеки суб'єкта господарювання залежить від його взаємовідносин з банками щодо залучення чи розміщення коштів тощо. Інвестиційна складова характеризує рівень безпеки суб'єкта господарювання у разі здійснення капітальних вкладень у його розвиток, у тому числі, за рахунок довгострокових кредитів. Страхова безпе-

ка пов'язана зі страхуванням майна чи результатів діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників. Фондова безпеку суб'єкта господарювання вбачають у його захищеності під час здійснення випуску чи продажу власних цінних паперів або купівлі цінних паперів інших суб'єктів господарювання. Інструментами (засобами) управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання можуть бути: платіжні інструменти (доручення, акредитиви і ін.), кредитні інструменти (угоди про кредитування), депозитні інструменти (депозитні сертифікати, угоди), інвестиційні інструменти (акції, паї), інструменти страхування (страхова угода). Способи ж управління фінансовою безпекою є індивідуальними та підбираються менеджментом суб'єкта господарювання для кожного конкретного випадку.

Фінансова безпека реалізується через вирішення завдань, серед яких є забезпечення надійного й ефек-

Рис. 3. Основні цілі фінансової безпеки суб'єктів аграрної сектору

тивного функціонування складових галузі, а саме: ідентифікація небезпек і загроз суб'єкту господарювання; визначення індикаторів фінансової безпеки суб'єкту господарювання; розробка системи моніторингу фінансової безпеки; розробка заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки суб'єкту господарювання, як у коротко-, так і в довгостроковому періоді; контроль за виконанням заходів; аналіз виконання заходів, їхня оцінка, коректування; ідентифікація небезпек і загроз суб'єкту господарювання й коректування індикаторів залежно від зміни стану зовнішнього середовища, засад і цілей суб'єкту господарювання (рис. 2).

Важливими цілями фінансової безпеки суб'єктів аграрної сектору, на думку автора, є забезпечення нормального фінансового стану аграрних під-

Рис. 4. Основні функції системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору

приємств, забезпечення конкурентоспроможності підприємницької діяльності покриття ризиків гідротермічних умов господарської діяльності, забезпечення розвитку сільських територій у відповідності з децентралізацією органів місцевого самоврядування, інформаційне забезпечення ефективної аграрної, податкової, митної та іншої політики і забезпечення продовольчої і екологічної безпеки держави. Основні цілі фінансової безпеки суб'єктів аграрного сектору схематично зображені на рисунку 3.

Окрім забезпечення нормального фінансового стану суб'єктів господарювання аграрного сектору важливою ціллю є забезпечення конкурентоспроможності підприємницької діяльності, яка є можливістю ефективного використання потенціалу, здатністю своєчасно реагувати на зміни потреб споживачів сільськогосподарської продукції, вміння своєчасно розробляти необхідні заходи у відповідь на нововведення конкурентів, нейтралізувати несприятливі дії зовнішнього середовища [2].

Ефективне забезпечення фінансової безпеки повинно ґрунтуватися на комплексному підході до управління цим процесом. Комплексний підхід передбачає врахування в управлінні об'єктом всіх аспектів його виробничої діяльності. Таким чином, для якісного забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору необхідне створення системи комплексної безпеки. Саме тому фінансова безпека — важлива складова економічної безпеки підприємства, забезпечення якої повинна приділятися особлива увага на підприємстві.

Слід виділити функції системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору, якими, на думку більшості авторів, є:

— попереджувальна (сутність якої полягає в можливості системи сприяти попередженню кризових явищ та нейтралізації ризиків для суб'єктів аграрного бізнесу);

— контрольна (контроль за належним рівнем функціонування цілісної системи, спрямованої на отримання кінцевого результату — забезпечення стабільності фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній сфері).

Зі складу основних функцій впливає і організаційна структура системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору. Вона може включати такі суб'єкти фінансової безпеки: окремі громадяни, домашнє господарство, населення загалом, підприємства, організації, установи, галузі господарського комплексу, регіони, окремі сектори економіки, держава, міждержавні утворення, а також світові співтовариства. Але автор пропонує більш розгорнуту класифікацію основних функцій системи забезпечення фінансової безпеки (рис. 4).

До елементів системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору відносять:

1) фінансову діагностику, фінансові важелі (доходи, витрати, податки, пільги, резерви, санкції тощо);

2) фінансові методи (фінансове планування та прогнозування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, способи формування і використання фондів грошових коштів тощо) та контрольні заходи (проведення системного моніторингу оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва).

ВИСНОВКИ

Таким чином, фінансова безпека є певним механізмом, який забезпечує стабільність суб'єкта господарювання за допомогою використання захисних господарських інструментів, та забезпечує її ефективність завдяки організації раціонального використання фінансових ресурсів. Кожна складова фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору повинна забезпечити її внутрішню і зовнішню збалансованість, а їх значення повинні бути достатніми для забезпечення належної стійкості системи до дії загроз.

Література:

1. Нартова І.В., Кіріченко Я.О. Сутність дефініції "фінансова безпека" та суміжних категорій і понять. URL: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/3_102536.doc.htm (дата звернення: 23.10.2016).

2. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми і державної політики у розвинутих країнах. Економіка України. 2005. № 11. С. 62—72.

3. Синюгіна Н.В. Фінансова безпека підприємства в сучасних умовах як індикатор дієвості фінансового контролю. Технологічний аудит і резерви виробництва. 2012. № 4/2 (6). С. 25—26.

References:

1. Nartova, I.V. and Kirichenko, Ya.O. (2012), "The essence of the definition of "financial security" and related categories and concepts", available at: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/3_102536.doc.htm (Accessed 15 Aug 2020).

2. Onehina, V. (2005), "Changing the agrarian paradigm and public policy in developed countries", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 62—72.

3. Syniuhina, N.V. (2012), "Financial security of the enterprise in modern conditions as an indicator of the effectiveness of financial control", *Tekhnolohycheskyj audyt y rezervy proyzvodstva*, vol. 4/2 (6), pp. 25—26.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. І. Кір'ян,
к. е. н., доцент, кафедра менеджменту, Українська інженерно-педагогічна академія
ORCID ID: 0000-0002-1357-0497

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.75

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛА ЇЇ СТІЙКОСТІ ТА ПРИБУТКОВОСТІ

O. Kirian,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of management,
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

FORMATION OF THE ORGANIZATION'S IMAGE AS A SOURCE OF ITS STABILITY AND PROFITABILITY

Імідж організації став одним з рівноправних чинників впливу на її прибутковість. В умовах сучасного розвитку суспільної відповідальності він є механізмом впливу на кожного учасника ринкових відносин. Тому організація, що бажає отримати прибуток, повинна це враховувати. В статті розглянуто можливий вплив кожного з учасників соціально-економічних відносин на формування іміджу організації. Визначено значущість наявності основної концепції розвитку організації, її місії як обґрунтування поведінки членів колективу щодо забезпечення відповідного іміджу. За відсутності чіткого визначення місії та не доведення її до колективу робітники самостійно формують уявлення про мету організації. Це може призвести до непорозумінь, втрати клієнтів та значної кількості негативних відгуків про діяльність. Тому інформаційне забезпечення персоналу — джерело розвитку іміджу організації. Висвітлено місце персоналу в процесі формування іміджу, в тому числі за межами робочого місця. За активної участі значної кількості населення в спілкуванні в інтернет-просторі важливо пам'ятати про можливість взаємодії всіх учасників соціально-трудових відносин поза межами ділових стосунків. Тому імідж робітника може впливати на партнера організації як джерело інформації щодо організації загалом. Спираючись на це, розкрито вплив сучасного інформаційного простору на імідж та важливість реакції керівництва організації на його зміст. Визначено ризики для іміджу з боку партнерів організації та її конкурентів. Розкрито можливість впливу сторонніх осіб та організацій, що не отримують прямої вигоди від падіння іміджу. Запропоновано можливу реакцію персоналу організації щодо підтримки та подальшого покращення іміджу організації. Підкреслено процес впливу іміджу на прибуток організації за рахунок реакції партнерів, інвесторів та персоналу.

The image of the organization has become one of the equal factors influencing the amount of its profit. In the conditions of modern development of social responsibility, it is a mechanism of influence on each participant in market relations. Therefore, an organization that wants to make a profit must take this into account. The article considers the possible influence of each of the participants in

socio-economic relations on the formation of the organization's image. The significance of the main concept of the organization's development and its mission as a justification for the behavior of team members to ensure the appropriate image is determined. In the absence of a clear definition of the mission and not communicating it to the team, employees independently form an idea of the organization's goal. This can lead to misunderstandings, loss of customers, and a significant number of negative reviews of the activity. Therefore, information support of personnel is a source of development of the organization's image. The place of personnel in the process of image formation, including outside the workplace, is determined. With the active participation of a significant number of people in communication in the Internet space, it is important to keep in mind the possibility of interaction of all participants in social and labor relations outside of business relations. Therefore, the employee's image can influence the organization's partner as a source of information about the organization as a whole. Based on this, the influence of the modern information space on the image and the importance of the reaction of the organization's management to its content is revealed. Risks to the image of the organization's partners and competitors are identified. The possibility of influence of third parties and organizations that do not directly benefit from the fall of the image is revealed. The possible response of the organization's staff to support and further improve the organization's image is suggested. The process of image influence on the organization's profit due to the reaction of partners, investors and staff is highlighted.

Ключові слова: менеджмент організації, імідж, місія, прибуток, персонал, конкурентне середовище, інформаційний простір.

Key words: management of the organization's, image, mission, profit, personnel, competitive environment, information space.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобалізація сучасного суспільства, з одного боку, та посилення важелів впливу громадської думки на життєдіяльність організації спонукає її напрацьовувати певний рівень іміджу для можливості подальшого існування та розвитку. Активний розвиток інформаційного простору робить актуальним процес постійного розвитку та підтримки високого рівня іміджу організації в очах всіх учасників соціально-трудових відносин. Саме імідж здійснює важливий вплив на привабливість організації в їх очах та прийняття подальшого рішення щодо взаємодії або відторгнення. Це в свою чергу впливає на прибутковість та стабільність функціонування організації, тому тема є актуальною та життєво важливою для організацій, особливо за умов наявності агресивної конкурентної боротьби та підвищеної кількості пропозицій на ринку. Тобто формування іміджу організації в сучасних умовах — один з основних елементів її виживання в ринковому середовищі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання іміджу розглядають більш активно в контексті маркетингових досліджень як складову забезпечення організації маркетингового успіху на ринку. Тому можемо знайти звернення до цього питання у визнаних класиків: С. Блека, П. Друкера, Ф. Котлера, Л. Якокки та ін. Дослідження щодо визначення ними іміджу організації [1] доводить, що більшість сприймають імідж як більш-менш уявний образ організації в очах споживача

або партнера, що більшою мірою є досить суб'єктивним, наділяє організацію якостями. Які можуть бути наявні або ні, можуть з часом змінитися, але не знайти відображення в зміні іміджу. Більш сучасний підхід у формуванні визначення іміджу звертає увагу не тільки на зміст терміну, але й на процес впливу на цей зміст: імідж організації є уявленням про організацію, що цілеспрямовано формується в масовій свідомості за допомогою пабліситі, реклами або пропаганди [2].

Однак ще раніше, з появою конкуренції на ринку, фахівці розуміли, що імідж — поняття складне, комплексне та залежить від кожного, хто так чи інакше належить до організації, а також від кожного з її партнерів та споживачів. Тому більш активно та ґрунтовно це питання розглядають безпосередні власники організацій та їх топ-менеджери, особливо у разі розвитку організацій з надання послуг, за наявності на ринку товарів та послуг певної групи високої конкуренції. Тому для починаючих бізнесменів питання іміджу, забезпечення його певного змісту є одним з рівнозначних разом з фінансовою азбукою та іншими економічними та організаційними питаннями в процесі навчання та розвитку, бо імідж є динамічним і може змінюватися під впливом обставин та нової інформації [3; 4].

На жаль, на сьогодні більшість компаній використовує для формування іміджу два основних напрями: створення та постійний розвиток фірмового стилю як джерело "красивого" образу компанії та PR-акції, досить агресивну рекламу як джерело інформаційного впливу на клієнтів та партнерів. Тобто здійснюють са-

мостійне формування образу, який повинен скластися у споживачів та загалом на ринку, інколи без забезпечення його фундаментальними об'єктивними якостями, без присутності потрібних характеристик в життєдіяльності організації.

В узагальненому вигляді етапи формування іміджу досить зрозуміло, на наш погляд, розглянули М. Дячук та Н. Буга [3], виділивши аналіз поточного стану організації, розробку та подальшу реалізацію та регулювання змісту заходів щодо формування позитивного іміджу організації з забезпеченням обґрунтування здійснення їх вибору. В статті ми приділимо основну увагу етапам розробки загальних заходів щодо формування іміджу з обґрунтуванням їх практичної значущості для отримання очікуваних результатів життєдіяльності організації в різних сферах.

Автори Литвиненко К.О. та Погосян К. В. [5, с. 26] зробили, на наш погляд, досить ґрунтовне узагальнення вигод позитивного впливу іміджу окремої організації на більшість членів середовища організації. Однак не визначили зворотній зв'язок — можливий вплив цих учасників на зміни в іміджі організації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначимо основних учасників ринкових відносин, що приймають вагому участь в формуванні іміджу організації, зміст їх можливого впливу на імідж організації та зміст необхідних дій працівників організації для забезпечення позитивних результатів даного процесу.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

Імідж організації в сучасному світі — це її нематеріальний актив, що суттєво впливає на матеріальні — прибуток, кадрову та ресурсну базу. Тому, на наш погляд, важливо використовувати його для отримання кращих результатів без додаткових матеріальних витрат.

В об'єктивному формуванні іміджу організації, на наш погляд, приймають участь:

- власники та ТОП-менеджери організації — під час визначення місії [5], мети існування, основних напрямів розвитку організації, умов її існування та функціонування, правил поведінки у внутрішньому та зовнішньому середовищі та реалізації фактичного стилю поведінки з внутрішнім та зовнішнім середовищем;

- безпосередні співробітники організації — під час забезпечення якості робіт та послуг, взаємодії з зовнішнім середовищем, керівництвом організації та між собою; відношенням до ресурсів організації, рівнем задоволення роботою тощо;

- партнери (постачальники, посередники, фінансові установи тощо) — забезпеченням ритмічності діяльності організації; впливом на якість продукції та послуг, що надає організація;

- зовнішнє інформаційне середовище — джерела, які розміщують інформацію про організацію, відгуки про її діяльність [6], опис самої організації або сектору її інтересів (взаємодії);

- клієнти — наданням характеристики, відгуків щодо отриманих товарів та послуг, подальшої взаємодії з організацією;

- інвестори — реакцією на економічне середовище, довірою до організації, терміном співпраці, рекомендаціями тощо;

- конкуренти та деструктивно зацікавлені особи (фізичні та юридичні) — висвітленням об'єктивних або вигаданих недоліків, демпінгуванням пропозицій, переманюванням виконавців та партнерів, клієнтів тощо.

Розглянемо основні елементи впливу кожної групи учасників на імідж організації більш розгорнуто та сформуємо пропозиції щодо його покращення.

Власник (керівник організації зі згоди з ним) повинні передусім визначитись з основною метою існування та розвитку організації. Крім, як і в більшості компаній, визначення місії та кола клієнтів (споживачів), переліку потреб суспільства, які планує або вже задовольняє організація, потрібно, на наш погляд, визначитись з граничними умовами, чинниками, критеріями, показниками, умовами, за яких повинна бути різко змінена місія, стратегія організації, проведений докладний аналіз доцільності її подальшого існування в заданому форматі. Прикладом є будь-яка послуга або обмежений обсяг продажу соціального товару (кількості знижок, подарунків тощо). Жодна компанія не надає всім клієнтам знижку — або в певний проміжок часу, або при перевищенні певного рівня обсягів споживання у визначений проміжок часу; кафе "підвішують" каву або інші страви лише у обсязі, наданому іншими клієнтами, або в заздалегідь обумовленій кількості на день. Без цих критеріїв в разі виникнення складних ситуацій та зміні організацією умов надання послуг (реалізації продукції) імідж буде стрімко падати — клієнтам та партнерам майже завжди байдуже щодо проблем організації в порівнянні з очікуваними вигодами та "зайвими" власними витратами при їх "неочікуваному" скасуванні. Головною причиною проблеми може стати психологічна звичка оточення отримувати більше. До цього швидко звикають і вже сприймають не як додаткову вигоду, а як звичайний обов'язок організації. Тобто критерії повинні ґрунтуватися на дослідженні середовища (кожного учасника відносин з організацією) з метою визначення проміжків (інтервалів) надання тих чи інших пільг, бонусів, подарунків з тим, щоб це постійно сприймалось як приємне доповнення до звичайної співпраці та підвищувало імідж організації, а не погіршувало його.

Від того, наскільки власник та керівник організації знайдуть оптимальні в заданому середовищі правила поведінки, залежить період, в якому буде розвинута та збережена здатність організації справляти позитивне враження, тобто, напрацьовувати та підтримувати позитивний імідж.

У цей період необхідно не тільки визначитись з колом споживачів, партнерів, інвесторів тощо, але й, відповідно, зі стилем організації. Наприклад, навряд чи кафе для байкерів варто оформлювати в рожевих квіточках, а дитячий магазин — у темних кольорах з досить натуралістичними батальними сценами на стінах в якості прикрас. Відповідно і персонал повинен вміти співпрацювати саме з цим колом партнерів та споживачів. Так, у лікарні з важкохворими веселий сарказм щодо родичів, які чекають на діагноз, не прийнятний, а в нічному клубі дещо гумористичне спілкування з клієнтами має право на існування. В разі відсутності навичок, хисту або

часу на розробку даних концепцій власнику та керівнику організації доречно, на наш погляд, звернутися до фахівців та отримати обґрунтований маркетинговими дослідженнями та психологічним аналізом результат.

Відсутність заявленої концепції негативно впливає на учасників відносин з обох боків. Для клієнтів — це непорозуміння при користуванні товарами та послугами організації. Наприклад, при концепції "дорого, але якісно", яка не визначена на сайті та в колективі, будуть приходити клієнти з різним достатком, що суттєво збільшить потік невдоволених та може забезпечити антирекламу в суспільному інформаційному просторі. За значної кількості відвідувачів з малим достатком клієнт з великим достатком може просто не зайти в компанію (офіс, торговельну залу тощо), де потрібно спілкуватися серед значної кількості інших осіб. Робітники, яким не довели інформацію про важливість саме якості, можуть під час виконання замовлень намагатися краще вкластися в терміни і зробити дещо гірше, ніж з об'єктивних причин трохи затримати замовлення, але виконати його максимально якісно. Відсутність обумовленого рівня якості (або іншого концептуально заявленого елементу) порушить зобов'язання перед клієнтом і створить негативний вплив на імідж організації. Тобто концепція, місія, основні принципи діяльності повинні бути розроблені та обов'язково доведені до робітників і потенційних споживачів.

Співробітники організації — це її основний ресурс, який здатен врятувати положення навіть при слабкій концепції розвитку та призвести до краху організації навіть при дуже якісній попередній процедурі, але відсутності відповідних фахівців на місцях. Саме вони впливають на всі кроки отримання результату — від розробки процесів, замовлення та контролю за якістю сировини (обладнання, технологій, програм тощо) до взаємодії з клієнтом та інвестором з подальшим їх привабленням або відлякуванням. Імідж організації в цьому елементі забезпечується такими діями співробітників: професіоналізм, доброзичливість, відповідність потребам клієнта, увага до партнера, відданість організації, порядність, колективізм, комунікативність та ін.

У зовнішньому середовищі від того, наскільки завдяки співробітникам організація своєчасно та в повному обсязі виконала зобов'язання, дотрималась заявленої якості, вартості, наявності обумовлених сторонами особливостей товару чи послуги, залежить її імідж серед споживачів, конкурентоспроможність на переповненому ринку пропозицій. В сучасних умовах з'являється все більше споживачів, що згодні отримувати товар чи послугу за більшу вартість за умов гарантії якості та комплектності. Тому імідж у цьому питанні — запорука збільшення потоку клієнтів, реклами за допомогою неофіційних каналів (за принципом "люди говорять"). Здатність фахівців організації в умовах швидкого росту інфляції дотриматись вартісного обсягу витрат замовника, забезпечити обумовлену вартість замовлення — це фінансовий та професійний імідж організації як надійного партнера для споживачів. Аналогічні потреби мають і постачальники та посередники — здатність домовитись про компроміс за умов різких змін в економічному становищі на ринку, здатність дотримуватись договірних термінів прийому-передачі сировини, ре-

сурсів, товарів, послуг, коштів. Завдання керівництва в цьому випадку — чітке бюджетування процесів, контроль за дотриманням всіх показників щодо домовленостей з зовнішнім середовищем. Це збільшує потік потенційних партнерів та дозволяє вже організації обирати більш вигідні контракти, умови, коло взаємодії. Робота з надійними партнерами, які самі по собі мають високий імідж, також впливає позитивно на статус організації, підвищує її соціальну цінність на ринку та робить більш привабливою для інвесторів, більш конкурентоздатною.

Елемент, що потребує періодичного контролю керівництва з причин не прямого впливу на імідж — це здатність до спілкування працівників з зовнішнім середовищем. Водночас цей чинник повинен стосуватися всіх співробітників без винятку. Увагу зазвичай в організаціях приділяють наявності цих навичок у працівників маркетингової служби, вищого керівного складу, в меншій мірі — у робітників кадрової служби. Але клієнт або інвестор (у тому числі потенційний) може неочікувано спілкуватися з будь-ким в організації — помилився цифрою під час набору номерів у гаджеті та отримав відповідь іншого підрозділу; зайшов на територію організації та зустрівся з охоронцем, прибиральницею, будь-яким співробітником; має питання до секретарки тощо. Тобто кожен співробітник у будь-який час та будь-якому місці повинен справити на гостя позитивне враження, тим самим підтримати імідж організації як такої, що у змозі формувати постійно позитивний привабливий професійний колектив. Сюди також слід віднести здатність робітників дотримуватись власного прийнятого іміджу поведінки постійно, в тому числі в побуті. Люди можуть поспілкуватися приватно будь-де, а потім зустрітись з професійного питання вже заздалегідь негативно налаштовані один до одного попереднім спілкуванням. Це може призвести до суттєвих втрат самої організації. Наприклад, співробітник не обережно водить машину та лається з іншими учасниками дорожнього руху. Після цього в офісі змушений домовитись про умови контракту з тим, кого він щойно образив на дорозі. За таких умов клієнт навряд чи взагалі складе контракт, і тим більш не піде на додаткові компроміси з самою організацією. Тобто імідж одного робітника, отриманий в не робочий час, може досить неочікувано вплинути на імідж та прибуток організації.

Від наявності та змісту попередньо сформованої концепції розвитку організації, від відношення власника та керівника до робітників залежить — який імідж організація отримає не тільки на ринку товарів та послуг, але й на ринку робочої сили. Це також суттєво впливає на всі сфери її діяльності, бо в разі низького рівня оплати праці в організації, недоброзичливого відношення керівництва до співробітників останні не будуть задоволені процесом та результатом праці, і тому опосередковано будуть негативно впливати на результати роботи, показники організації. Це може призводити до додаткових помилок у діяльності, витрат та порушень зовнішніх домовленостей.

Для забезпечення висококласними кадрами організації потрібно мати відповідний імідж на ринку робочої сили, так звану чергу з бажаючих працювати саме в цій організації — не з причин відсутності іншої роботи,

а завдяки її привабливості. Забезпечити відповідний імідж можливо за рахунок здійснення постійного моніторингу запитів робітників організації, аналізу умов середовища, порівняння пропозицій конкурентів та власного внутрішнього середовища тощо. Якісний HR-менеджер допоможе керівництву досліджувати кадри, обирати потенційних працівників з відповідним рівнем мотиваційного запиту. Крім того, саме він разом з керівниками підрозділів забезпечує мінімізацію конфліктних ситуацій, розробляє та впроваджує заходи щодо формування, оптимізації та покращення мікроклімату в колективі. Тобто на імідж серед робочої сили на зовнішньому ринку та безпосередньо в колективі може і повинен активно впливати кожен керівник та працівник кадрової служби.

Тобто наявність позитивного іміджу забезпечить організацію кращими фахівцями, мінімізує звільнення підготовлених фахівців, що в свою чергу позитивно вплине на прибутковість її діяльності за рахунок роботи кадрів з максимальною віддачею.

Здатність обирати якісних партнерів — це також запорука підтримки іміджу. Такий процес впливає на декілька сфер інтересів організації. Серед клієнтів — за рахунок виготовлення продукції або надання послуги з якісних складових. Коли партнер поставляє продукцію або послугу не відповідної якості, сама організація втрачає якість вже результатів власної роботи (виготовляти свіжий салат з поганих овочів досить складно). Коли не дотримано термінів виконання робіт — організація також порушує домовленості вже перед власними клієнтами (не підвезли своєчасно матеріал — з дотриманням технологічного процесу не виготовили продукцію). Коли партнер зневажливо ставиться до співробітників партнера, вони більш роздратовані та менш уважні, не мають завзяття шукати з ним компромісні рішення. Це негативно впливає на всю діяльність робітника, бо створює прецедент невдоволення роботою, собою, партнером та висвітлює можливість працювати з меншою віддачею. Відповідно, у робітника складається враження, що керівництво не достатньо професійне та має низьку самооцінку, бо працює з цим партнером; що можна працювати з мінімальною витратою сил, що неприйнятно для організації (наприклад, постачальник у магазині лає особисто робітників у торговельному залі щодо місця розміщення його продукції, тоді як місце визначив адміністратор). У разі унікальності партнера співробітники повинні отримати зрозумілі пояснення — в чому вигода роботи саме з ним, і чому зараз не можливо працювати з іншим партнером. Тоді вже робітник стає партнером керівника і разом з ним шукає вихід з ситуації або ж вже спокійно, без негативного впливу на імідж, сприймає роботу з деструктивним зовнішнім середовищем, у тому числі може відстояти цю думку перед третіми особами та підтримати імідж власної організації.

Зовнішнє інформаційне середовище суттєво впливає на імідж, бо формує суспільну думку щодо організації та її продукції, послуг, керівництва тощо. Воно може як створити навіть не обґрунтований позитивний імідж. Так і сформувати не обґрунтований негативний — залежно від настрою та талантів того. Хто подає інформацію. На сьогодні більшість інформаційних ка-

налів переміщується в інтернет-простір. Тому організації формують власні сайти, ведуть сторінки в соціальних мережах, розміщують інформацію про себе будь-де, де її може побачити потенційний клієнт або партнер. З одного боку, це спрощує процеси подання інформації, бо не потребує пошуку всіх джерел (наприклад, домовлянь з редакцією газети, службою зайнятості, торговельними мережами тощо). Інтернет-джерела більшою мірою сучасні, охоплюють значно більшу аудиторію. Але саме вони роблять організацію більш беззахисними перед конкурентами, не врівноваженими особами, ображеними клієнтами, співробітниками та партнерами. Кожен може в мережі залишити відгук про будь-яку організацію. І не завжди він є достовірним. І, навпаки, позитивна стаття в новинах може залучити більшу кількість осіб, що до того взагалі не знали про існування такої організації. Тобто сучасне інформаційне середовище — впливовий важіль на наявність та зміст іміджу.

Виходячи з цього, організація повинна мати уявлення про найближче до клієнта та партнера інформаційне середовище та заповнювати його потрібною інформацією відповідної якості. Наприклад, якщо в суспільстві серед клієнтів є запит на захист довкілля, то позитивний імідж організації можуть створити статті щодо її безпечного виробництва, опис участі співробітників у відповідних заходах, надання допомоги активістам природоохоронних організацій тощо. Це одночасно продемонструє соціальну та екологічну відповідальність організації, що приверне увагу закордонних партнерів та забезпечить можливість отримувати гранти на розвиток й надалі покращувати імідж вже в міжнародному середовищі.

Однак такий доступ до інформаційного поля може стати механізмом тиску на організацію клієнтів та не доброзичливих конкурентів. Зайва інформація, анонсування пропозицій дають можливість негативно вплинути на імідж та економічний стан організації — залучити постачальників та залишити організацію без сировини, підготувати негативні відгуки, сформувати команду невдоволених клієнтів тощо. Навіть просто вередливий клієнт може сформувати падіння іміджу за рахунок кількості та змісту негативних відгуків. Хоча інколи вони можуть не відповідати реаліям ситуації. Наприклад: не зустріли клієнта, приділили мало часу (хоча клієнт, наприклад, сам спізнився та прийшов за декілька хвилин до закінчення робочого дня), не надали послугу (в салоні не забезпечили наявності масажиста, хоч заявлено було лише перелік перукарських послуг), обмежують права клієнта (не дозволили палити в приміщенні кафе) тощо. Організація повинна напружувати прийомні нівелювання негативної інформації та здатність до швидкої реакції на об'єктивні зауваження. Це не тільки не погіршить, а ще й посилить імідж як таких, що реагують на інформацію, але вміють відстоювати інтереси інших клієнтів, партнерів та працівників, що в свою чергу дозволить залучати більшу кількість адекватних клієнтів та працівників.

Високий рівень іміджу приваблює інвестора. Тим самим забезпечує подальший розвиток організації. Організації отримує можливість обирати — з ким бажає співпрацювати.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В умовах формування світового інформаційного простору імідж для організації, на наш погляд, став одним з вагомих ресурсів, що бере участь у взаємодії всіх учасників економічних та суспільних відносин. Кожен з робітників колективу, з представників зовнішнього середовища організації в тій чи іншій мірі впливає на її імідж. Утримувачі фінансових ресурсів (інвестори та клієнти) все частіше орієнтуються при спрямуванні коштів на суспільну інформацію щодо іміджу учасників ринкових відносин. Це робить імідж організації інструментом спрямування грошових потоків в економіці. Тому кожна компанія повинна постійно утримувати свій імідж на високому рівні та підвищувати його в порівнянні з конкурентами. З розвитком інформаційних технологій буде виникати все більше інструментів впливу на імідж організації, тому керівництву та власникам потрібно постійно розвивати інструментарій його забезпечення та підтримки; постійно вдосконалювати аналіз чинників впливу та механізмів захисту іміджу організації.

Література:

1. Колодка А.В., Ілляшенко С.М. Імідж організації як економічна категорія: сутність зміст, основні етапи формування / А.В. Колодка, С.М. Ілляшенко // Прометей. — 2012. — № 2 (38). — С. 164—170.
2. Бондаренко С.М., Ліфар К.В. Імідж організації: сутність, зміст та основні етапи формування / С.М. Бондаренко, К.В. Ліфар // Технології та дизайн. — 2014. — № 2. Електронний документ. — URL: <https://knutd.edu.ua/publications/pdf/TD/2014-2/Bondarenko2015060410.pdf> (дата звернення: 13.08.2020).
3. Дячук М., Буга Н. Формування та підтримка іміджу підприємства / М. Дячук, Н. Буга // Науковий вісник мну імені в. О. Сухомлинського. — Серія: Економічні науки. — № 2 (9). — 2017. — С. 12—16. Електронний документ. — URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Economic-visnik-9-2017-4.pdf> (дата звернення: 13.08.2020).
4. Костюк Г.В., Сторожук В.В. Формування позитивного іміджу підприємства / Г.В. Костюк, В.В. Сторожук // Вісник КНУТД. — 2014. — № 1. — С. 176—181.
5. Литвиненко К.О., Погосян К.В. Корпоративний імідж як чинник конкурентоспроможності компанії / К.О. Литвиненко, К.В. Погосян // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. — Серія: Економіка і управління. — Том 31 (70). — № 2. — 2020. С. 24—28. Електронний документ. — URL: http://econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/31_70_2/31_70_2_2/7.pdf (дата звернення: 13.08.2020).
6. Химич І.Г. Імідж як важливий показник діяльності підприємства у сучасних умовах розвитку корпоративної культури / І.Г. Химич // Економіка та держава. — 2009. — № 9. — С. 59—61.

References:

1. Kolodka, A.V. and Illiashenko, S.M. (2012), "The image of the organization as an economic category: the essence of content, the main stages of formation", *Pro-metej*, vol. 2 (38), pp. 164—170.
2. Bondarenko, S.M. and Lifar, K.V. (2014), "The image of the organization: the essence, content and main stages

of formation", *Tekhnolohii ta dyzajn*, vol. 2, available at: <https://knutd.edu.ua/publications/pdf/TD/2014-2/Bondarenko2015060410.pdf> (Accessed 13 Aug 2020).

3. Diachuk, M. and Buha, N. (2017), "Formation and maintenance of the company's image", *Naukovyj visnyk mnu imeni v. O. Sukhomlyns'koho*. — Serii: Ekonomichni nauky, vol. 2 (9), pp. 12—16, available at: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Economic-visnik-9-2017-4.pdf> (Accessed 13 Aug 2020).

4. Kostyuk, H.V. and Storozhuk, V.V. (2014), "Formation of a positive image of the enterprise", *Visnyk KNUVD*, vol. 1, pp. 176—181.

5. Lytvynenko, K.O. and Pohosian, K.V. (2020), "Corporate image as a factor in the competitiveness of the company", *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho*. — Serii: Ekonomika i upravlinnia, vol. 31 (70), no. 2, pp. 24—28, available at: http://econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/31_70_2/31_70_2_2/7.pdf (Accessed 13 Aug 2020).

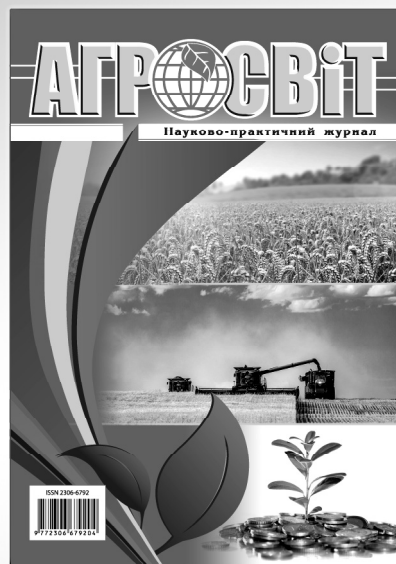
6. Khymych, I.H. (2009), "Image as an important indicator of enterprise activity in modern conditions of corporate culture development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 59—61.

Стаття надійшла до редакції 21. 08.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351.77

А. І. Гейко,
аспірант кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: 0000-0002-0881-9104
Т. П. Юрочко,
к. держ. упр., завідувач кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: 0000-0002-9455-9141

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.81

ПОЛІТИКА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

L. Heiko,
Postgraduate student of the Department of School of Public Health, National University of Kyiv-Mohyla Academy
T. Yurochko,
PhD in Public Administration, Head of the Department of School of Public Health,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

HEALTHY DIET POLICY FOR CHILDREN OF EARLY SCHOOL AGE IN UKRAINE: LITERATURE REVIEW

У статті розглядається актуальний стан політик щодо здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Україні та світі. Акцент зазначеного огляду літератури зроблено переважно на практиках шкільних політик, викликів та референтному для України досвіді країн Східної Європи, а також на найбільш успішних доказових практиках решти країн світу. Огляд літератури засвідчує, що адекватна політика харчування для освітніх закладів має базуватися на чітких стандартах, а також розлогії міжсекторальній взаємодії, залученню дітей та батьків, а також спільному навчанню та неперервному моніторингу впровадження політики. На цьому етапі для України критичним є створення власної політики здорового харчування для дітей, яка побудована на доказовій інформації, відповідає міжнародним рекомендаціям та є можливою для імплементації в контексті соціально-економічного середовища освітніх закладів. Реформування та вдосконалення системи харчування дітей в початковій школі в свою чергу є превентивною інвестицією для сектору охорони здоров'я, що має численні позитивні наслідки у довгостроковій перспективі.

The issue of effective nutrition policy remains to be a big challenge for global healthcare system, as it is a mechanism that has both clinical and economic implications. The World Health Organization presents evidence-based guidelines that can be frame for nutrition policy at primary school. Admittedly, it sets out the main directions and ideas for formulating healthy nutrition policies in different socio-economic environments. The challenge of such documentation that it has quite declarative formulation to be implement in Ukraine at the moment. The further research is needed for more complex understanding of management about recommendations and standards for nutrition policy, in particular country, region and school. Current ukrainian nutrition policy documentation that regulates diet in primary school also needs to respond on increasing rates of chronic diseases and obesity. In this article the emphasis was done on reviewing literature on successful practises and challenges of the relevant experience of Eastern Europe countries, including the most successful evidence-based practices in the rest of the world. A review of the literature suggests that an adequate nutrition policy for primary school should be based on clear standards, as well as extensive cross-section interaction, the involvement of children and parents, and joint monitoring of policy implementation. At this stage, it is critical for Ukraine to formulate evidence-based nutrition policy for primary school students in context of modern the socio-economic environment. Additionally, rethinking and improving nutrition policy for children is an investment for the health sector and prevention of chronic disease. Successful nutrition policy practices from all over the world also have a potential to be implemented in Ukraine. Evidence shows that adequate nutrition policy needs constant

improvements and research in order to respond to the modern challenges. It requires collaboration and support of various branches of government, ministries, stakeholders, as well as joint nutrition education of parents, teachers and the students.

Ключові слова: публічна політика, політика здорового харчування, харчування дітей в школах в Україні, діти раннього шкільного віку, Україна.

Key words: public policy, healthy diet policy, food and nutrition policy, feeding practises in Ukrainian schools, young children, Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання здорового харчування набуває все більшого значення у системі охорони здоров'я, адже це механізм, який має як клінічний, так і економічний впливи. Наразі, як зазначає Всесвітня організація охорони здоров'я, "Політика в галузі харчування адекватно не відповідає на ті виклики, з якими сьогодні стикаються країни та регіони" [49]. Особливо, якщо це стосується дитячого харчування, оскільки має важливі негативні наслідки, а саме: стрімкі темпи росту дитячого ожиріння, надлишкової ваги, неповноцінного харчування та хронічних неінфекційних захворювань. Станом на 2016 рік у світі налічувалося понад 41 мільйон дітей молодше п'яти років з надлишковою вагою [51]. Ця проблематика залишається так само актуальною й для України. Попри це питання, регулювання здорового харчування для дітей раннього шкільного віку є малодослідженим в Україні. Наразі існує гостра потреба переосмислення та вдосконалення системи політики харчування дітей. В такому контексті, шкільне середовище є найбільш інтервенційно ефективним та здатним охопити велику кількість населення [47].

Міжнародні керівництва щодо розробки політик здорового харчування в школах наголошують на взаємодію та залучення численних стейкхолдерів та економічних важелів у впровадженні та підтримці політики на різних рівнях [48]. Важливу роль також відіграють соціальні, поведінкові чинники та середовище харчування дітей. Активна підтримка держави, навчання дітей здоровому харчуванню та створення сприятливого середовища здатні забезпечити ефективну політику в довгостроковій перспективі [24]. Під час формулювання політики здорового харчування дітей особливої уваги потребують механізми підтримки дітей з малозабезпечених сімей, оскільки ряд авторитетних досліджень показує зв'язок домогосподарства з якістю харчування [3].

Стратегія ВООЗ є базовим рекомендаційним документом для всіх країн світу та теоретичною рамкою цього огляду літератури. Здорове харчування є критичним важливим на ранніх етапах життя і має ряд позитивних наслідків. Успішна політика передбачає залучення громади та надає центральну роль уряду щодо забезпечення населення якісними та здоровими продуктами харчування. Стратегія підкреслює важливість осмислення та включення культурного та соціального контексту для розробки політики. Відповідно до соціально-демографічних детермінант варіюються підходи та стилі харчування у різних груп населення [46].

Формування державної політики повинно опиратися на доказову практику та рекомендації авторитетних організацій в даній царині, як, наприклад — Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Документи ВООЗ мають настановчий характер, дають напрям та ідеї для

формулювання політик здорового харчування у різних соціально-економічних контекстах. Водночас дані документи (стратегії) не представляють собою конкретне керівництво для формулювання політики, а лише окреслюють орієнтовну рамку для політики здорового харчування відповідно до соціального, економічного та культурного контексту середовища, ігнорування якого унеможливило впровадження політик [1]. Саме тому для розробки ефективної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні важливим є вивчення не лише документів ВООЗ, але й успішних практик референтних країн світу, а також контексту власного внутрішнього (внутрішньодержавного) середовища. Такий підхід дає право формулювати обґрунтовані доказові рекомендації щодо політики харчування дітей в школах України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є проведення огляду успішних політик здорового харчування в референтних для України країнах з метою використання цього досвіду під час формування власної національної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Огляд найкращих практик у світі. В нашому дослідженні ми розглядаємо досвід країн, які умовно згрупували:

1. Країни Азії (Японія, Сінгапур та Корея) — як приклад найбільш успішних практик (Bloomberg Global Health Index, 2020). Досвід цих країн є цінним для аналізу та формування української політики. Проте соціальне середовище та культурні відмінності є значними, тому не всі напрацювання зазначених країн можливо імплементувати сьогодні в Україні.

2. Розвинені країни не Європейського Регіону (Австралії, Нової Зеландії, Канади, Ізраїлю та США). Певні інструменти та напрацювання цієї групи країн мають потенціал для імплементації в Україні, проте враховуючи економічний, соціальний та політичний контекст їхні успішні практики мають бути критично проаналізовані та відкориговані, відповідно до потреб української політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

3. Країни Європейського регіону, з високими показниками здоров'я (Іспанії, Італії, Швейцарії та Скандинавських країн), а також стратегію Європейського Союзу щодо політики реагування навколо найважливіших викликів щодо тематики здорового харчування.

4. Країни Східного регіону, як референтні для України країни.

5. Власне огляд ситуації в Україні.

Країни Азії (Японія, Сінгапур та Корея)

Японія стала однією з перших країн світу, яка запровадила національну мультикомпонентну політику та навчання здоровому харчуванню для дітей раннього шкільного віку. У 2005 році вступив у силу закон про здорове харчування під назвою "Шокуїку". Він є комплексним підходом до навчання дітей у ранньому віці здоровому харчуванню та його культурним, соціальним і екологічним аспектам [36].

Японська культура харчування стала популярною далеко за її межами. Водночас як українська автентична кулінарна традиція не вивчається дітьми в закладах освіти в Україні та не врахована у повній мірі у законодавчих документах [6]. Застосування японського принципу сприяє осмисленому харчуванню дітей ще на ранніх етапах життя. Такий підхід дозволяє систематично та якісно переглядати різні аспекти політики здорового харчування та активному залученню дітей до участі у реалізації такої політики в школах.

У Сінгапурі також діє державна програма сприяння здоровому харчуванню для дітей в школах. Її визначальною особливістю є підкреслення особливостей національної кухні, активне залучення шкільного персоналу, що працює у їдальнях до процесу реалізації політики. Працівників навчають принципам готування більш здорових страв, ніж раніше. Також учні в межах програми отримують навчальні матеріали та власноруч готують корисну їжу [25].

У Кореї, крім політики здорового харчування у школах, діє також система викладання основ здорового харчування для дітей на рівні початкової, середньої та старшої шкіл [54].

Таким чином, Японія, Сінгапур та Південна Корея демонструють успіх у імplementації політик здорового харчування, проте навіть у цих країнах залишаються актуальними питання хронічних неінфекційних захворювання та ожиріння молодого населення. Що доводить, що сприяння здоровому харчуванню є комплексною та багатокомпонентною стратегією. Поточні напрацювання країн Азії, а саме: акцент на навчанні здоровому харчуванню, має бути взятий до уваги при виробленні української політики. Зокрема досвід Японії показує, що для формування власної української політики здорового харчування, важливим є розуміння традиційної української культури, особливостей сільського господарства, зовнішнього середовища, економічного простору, клімату та множини інших зовнішніх та внутрішніх факторів. Досвід Сінгапуру має потенціал до застосування в Україні в контексті навчання працівників шкільних їдалень, як одних із ключових ланцюгів у реалізації політики.

В Україні наразі не існує такої практики, тому мають бути здійснені кроки для включення елементів навчання та практики зі здорового харчування у шкільний навчальний план. Зазначені заходи будуть більш ефективні, якщо взяти до уваги особливості організаційної культури української школи, її кадрового забезпечення та рівню експертизи вчителів у цій галузі. Первинною потребою щодо такого питання, для України є підготовка та освіта кваліфікованих кадрів для навчання дітей раннього шкільного віку здоровому харчуванню.

Досвід Азії показує настільки важливою є освіта вчителів та учнів для політики харчування. Україна та-

кож потребує переосмислення та відновлення власної національної автентичної кулінарної традиції, яка частково була втрачена у Радянському Союзі. Мають бути створені умови для підготовки кваліфікованих кадрів зі здорового харчування з урахуванням української традиції та включення даної дисципліни у навчальний план для дітей у початковій школі.

Досвід розвинених країн не Європейського Регіону

Навіть у високорозвинених країнах світу досі є актуальними питання дитячого ожиріння, детермінованого дієтою з високим вмістом жиру, солі та цукру. В цій частині розглянуто політики здорового харчування та референтні для України практики високорозвинених країн не Європейського Регіону. Розглянуто програми, практики та політики здорового харчування у країнах з найвищими показниками здоров'я, а саме: в Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Ізраїлі [4] та США як економічно та політично домінуючі країни.

Досвід Австралії показує, що урядова політика щодо здорового харчування виявилася не спроможна повністю забезпечити здорове харчування дітям у шкільних їдальнях. Сприяння здоровому харчуванню потребує значного інвестування, послідовного моніторингу та оцінки з боку держави та інших стейкхолдерів, чого не вистачає у повній мірі Австралії [42]. Подібні виклики спостерігаються й у Новій Зеландії. Як зворотній зв'язок на дану проблему, уряд Нової Зеландії запровадив субсидії щодо споживання овочів та фруктів. Субсидії були спрямовані на покращення загальної якості дієти серед населення, особливо у соціально-вразливих категоріях. Також у Новій Зеландії діє система оподаткування продуктів харчування з високим вмістом солі, жиру та цукру [34].

Субсидії та оподаткування є доказовими інструментами державного регулювання, які мають потенціал до застосування в Україні. Їх впровадження потребує тривалого лобіювання та відслідковування спеціальними комітетами та стейкхолдерами.

У Канаді мали успіх інтервенційні програми попередження дитячого ожиріння серед дітей раннього шкільного віку. Просвітні заходи підвищували рівень обізнаності дітей щодо переваг здорового харчування та мали зв'язок із загальним покращенням дієти [41]. У США також досить успішними були превентивні програми дитячого ожиріння на базі шкіл. Водночас, незважаючи на певний прогрес у покращенні дитячого харчування, ці заходи не є абсолютно ефективними та досконалими. У дослідженні показано, що політика харчування у школах має бути більш чіткою та лімітувати доступ до нездорових та малопоживних продуктів для дітей [44].

Українська політика здорового харчування має врахувати досвід Канади та США. Роль уряду та регулюючих документів є пріоритетними для шкіл. Програми та інтервенції мають доказову ефективність щодо покращення якості дієти. Проте найбільш дієвими виявляються політики, спрямовані на створення середовища здорового харчування дітей у певній школі.

В Ізраїлі діє розгорнута стратегія щодо зниження рівня ожиріння та надмірної ваги. При цьому використовується підхід "здоров'я у кожному політику" [46] в

різних сферах державного управління, в тому числі й щодо харчування дітей у школах [33]. Рамкова стратегія "здоров'я у кожну політику" є потенційно цінною для формулювання української політики здорового харчування та інших суміжних секторів.

Як ми бачимо, питання розробки та вдосконалення ефективної політики здорового харчування в школах залишається актуальним і для найбільш розвинутих країн світу. Досвід Австралії показує, що на сьогодні уряд недостатньо інвестує коштів для сприяння здоровій дієті для дітей. Нова Зеландія є прикладом того, що інструменти оподаткування та надання субсидій є ефективними в контексті сприяння здоровому харчуванню для соціально-незахищених категорій населення. Превентивні програми щодо подолання дитячого ожиріння в школах показали позитивні результати у Канаді та США. Проте й довели, що більш важливими для сприяння здоровій дієті є чіткі стандарти шкільної політики та обмеження на певні види продуктів. Ізраїль у свою чергу є прикладом того настільки комплексною та масштабною має бути підтримка здоров'я та здорового харчування на рівні всіх державних політик. Тобто інвестування, практики субсидій та оподаткування, доказові та чіткі стандарти політики здорового харчування та комплексне сприяння здоров'ю всіма державними політиками є тими інструментами, які Україна може застосувати для визначення та імплементації власної політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

Досвід країн Європейського регіону з високими показниками здоров'я (Іспанії, Італії, Швейцарії та Скандинавських країн) [4]), а також стратегія Європейського Союзу щодо політики реагування навколо найважливіших викликів.

Для розвинених країн Європи також найбільш масштабним викликом залишається стрімке зростання ожиріння, у тому числі у дітей. Серед молодого населення спостерігається тенденція до малорухливого способу життя, харчування "швидкою" їжею, споживання солодких напоїв та зменшення кількості спільних сімейних прийомів їжі [40].

Саме тому Європейський союз останні двадцять років приділяє особливу увагу проблемі дитячого ожиріння та відслідковує дану проблематику. Результати моніторингу в Європі підкреслили важливість сприяння здоровому харчовому середовищу у дошкільних закладах та на рівні початкової школи. Стратегічна та ресурсна підтримка політичної влади та стейкхолдерів є найбільш значущими для імплементації політик здорового харчування та вирівнювання соціальних нерівностей серед дітей із соціально-вразливих сімей [29]. Наразі огляд літератури показав, що у країнах Європейського Союзу та країнах Північної та Західної Європи політики здорового харчування дітей у школах регулюються та оцінюються відповідними органами та інституціями. Адаже відповідно до міжнародних доказових стандартів ВООЗ, організоване харчування в освітніх закладах має бути чітко регульованими [47].

План дій ЄС передбачає, що для створення більш здорового середовища та формулювання рекомендації та політики потрібно залучати професіоналів з гро-

мадського здоров'я та дієтологів. Менеджмент здорового харчування та підтримки соціально-вразливих верств населення потребує комплексних дій та взаємодії між різними секторами управління [40].

Звісно, економічне та соціальне середовища наведеної групи країн, мають значні відмінності у порівнянні з Україною. Все ж певні елементи політик та напрацювання вже мають доказову ефективність. Тому їх варто розглядати, як потенціал для імплементації в Україні. Тож розглянемо їх детально.

Політика здорового харчування в Іспанії має чіткі стандарти щодо якості, безпеки, обладнання їдалень та структури харчування дітей в освітніх закладах. Такі вимоги регламентуються нормативно-правовим документом про харчування дітей у школах, який був затверджений науковими спільнотами та асоціаціями у 2010 році [35]. Особлива увага також приділяється освіті щодо здорового харчування, яка є обов'язковою складовою навчального плану для учнів у школах [11].

У свою чергу завданням італійської політики харчування не є попередження ожиріння. Вона зацікавлена на підвищенні якості харчування дітей, попередженні недохарчування. Так, наприклад, у школах Італії присутні торгові автомати, але вони наповнені більш здоровими альтернативами, які рекламуються дітям. Особливістю політики здорового харчування в Італії є активне залучення до її впровадження батьків та місцевої громади [12].

Подібною щодо залученості стейкхолдерів є позиція Швейцарії. У документі швейцарської міжнародної політики вказується, що "...її реалізація буде успішною лише за умови участі різних зацікавлених сторін на муніципальному, кантональному та національному рівнях" [22].

Для Скандинавських країн, а саме: Фінляндії, характерною особливістю є проблема низького споживання фруктів, овочів та клітковини при загальній високій якості дієти [28]. Варто зазначити, що проблема недостатнього споживання овочів та фруктів є також актуальною і для України [26]. Виходячи з ключової проблематики, основним завданням політики шкільного харчування у Скандинавських країнах є підвищення якості дієти [13; 22; 27]. Важливою особливістю є також постійний моніторинг та відслідковування ефективності політики харчування в школах [8], а також відкритий діалог і публічні обговорення, де кожен має свободу підняти ті питання, які вважає важливими в цій проблематиці [27].

Щодо України, наведена практика залучення різних фахівців (громадського здоров'я, управлінців, науковців-експертів та інших зацікавлених представників громади) у сфері політики харчування є дуже важливою, оскільки наразі вона, досить часто, не відповідає інтересам суспільства та, відповідно, не задовольняє його актуальні потреби. Так само важливою є співпраця на рівні політичної влади між різними міністерствами. Як це видно з політик Європейського Регіону: тільки 29% політик харчування було розроблено виключно Міністерством охорони здоров'я. Більше 70% розглянутих політик розроблені у співпраці декількох міністерств або окремо іншими відповідальними міністерствами [10]. Наявність консенсусу між різними секто-

рами управління, громадою та політичною владою є критично важливим для успішної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні. Європейський досвід демонструє варіативність підходів до політик харчування, але спільним аспектом є наявність доказових стандартів та міжсекторальність взаємодії задля ефективного реагування та розподілу ресурсів. Наведений досвід є важливим для України, оскільки наразі питанням політики харчування займається МОЗ, в той час як інші міністерства залишаються не задіяними. Не залучаються й батьки, вчителі, учні та громада. Низька участь спільноти та відсутність чітких, прозорих і зрозумілих механізмів впливу на політичну владу є питаннями, які потребують більш глибокого аналізу та дослідження, оскільки активна участь стейкхолдерів є базовою та необхідною складовою ефективної політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Україні та світі.

Країни Східного регіону та Балтії, як референтні для України

Досвід даної групи країн дуже важливий для України, ми визначаємо їх референтними для нашої країни, оскільки вони мають схожі стартові позиції (економічні, ментальні, соціальні, політичні) з Україною.

Словенія, слов'янська країна, яка має одні з найвищих показників здоров'я у світі [4]. Словенська політика здорового харчування розроблена Міністерством Освіти, Спорту та Науки із залученням Міністерства Здоров'я та інших секторів. Основою цієї політики є те, що вона базується на результатах дослідження задоволення учнів від запропонованих страв, методів планування раціону, роботи з відходами та інших аспектів. Другою важливою особливістю такої політики у Словенії є освітня компонента: школи зобов'язані включити у навчальний план дисципліни зі сприяння здоров'я та освіти харчування [14]. Дослідження свідчать, що освіта здорового харчування підвищувала рівень обізнаності дітей шкільного віку. Результати тестування дітей корелювали з рівнем підготовки викладачів. Тому важливим є підвищення кваліфікації персоналу та регулярні тематичні тренінги для освітян [32]. Словенія є вдалим прикладом ефективності державної політики здорового харчування дітей.

Досвід Словенії важливий для України в таких аспектах: формування політики здорового харчування на принципах доказовості; міжсекторальність політики; використання освітньої компоненти.

Політика здорового харчування у Хорватії базується на широкому переліку показників оцінювання, стандартах щодо поживних речовин та певних продуктів харчування, узгоджених зі стандартами ВООЗ. З прикладної точки зору така політика цікава вимогами:

- до обладнання: кухні та їдальні обладнані відповідно до спеціальних вимог,
- до режиму харчування: дітям виділяється достатня кількість часу на прийом їжі [15].

Базовим принципом національної політики харчування у Хорватії є міжсекторальність взаємодії між ключовими міністерствами та стейкхолдерами [45]. Актуальним викликом для даної країни є подолання соціальної нерівності у доступі до здорового харчування та ство-

рення сприятливого середовища у школі [43]. Досвід роботи із шкільним середовищем має бути більш детальним вивченим для вироблення політики здорового харчування в Україні.

У Польщі політика здорового харчування в школах є рекомендованою, але не примусовою до виконання. Відсутня система моніторингу та оцінки політики. Торговельні автомати у школах відсутні, контролюється маркетинг певних продуктів харчування із підвищеним вмістом солі, жиру та цукру [16]. Відкритим питанням для Польщі є відсутність чітких стандартів щодо дитячого харчування в закладах. В установах дітям додається цукор для підсолодження какао, компоту та інших напоїв. Відомо, що збільшення кількості цукру в раціоні може мати негативні наслідки для здоров'я дітей та стати причиною ожиріння [37]. Також у Польщі існує проблема готовності шкільного простору до стандартів ВООЗ. Відкритим є питання створення національної, регіональної, а також локальних політик у школах [53].

Проблемою Румунії є те, що не всі стандарти та керівництва Європейського Союзу є включеними до національної політики здорового харчування дітей у школах Румунії. Виділені години на освіту зі здорового харчування є опціональними для вибору [17].

Слабкою стороною політики здорового харчування дітей у школах Словаччини є відсутність спеціально розроблених заходів для її оцінювання [18]. Також відкритим питання залишається низький рівень споживання овочів та фруктів, нерегулярний сніданок, вживання напоїв з цукром, вживання цукерок та поширеність поживних дефіцитів, які спостерігаються серед дітей шкільного віку [2]. Такі харчові звички мають тенденцію ставати сильнішими з віком, коли діти дорослішають, що має бути врахованим при розробці та відслідковуванні політики. Ефективна інтервенція є наразі необхідним заходом, щоб покращити показники здоров'я дітей раннього шкільного віку у Словаччині. Цей досвід є референтним для України, де виклики щодо нездорового харчування дітей досить подібні.

Угорщина є країною, яка регулює політику харчування інструментами оподаткування окремих продуктів харчування. Дослідження засвідчують, що зміни щодо покращення якості дієти були невеликі але статично значущі. Особливо помітно знизились рівні споживання продуктів із високим вмістом жиру, солі та цукру серед більш бідних верств населення, для яких ціна продукту є вирішальним чинником щодо його придбання [9]. Політика оподаткування має потенціал щодо імплементації в Україні. Це сприятиме більш цілісному регулюванню здорового харчування та вирівнювання соціальних нерівностей.

Також варто зазначити, що в Угорщині у зв'язку з новими стандартами Європейського Союзу з 2004 року, які і у решті країн-вступників, підвищилися стандарти якості продуктів харчування. На перших етапах після вступу, дані зміни були складним випробуванням для Угорщини, що вимагало численних змін у агропромисловості, торгівлі та політиці [23]. Перехідний період не завжди є комфортним для країн, навіть якщо ці зміни політики є очікуваними та позитивними, що показує досвід Угорщини. Великим викликом досі залишається імплементація реформи здорового харчування та освіти в школах. Дослідження в Угорщині показують, що

працівники шкільних закладів мають низький рівень обізнаності та підготовки, учні є мало задіяними учасниками, а батьки схильні уникати конфліктів щодо відстоювання переваг здорового харчування [30].

Відсутність кваліфікованих кадрів із здорового харчування у школах, низька активність дітей та батьків є проблемами й української системи харчування дітей в освітніх закладах. Тому досвід країн Східної Європи є важливим для України, він підкреслює, що ті виклики та проблеми з якими зіткнулися нові члени ЄС у 2004 році є досі актуальними. Політики здорового харчування вимагають неперервних досліджень, вдосконалень, моніторингу та оцінки.

Важливим для України є також досвід прибалтійських країн, оскільки вони мали стартові позиції у своєму самостійному розвитку, як і Україна. Зокрема на початку 2000 років у всіх країнах даного регіону існувала проблема харчової безпеки, цінової політики та якості продуктів харчування особливо для малозабезпечених верств населення. Ключовим критерієм покупки певних товарів була ціна. Це мало негативні наслідки для харчування соціально-вразливих категорій населення в Балтійських країнах [38].

Особливістю політики здорового харчування в Литві є те, що з 2010 року вона базується на нормах і стандартах ЄС, які суворо регламентують якість, наявність та виключення певних продуктів у дитячому раціоні в школах. Освіта здорового харчування включена до загальної шкільної програми в рамках обов'язкових предметів, як-от: біологія, соціальні науки, освіта здорового способу життя. Також шкільні вчителі проходять відповідні тренінги в межах підготовки викладачів [21].

Подібною є політика та освіта здорового харчування дітей початкової школи і у Латвії [19] та Естонії [20]. Успіх країн Балтії, високі показники здоров'я населення, доказові практики та стандарти щодо шкільного харчування є доказом того, що політична воля жити за високими стандартами якості є визначальною для певних позитивних змін у державі. Політика здорового харчування зумовлена економічним, соціальним та політичним середовищем. Імплементация стандартів ВООЗ значною мірою залежить від готовності самої держави та пануючих еліт до зміни дискурсу.

Таким чином, огляд ситуації щодо здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Європейському регіоні засвідчує варіативність підходів, успішних практик та викликів, на які має реагувати політика. Спільним для більшості країн залишається проблема подолання стрімких темпів зростання дитячого ожиріння, підвищенні якості харчування дітей у школах та розвитку здорових звичок. Сильною стороною є високі стандарти щодо якості та безпеки харчових продуктів у ЄС, які стали позитивною зміною для країни, що приєдналася до Європейського Союзу. Попри це, питання імплементации доказових стандартів, готовність усіх стейкхолдерів до активної участі у політиці здорового харчування залишається відкритим. Без сумніву, Україна як частина Європи, має врахувати дані виклики, які є неминучими на шляху до успішних практик та вдосконалення національної політики здорового харчування, в тому числі сприянню здоровій дієті для дітей раннього шкільного віку.

Огляд ситуації в Україні

У цій частині роботи наведемо аналіз основних документів, що регламентують політику здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в навчальних закладах в Україні.

Основними керівними документами наразі є:

— Наказ МОЗ України № 1073 "Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії" від 03.09.2017 р., в якому наведені рекомендації про склад раціону для дітей та дорослих, відповідно до вікової групи, статі, кількості фізичного навантаження та інших характеристик. У таблицях описано добову потребу в енергії та кількості білків, жирів та вуглеводів. Наведено детальні таблиці з денними нормами поживних речовин та вітамінів для дітей та дорослих, залежно від груп фізичної активності, вагітності та інших аспектів [7].

— Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" від 22.11.2004 р., в якій вказано денну норму продуктів харчування в грамах відносно віку дитини [6].

— "Рекомендації щодо здорового харчування дорослих", розроблені Центром Громадського здоров'я (далі — ЦГЗ) від 08.12.2017 р. [39].

Більш детально зупинимось на кожному з вказаних документів. Якщо Наказ МОЗ має більш офіційний характер, то рекомендації ЦГЗ забезпечують їх зрозумілість та реальність для застосування у повсякденному житті [39]. Варто зазначити, що наведені рекомендації загалом відповідають рекомендаційній політиці ВООЗ [52]. Водночас, ані в Наказі, ані в Рекомендаціях не вказано систему моніторингу, оцінки виконання та інструментів реалізації положень такої політики. Документи мають радше просвітницький та декларативний характер, вони відповідають міжнародними рекомендаціям ВООЗ, але наразі потребують доопрацювання в частині їхнього практичного застосування.

Постанова КМУ "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" взагалі містить суперечні положення, зокрема: наведено такі категорії, як "сухі адаптовані молочні суміші, хліб, борошно, крохмаль, макаронні вироби, картопля, соки, кондитерські вироби, масло вершкове, м'ясопродукти, сало, сметана, мясо-ковбасні вироби" та інші продукти, які ВООЗ рекомендує вживати з обережністю або уникати зовсім. Не відповідають стандартам ВООЗ і рекомендації щодо загальної калорійності раціону для дітей до 10 років: 3252 ккал, що перевищує вищу межу денної норми жирів, цукрів та солі ВООЗ [5]. Тобто рекомендації КМУ суперечать рекомендаціям та міжнародним стандартам дитячого харчування в світі (таблиця 1).

Варто зазначити, що певна робота щодо адаптації вітчизняного законодавства стандартам ВООЗ все ж проводиться. Зокрема ЦГЗ, який є структурним підрозділом МОЗ України, реалізує освітній проект, що має назву "Здорове харчування для дітей" [52].

На питання реформування харчуванням у школах останнім часом також звертають увагу медійні особистості, зокрема, кулінар Є. Клопотенко випустив збірник рецептів для дитячих навчальних закладів. І хоча цей

Таблиця 1. Відповідність положень Постанови КМУ "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" рекомендаціям ВООЗ

Категорія	Рекомендації ВООЗ	Рекомендації КМУ
Фрукти та овочі	орієнтовно 400 г	250 г*
Жири	до 30%	113 г (понад 30%)
Цукри	до 10%	44 г (понад 10%)
Сіль	до 5 г	10 г

Примітка: * свіжих фруктів.

збірник не відповідає концепції здорового харчування за ВООЗ, оскільки норми та якість продуктів харчування суперечить міжнародним стандартам здорового харчування, збірник розкриває аспекти презентації страв та їх смакового наповнення [31]. Це є цінним кроком до переосмислення наявної системи харчування дітей в Україні.

ВИСНОВКИ

Огляд літератури щодо політик здорового харчування дітей раннього шкільного віку в світі та Україні показав, що проблема харчування дітей, як однієї з важливих детермінант їхнього здоров'я, стає дедалі актуальнішою у різних куточках світу. Було визначено референтні для України практики та показано досвід успішних політик. Україна має вивчати даний досвід з метою вироблення власної політики здорового харчування як на національному, регіональному і місцевому рівнях, так і на рівні окремих шкіл. Оскільки проблема нездорового харчування є актуальною не лише для дітей раннього шкільного віку, але й для всього населення України в цілому.

Досвід найбільш успішних країн Азії, а саме Японії, Сінгапуру та Кореї проаналізовано критично, оскільки ці країни мають значні відмінності по відношенню до України, як частини Східної Європи. Не всі практики та напрацювання зазначених країн є можливими для втілення в Україні. Однак досвід освітньої компоненти в політиці здорового харчування можливо і варто втілювати і в Україні. Водночас важливо приділяти більше уваги підготовці кваліфікованих кадрів у даній галузі, особливо для загальноосвітніх закладів. Адже активна участь дітей та вчителів в реалізації політики здорового харчування є базовими доказово доведеними принципами.

Досвід Європи та Європейського Союзу засвідчує, що політика здорового харчування потребує постійних вдосконалень, що базується на результатах досліджень для того, щоб адекватно реагувати на ті виклики з якими вона сьогодні зіштовхується. Для Європи, у тому числі й для України, актуальною є проблема готовності до реформування, підвищення стандартів та посилення участі різних гілок влади, міністерств, батьків, вчителів та інших стейкхолдерів до формування та реалізації політики здорового харчування в школах.

Певні інструменти та напрацювання мають потенціал для імплементації в Україні, проте враховуючи економічний, соціальний та політичний контекст успішні практики інших країн мають бути критично проаналізовані та вдосконалені відповідно до потреб української політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

Сучасна державна політика здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні потребує наукового підґрунтя як у частині стандартизації, так і у частині формування політики, механізмів впровадження та менеджменту на рівні закладів. Цьому питанню будуть присвячені наші подальші наукові публікації.

Література:

1. Ardzejewska, K. and Tadros, R. (2012), "A descriptive study on the barriers and facilitators to implementation of the NSW (Australia) Healthy School Canteen Strategy", *Health Education Journal*, [Online], available at: <https://doi.org/10.1177/0017896912437288> (Дата звернення: 11.05.2020).
2. Baskova, M. and Banovcinova, L. (2014), "Selected aspects of dietary habits in school-aged youth in the Slovak Republic", *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/262974257_Selected_Aspects_of_Dietary_Habits_in_School-aged_Youth_in_the_Slovak_Republic (Дата звернення: 11.05.2020).
3. Bleiweiss-Sande, R. and Chui, K. (2019), "Associations between Food Group Intake, Cognition, and Academic Achievement in Elementary Schoolchildren", *Nutrients*, [Online], available at: <https://doi.org/10.3390/nu1112722> (Дата звернення: 11.05.2020).
4. Bloomberg (2020), "Bloomberg Global Health Index", available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-24/spain-tops-italy-as-world-s-healthiest-nation-while-u-s-slips> (Дата звернення: 11.05.2020).
5. Кабінет Міністрів України (2014), "Постанова про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-p> (Accessed 31 May 2020).
6. Кабінет Міністрів України (2004), "Постанова про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-p> (Дата звернення: 31.05.2020).
7. Кабінет Міністрів України (2017), "Наказ про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17> (Accessed 31 May 2020).
8. Directorate of Health (2016), "School meal guidelines in Iceland", available at: https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/matvanor-halsa-miljo/maltider-var-d-skola-omsorg/dokumentation/2016/iceland_nordic-school-meal-meeting-uppsala-23-24-feb-2016.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
9. European Commission (2011), "Health Equity Pilot Project (HEPP) The impact of taxes on 'junk food' in Hungary Case Study", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/szzzzsocial_determinants/

docs/hepp_case-studies_02_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

10. European Commission (2014), "Mapping of National School Food Policies across the EU28 plus Norway and Switzerland", available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC90452/lbna26651enn.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

11. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Spain", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-spain_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

12. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Italy", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-italy_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

13. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Finland" available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-finland_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

14. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovenia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovenia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

15. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Croatia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-croatia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

16. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Poland", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-poland_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

17. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Romania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-romania_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

18. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovakia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovakia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

19. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Latvia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-latvia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

20. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Estonia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-estonia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

21. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Lithuania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-lithuania_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

22. Federal office of Public Health (2012), "Swiss nutrition Policy 2013—2016" available at: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/sites/default/files/CHE%202013-2016%20Swiss%20Nutrition%20Policy%20EN.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

23. Feher I. and Fejos R. (2006), "The main elements of food policy in Hungary", *Agricultural Economics*, [Online], available at: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/58064.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

24. Hawkes C. and Smith T. G. (2015), "Smart food policies for obesity prevention", *Lancet*, [Online], available

at: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(14\)61745-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(14)61745-1) (Дата звернення: 11.05.2020).

25. Health Promotion Board (2020), "Healthy Meals in School Programme" available at: <https://www.hpb.gov.sg/schools/school-programmes/healthy-meals-in-schools-programme> (Дата звернення: 11.05.2020).

26. Health Index Ukraine (2018), "Health Index. Ukraine-2018: Results of the National Survey", available at: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_eng.pdf (Дата звернення: 31.05.2020).

27. Helsedirektoratet (2022), "Nordic Nutrition Recommendations 2022", available at: <https://www.helse-direktoratet.no/english/nordic-nutrition-recommendations-2022> (Дата звернення: 11.05.2020).

28. Hopppu, U. and Lehtisalo, J. (2010), "Dietary habits and nutrient intake of Finnish adolescents", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7E5CF2622F3AA76105036D4A34450DE1/S1368980010001175a.pdf/dietary_habits_and_nutrient_intake_of_finnish_adolescents.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

29. JANPA (2015), "Joint Action on Nutrition and Physical Activity", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/ev_20171130_co05_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

30. Kiss, A. and Olah, J. (2019), "The Reform of School Catering in Hungary: Anatomy of a Health-Education Attempt", *Nutrients*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/332077183_The_Reform_of_School_Catering_in_Hungary_Anatomy_of_a_Health-Education_Attempt (Дата звернення: 11.05.2020).

31. Клопотенко Є. (2020), "Збірник рецептур страв для харчування шкільного віку в організованих освітніх та оздоровчих закладах", available at: <https://cultfood.info/storage/settings/January2020/Ew3bRqYGBGBEWBvcGTYW.pdf> (Дата звернення: 31.05.2020).

32. Kostanjevec, S. and Jerman, J. (2011), "The Effects of Nutrition Education on 6th graders Knowledge of Nutrition in Nine-year Primary Schools in Slovenia", *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, [Online], available at: <https://www.ejmste.com/download/the-effects-of-nutrition-education-on-6th-graders-knowledge-of-nutrition-in-nine-year-primary-schools-4221.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

33. Kranzler (2013), "A health in all policies approach to promote active, healthy lifestyle in Israel", *Public Health Reviews*, [Online], available at: <https://publichealthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1007/BF03391690> (Дата звернення: 11.05.2020).

34. Mhurchu C.N. and Eyles H. (2015), "Effects of Health-Related Food Taxes and Subsidies on Mortality from Diet-Related Disease in New Zealand: An Econometric—Epidemiologic Modelling Study", *Plos*, [Online], available at: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0128477> (Дата звернення: 11.05.2020).

35. Ministry of Health, Social Services and Equality (2010), "Consensus document on food in educational

centres", available at: http://www.aecosan.msssi-gob.es/AECOSAN/docs/documentos/nutricion/educanaos/Consensus_document.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

36. Miyoshi M. and Tsuboyama-Kasaoka N. (2012), "School-based "Shokuiku" program in Japan: application to nutrition education in Asian countries", *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22374574/> (Дата звернення: 11.05.2020).

37. Myszkowska-Ryciak J. and Harton A. (2017), "Do Preschools Offer Healthy Beverages to Children? A Nationwide Study in Poland", *Nutrients*, [Online], available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5707639/> (Дата звернення: 11.05.2020).

38. Pomerleau, J. and Robertson, A. (2001), "Food security in the Baltic Republics", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/11366694_Food_security_in_the_Baltic_Republics (Дата звернення: 11.05.2020).

39. Проздорова (2017), "Ключові результати та висновки дослідження споживання харчових продуктів 2018—2019 року у дітей", available at: <http://www.prozdorove.com.ua/blog/klyuchovi-rezultati-ta-visnovki-doslidzhennya-spozhyvannya-harchovih-produktiv-2018-2019-roku-u-ditej> (Дата звернення: 31.05.2020).

40. REPORA (2014), "EU Action Plan on Childhood Obesity 2014—2020", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/childhoodobesity_actionplan_2014_2020_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

41. Sakswig B.I. and Gittelsohn J. (2005), "A Pilot School-Based Healthy Eating and Physical Activity Intervention Improves Diet, Food Knowledge, and Self-Efficacy for Native Canadian Children", *The Journal of Nutrition*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16177202/> (Дата звернення: 11.05.2020).

42. Silva-Sanigorski A. and Breheny T. (2011), "Government food service policies and guidelines do not create healthy school canteens", *Australia and New Zealand Journal of Public Health*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21463405/> (Дата звернення: 11.05.2020).

43. Simetin I. and Kuzman M. (2010), "Inequalities in Croatian pupils' unhealthy behaviours and health outcomes: role of school, peers and family affluence", *European Journal of Public Health*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20159771/> (Дата звернення: 11.05.2020).

44. Story M. and Nanney M. S. (2009), "Schools and Obesity Prevention: Creating School Environments and Policies to Promote Healthy Eating and Physical Activity", *Milbank Q.*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19298416/> (Дата звернення: 11.05.2020).

45. WHO Country Office in Croatia (2010), "Croatian Nutrition Policy", available at: https://www.hah.hr/pdf/KAIC-RAK-Croatian_nutrition_policy.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

46. World Health Organization (2004), "Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/strategy/>

eb11344/strategy_english_web.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

47. World Health Organization (2006), "Food and nutrition policy for schools", available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/152218/E89501.pdf?ua=1 (Дата звернення: 11.05.2020).

48. World Health Organization (2008), "School policy framework: implementation of the WHO global strategy on diet, physical activity and health", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43923/9789241596862_eng.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

49. World Health Organization (2013), "Global nutrition policy review: what does it take to scale up nutrition action", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/84408/9789241505529_eng.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

50. World Health Organization (2014), "Health in all policies: Helsinki statement. Framework for country action", available at: <http://www.ngos4healthpromotion.net/wordpress4hp/wp-content/uploads/2016/11/helsinki.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

51. World Health Organization (2019), "Childhood overweight and obesity", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/> (Дата звернення: 11.05.2020).

52. World Health Organization (2020), "Healthy diet. Key facts" available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet> (Дата звернення: 11.05.2020).

53. Woynarowska B. and Malkowska-Szkutnik A. (2011), "School meals and policy on promoting healthy eating in schools in Poland", *Medycyna wieku rozwojowego*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22006478/> (Дата звернення: 11.05.2020).

54. Yoon, J. and Kwon, S. (2012), "Present status and issues of school nutrition programs in Korea", *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, [Online], available at: <http://apjcn.nhri.org.tw/server/APJCN/21/1/128.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

References:

1. Ardzejewska, K. and Tadros, R. (2012), "A descriptive study on the barriers and facilitators to implementation of the NSW (Australia) Healthy School Canteen Strategy", *Health Education Journal*, [Online], available at: <https://doi.org/10.1177/00178969-12437288> (Accessed 11 May 2020).

2. Baskova, M. and Banovcinova, L. (2014), "Selected aspects of dietary habits in school-aged youth in the Slovak Republic", *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/262974257_Selected_Aspects_of_Dietary_Habits_in_School-aged_Youth_in_the_Slovak_Republic (Accessed 11 May 2020).

3. Bleiweiss-Sande, R. and Chui, K. (2019), "Associations between Food Group Intake, Cognition, and Academic Achievement in Elementary Schoolchildren", *Nutrients*, [Online], available at: <https://doi.org/10.3390/nu1112722> (Accessed 11 May 2020).

4. Bloomberg (2020), "Bloomberg Global Health Index", available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-24/spain-tops-italy-as-world-s-healthiest-nation-while-u-s-slips> (Accessed 11 May 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the food standards in educational institutions and children's establishments of heal and rest", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-п> (Accessed 31 May 2020).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution "On approval of the food standards in educational institutions and children's establishments of heal and rest", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-п> (Accessed 31 May 2020).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Mandate "On approval of norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17> (Accessed 31 May 2020).
8. Directorate of Health (2016), "School meal guidelines in Iceland", available at: https://www.livsmiddelsverket.se/globalassets/matvanor-halsa-miljo/maltider-var-d-skola-omsorg/dokumentation/2016/iceland_nordic-school-meal-meeting-uppsala-23-24-feb-2016.pdf (Accessed 11 May 2020).
9. European Commission (2011), "Health Equity Pilot Project (HEPP) The impact of taxes on 'junk food' in Hungary Case Study", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/szzzzsocial_determinants/docs/hepp_case-studies_02_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
10. European Commission (2014), "Mapping of National School Food Policies across the EU28 plus Norway and Switzerland", available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC90452/lbna26651enn.pdf> (Accessed 11 May 2020).
11. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Spain", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-spain_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
12. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Italy", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-italy_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
13. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Finland" available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-finland_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
14. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovenia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovenia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
15. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Croatia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-croatia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
16. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Poland", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-poland_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
17. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Romania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-romania_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
18. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovakia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovakia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
19. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Latvia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-latvia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
20. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Estonia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-estonia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
21. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Lithuania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-lithuania_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
22. Federal office of Public Health (2012), "Swiss nutrition Policy 2013—2016" available at: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/sites/default/files/CHE%202013-2016%20Swiss%20Nutrition%20Policy%20EN.pdf> (Accessed 11 May 2020).
23. Feher, I. and Fejos, R. (2006), "The main elements of food policy in Hungary", *Agricultural Economics*, [Online], available at: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/58064.pdf> (Accessed 11 May 2020).
24. Hawkes, C. and Smith, T. G. (2015), "Smart food policies for obesity prevention", *Lancet*, [Online], available at: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(14\)61745-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(14)61745-1) (Accessed 11 May 2020).
25. Health Promotion Board (2020), "Healthy Meals in School Programme" available at: <https://www.hpb.gov.sg/schools/school-programmes/healthy-meals-in-schools-programme> (Accessed 11 May 2020).
26. Health Index Ukraine (2018), "Health Index. Ukraine-2018: Results of the National Survey", available at: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_eng.pdf (Accessed 31 May 2020).
27. Helsedirektoratet (2022), "Nordic Nutrition Recommendations 2022", available at: <https://www.helsedirektoratet.no/english/nordic-nutrition-recommendations-2022> (Accessed 11 May 2020).
28. Hoppu, U. and Lehtisalo, J. (2010), "Dietary habits and nutrient intake of Finnish adolescents", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7E5CF2622F3AA76105036D4A34450-DE1/S1368980010001175a.pdf/dietary_habits_and_nutrient_intake_of_finnish_adolescents.pdf (Accessed 11 May 2020).
29. JANPA (2015), "Joint Action on Nutrition and Physical Activity", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/ev_20171130_co05_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
30. Kiss, A. and Olah, J. (2019), "The Reform of School Catering in Hungary: Anatomy of a Health-Education Attempt", *Nutrients*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/332077183_The_Reform_of_School_Catering_in_Hungary_Anatomy_of_a_Health-Education_Attempt (Accessed 11 May 2020).
31. Klopotenko, E. (2020), "Collection of recipes for meals of school-age children in organized educational and health institutions", available at: <https://cultfood.info/>

storage/settings/January2020/Ew3bRqYGB-GBEWBvcGTYW.pdf (Accessed 31 May 2020).

32. Kostanjevec, S. and Jerman, J. (2011), "The Effects of Nutrition Education on 6th graders Knowledge of Nutrition in Nine-year Primary Schools in Slovenia", Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education, [Online], available at: <https://www.ejmste.com/download/the-effects-of-nutrition-education-on-6th-graders-knowledge-of-nutrition-in-nine-year-primary-schools-4221.pdf> (Accessed 11 May 2020).

33. Kranzler (2013), "A health in all policies approach to promote active, healthy lifestyle in Israel", Public Health Reviews, [Online], available at: <https://publichealthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1007/BF03391690> (Accessed 11 May 2020).

34. Mhurchu, C. N. and Eyles, H. (2015), "Effects of Health-Related Food Taxes and Subsidies on Mortality from Diet-Related Disease in New Zealand: An Econometric—Epidemiologic Modelling Study", Plos, [Online], available at: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0128477> (Accessed 11 May 2020).

35. Ministry of Health, Social Services and Equality (2010), "Consensus document on food in educational centres", available at: http://www.aecosan.msssi.gob.es/AECOSAN/docs/documentos/nutricion/educanaos/Consensus_document.pdf (Accessed 11 May 2020).

36. Miyoshi, M. and Tsuboyama-Kasaoka, N. (2012), "School-based "Shokuiku" program in Japan: application to nutrition education in Asian countries", Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22374574/> (Accessed 11 May 2020).

37. Myszkowska-Ryciak, J. and Harton, A. (2017) "Do Preschools Offer Healthy Beverages to Children? A Nationwide Study in Poland", Nutrients, [Online], available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5707639/> (Accessed 11 May 2020).

38. Pomerleau, J. and Robertson, A. (2001), "Food security in the Baltic Republics", Public Health Nutrition, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/11366694_Food_security_in_the_Baltic_Republics (Accessed 11 May 2020).

39. Prozdorove (2017), "Key results and conclusions of the study about consumption of food products among children in 2018—2019", available at: <http://www.prozdorove.com.ua/blog/klyuchovi-rezultati-ta-visnovki-doslidzhennya-spozhyvannya-harchovih-produktiv-2018-2019-roku-u-ditej> (Accessed 31 May 2020).

40. REPORA (2014), "EU Action Plan on Childhood Obesity 2014-2020", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/childhoodobesity_actionplan_2014_2020_en.pdf (Accessed 11 May 2020).

41. Sakswig, B. I. and Gittelsohn, J. (2005), "A Pilot School-Based Healthy Eating and Physical Activity Intervention Improves Diet, Food Knowledge, and Self-Efficacy for Native Canadian Children", The Journal of Nutrition, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16177202/> (Accessed 11 May 2020).

42. Silva-Sanigorski, A. and Breheny, T. (2011), "Government food service policies and guidelines do not

create healthy school canteens", Australia and New Zealand Journal of Public Health, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21463405/> (Accessed 11 May 2020).

43. Simetin, I. and Kuzman, M. (2010), "Inequalities in Croatian pupils' unhealthy behaviours and health outcomes: role of school, peers and family affluence", European Journal of Public Health, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20159771/> (Accessed 11 May 2020).

44. Story, M. and Nanney, M. S. (2009), "Schools and Obesity Prevention: Creating School Environments and Policies to Promote Healthy Eating and Physical Activity", Milbank Q, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19298416/> (Accessed 11 May 2020).

45. WHO Country Office in Croatia (2010), "Croatian Nutrition Policy", available at: https://www.hah.hr/pdf/KAIC-RAK-Croatian_nutrition_policy.pdf (Accessed 11 May 2020).

46. World Health Organization (2004), "Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health", available at: https://www.who.int/dietphysicalactivity/strategy/eb11344/strategy_english_web.pdf (Accessed 11 May 2020).

47. World Health Organization (2006), "Food and nutrition policy for schools", available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/152218/E89501.pdf?ua=1 (Accessed 11 May 2020).

48. World Health Organization (2008), "School policy framework: implementation of the WHO global strategy on diet, physical activity and health", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43923/9789241596862_eng.pdf (Accessed 11 May 2020).

49. World Health Organization (2013), "Global nutrition policy review: what does it take to scale up nutrition action", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/84408/9789241505529_eng.pdf (Accessed 11 May 2020).

50. World Health Organization (2014), "Health in all policies: Helsinki statement. Framework for country action", available at: <http://www.ngos4health-promotion.net/wordpress4hwp/wp-content/uploads/2016/11/helsinki.pdf> (Accessed 11 May 2020).

51. World Health Organization (2019), "Childhood overweight and obesity", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/> (Accessed 11 May 2020).

52. World Health Organization (2020), "Healthy diet. Key facts" available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet> (Accessed 11 May 2020).

53. Woynarowska, B. and Malkowska-Szkutnik, A. (2011), "School meals and policy on promoting healthy eating in schools in Poland", Medycyna wieku rozwojowego, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22006478/> (Accessed 11 May 2020).

54. Yoon, J. and Kwon, S. (2012), "Present status and issues of school nutrition programs in Korea", Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, [Online], available at: <http://apjcn.nhri.org.tw/server/APJCN/21/1/128.pdf> (Accessed 11 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 17. 08. 2020 р.

V. Matviyiv,
Postgraduate student, Lutsk National Technical University, Lutsk
ORCID ID: 0000-0001-9006-5374

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.92

EXPENDITURE ON THE HEALTHCARE SYSTEM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE QUALITY OF PROVISION OF MEDICAL SERVICES

В. В. Матвійів,
аспірант, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ВИТРАТИ НА СИСТЕМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

The article provides a theoretical review and critical analysis of scientific publications of well-known European and American researchers on issues related to the feasibility of public spending on health care. The dynamics and structure of all health care expenditures in real and nominal prices of 2012 are analyzed, as well as the specific structure of health care expenditures in Ukraine is characterized in the dynamics. An analysis of health care expenditures in hryvnia and dollar equivalent was performed. The dynamics of capital investments in health care is traced, and the dynamics of health care expenditures as a percentage of GDP is calculated. Budget expenditures on health care in Ukraine are analyzed according to their types: expenditures of the state budget on health care, expenditures of the consolidated budget on health care, the share of state budget expenditures on health care to GDP, %; the share of consolidated budget expenditures on health care to GDP, %. In the context of reforming the health care system, we analyzed the state budget expenditures on health care according to the sources of distribution of funds, namely the Ministry, the State Service for Medicines and Drug Control, the National Health Service of Ukraine, the medical subvention, a subvention for a pilot project to develop an emergency medical care system in Vinnytsia, Odessa, Poltava, Donetsk, Ternopil oblasts and the city of Kyiv, and a subvention for the reform of regional health care systems in Ukraine, as well as their structure. It was found that health care reform has made it possible to slightly expand expenditure items in connection with new medical needs, in particular for the introduction of new pilot projects in certain regions of Ukraine that require additional funding from the state as a customer of medical services. The study proposes measures for a more constructive dialogue between the Ministry of Health, the Ministry of Finance and the National Health Service of Ukraine to achieve effective interaction and provide quality medical services to the population of Ukraine.

У статті здійснено теоретичний огляд та критичний аналіз наукових публікацій відомих європейських та американських дослідників щодо питань, які стосуються доцільності здійснення державних видатків на охорону здоров'я. Проаналізовано динаміку та структуру усіх витрат на охорону здоров'я у реальних та номінальних цінах 2012 року, а також охарактеризовано в динаміці видову структуру витрат на охорону здоров'я в Україні. Здійснено аналіз витрат на охорону здоров'я в гривневому та доларовому еквіваленті. Простежено динаміку капітальних інвестицій на охорону здоров'я, а також обчислено динаміку витрат на охорону здоров'я у відсотко-

вому співвідношенні до ВВП. Проаналізовано бюджетні витрати на охорону здоров'я в Україні за їх видами: витрати державного бюджету на охорону здоров'я, витрати зведеного бюджету на охорону здоров'я, частку витрат державного бюджету на охорону здоров'я до ВВП, %; частку витрат зведеного бюджету на охорону здоров'я до ВВП, %. В умовах реформування системи охорони здоров'я проведено аналіз видатків державного бюджету на охорону здоров'я відповідно за джерелами розподілу коштів, а саме Апаратом Міністерства охорони здоров'я, Державною службою лікарських засобів та контролю за наркотиками, Національною службою здоров'я України, за медичною субвенцією, субвенцією на пілотний проєкт щодо розвитку системи екстреної медичної допомоги у Вінницькій, Одеській, Полтавській, Донецькій, Тернопільській областях та м. Києві та субвенцією на реформування регіональних систем охорони здоров'я в Україні, а також охарактеризовано їх структуру. З'ясовано, що реформування сфери охорони здоров'я дало можливість дещо розширити статті витрат у зв'язку з новими потребами медичної сфери, зокрема для запровадження нових пілотних проєктів у певних регіонах України, які потребують додаткового фінансування зі сторони держави як замовника медичних послуг. За результатами дослідження запропоновано заходи щодо більш конструктивного діалогу між Міністерством охорони здоров'я, Міністерством фінансів та Національною Службою здоров'я України для досягнення ефективної взаємодії й надання якісних медичних послуг для населення України.

Key words: public expenditure, health care, medical care, medical services, state policy in the field of health care.

Ключові слова: державні видатки, охорона здоров'я, медична допомога, медичні послуги, державна політика в сфері охорони здоров'я.

FORMULATION OF THE PROBLEM

An important prerequisite for the effective development of health care in Ukraine is the availability of a sufficient level of state funding for health care institutions and the direction and involvement of appropriate financial resources in the development of the medical sector, which, in its turn, will assist to the formation and improvement of health services quality in health care institutions of Ukraine.

Measures for attracting capital investment in health care are extremely necessary given the complex set of problems in the industry which need to be resolved with the assistance of the state. Among them are the need to purchase and upgrade medical equipment for health care institutions, the organization and implementation of research results in the field of medicine, the development of health and prevention programs, social guarantees of free medical services, social protection of health care workers, etc.

Paying attention to the low level of state expenditures for direct use by health care institutions which occasionally provoked crises phenomena (depreciation of fixed assets of health care institutions, low level of medical services, low level of salaries of medical workers, "outflow" of medical personnel abroad, etc.), the state had to start reforming this area, one of the goals of which was to increase sources of funding and their targeted use for specific needs.

The initiated reform of the health care system in Ukraine was aimed primarily at solving the problem of providing equal access to qualitative medical services through the introduction of a new principle of funding, defined as "money follows the patient" [17]. This mechanism, introduced in the process of reforming the

primary link of medical institutions, assisted in gradual establishment of a civilized relationship "doctor — patient", allowed to ensure a sufficient level of funding for health care institutions, to increase significantly the salaries of health workers, allowed to provide a sufficient level of funding for health care institutions. Incomplete reform of the health care system in Ukraine at the secondary and tertiary links again becomes actual, especially in modern conditions of the global pandemic COVID-19, the problem of sufficient funding for the branch as a guarantee of improving the quality of medical services and saving the lives of the population.

THE ANALYSIS OF RECENT RESEARCHES AND PUBLICATIONS

Much research by foreign scholars are devoted to the development of proposals concerning effectiveness of public spending on health care. In particular, American scientists from the Finance Department of the International Monetary Fund (Gupta et al, 2003) in a conducted study of public spending on health care in 70 countries, argue that there is a relationship between the state of health of the poorest layers of the population and the level of public health care costs for the population. They determined that even a small increase in government spending on health care in the countries studied had a positive effect on the poor population [25]. Indian researchers (Farahani et al, 2011) note that increased government spending on health has a significant impact on reducing mortality in India for almost all age groups, regardless of age categories [24].

American researchers from the University of Cambridge (Budhdeo et al, 2015) conducted a multichoice regression analysis of the three European Union countries (Greece, Portugal, Ireland) that have suffered the most

from the global financial crisis. In order to receive EU financial support to repay public debt, these countries had to reduce public spending on health care. At the same time, as American researchers have shown, reducing government spending by even 1 per cent significantly increased the mortality rate in both the short and long term perspective [23].

In this context, it is difficult to agree with the discussion thesis of researchers from the Department of Cash and Capital Markets of the International Monetary Fund (Jafarov and Gunnarsson, 2008); that the level of public spending on health care in Croatia is too high, so, in their opinion, it can be significantly reduced, which will not adversely affect the health system and general health of the population [25]. A senior researcher at the Center for Global Development in Washington (Sayedoff, W. 2007) believes that health care funding of 5—10 per cent of GDP is necessary and appropriate to reduce mortality [26].

A senior researcher at the Center for Global Development in Washington, D.C. (Sayedoff, W. 2007), contrary to, emphasizes that funding for health care at the level of 5—10% of GDP is necessary and appropriate to reduce mortality [27].

Analyzing the increase in health care costs in California over the past twenty-five years from 14 to 21 percent, American scientists (Tran, LD at al, 2017) grounded the thesis on inefficiency of the use of funds which, in their opinion, should be directed for specific, specialized medical programs for the population. Such funding, in their opinion, can not only be more cost-effective, but also help reduce morbidity, prevention of public health and avoidance of premature deaths [28].

The results of scientific research on the current state of financing of the health care system in Ukraine are reflected in the works of domestic economists A. Akhla-mov and N. Kusk [1], J. Buzdugan [2], V. Glukhov and V. Krasilnikova [3], M. Bulakh [4], S. Goncharuk, S. Pryimak and L. Danyliak [5], D. Gomom [6], E. Ivanenko [8], D. Kar-mysheva, O. Vashyeva, A. Nemchenko and B. Volos [9], I. Kohut [10], V. Lekhan, L. Kryachkova and L. Zayarsky [14] K. Pavliuk [16], L. Parkhetova [15], T. Sitash [19], L. Filstein and N. Gokhgolerint [21], M. Shevchenko [22] and others.

However, in modern scientific researches there are a number of little-studied issues regarding the analysis of

the development of capital investment in the medical sector in the context of health care reform in Ukraine.

The purpose of the study is to analyze the dynamics of expenditures on health care in Ukraine as a prerequisite for improving the quality of medical services in terms of reforming the health care system in Ukraine.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

In modern times, health care costs are of top priority in the world, because the importance of medical spending in every developed country is not in doubt, as it contributes to the formation of the health of the nation, it promotes comprehensive access to possible benefits in society.

We share the opinion of the Director General of the World Health Organization Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus that "...Expenditures of every nation on health protection should not be estimated as a burden on every country's budget, but as an investment in the fight against poverty, a means of increasing productivity, ensuring economic growth and building a healthy, safe and fair society..." [18].

Thus, the priority of health care spending for each state is a vital factor in providing all the necessary conditions for the development of a healthy society. Thus, according to WHO data, the costs of providing medical services in each country is growing every year, in particular in countries with low economic development by 6 per cent, and in developed countries by 4 per cent [18].

On the basis of these data, we can say that the costs of health care both in the world and in Ukraine will tend to increase both in the near future and in further perspective.

Thus, the government policy on health protection should take into account that the increase in the level of costs for health care is an important factor in maintaining the health of citizens, reducing their mortality and increasing life expectancy in the country.

Taking into account the above trends in the growth of health care spending in the world, we must state the fact that these trends are no exception for domestic medicine, which in recent decades is constantly underfunded from the state budget, which does not allow the medical industry to develop at the appropriate level and provide basic needs of the population in medical care.

In Ukraine, we observe an increase in health care expenditures from year to year which reflects global trends

which, however, reduce or even prevent the poorest layers of the population from the access to qualitative medical services.

An important and objectively necessary decision of the Government was the launch of medical reform, the aim of which was to improve funding in the field of medical care for provision of all layers of the population with the most necessary medical services. As a result, in 2017, the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Care of the Population" was adopted.

Considering the dynamics of health care expenditures in Ukraine for the period from 2012 to 2017 in real 2012 prices, we observe a similar situation with global

Table 1. Dynamics of health care expenditures in real terms in 2012—2017 (in billion hryvnias in 2012 prices)

Years	Indicators				
	General expenditures on health	Government spending	Household expenditures	Other private expenditures (insurance payments, health insurance funds, etc.)	International assistance
2012	108,4	62,3	43,0	2,8	0,3
2013	115,2	65,0	46,6	3,3	0,3
2014	78,8	40,8	35,7	2,1	0,2
2015	56,5	27,6	27,6	1,1	0,2
2016	56,5	25,4	29,6	1,1	0,4
2017	66,9	33,2	31,8	1,3	0,6
2017 in per cent 2012	61,7	53,3	73,0	46,4	200,0

Source: compiled by the author on the basis of [13].

trends in Ukraine, where the level of health care expenditures is growing from year to year in nominal terms, and in reality, on the contrary, it is declining, which is a kind of indicator of such economic phenomena as the growth of inflation processes in the state economy, decrease of living standards with simultaneous decrease of incomes and social function of the state to provide necessary medical care and qualitative medical services to the poorest layers of the population.

This is an evidence of a decrease in government spending on health care in Ukraine in 2017 compared to 2012 by more than a third, which clearly shows the negative dynamics of reducing government spending on health care in the country as a whole (Table 1).

In the specific structure of health care expenditures, government expenditures, household expenditures and other private expenditures which include insurance payments, payments from health insurance funds and international assistance from other states play an important role.

Among all types of health care expenditures, the most significant share is government spending on this service sector the amount of which ranges from 44.0 to 57.0 per cent, the costs of patients from their own pockets for medical services which range from 39.0 to 52.4 per cent and the remainder is a small percentage of expenditures which comprise other private expenditures ranging from 1.9 to 2.6 per cent over the past six years, with international assistance from other countries ranging from 0.3 to 0.9 percent.

During the analyzed period, there is a decrease in public spending on health care in 2017 compared to 2012 by 46.7 percent. These trends characterize that a significant part of expenditures "fall on the shoulders" of citizens who receive different in amount incomes and do not always have the opportunity to cover various expenses, including medical services from their family budget, and the targeted assistance for citizens which is applied in the developed European countries with socially-oriented economies, has not been embodied in the state policy of Ukraine.

During the analyzed period, the decrease in public spending on health care in 2017 compared to 2012 by 46.7 per cent takes place. These trends characterize that a significant part of the costs "fall on the shoulders" of citizens who receive different incomes and do not always have the opportunity to cover various expenses, including medical services from their family budget, and targeted assistance for citizens which has application in developed European countries with socially-oriented economies did not find its embodiment in the state policy of Ukraine..

In Ukraine, for the last twenty-five years after the declaration of independence, the model of financing health care institutions has not been developed which de facto did not allow citizens to receive the necessary package of medical services because in accordance with the provisions of the Basic Law of Ukraine, the Constitution of Ukraine, in particular in Article 49, there is a clear definition of the state funding for health care, which accordingly stipulates

Table 2. Dynamics of health care expenditures in nominal terms in 2010–2017 (billion hryvnias in 2012 prices)

Years	Indicators				
	General expenditures on health	State spending	Household expenditures	Other private expenditures (insurance payments, health insurance funds, etc.)	International assistance
2012	108,9	62,6	43,2	2,9	0,3
2013	115,8	65,3	46,8	3,3	0,3
2014	117,8	61,0	53,4	3,1	0,2
2015	155,2	75,8	75,7	3,1	0,6
2016	181,6	81,7	95,0	3,7	1,3
2017	223,7	111,0	106,3	4,5	2,0
2017 in per cent of 2012	205,4	177,3	246,1	155,2	6,7

Source: compiled by the author on the basis of [13].

that in Ukraine "...health care is provided by the state funding of relevant social and economic, medicosanitary and health prevention programs" [11].

Therefore, according to the current legislation, the responsibilities of the state include ensuring every citizen, regardless of his financial capabilities, the right to decent financial medical care. Thus, Article 49 of the Constitution of Ukraine stipulates that the priorities of the state include "creating conditions for effective and accessible medical care to all citizens" [11].

This article declares free treatment for all categories of citizens of Ukraine, in particular, it states that "... in state and municipal health care institutions medical care is provided free of charge; the existing network of such establishments cannot be reduced. The state assists the development of medical institutions of all forms of ownership" [11].

Paying attention to the above interpretation, we can say that according to the Constitution of Ukraine, the health care system in Ukraine for the last quarter of a century was de jure considered free of charge, but in fact, there were de facto shadow schemes of payment of patients to medical staff for the given medical.

A significant share of funds for treatment in communal and state-owned medical institutions was covered at the expense of the patients themselves who were admitted for treatment, as the health care sector was not funded at the appropriate level. Thus, the costs of patients for medical care over the past six years, respectively, increased from 39.7 per cent in 2012 to 47.5 per cent in 2017, and in 2016 — the level of patients' spending on health care reached 52.4 per cent which comprise a large proportion of the costs spent by patients on medical treatment.

In regard of other health care expenditures, a small share of them is occupied by the costs of insurance payments and payments from health insurance funds, which are relatively small and miserable (their level ranges from 1.6 to 2.9%), as well as a small percentage in the general specific structure of health care expenditures is occupied by international assistance, which hospitals receive from international charitable organizations in the form of humanitarian aid (from 0.3 to 0.9%).

Table 3. State expenditures on health care in Ukraine in real hryvnia in 2018 and in US dollars in 2010–2018

Years	Indicators					
	Total mln. hryvnias	Growth rate up to		Total mln. hryvnias	Growth rate up to	
		preceding year	till 2010		preceding year	till 2010
2010	1920	x	x	242	x	x
2011	2113	110,1	110,1	265	109,5	109,5
2012	2707	128,1	141,0	339	127,9	140,1
2013	1746	64,5	90,9	218	64,3	90,1
2014	1224	70,1	63,8	103	47,2	42,6
2015	2367	193,4	123,3	109	105,8	45,0
2016	4479	189,2	233,3	175	160,6	72,3
2017	6708	149,8	349,4	252	144,0	104,1
2018	8139	121,3	423,9	299	118,7	123,6

Source: compiled by the author on the basis of [13].

Table 4. Analysis of budget expenditures on health care in Ukraine in 2011–2018

Indicators	Years	
	2011	2018
Consolidated budget expenditures on health care, UAH million	48,96	115,85
State budget expenditures on health care, UAH million	10,22	22,62
Share of state budget expenditures on health care to GDP, per cent	3,8	3,3
Share of consolidated budget expenditures on health care to GDP, per cent	11,6	9,3

Source: compiled by the author on the basis of [16].

Thus, according to the conducted costs analysis, health care costs were reduced in real prices, and many health care costs were done by patients themselves, who were not always satisfied with the quality of these services.

Analyzing the dynamics of all expenditures on health care in Ukraine in 2002–2017 (in nominal terms of 2012 prices), the increase in health care expenditures in Ukraine over these years has been clearly traced which is connected, in the first turn, with inflationary processes in the state and increasing of the costs of medical services (table 2).

According to Table 2 data, expenditures on health care in 2017 compared to 2012 amounted to 205.4%, respectively, public expenditures on health care increased and their level was 177.3%. There is a significant increase in private household expenditures on health care, where their level was 246.1% which is a clear and reliable evidence of price rising for medical services and the mismatch between state financial expenditures on health care.

Concerning the dynamics of public spending on health care in 2010–2018, there is a certain relationship between a significant reduction in public spending by 2013–2014 which is associated with the beginning of Russia's military aggression in eastern Ukraine which, in turn, caused a significant depreciation of the national currency and the redistribution of state expenditures for military purposes (Table 3).

Thus, over the last almost two decades we have seen a positive trend in the growth of public spending in Ukraine on health care, namely the growth of health care spending occurs from 2010 to 2012 by 10.1% and 28.1% and 9.5%

and 27.9%, respectively which is expressed in the growth of expenditures to the previous year in both hryvnia and dollar equivalents.

As for the growth rates of health care expenditures to the base year 2010, in 2010–2012, the trend remains almost identical, as evidenced by the growth of 10.1% and 41.0% of health care expenditures in hryvnia equivalent and by 9.5% and 40.1%, respectively in dollar equivalent.

Negative phenomena in the field of health care financing are observed in the period from 2013 to 2015 when there was a significant reduction in state spending on health care in both national and foreign currencies, and this indicates an increase in the crisis in the economy. This is largely due to the outbreak of military operations and Russia's aggression in eastern Ukraine which has caused significant problems with health care financing and the intensification of crisis in the country's economy.

Beginning with 2013, state spending on health care in Ukraine has fallen sharply, and this is clearly shown in Table 1. For the period from 2013 till 2015, there was a significant reduction in health care spending in Ukraine. Thus, in percentage correlation, the growth rates of state health expenditures in the national currency in 2013 and 2014 compared to the previous period were 64.5% and 70.1% in hryvnia and 64.3% and 47.2% in US dollars. This is a clear example of the fact that in 2013–2014 there was a sharp reduction in state spending on health care which did not favor strengthening the health care system in Ukraine but deepened the long-standing unresolved problems in the branch.

The devaluation and fall of the national currency in Ukraine more than three times during the analyzed period became the catalyst for the fall of the national economy which is manifested in a decrease in the level of imports of products, reducing the situation on the domestic market. These negative phenomena in the economy, accordingly, lead to a decline in competitiveness of the national economy in general and also, in its turn, to impoverishment of the population, and insufficient state funding assists in the formation of the lack of access to qualitative health services.

Thus, the growth of public spending on health care is, on the one hand, a positive indication of the state's provision of basic health care spending, and on the other hand, these expenditures on the medical sector are quite small in dollar terms, which again gives us reason to summarize the public funding of this industry at an insufficient level.

Thus, the increase in state spending on health care is, on the one hand, a positive evidence concerning the provision of basic health care spending by the state, and on the other hand, these expenditures on the medical sector are quite small in dollar terms, which again gives us a reason to summarize the state funding of this branch at an insufficient level.

Financing of health care institutions should become an urgent and an important priority for the development of every developed country in the world and very important in this direction is budget expenditures for health care by the state which plays an important role.

A comparative analysis of budget expenditures on health care in Ukraine in 2011—2018 is considered in Table 4.

Analyzing and comparing the consolidated and state budget expenditures on health care which were spent from 2011 till 2018, we can clearly see that the level of consolidated budget expenditures in 2018 is 2.4 times higher than in 2011, but this is not a positive achievement, as it should be understood that in dollar terms, this amount in 2018 is much less than that was sent for health care in 2011.

A similar tendency is also observed concerning the ratio of the share of state budget expenditures to the consolidated budget expenditures of the health sector in Ukraine where their amount comprised 22.9 per cent respectively of all expenditures in the consolidated budget for the medical sector. This, in fact, is the evidence that expenditures from the state budget for the medical sector are quite miserable. As for the share of consolidated budget expenditures on health care in GDP, their level was 11.6 per cent in 2011, and in 2018 — 9.3 per cent, which is 2.3 percentage points less; the share of consolidated budget expenditures in 2011 was 3.8 per cent, and in 2018 — 3.3 per cent, which indicates a decrease of 0.5 per cent point.

Thus, the analysis of consolidated and state budget expenditures and the share of these expenditures in GDP gives us the reason to say that the level of consolidated and state budget expenditures is not high, and their share of health care as a percentage of GDP has tended to decrease over the analyzed years, which became an unfavorable factor for receiving qualitative and full medical care for the population.

An important stage in the development of health care was the beginning of the reform of the branch in Ukraine in 2017 which assisted in the transition from July 2018 to completely new methods of financing the health care system — the direction of "funds should follow the patient" which was aimed at reduction of excessive household expenditures.

Health care reform was planned to be implemented with the reform of three sectors of medicine in three stages: primary link and emergency medicine, secondary link of medicine and tertiary link of medicine.

Very important is the study of the analysis of state budget expenditures on health care in 2018—2019 (Table 5).

Among the state budget expenditures on health care in 2018, the leading place is occupied by medical subventions received by medical institutions from the state budget, the level of which was 66.1% in 2018 and in 2019 their share decreased to 57.9%.

Expenditures of the Ministry of Health Care of Ukraine decreased from UAH 18.2 billion in 2018 to UAH 17.9 billion in 2019 which was reflected in the overall structure of state budget expenditures by the decrease from 20.9% to 18.7%.

In connection with the reform of the health care system, the second place in the expenditure item in 2019 is

Table 5. Analysis of state budget expenditures on health care in 2018—2019

	Роки			
	2018		2019	
	Total billion hryvnias	Structure, per cent	Total billion hryvnias	Structure, per cent
The staff of the ministry	18,2	20,9	17,9	18,7
State Service for Medicines and Drug Control	0,1	0,1	0,1	0,1
National Health Service of Ukraine	8,3	9,6	19,3	20,2
Medical subvention	57,4	66,1	55,4	57,9
Subvention for a pilot project on the development of the emergency medical care system in Vinnytsia, Odesa, Poltava, Donetsk, Ternopil regions and the city of Kyiv	-	-	0,9	0,9
Subvention for the reform of regional health care systems	1,7	1,9	1,5	1,6
Others	1,2	1,4	0,6	0,6

Source: compiled by the author on the basis of [16].

occupied by the financing of primary and emergency medicine which takes place through the National Health Service of Ukraine. In the structure of the state budget expenditures, the share of funding for medical institutions by the National Health Service of Ukraine increased from 9.6 per cent in 2018 to 20.2 per cent in 2019.

The remaining expenditure items of health care expenditures in 2018 were such expenditures as the subvention for the reform of regional health care systems which accounted for 1.9 per cent of the total structure of health expenditures, and other expenditures comprised — 1.4 per cent. In 2019, in addition to the above-mentioned items of expenditures, an additional subvention was introduced for a pilot project to develop an emergency medical care system in Vinnytsia, Odesa, Poltava, Donetsk, Ternopil regions and the city of Kyiv in the amount of UAH 0.9 billion (0.9 per cent); at the same time, the subvention for the reform of regional health care systems accounted for 1.6 per cent, and other expenditures — 0.6 per cent.

As a result of the analysis of all items of health care expenditures, we can say that the reform of the branch has made it possible to expand the costs of expenditure items in connection with the new needs of the medical sector in implementing and financing pilot projects for certain regions that needed additional funding from the state as a customer of medical services.

CONCLUSIONS

Summarizing the conducted research, we can conclude that in Ukraine over the past decade there have been a number of problems in the field of health care, namely:

- 1) increase in the cost of medical services expenditures for which patients had to pay themselves from the family budget;
- 2) low level of state funding in the conditions of inflation processes and the constant rise of expenditures on medicine has led to the decrease in the quality of rendering medical services to patients;
- 3) The decrease in the dynamics of expenditures, as well as the share of consolidated and state budget expenditures on health care in relation to GDP in Ukraine was a reflection of the negative phenomena in the state economy.

The introduction of health care financing in 2018 through the National Health Service of Ukraine has allowed the health care sector to receive increased funding in 2019 more than twice.

Thus, an important factor in the development of health care in Ukraine should be open and close communication between public, state health care institutions, private physicians who practice privately and provide these services to patients, and the National Health Service of Ukraine, the Ministry of Health Care on the implementation of secondary and tertiary link reforms in medicine where the main emphasis should be on providing qualitative medical care to each patient, attached in an electronic declaration to a particular medical professional.

Література:

1. Ахламов А.Г., Кусик Н.Л. Економіка та фінансування охорони здоров'я: Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. 134 с.
2. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. Віче. 2008. № 9—10. С. 26—28.
3. Глухов В.І., Красільнікова В.Ю. Проблеми фінансового забезпечення системи охорони здоров'я України. Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. 2009. Вип. 2. (55). Ч. 1. С. 108—112.
4. Глухов В.І., Булах М.О. Джерела фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні. Гроші, фінанси і кредит. № 10. 2016. С. 760—764.
5. Гончарук С.М., Приймак С.В., Даниляк Л.А. Сучасний стан і проблеми фінансування установ охорони здоров'я в Україні. Бізнес інформ. № 1. 2016. С. 190—194.
6. Гомон Д.О. Проблеми фінансування сфери охорони здоров'я в Україні. Південноукраїнський правовий часопис. № 3 (40) 2014. С. 124—126.
7. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України / за заг. ред. В.Г. Черненко та В.М. Рудого. Київ: Академпрес, 2002. 112 с.
8. Іваненко Є. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в умовах соціально-економічних трансформацій. Світ фінансів. 2015. Вип. 3. С. 71—81.
9. Карамішев Д.В., Вашев О.Є., Немченко А.С., Волос Б.О. Державна політика фінансування галузі охорони здоров'я в Україні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/02.pdf>
10. Когут І.А. Проблеми та перспективи фінансування системи охорони здоров'я. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). 2013. № 1 (1). С. 248—257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_1_1_32
11. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Лехан В.М., Крячкова Л.В., Заярський Л.В. Аналіз реформ охорони здоров'я в Україні: від здобуття незалежності до сучасності, Україна. Здоров'я нації. 2018. № 4 (52).
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Павлюк К.В. Фінансування охорони здоров'я як складової людського капіталу. Формування ринкових відносин в Україні. 2006. № 9. С. 143—148.
15. Пархетова Л. В. Методи фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. Міжнародний науковий журнал "Інтер наука". Серія. Економічні науки. 2018. № 2 (10). С. 39—45.
16. Проект USAID "Трансформація фінансового сектору": можливості для лізингу медичного обладнання в Україні дослідження ринку. Грудень 2019 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/12/Leasing-Medical-Equipment_Survey_dec2019_ua.pdf
17. Реформа системи охорони здоров'я. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>
18. Рівень медицини як важіль сталого розвитку суспільства URL: <http://www.dut.edu.ua/ua/news-1-827-6878-riven-medicini-yak-vazhil-stalogo-rozvitku-sus-pilstva>
19. Сіташ Т.Д. Фінансування системи охорони здоров'я в Україні: тенденції та реформування. Механізм регулювання економіки. 2012. № 1. С. 164—169.
20. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016—2019. 20. Спільний звіт ВООЗ та Світового банку. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016—2019. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf
21. Фільштейн Л.М., Гохголеринт Н.Л. Проблемні питання фінансування галузі охорони здоров'я. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2011. № 20 (ч. 1). URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/Npkntu_e/2011_20_1/stat_20_1/58.pdf
22. Шевченко М.В. Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні (за даними національних рахунків охорони здоров'я) Україна. Здоров'я нації. 2010. 2 (14). С. 84—88.
23. Budhdeo S., Watkins J., Atun R., Williams C., Zeltner T., & Maruthappu M. (2015). Changes in government spending on healthcare and population mortality in the European union, 1995—2010: a cross-sectional ecological study. Journal of the Royal Society of Medicine, 108 (12), 490—498. <https://doi.org/10.1177/0141076815600907>
24. Farahani M., Subramanian S.V., & Canning D. (2010). Effects of state-level public spending on health on the mortality probability in India. Health economics, 19 (11), 1361—1376. <https://doi.org/10.1002/hec.1557>
25. Gupta S., Verhoeven M. and Tiongson E.R. (2003), Public spending on health care and the poor. Health Economics., 12 (8) 685—696. <https://doi.org/10.1002/hec.759>
26. Jafarov E. and Gunnarsson V. (2008). Government Spending on Health Care and Education in Croatia: Efficiency and Reform Options. IMF Working Paper 08 (136) DOI:10.5089/9781451869958.001
27. Savedoff, W. (2007) What Should A Country Spend On Health Care? Health Affairs 26 (4), 962—970. DOI: <https://doi.org/10.1377/hlthaff.26.4.962>
28. Tran L.D., Zimmerman F.J., Fielding J.E. (2017). Public health and the economy could be served by reallocating medical expenditures to social programs SSM — Population Health. 3 (1). 185—191.

References:

1. Akhlamov, A. H. and Kussyk, N. L. (2011), *Ekonomika ta finansuvannia okhorony zdorovia* [Economics and financing of health care], ORIDU NADU, Odessa, Ukraine.
2. Buzdugan, J. (2008), "Concepts, principles, forms of financial support of health care in Ukraine", *Viche*, vol. 9—10, pp. 26—28.
3. Hlukhov, V. I. and Krasilnikova, V. Y. (2009), "Problems of financial support of the health care system of Ukraine", *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo pedahogichnogo universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, vol. 2 (55), pp. 108—112.
4. Hlukhov, V. I. and Bulakh, M. O. (2016), "Sources of financial support of the health care system in Ukraine", *Hroshi, finansy ta kredyt*, vol. 10, pp. 760—764.
5. Honcharuk, S. M. Pryimak, S. V. and Danyliak, L. A. (2016), "Current state and problems of financing health care institutions in Ukraine", *Biznes inform*, vol. 1, pp. 190—194.
6. Homon, D. O. (2014), "Problems of financing the sphere of health care in Ukraine", *Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys*, vol. 3 (40), pp. 124—126.
7. Chernenko, V. H. and Rudyi, V. M. (2002), *Dosvid krain Yevropy u finansuvanni haluzi okhorony zdorovia. Uroky dlia Ukrainy* [Experience of European countries in financing health care. Lessons for Ukraine], Akadempres, Odessa, Ukraine.
8. Ivanenko, E. (2015), "Financial provision of health care in the conditions of social and economic transformations", *Svit finansiv*, vol. 3, pp. 71—81.
9. Karamishev, D. V. Vashev, O. E. Nemchenko, A. S. and Volos, B. O. (2007), "State policy of financing the healthcare sector in Ukraine", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/2/02.pdf> (Accessed 5 June 2020).
10. Kohut, I. A. (2013), "Problems and prospects of financing the health care system", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnogo universytetu (Ekonomichni nauky)*, vol. 1, pp. 248-257, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_1_1_32 (Accessed 8 June 2020).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Lekhan, V. M., Kryachkova, L. V., Zayars'kyy, L. V. (2018), "Analysis of health care reforms in Ukraine: from independence to modern", *Ukraina. Zdorovia natsii*, vol. 4 (52), pp. 5—11.
13. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 June 2020).
14. Pavlyuk, K. V. (2006), "Financing of health care as a component of Jewish capital", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 9, pp. 143—148.
15. Parkhetova, L. V. (2018), "Methods of financial support of health care in Ukraine", *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Inter nauka". Seriya. Ekonomichni nauky*, vol. 2 (10), pp. 39—45.
16. USAID (2019), "Financial Sector Transformation" Project: Opportunities for Leasing Medical Equipment in Ukraine. Market Research", available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/12/Leasing-Medical-Equipment_Survey_dec2019_en.pdf (Accessed 1 June 2020)
17. Health care reform (2020), available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudsko-go-kapitalu/reforma-sistemi-okhoroni-zdorovya> (Accessed 1 June 2020)
18. State University of Telecommunications (2019), "The level of medicine as a lever of sustainable development of society", available at: <http://www.dut.edu.ua/en/news-1-827-6878-riven-medicini-yak-vazhil-stalogo-rozvitku-suspilstva> (Accessed 8 June 2020)
19. Sitash, T. D. (2012), "Financing of health care system in Ukraine: tendencies and reforming", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 1, pp. 164-169.
20. Joint report of the WHO and the World Bank (2019), "Ukraine: A Review of Health Care Financing Reform 2016-2019", available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf (Accessed 5 June 2020)
21. Filshteyn, L. M. and Hokholerynt, N. L. (2011), "Problematic issues of health care financing", *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 9, pp. 384—388, available at: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/Npkntu_e/2011_20_1/stat_20_1/58.pdf (Accessed 5 June 2020).
22. Shevchenko, M. V. (2010), "Total expenditures on health care in Ukraine (according to national health accounts)", *Ukraina. Zdorovia natsii*, vol. 2 (14), pp. 84—88.
23. Budhdeo, S. Watkins, J. Atun, R. Williams, C. Zeltner, T. and Maruthappu, M. (2015), "Changes in government spending on healthcare and population mortality in the European union, 1995-2010: a cross-sectional ecological study", *Journal of the Royal Society of Medicine*, vol. 108(12), pp. 490-498. <https://doi.org/10.1177/0141076815600907>
24. Farahani, M. Subramanian, S. V. and Canning, D. (2010), "Effects of state-level public spending on health on the mortality probability in India", *Health economics*, vol. 19 (11), pp. 1361—1376. <https://doi.org/10.1002/hec.1557>
25. Gupta, S., Verhoeven, M. and Tiongson, E. R. (2003), "Public spending on health care and the poor", *Health Economics*, vol. 12 (8), pp. 685-696. <https://doi.org/10.1002/hec.759>.
26. Jafarov, E. and Gunnarsson V. (2008), "Government Spending on Health Care and Education in Croatia: Efficiency and Reform Options", *IMF Working Paper*, vol. 08 (136) DOI:10.5089/9781451869958.001
27. Savedoff, W. (2007), "What Should A Country Spend On Health Care?", *Health Affairs*, vol. 26 (4), pp. 962—970, DOI <https://doi.org/10.1377/hlthaff.26.4.962>
28. Tran, L. D. Zimmerman, F. J. and Fielding, J. E. (2017), "Public health and the economy could be served by reallocating medical expenditures to social programs", *SSM - Population Health*, vol. 3 (1), pp. 185—191.

Стаття надійшла до редакції 05. 08. 2020 р.

Н. В. Кінзерська,
аспірант кафедри аудиту та підприємництва,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: 0000-0002-7306-9645

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.100

СКЛАДОВІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

N. Kinzerska,
Postgraduate student of the Department of Audit and Entrepreneurship,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

COMPONENTS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AS OBJECTS OF ACCOUNTING
IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT

У статті представлено результати дослідження складових зовнішньоекономічної діяльності як об'єктів бухгалтерського обліку. На підставі аналізу наукових статей та поглядів науковців щодо систематизації складових зовнішньоекономічної діяльності як об'єктів бухгалтерського обліку, встановлено наявність певних недоліків. Обґрунтовано, що значний вплив ризиків зовнішньоекономічної діяльності на фінансові результати підприємства, зумовлює актуалізацію розробки нових підходів до системи облікового відображення і контролю зовнішньоекономічної діяльності. Аналіз наукових статей та поглядів науковців у частині виокремлення складових зовнішньоекономічної діяльності як об'єктів бухгалтерського обліку дозволив встановити наявність окремих недоліків. За результатами дослідження запропоновано перелік об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням впливу невизначеності зовнішнього середовища. Охарактеризовано зміст кожного із запропонованих об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності, що сприяє удосконаленню системи їх облікового відображення в умовах ризику та розкриттю інформації у фінансовій звітності підприємства.

The implementation of foreign economic activity in the context of transnationalization of economic relations is a guarantee to stable development of the enterprise. The activity of the enterprise in conditions of risk and uncertainty of the external economic environment, significantly affects the results of foreign economic relations. The effectiveness and efficiency of foreign economic activity of the enterprise is directly related to the timeliness of detection and assessment of the effects of various types of risks, which in the future may lead to the formation of significant unjustified losses. The accounting system generates information flows and data sets about the activities of the enterprise, implemented business processes and financial consequences of management decisions and actions. The significant impact of risks of foreign economic activity on the financial results of the

enterprise, determines the actualization of the development of new approaches to the system of accounting and control of the components of foreign economic activity as objects of accounting. It is proved that the need to assess and account for the consequences of risks of foreign economic activity is due to the fact that the risk may have a significant impact on the financial performance of the enterprise and its future cash flows. Based on the formation of detailed information flows on the consequences of the impact of a particular type of foreign trade risk through the accounting system, you can implement a strategy to minimize losses by preventing and minimizing the negative consequences of such risks for business. The article presents the results of the study of the components of foreign economic activity as objects of accounting. Analysis of scientific articles and views of scientists in terms of identifying components of foreign economic activity as objects of accounting found some shortcomings. According to the results of the study, a list of objects of accounting for foreign economic activity is proposed, taking into account the impact of uncertainty on the external environment. The content of each of the proposed objects of accounting for foreign economic activity is described, which contributes to the improvement of their accounting system in terms of risk.

Ключові слова: об'єкт бухгалтерського обліку, зовнішньоекономічна діяльність, нерезидент, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, ризик, зовнішньоекономічні операції, фінансова звітність.

Key words: object of accounting, foreign economic activity, non-resident, subject of foreign economic activity, risk, foreign economic operations, financial reporting.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бухгалтерський облік в умовах невизначеності зовнішнього середовища, є універсальною системою вимірювання, ідентифікації та оцінки економічних явищ та процесів, виявлення взаємозв'язку між ними з урахуванням наявного стану ресурсів, що перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання. Системою бухгалтерського обліку генеруються інформаційні потоки та масиви даних про діяльність підприємства, реалізовані бізнес-процеси та фінансові наслідки прийнятих управлінських рішень та дій. Функціонування підприємства в умовах ризику та невизначеності зовнішнього економічного середовища позначається на здійсненні зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання та їх фінансових результатах.

"Курс на євроінтеграцію у міжнародне співтовариство, обраний нашою країною, обумовлює глибинні інфраструктурні зміни у кон'юнктурі ринку як на макrorівні, так і для окремих секторів економіки. Процес модернізації соціально-економічних відносин через орієнтацію господарських систем на зовнішньоекономічний тип розвитку надає імпульс трансформації інституціональних умов і відповідного інфраструктурного забезпечення. Це потребує теоретичного осмислення концептуальних засад й організаційних механізмів сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств, формування транспарентного обліково-аналітичного забезпечення ведення цього напрямку діяльності суб'єктами господарювання. Тобто процеси глобалізації економіки й інтеграції системи обліку та аналізу на міжнародному рівні актуалізують проблему обліку операцій, що здійснюються у сфері зовнішньоекономічної діяльності України" [6]. Зростання обсягів міжнародного товарообороту при інтеграції підприємства у міжнародний економічний простір супровод-

жується постійним впливом багатьох видів ризиків. Критичний аналіз позитивних та негативних наслідків впливу ризиків на здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства призводить до усвідомлення нагальної потреби використання нових підходів до системи облікового відображення і контролю складових зовнішньоекономічної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання систематизації об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності представлено в наукових працях вчених та науковців, а саме: Гордолов В.Ю. [1; 2], Жидєєва Л.І., Михасик О.Д. [4], Ковденчук К.А. [5], Колесніченко А.С. [6], Кузнецова С.О. [8], Кузьмінський Ю.А. [7] та інші. Вивчення наукових праць у частині питання визначення об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності засвідчив, що авторами наводиться їх перелік, однак з недостатньою деталізацією та характеристикою їх економічного змісту. Також авторами приділяється недостатньо уваги дослідженню питань зміни та розширення переліку об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності в умовах невизначеності зовнішнього середовища.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — є дослідження складових зовнішньоекономічної діяльності як об'єктів бухгалтерського обліку в умовах невизначеності зовнішнього середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності передбачає вихід суб'єкта господарювання на міжна-

Таблиця 1. Аналіз поглядів науковців щодо виокремлення елементів зовнішньоекономічної діяльності підприємства як об'єктів бухгалтерського обліку

№ з/п	Джерело	Об'єкти бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності
1	Кузнецова С.О. [8, с. 12-13]	Основними об'єктами бухгалтерського обліку ЗЕД є: валютні засоби і валютні операції, товари і їх рух на основі експортно-імпорتنних операцій, розрахункові і кредитні операції між суб'єктами ЗЕД, а також між суб'єктами і обслуговуючими їх банками, кінцеві фінансові результати господарської діяльності
2	Жидеева Л.І., Михасик О.Д. [4, с. 205-206]	Усі об'єкти ЗЕД у бухгалтерському обліку можна поділити на: – господарські засоби (майно) підприємства: необоротні активи (основні засоби та нематеріальні активи, придбані у іноземного постачальника, довгострокові інвестиції у зарубіжні компанії чи створення дочірніх підприємств за кордоном тощо), оборотні активи (придбання матеріалів, товарів, напівфабрикатів тощо у іноземного постачальника; виникнення дебіторської заборгованості за експортними операціями; наявність та рух іноземної валюти в касі, поточних та інших рахунках в установах банків); – джерела формування: внесення іноземних інвестицій до статутного капіталу підприємств України, довгострокові та поточні кредити в іноземній валюті, зобов'язання перед іноземними постачальниками та іншими кредиторами в іноземній валюті тощо; – господарські процеси: експорт, імпорт, бартерні (товарообмінні) операції в ЗЕД, операції з давальницькою сировиною, спільне виробництво, міжнародні розрахунки в іноземній валюті, придбання та продаж іноземної валюти тощо; – фінансові результати доцільно розглядати за окремими господарськими операціями як складову при їх формуванні, лише при прийнятті управлінських рішень про доцільність тих чи інших операцій ЗЕД і їх впливу на фінансові результати підприємства загалом
3	Грицюк П.М., Хомедюк В.О. [3, с. 230]	Основними об'єктами бухгалтерського обліку ЗЕД є: – валютні кошти і валютні операції; – товари та їх рух на підставі експортно-імпорتنних операцій; – розрахункові та кредитні операції між суб'єктами ЗЕД, а також між суб'єктами й обслуговуючими їх банками; – капітал та зміни в ньому; – кінцеві фінансові результати господарської діяльності
4	Гордолопов В.Ю. [2, с. 53-54]	Господарські операції в сфері зовнішньоекономічної діяльності є об'єктами системи бухгалтерського обліку, які в свою чергу, лягають в основу окремих видів діяльності суб'єктів господарювання в зовнішньоекономічній сфері: імпорتنі операції, експортні операції, зовнішньоекономічні операції з цінними паперами, зовнішньоекономічні кредитно-розрахункові операції, зовнішньоекономічні орендні операції, міжнародний лізинг, валютні операції, операції з іноземними інвестиціями та операції, пов'язані зі спільною діяльністю
5	Коденчук К.А. [5, с. 91]	Виходячи з потреб бухгалтерського обліку та контролю, доцільно класифікувати об'єкти зовнішньоекономічної діяльності на ресурси підприємства, процеси, що відбуваються на підприємстві, витрати та доходи і фінансові результати
6	Кузьмінський Ю.А. [7, с. 34]	До об'єктів міжнародних економічних операцій належать: вироби та товари; роботи та послуги; валютні кошти; права власності
7	Пухальський В.В. [9, с. 5-6]	Всі об'єкти в обліку ЗЕД можна поділити на: – господарські засоби (майно) підприємства: необоротні активи (основні засоби та нематеріальні активи придбані у іноземного постачальника, довгострокові інвестиції у зарубіжні компанії чи створення дочірніх підприємств за кордоном тощо), оборотні активи (придбання матеріалів, товарів, напівфабрикатів тощо у іноземного постачальника; виникнення дебіторської заборгованості за експортними операціями; наявність та рух іноземної валюти в касі, поточних та інших рахунках в установах банків); – джерела формування: внесення іноземних інвестицій до статутного капіталу підприємств України, довгострокові та поточні кредити в іноземній валюті, зобов'язання перед іноземними постачальниками та іншими кредиторами в іноземній валюті тощо; – господарські процеси: експорт, імпорт, бартерні (товарообмінні) операції в ЗЕД, операції з давальницькою сировиною, спільне виробництво, міжнародні розрахунки в іноземній валюті, придбання та продаж іноземної валюти тощо; – фінансові результати доцільно розглядати за окремими господарськими операціями, як складову при їх формуванні, лише при прийнятті управлінських рішень про доцільність тих чи інших операцій ЗЕД і їх впливу на фінансові результати підприємства загалом

родні ринки та постійну діяльність спрямовану на утримання довготривалих й стійких позицій на них. Результативність та ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємства безпосередньо пов'язані зі своєчасністю виявлення та оцінкою наслідків впливу різних видів ризиків, які в подальшому можуть зумовити формування значних невинуватених втрат. В чинному законодавстві наведене визначення сутності поняття "зовнішньоекономічна діяльність", а саме: це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудовано на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [10].

Складові зовнішньоекономічної діяльності підприємства (далі — ЗЕД) є важливими об'єктами бухгалтерського обліку на теоретико-методологічному та практичному рівнях. Дослідження наукових напрацювань різних дослідників у частині виокремлення переліку складових зовнішньоекономічної діяльності підприємства як окремих об'єктів бухгалтерського обліку, дозволяє зробити висновок про наявність диференціації в думках та поглядах науковців (табл. 1).

Представлені погляди вчених та науковців щодо виокремлення об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності підприємства дозволяють виокремити два основних підходи до їх розмежування. Перший підхід базується на віднесенні до складу об'єктів бухгалтерського обліку ЗЕД таких складових: господарські засоби (майно) підприємства (необоротні

Рис. 1. Об'єкти бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності

активи, оборотні активи); джерела формування майна підприємства в сфері ЗЕД; господарські процеси (експорт, імпорт, бартерні (товарообмінні) операції в ЗЕД, операції з давальницькою сировиною, спільне виробництво, міжнародні розрахунки в іноземній валюті, придбання та продаж іноземної валюти тощо); фінансові результати. Другий підхід до виокремлення об'єктів бухгалтерського обліку ЗЕД базується на чіткому виокремленні переліку видів активів, капіталу та доходів і витрат, які формуються та виникають в результаті здійснення зовнішньоекономічних господарських операцій. Зазначені два підходи є частково схожими між собою, оскільки передбачають виокремлення та облікове відображення наслідків здійснених фактів господарського життя в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Позитивною ознакою першого підходу є класичний поділ об'єктів бухгалтерського обліку ЗЕД відповідно до їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності підприємства. До недоліків обох підходів слід віднести відсутність детальної класифікації об'єктів бухгалтерського обліку за різними критеріями класифікації.

Також до недоліків можна віднести той факт, що "існуючі класифікації об'єктів зовнішньоекономічної діяльності, не повно розкривають суть усіх об'єктів бухгалтерського обліку та контролю зовнішньоекономічної діяльності. Що стосується класифікації об'єктів зовнішньоекономічної діяльності із застосуванням процесно-ресурсного підходу, то вона взагалі відсутня" [5, с. 91]. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про недосконалість та присутність колізійності

в частині виокремлення об'єктів бухгалтерського обліку ЗЕД. Також існуючі та запропоновані різними авторами класифікації не достатньо повно та детально розкривають економічний зміст об'єктів ЗЕД.

Забезпечення безперервності та стабільності здійснення ЗЕД, налагодження ефективної співпраці з міжнародними клієнтами базується на своєчасному виявленні та реагуванні на ризики, які постійно виникають у ході здійснення зовнішньоекономічних операцій та відносин. На сьогодні поняття ризику тісно пов'язано зі здійсненням зовнішньоекономічної діяльності. Можливість своєчасно виявляти ризики та мінімізувати негативні наслідки їх впливу є запорукою забезпечення конкурентоспроможності підприємства під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Правильна оцінка та володіння повною та достовірною інформацією про наслідки впливу ризиків, що виникають у процесі здійснення ЗЕД, на фінансові результати діяльності підприємства вимагає організації відповідного облікового забезпечення. Тому вважаємо, що ризики ЗЕД є також важливим елементом зовнішньоекономічної діяльності підприємства та повинні зайняти власну нішу в складі об'єктів бухгалтерського обліку.

На необхідності зміни системи облікового відображення валютних операцій з урахуванням впливу ризиків акцентує увагу В.Ю. Гордополов. Зокрема, на думку автора, "обґрунтовані напрями модифікації системи бухгалтерського обліку у зв'язку із застосуванням конкретних методів управління валютними ризиками потребують здійснення подальшого дослідження. Зокрема, вибір методу впливає на зміни в системі бухгалтерсько-

го обліку, що призводить до зміни сутності інформаційних потоків на підприємстві та впливає на управлінські рішення в сфері ведення зовнішньоекономічної діяльності" [1, с. 73].

Потреба оцінки та облікового відображення наслідків виникнення ризиків ЗЕД зумовлена тим, що ризик постійно супроводжує господарські операції в сфері ЗЕД та може мати суттєвий вплив на фінансові результати діяльності підприємства та його майбутні грошові потоки. В сучасних умовах оперативна ідентифікація загроз зовнішнього середовища, чітка класифікація та встановлення видів ризиків ЗЕД, оцінка їх можливих наслідків настання є запорукою ефективного пристосування діяльності підприємства до змінних зовнішніх умов функціонування. На основі формування детальних інформаційних потоків щодо наслідків впливу того чи іншого виду ризику ЗЕД за допомогою системи бухгалтерського обліку, можна реалізувати стратегію мінімізації збитків на основі попередження виникнення та мінімізації негативних наслідків таких ризиків для діяльності підприємства. Наслідки ризиків ЗЕД та оцінка їх впливу на фінансові результати від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства є важливою складовою ЗЕД та об'єктом бухгалтерського обліку. Складові зовнішньоекономічної діяльності як об'єкти бухгалтерського обліку в умовах невизначеності зовнішнього середовища представлено на рисунку 1.

Об'єктами бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності є складові майна та джерел їх утворення, сукупність господарських процесів, які є сукупністю зовнішньоекономічних операцій, доходи, витрати та фінансові результати, а також наслідки впливу ризиків зовнішньоекономічної діяльності в розрізі видів діяльності суб'єкта господарювання.

Майно суб'єкта господарювання як складова об'єктів бухгалтерського обліку — це сукупність необоротних, оборотних активів та витрат майбутніх періодів, які формуються в результаті здійснення зовнішньоекономічних операцій пов'язаних з імпортом, придбанням активів у нерезидентів, безоплатним отриманням активів тощо. Джерелами утворення майна може бути власний капітал (наприклад, внесок до статутного капіталу майна засновником-нерезидентом, формування іншого додатково вкладеного капіталу за рахунок внесків засновників-нерезидентів тощо), залучений капітал (отримання позик між суб'єктами ЗЕД; кредиторська заборгованість, що виникла в результаті надання суб'єктами ЗЕД України послуг іноземним суб'єктам господарювання та інші).

Наступним об'єктом бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності є господарські процеси як сукупність зовнішньоекономічних операцій різного типу. Зокрема до цього виду операцій належать найбільш поширені імпорту та експорту товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Зовнішньоекономічні операції з цінними паперами між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності полягають в емісії, розміщення, купівлі та продажу цінних паперів різного виду, які визначають обсяг зобов'язань кожної з сторін. Зовнішньоекономічні операції з інвестиціями передбачають формування прямих інвестицій (наприклад володіння акціями підприємства-нерезидента з метою отримання прибутку та здійснення контролю за його діяльністю) та порт-

фельних інвестицій (вкладення капіталу у боргові або інші види цінних паперів для отримання доходів при умові відсутності здійснення контролю за діяльністю підприємства-нерезидента).

Зовнішньоекономічні розрахунково-кредитні операції передбачають надання послуг з кредитування суб'єктів ЗЕД, банківського та кредитного обслуговування рахунків в іноземній валюті, ліцензування надання кредитів в іноземній валюті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності тощо. Зовнішньоекономічні операції з оренди передбачають укладення договорів оренди, за якими передається право контролю та користування активом протягом певного періоду часу в обмін на визначений розмір компенсації. Валютні операції передбачають здійснення господарських операцій з купівлею-продажем валюти, платіжних документів в іноземній валюті з використанням різних платіжних систем.

Зовнішньоекономічні операції в сфері спільної діяльності — це сукупність господарських операцій, які виникають в ході здійснення спільної діяльності з нерезидентами на території України або за її межами. Прикладом спільної діяльності суб'єктами ЗЕД може бути створення спільних підприємств, спільне володіння майном, ведення спільної діяльності без створення юридичної особи тощо. Зовнішньоекономічні операції з давальницькою сировиною полягають у здійсненні процесів переробки давальницької сировини в ході виконання технологічного процесу, а також операцій з переробки такої сировини з метою отримання готової продукції за відповідну плату. Під час здійснення операцій з давальницькою сировиною в сфері ЗЕД право власності на давальницьку сировину та виготовлену з неї готову продукцію належить замовнику.

Зовнішньоекономічні посередницькі операції є сукупністю економічних відносин та фактів господарського життя, які виникають при укладенні та виконанні умов договорів комісії, доручення або агентських договорів. Спільною ознакою для даного типу операцій є виконання посередником дій з купівлі-продажу товарів, робіт та послуг за дорученням комітента (довірителя, принципала) у сфері ЗЕД.

Результатом здійснення господарських процесів у сфері ЗЕД є відповідні види доходів та витрат в розрізі видів діяльності підприємства. На основі систематизації та облікового відображення доходів та витрат формуються фінансові результати від здійснення ЗЕД за видами діяльності підприємства.

Наслідки ризиків ЗЕД є одним із важливих об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності, оскільки їх правильне облікове відображення дозволяє сформулювати інформаційне забезпечення для ухвалення дієвих управлінських рішень в сфері розробки застережних заходів та уникнення невиправданих втрат. Правильне облікове відображення наслідків впливу ризиків ЗЕД на фінансові результати діяльності суб'єкта ЗЕД передбачає потребу розробки їх чіткої класифікації, удосконалення організаційно-методичних засад облікового відображення та розкриття у фінансовій звітності підприємства інформації про стан та зміну об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Євроінтеграційні процеси в економіці крани, посилення вимог з боку управлінського персоналу та зацікавлених користувачів в частині деталізації та оперативності надання інформації щодо результатів здійснених зовнішньоекономічних відносин та операцій в умовах невизначеності економічного середовища призводять до поступового розширення переліку об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності. Результати дослідження засвідчили відсутність єдиного комплексного підходу до виокремлення об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності, невідповідність їх типологізації з урахуванням умов невизначеності та ризику, що призводить до необхідності поглиблення теоретичних основ та удосконалення практичних аспектів бухгалтерського обліку ЗЕД. У зв'язку з цим, систематизований перелік об'єктів бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності на основі наявних наукових напрацювань та з урахуванням впливу зовнішніх факторів економічного середовища. Перспективами подальших досліджень є вивчення класифікації ризиків ЗЕД, дослідження їх впливу на результати діяльності суб'єктів ЗЕД.

Література:

1. Гордолопов В.Ю. Організаційно-методичні положення бухгалтерського обліку валютних операцій в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю. Економіка та держава. 2018. № 5. С. 71—77.
2. Гордолопов В.Ю. Складові зовнішньоекономічної діяльності як об'єкта управління. ВІСНИК ЖДТУ. 2016. № 4 (78). С. 43—60.
3. Грицюк П.М., Хомедюк В.О. Нормативно-правове регулювання обліку зовнішньоекономічних операцій. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2012. Вип. 20. С. 229—233.
4. Жидєєва Л.І., Михасик О.Д. Основи бухгалтерського обліку та економічна сутність розрахунків у іноземній валюті. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах інтеграційних процесів: монографія / В.О. Осмятенко, Є.Ю. Шара, Т.М. Сторожук та ін. Ірпін: Університет ДФС України, 2016. 414 с. С. 203—231.
5. Коденчук К.А. Об'єкти зовнішньоекономічної діяльності та їх класифікація з точки зору бухгалтерського обліку та контролю. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. 2008. Т. 1. № 21. С. 91—94.
6. Колесніченко А.С. Організаційно-інституціональні аспекти обліку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Ефективна економіка: електрон. журн. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7657>
7. Кузьмінський Ю.А. Оперативний облік і контроль міжнародних фінансово-господарських операцій: дис... док. екон. наук: 08.06.04. Київський національний економічний університет. К., 2002. 466 с.
8. Облік зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник / за заг. ред. С.О. Кузнецова. Х.: Видавництво Іванченко І.С. 2019. 221 с.
9. Облік та аналіз зовнішньоекономічної діяльності. Ч. II: курс лекцій та методичні вказівки до вивчення дис-

ципліни для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 292 "Міжнародні економічні відносини" за освітньою програмою "Міжнародна логістика та митна справа" / В.В. Пухальський. Хмельницький: ХНУ, 2020. 129 с.

10. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

References:

1. Gordopolov, V.Yu. (2018), "Organizational and methodological provisions of accounting for foreign exchange transactions in the management system of foreign economic activity", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, p. 71—77.
2. Gordopolov, V.Yu. (2016), "Components of foreign economic activity as an object of management", *VISNYK ZhDTU*, vol. 4 (78), p. 43—60.
3. Gritsyuk, P.M. and Khomedyuk, V.O. (2012), "Regulatory regulation of accounting for foreign economic transactions", vol. 20, p. 229—233.
4. Zhideeva, L.I. and Mikhasyk, O.D. (2016), "Fundamentals of accounting and the economic essence of settlements in foreign currency", *Rozvytok bukhhalters'koho obliku v umovakh intehratsiynykh protsesiv* [Development of accounting in terms of integration processes], *Universytet DFS Ukrainy*, Irpin, Ukraine, pp. 203—231.
5. Kodenchuk, K.A. (2008), "Objects of foreign economic activity and their classification in terms of accounting and control", *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnologichnoho universytetu*, vol. 1, no. 21, p. 91—94.
6. Kolesnichenko, A.S. (2020), "Organizational and institutional aspects of accounting for foreign economic activity of economic entities", *Efektivna ekonomika*, vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7657> (accessed 28 July 2020).
7. Kuzminsky, Yu.A. (2002), "Operational accounting and control of international financial and economic transactions", *Abstract of Ph.D. dissertation*, *Economy*, Kyiv National University of Economics, K., 466 p.
8. Kuznetsova, S.O. (2019), *Oblik zovnishn'oeconomichnoyi diyal'nosti* [Accounting for foreign economic activity], *Vydavnytstvo Ivanchenko I.S.*, Kharkiv, Ukraine.
9. Puhalsky, V.V. (2020), "Accounting and analysis of foreign economic activity", *CH. II: kurs lektsiy ta metodychni vkazivky do vyvchennya dystsypliny dlya studentiv dennoyi ta zaochnoyi form navchannya spetsial'nosti 292 "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny" za osvitynoyu prohramoyu "Mizhnarodna lohistyka ta mytna sprava"* [Part II: a course of lectures and guidelines for studying the discipline for full-time and part-time students majoring in 292 "International Economic Relations" in the educational program "International Logistics and Customs"], *KhNU, Khmel'nyts'kyi*, Ukraine.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2008), *The Law of Ukraine "About foreign economic activity"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (Accessed 28 June 2020).

Стаття надійшла до редакції 13.08.2020 р.

Л. М. Помазан,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-6789-9124

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.106

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОЄМНИХ ПІДПРИЄМСТВ

L. Pomazan,
Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF POTENTIAL OF SCIENCE-INTENSIVE ENTERPRISES

У статті досліджено теоретичні аспекти удосконаленню механізму управління потенціалом сільськогосподарського машинобудування. Встановлено, що важливим ринковим ресурсом національної економіки є накопичений науковий і виробничий потенціал, здатність наукових кадрів генерувати нові ідеї та технології, а країна має значний потенціал розвитку сільськогосподарського машинобудування, необхідну базу для створення комплексів із замкнутим технологічним циклом виробництва практично всієї номенклатури технічних засобів з вирощення, збирання, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції. Розглянуто структуру виробничого потенціалу підприємства, структуру інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування та модель формування і використання інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування. Розроблено системну модель формування інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування.

The article investigates the development of theoretical recommendations for improving the mechanism for managing the potential of agricultural machinery, as an important market resource of the national economy is the accumulated scientific and production potential, the ability of scientific personnel to generate new ideas and technologies, and our country has significant potential for the development of agricultural engineering, the necessary basis for the creation of complexes with a closed technological cycle of production of almost the entire range of technical means for growing, harvesting, storage and processing of agricultural products. Creation of such complexes with simultaneous technical re-equipment of the enterprises meets modern requirements of development of the industry and provides growth of economic efficiency of production. Effective technical equipment and automation of production are important for the development of agriculture in Ukraine as an agrarian state. Therefore, agricultural engineering is one of the leading sectors of Ukraine's economy as a whole.

Technological growth and increase of competitiveness of the enterprises of agricultural machine-building is directly connected with resource maintenance of the enterprise and is realized on the basis of the corresponding technological policy. The technological policy of an enterprise or organization includes a set of principles and actions on the basis of which new products and technological processes are selected, developed and implemented. Therefore, increasing the competitiveness of agricultural machinery depends on the effectiveness of mechanisms for the formation and evaluation of its resource base, so the article considers the structure of the production potential of the enterprise, the structure of the intellectual potential of agricultural machinery

enterprises and the model of formation and use of the intellectual potential of agricultural machinery enterprises. The system model of formation of intellectual potential of the enterprises of agricultural mechanical engineering which includes the factors allowing to formulate the purpose and tasks of system of management of potential is defined.

Ключові слова: ефективність, потенціал, сільськогосподарське машинобудування, інтелектуальний потенціал підприємства, економіка.

Key words: efficiency, potential, agricultural engineering, intellectual potential of the enterprise, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безпека країни та її технологічна незалежність у ХХІ столітті визначаються інтелектуальним виробничим потенціалом, рівнем фундаментальної і прикладної науки, наявністю кваліфікованих спеціалістів. Стійкий розвиток вітчизняної науково-технологічної бази — це важлива задача в системі економічної безпеки України. Тому важливим ринковим ресурсом на-

ціональної економіки є накопичений науковий і виробничий потенціал, здатність наукових кадрів генерувати нові ідеї та технології. Водночас одним із результатів і проявів системної економічної кризи в економіці України є згорання наукоємних виробництв і видів продукції, деградація технологічної структури промисловості, спад попиту на науково-технологічну

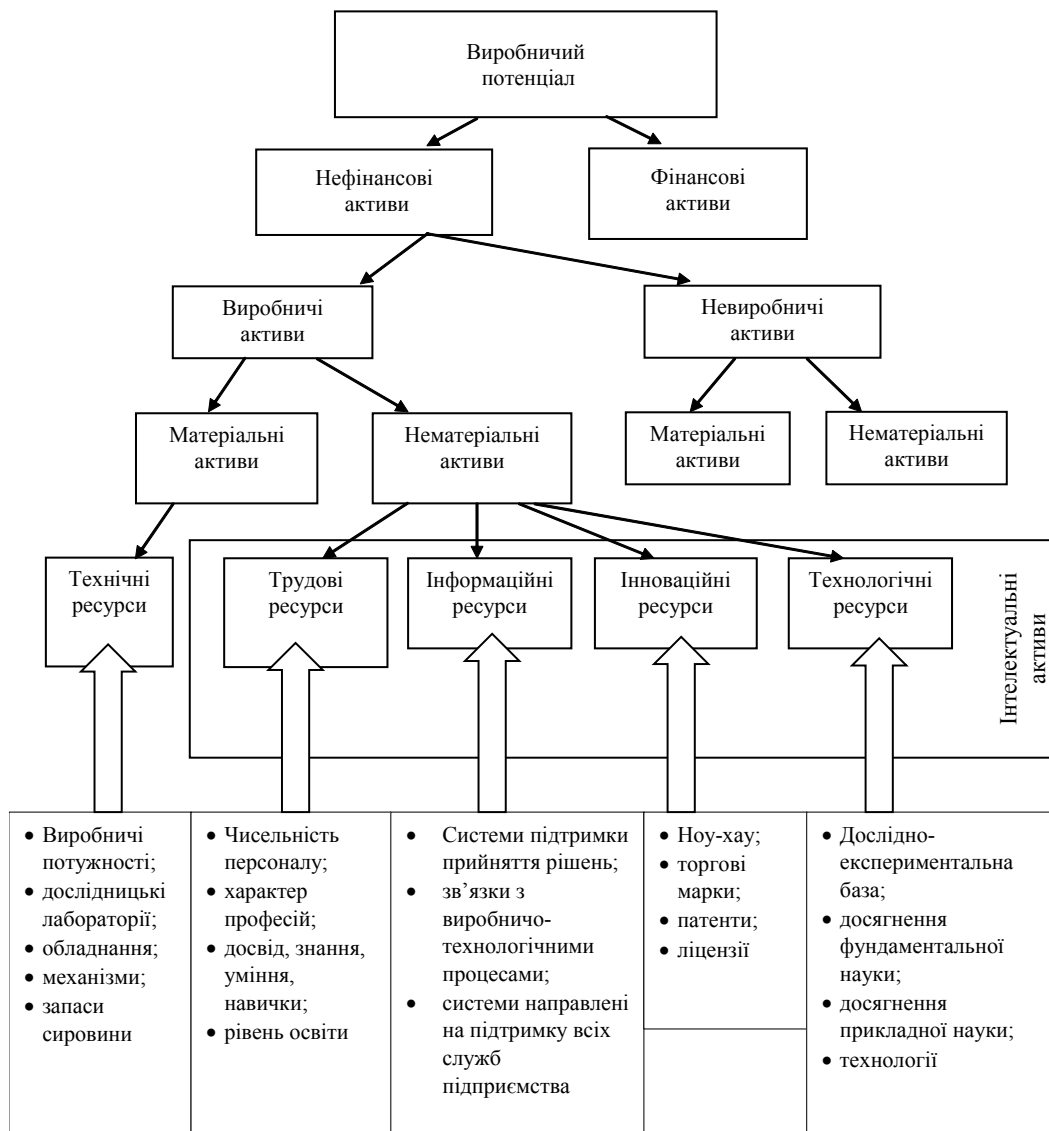

Рис. 1. Структура виробничого потенціалу підприємства

продукцію і, як наслідок, скорочення виробничого потенціалу наукоємних промислових підприємств найважливіших галузей.

За цих умов зростає роль наукоємних галузей, промислових підприємств країни, які відрізняються підвищеною технологічною та інноваційною мобільністю, здатних в короткі терміни розробляти й впроваджувати високотехнологічну продукцію. Важливе значення для розвитку сільського господарства України як аграрної держави має ефективне технічне оснащення та автоматизація виробництва. Тому сільськогосподарське машинобудування є однією з провідних галузей економіки України загалом [2].

Наша країна має значний потенціал розвитку сільськогосподарського машинобудування, необхідну базу для створення комплексів із замкнутим технологічним циклом виробництва практично всієї номенклатури технічних засобів з вирощення, збирання, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції. Створення таких комплексів з одночасним технічним переоснащенням підприємств відповідає сучасним вимогам розвитку промисловості та забезпечує зростання економічної ефективності виробництва [3].

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ще з другої половини ХХ ст. С. Боулс, Л. Троу, Т. Шульц, та інші вчені й спеціалісти розробили теорію людського капіталу, в якій обґрунтували необхідність зміни оцінки результативності працівників, створення нових умов їх виробничої мотивації. В результаті була сформульована думка, що працівники являють найбільшу цінність підприємства, а їх працю слід розглядати не як статтю витрат у собівартості, а капітал підприємства. Сучасні напрями теорії управління організацією і використання потенціалу підприємства для забезпечення стійкого розвитку економіки розглянуті в роботах А. Анчишкина, А. Большакова, А. Новицкого, А. Орлова, Г. Клейнера, М. Комарова та інших авторів.

Попри значну кількість публікацій у вітчизняній і закордонній літературі, яка присвячена питанням управління підприємствами, залишаються недостатньо дослідженими теоретичні та практичні аспекти управління потенціалом наукоємних підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення теоретичних рекомендацій удосконаленню механізму управління потенціалом наукоємних підприємств сільськогосподарського машинобудування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Технологічний ріст і підвищення конкурентоздатності підприємств сільськогосподарського машинобудування наряду визначається його ресурсним забезпеченням і реалізується на основі відповідної технологічної політики. Технологічна політика підприємства включає набір принципів і дій, на основі яких вибираються, розробляються і впроваджуються нові продукти і технологічні процеси. Тому підвищення конкурентоздатності підприємств сільськогосподарського машинобудування залежить від ефективності механізмів формування й оцінки його ресурсної бази.

Виробничий потенціал підприємства включає сукупність фінансових, матеріальних, нематеріальних, інтелектуальних, інформаційних, технологічних, інноваційних та інших ресурсів, які забезпечують його господарську діяльність (рис. 1).

Таким чином, потенціал підприємства — це системне поєднання складових елементів, що забезпечують готовність і можливість підприємства здійснювати встановлені функції в процесі реалізації своєї мети.

Низький рівень технологічного розвитку майже всіх галузей України, є одним з показників загального розвитку країни, знаходиться в протиріччі з науково-технічними, виробничими, соціальними потребами. На сьогодні спостерігаються негативні тенденції, пов'язані з

Рис. 2. Структура інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування

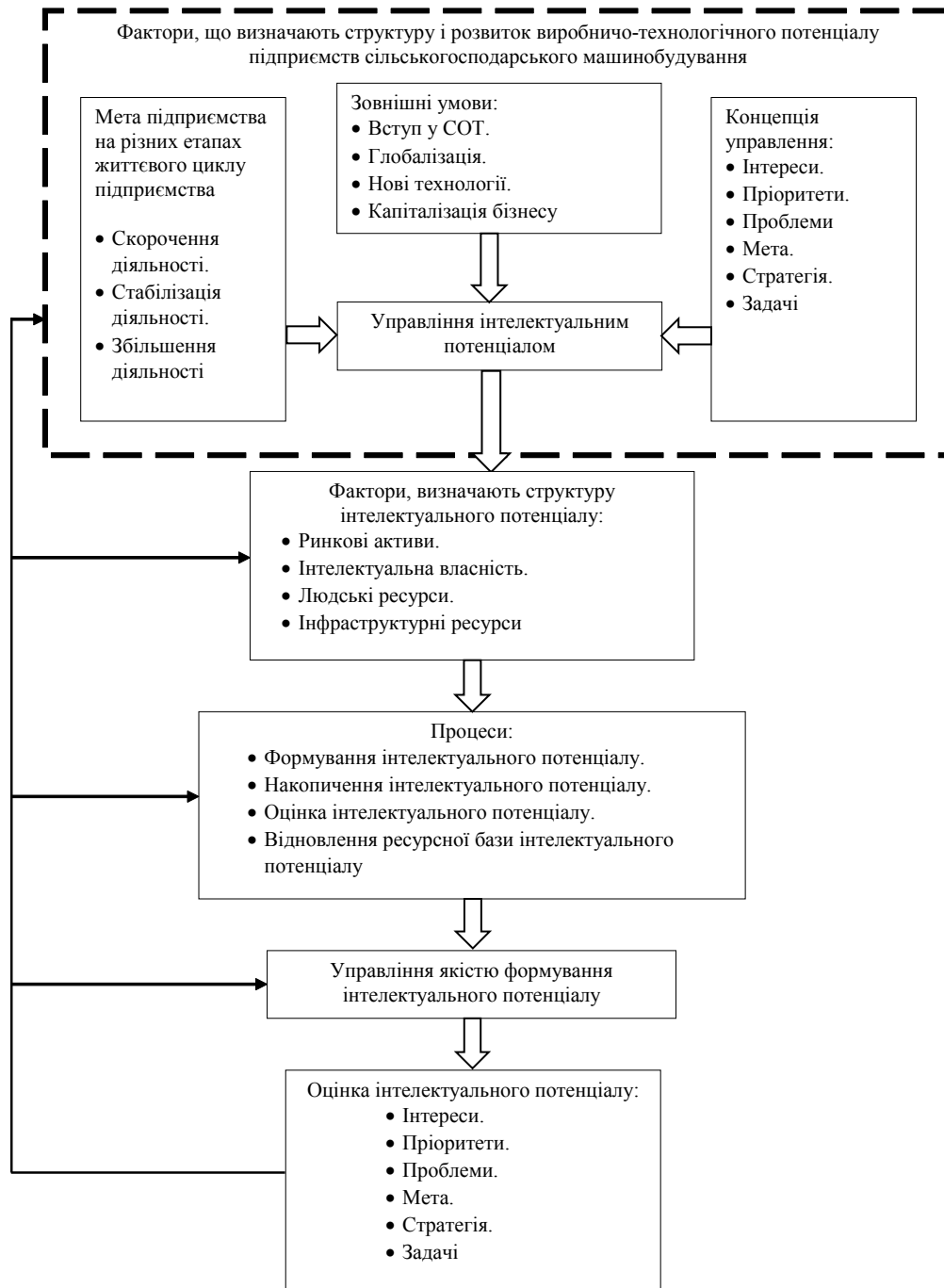

Рис. 3. Модель формування інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування

падінням об'єму виробництва, зменшенню конкурентоздатності, зростанням дефіциту споживчого ринку вітчизняного наукоємного виробництва, скорочення інтелектуальних ресурсів у галузі наукоємних технологій. Також відсутня розробка теоретичних основ побудови й організації функціонування єдиної системи ідентифікації, класифікації, виміру і врахування виробничого потенціалу сучасного наукоємного підприємства.

Для забезпечення ефективної роботи підприємств сільськогосподарського машинобудування особливе значення має інтелектуальний потенціал підприємства в структурі його виробничого потенціалу. Саме інтелек-

туальний потенціал пов'язує матеріальні і нематеріальні активи в єдину системну структуру виробничого потенціалу підприємства. Від якості формування інтелектуального потенціалу залежить потенційна здатність підприємства вирішувати ті чи інші питання. Аналіз існуючих наукових підходів показав, що найбільш доречно модель структури інтелектуального потенціалу представити у вигляді основних складових:

— людські ресурси — знання, практичні навички, творчі здібності людей, їх моральні цінності, культура праці;

— організаційні ресурси — процедури, технології, система управління, культура організації;

Таблиця 1. Заходи модернізації кадрової політики підприємства

Модернізація кадрової політики	
Удосконалення кадрової політики, залучення молодих спеціалістів	Покращення соціально-економічного статусу спеціалістів
1. Проведення експертизи спеціальностей	1. Формування єдиної галузевої електронної бази вакансій
2. Проведення відбору спеціальностей за пріоритетністю та дефіцитністю	2. Створення у ЗВО студентських центрів зайнятості
3. Розробка системи підготовки спеціалістів по пріоритетним спеціальностям	3. Розробка положень, що закріплюють юридичні права і соціальні гарантії молодих спеціалістів

— інтелектуальна здатність — патенти, авторські права, програмне забезпечення, виробничі секрети;
— ринкові активи — нематеріальні активи, пов'язані з ринковими операціями.

На рисунку 2 наведено модель формування й використання інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування.

Модель формування інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування визначається такими факторами (рис. 3).

— структура і розвиток виробничого потенціалу загалом;

— процеси формування інтелектуального потенціалу;

— якість інтелектуального потенціалу;

— оцінка інтелектуального потенціалу.

За результатами дослідження розроблено систему заходів розвитку інтелектуального потенціалу підприємства.

Система реалізації даних заходів буде сприяти формуванню, захисту і підтримці інтелектуального потенціалу підприємств сільськогосподарського машинобудування України, забезпеченню їх конкурентоздатності.

ВИСНОВКИ

Результативність роботи аграрного сектору економіки України на пряму залежить від ефективного технічного оснащення та автоматизації виробництва в господарствах, тому зростає попит на продукцію наукоємних галузей, промислових підприємств і організацій країни, що відрізняються підвищеною технологічною та інноваційною мобільністю, здатних у короткі строки і з меншими ризиками розробляти і впроваджувати високотехнологічну наукоємну продукцію. Потенціал таких підприємств враховує багатоаспектність прояву в господарській діяльності та вплив комплексу факторів, які сприяють його розвитку.

Література:

1. Ерегин Е.Ю. Производственно-технологический потенциал наукоемкого предприятия // Журнал "Предпринимательство". — М.: 2007. — № 1.
2. Кирилова Л. Сільськогосподарське машинобудування в умовах глобалізації / Л. Кирилова, І. Шульга // Економічний аналіз. — 2013. — № 12. — С. 140—143.

3. Бездушний П.М. Стан державної фінансової підтримки сільськогосподарського машинобудування в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/stan-derzhavnoi-finansovoi-pidtrimki-silskogospodarskogo-mashinobuduvannya-v-ukraini.html>

References:

1. Eregin, E.U. (2007), "Production and technological potential of a science-intensive enterprise", *Predprinimatel'stvo*, vol. 1.

2. Kurulova, L. and Shulha, I. (2013), "Agricultural engineering in the context of globalization", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 12, pp. 140—143.

3. Bezduzhny, P.M. (2020), "The state of state financial support for agricultural engineering in Ukraine", *Accounting and finance of agro-industrial complex: accounting portal*, [Online], available at: <http://magazine.faaf.org.ua/stan-derzhavnoi-finansovoi-pidtrimki-silskogospodarskogo-mashinobuduvannya-v-ukraini.html> (Accessed 10 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.08.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Ю. А. Ратушна,
магістр, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0001-9151-8304

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.111

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Ju. Ratushna,
Master's degree, Vinnytsa Institute of Trade and Economics of KNUTE

MARKETING MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS ENTERPRISES

У статті виявлено, що сучасні умови розвитку ринкового середовища на території нашої країни характеризуються потребою в розробці нової культури бізнесу, серед яких основним елементом постає маркетинг. Основними проблемами управління маркетингом на сучасних підприємствах малого та середнього бізнесу є: відсутній відокремлений підрозділ маркетингу в ряді суб'єктів господарювання такого розміру; цілі маркетингових підрозділів ставляться на основі умовиводів керівного складу, а не в результаті розробки загальної стратегії маркетингу підприємства; служби маркетингу виконують обов'язки не прямого призначення; на малих та середніх підприємствах часто відсутні фахівці, що мають практичні навички та професійну спеціалізацію; відсутня ефективна взаємодія між маркетинговою службою та апаратом управління підприємством та ін. Проаналізувавши основні проблеми управління маркетингом на сучасних підприємствах малого та середнього бізнесу, можемо запропонувати основні шляхи їх подолання: здійснити повну інтеграцію маркетингу до організаційної структури підприємства; сформувати у всіх працівників підприємства маркетинговий стиль мислення, забезпечити єдність цілей та завдань, які ставить перед собою суб'єкт господарювання; встановити цілі та завдання маркетингового підрозділу на базі головної стратегії підприємства; укомплектувати штат маркетингового підрозділу професіоналами, що мають маркетингову спеціалізацію та забезпечити можливість для підвищення їх професійної кваліфікації та ін.

The article reveals that the current conditions for the development of the market environment in our country are characterized by the need to develop a new business culture, among which the main element is marketing. The growing pace of competition requires entrepreneurs to take such an organizational approach to business management, in which the highest result is achieved at the lowest cost. The main problems of marketing management in modern small and medium-sized businesses are: there is no separate marketing department in a number of businesses of this size; the goals of marketing departments are set on the basis of the conclusions of management, and not as a result of developing a general marketing strategy of the enterprise; marketing services perform duties of indirect purpose; small and medium-sized enterprises often lack specialists with practical skills and professional specialization; there is no effective interaction between the marketing department and the management of the enterprise; marketing departments perform disparate functions, which violates a comprehensive approach to the implementation of marketing strategy; there is no proper analytical support of structural units and effective marketing information support of their activities; there are no systems of motivation of employees of marketing services; there are no effective methods for evaluating the effectiveness of marketing services. Having analyzed the main problems of

marketing management in modern small and medium enterprises, we can offer the main ways to overcome them: to fully integrate marketing into the organizational structure of the enterprise; to form a marketing style of thinking in all employees of the enterprise, to ensure the unity of goals and objectives set by the business entity; establish the goals and objectives of the marketing department on the basis of the main strategy of the enterprise; to staff the marketing department with professionals who have a marketing specialization and provide an opportunity to improve their professional skills; to introduce methods of benchmarking strategy in enterprise management; to improve the system of development of plans, budgets and controlling at the enterprise; analyze and evaluate the effectiveness of marketing activities of the enterprise; to improve information support of marketing management at the enterprise; to establish an effective system of communications between the marketing department and other departments in the enterprise, in particular, with the management staff; analyze and evaluate the results of the marketing department; actively implement motivational programs for the marketing department in order to increase the initiative of its specialists.

Ключові слова: підприємство, суб'єкт господарювання, маркетинг, малі підприємства, середні підприємства; управління маркетингом, маркетингова діяльність.

Key words: enterprise, business entity, marketing, small enterprises, medium enterprises; marketing management, marketing activities.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

В обставинах ринкових відносин вирішальне значення в життєздатності суб'єктів, які господарюють, має результативність системи маркетингу. Водночас посилюється ризик виникнення кризових явищ у нинішній економіці, що спричиняє зменшення не тільки управлінських, а й маркетингових бюджетів сучасних компаній, а також робить більш актуальним питання оптимізування маркетингової діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі, в малому та середньому бізнесі. Отже, під час зростання результативності системи маркетингу одним з головних завдань являється проектування системи управління маркетингом, що бере пряму участь у всіх стадіях ринкового виробництва, на базі створення технологічного інструмента, який допомагає підвищити рентабельність інвестування в маркетингову діяльність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню даної проблематики свою увагу присвятили такі науковці: Г. Гузенко, А. Кальницький, Я. Копусяк, К. Краус, О. Наумова, В. Пилипчук, В. Полторак, І. Сельська, С. Тульчинська, Є. Сегеда та ін. Однак, зважаючи на сучасний стан розвитку підприємництва, актуальними залишаються питання розвитку маркетингового менеджменту у діяльності підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є з'ясування особливостей управління маркетингом в діяльності підприємства малого та середнього бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні умови розвитку ринкового середовища на території нашої країни характеризуються потребою в розробці нової культури бізнесу, серед яких основним елементом постає маркетинг. Зростаючі темпи конку-

ренції вимагають від підприємців такого організаційного підходу до ведення господарювання, за якого найвищий результат досягається за найменших витрат. Діяльність малих підприємств на ринку пов'язана зі значними проблемами. Проте завдяки їх основній перевазі, зокрема гнучкості, іншими словами, спроможності швидко трансформувати своє функціонування, малі підприємства мають ринкову перспективу. Середні підприємства, щоб забезпечити життєдіяльність, повинні додержуватися спеціалізації в ринковій ніші. Для середніх підприємств ринкова ніша є засобом конкурентного протистояння з потужними підприємствами.

З досвіду розвинутих країн можна зробити висновок, що "малий та середній бізнес відіграє велику роль в економіці — його розвиток впливає на економічне зростання, на насичення ринку товарами необхідної якості, на створення нових робочих місць, тобто сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Малі і середні підприємства становлять 95,77 % бізнесу в ЄС, понад 97 % усіх компаній азіатсько-тихоокеанського регіону та охоплюють 99,7 % усіх працівників США. В Україні 95 % складають малі підприємства, які реалізують 15,9 % продукції та охоплюють 26,6 % усіх зайнятих працівників" [7]. З огляду на це, "передумовами залучення вітчизняним бізнесом методології та інструментарію управління маркетингом є:

- демократизація системи управління економікою, що усуває вкрай жорстку регламентацію діяльності суб'єктів і об'єктів управління, систему централізованого планування й адміністративного контролю;
- необхідність ефективного функціонування системи управління в умовах посилення конкурентної боротьби;
- недостатня ефективність системи державної підтримки підприємництва;
- недоцільність організації управління бізнесом більшою мірою на ґрунті досвіду й інтуїції;
- мінливість політичної ситуації, нестабільність економічної кон'юнктури;

— зміни в економіці, пов'язані з розширенням малого та середнього бізнесу, інноваціями, активним розвитком сфери послуг та інформатизації, формуванням нових форм державного управління" [5].

Як зазначає В. Полторак, "здійснення маркетингової діяльності є об'єктивною необхідністю орієнтації науково-технічної, виробничої та збутової діяльності підприємства з урахуванням ринкового попиту, потреб і вимог споживачів. Тут відображається і постійно посилюється тенденція до планомірної організації виробництва для підвищення ефективності функціонування підприємства загалом та його господарських підрозділів зокрема" [6, с. 32]. На думку В. Пилипчука, "в основі формування сучасних економічних відносин закладені, такі центральні ідеї маркетингу:

1. Люди прагнуть отримати особисту винагороду від життя. Саме прагнення задовольнити особисті інтереси примушує людей працювати, є стимулом до зростання, індивідуального розвитку та зрештою визначає суспільний добробут.

2. Характер винагороди визначається індивідуальними вподобаннями, що залежать від смаків, культури, цінностей тощо. Окрім поваги до етичних, моральних і соціальних правил суспільства, будь-які інші судження про цінність чи тривіальність цього вибору є неприпустимими. Система плюралістична і поважає різноманітність смаків і вподобань.

3. За допомогою вільного або конкурентного обміну люди й організації, з якими вони взаємодіють, досягають своїх цілей найліпшим чином. Якщо обмін вільний, то він відбудеться лише у тому разі, коли його умови створять корисність для обох сторін; якщо ж він конкурентний, то ризик зловживання своєю ринковою позицією з боку виробників є обмеженим.

4. Функціонування ринкової економіки базується на принципі індивідуальної свободи, у тому числі на принципі пріоритету споживача. Моральне обґрунтування системи визначається тим фактом, що люди відповідальні за власні дії та здатні вирішувати, що добре, а що погано" [5].

Варто звернути увагу на наукові висновки, про те, що "на сучасному етапі технології продовжують інтенсивно розвиватися та впливати на діяльність підприємств приносячи значні зміни у всі сфери економіки, зокрема і маркетинг. Найбільший вплив на маркетинг роблять ті технології, які роблять інформацію доступнішою, що має вирішальне значення для методів маркетингу. Також слід відзначити одну основну тенденцію, що прослідковується у маркетингу — це зниження різниці між організацією та проведення рекламних кампаній великих, середніх та малих підприємств. Маркетинг стає доступним інструментом підвищення продажів та здобуття нових ринків. Нові технології безпосередньо впливають на маркетингову політику підприємства, менеджмент, стиль управління, бюджет, стратегію підприємства, а саме:

— завдяки новим технологіям змінюються обов'язки маркетологів, час вимагає від молодих спеціалістів не тільки знання з маркетингу, але й основи програмування, психології та навіть журналістики;

— ефективність використання сучасних методів можна оцінити у конкретних показниках, що робить

можливим детальне планування маркетингового бюджету підприємства, розрахунок рентабельності стратегії підприємства, визначення віддачі вкладених коштів у рекламу;

— розвиток технологій значно здешевив витрати підприємства на маркетинг, що зумовило ріст доходів підприємств;

— на разі більшість методів, які використовують великі компанії доступні для малого та середнього бізнесу, що стимулює гравців ринку боротися за споживача не за рахунок збільшення витрат на рекламу, а через підвищення якості продукту, сервісу обслуговування та пошуку інших шляхів здобуття довіри покупця і розширення ринку" [8].

Доцільною є думка І. Сельської, яка полягає у тому, що "нинішньою особливістю малих та середніх підприємств є застосування стратегії недиференційованого маркетингу, оскільки в них відсутні відповідні умови і економічні ресурси для використання диференційованих стратегій. Недиференційований маркетинг (агрегований, масовий) базується на процесі ринкового агрегування, тобто розглядається ринок як єдина однорідна сукупність споживачів. Тобто фірма виходить на ринок з одним товаром і розробляє єдиний комплекс маркетингової діяльності, концентруючи увагу на загальних потребах споживачів, залишаючи поза увагою їхні відмінності" [7].

Водночас варто звернути увагу на висловлювання автора про те, що "маркетингова діяльність підприємства спрямована на те, щоб досить обґрунтовано, враховуючи попит ринку, встановлювати поточні і, головне, довгострокові (стратегічні) цілі, шляхи їх досягнення та реальні джерела ресурсів господарської діяльності, визначати асортимент і якість продукції, її пріоритети, оптимальну структуру виробництва і бажаний прибуток" [6, с. 35]. Зауважимо, що "організація маркетингової діяльності включає у свій склад наступні заходи:

— побудова організаційної структури управління маркетингом;

— підбір фахівців з маркетингу належної кваліфікації;

— розподіл завдань, прав і відповідальності в системі управління маркетингом;

— створення умов для ефективної роботи співробітників маркетингової служби (організація їхніх робочих місць, надання необхідної інформації, засобів оргтехніки й т.д.);

— організацію ефективної взаємодії маркетингових служб із іншими службами організації. Контроль маркетингу — це постійна, систематична й неупереджена перевірка й оцінка положення й процесів в області маркетингу" [4].

Керування маркетинговою діяльністю на підприємстві провадиться відповідно до трьох напрямів, зокрема це створення маркетинг-міксу, управління службою маркетингу, внутрішній маркетинг. Таким чином, зразок управління маркетинговою діяльністю підприємства є комплексом визначених інструментів, суб'єктів, об'єктів та методики управління, що під час взаємодіань поміж собою скеровані на результативне управління маркетинговою діяльністю підприємства.

Науковці зазначають, що "основне завдання управління маркетингом полягає у тому, щоб синхронізувати процес управління елементами комплексу маркетингу так, щоб кожен із них, виконуючи своє функціональне призначення, одночасно сприяв підвищенню ефективності решти елементів і тим самим підвищував синергійний ефект" [2, с. 384]. Тобто маркетинг в якості базової функції управління підприємством (фірмою) в обставинах ринку пропонує керівникові, що є підприємцем, певні апробовані на практиці способи досягнення позитивних результатів господарської діяльності у ринкових секторах з мінімальними ризиками. Це передусім деяка черговість реалізації аналітичної діяльності; виходи на найбільш сприятливі цільові ринки-сегменти; організація в інтересах підприємства змінних чинників зовнішнього середовища, зокрема й поведінки клієнтів; ускладнення завдяки дозволенним методам роботи конкурентів; формування для суспільства сприятливого уявлення щодо підприємства та всієї його роботи та ін.

Комплексне розуміння щодо управління маркетингом, поєднуючи прерогативи різного роду новітніх наукових концепцій та належного досвіду, виходить з того, що управління діяльністю суб'єкта на ринку формується:

- по-перше, на засадах стратегічного планування;
- по-друге, на засадах управління портфелем інвестицій, в котрому кожен напрямок роботи суб'єкта чи його бізнес-одиниця має власний ресурс отримання доходу, що прийнятий за базу розподіляння потенціалу суб'єкта;
- по-третє, на засадах властивого маркетингу, завдяки якому є можливість оцінювати перспективу виконання рішень, ухвалених на базі перших двох засад, та безпосереднім чином планувати, організовувати та здійснювати контроль їх реалізації, застосовуючи системні маркетингові інструменти.

Як зазначає Г. Гузенко, "у концепціях управління маркетингом домінує процес, що включає:

- 1) аналіз маркетингових можливостей;
- 2) розроблення маркетингових стратегій;
- 3) планування маркетингових програм (розроблення системних інструментів);
- 4) організацію виконання;
- 5) контроль маркетингової роботи, найтіснішим образом взаємозалежний зі стратегічним корпоративним плануванням" [1].

Таким чином, непрості аналітичні, планові, організаційні дії на всіх існуючих стадіях суб'єкта (корпорація, бізнес-одиниця, структурний підрозділ) під час маркетингового управління в кінцевому результаті підпорядковані створенню та управлінню системними маркетинговими інструментаріями, котрі безпосереднім чином формують цінність, та здобувають добробут не лише для споживача та суб'єкта, які добиваються власної мети на ринку, а й всіх, хто бере участь в обміні.

Підсумки дослідження використовуваних методів щодо управління маркетинговою діяльністю дали можливість виокремити найраціональніші з них:

1. "Системний. Реалізація системного підходу передбачає створення абстрактно-концептуальної моделі

управління маркетинговою діяльністю на підприємстві, що є певною структурно-логічною конструкцією, мета якої полягає у тому, щоб слугувати інструментом для розуміння, опису та оптимізації управління маркетинговою діяльністю, зв'язків і співвідношення її елементів.

2. Процесний. Управління маркетингом орієнтовано на оптимізацію внутрішніх інформаційних потоків, що пов'язані зі збором, обробкою, зберіганням та використанням маркетингової інформації, що здійснюється за допомогою інформаційних технологій.

3. Комплексний. Діяльність із виявлення цільових ринків, вивчення потреб споживачів на цих ринках, розроблення товарів, установлення ціни на них, вибору способів просування і розподілу продукції для здійснення обміну зацікавлених груп.

4. Організаційний. Система управління маркетинговою діяльністю підприємств, яка заснована на принципах соціально-етичного маркетингу і спрямована на своєчасну адаптацію до умов мінливого маркетингового середовища, на задоволення потреб споживачів і забезпечення на цій основі довгострокового комерційного успіху" [3].

Таким чином, аналізування різного роду методів забезпечує можливість рекомендувати комунікаційний підхід, котрий визначає створення інформаційного потоку, котрий орієнтований на налагодження постійного зв'язку з ринком в реальному часі, що слугує визначенню та узгодженню завдань і бізнес-процесів управління маркетинговою діяльністю, а також виконання головних завдань, враховуючи особливості роботи конкретних підприємств.

Основними проблемами управління маркетингом на сучасних підприємствах малого та середнього бізнесу є:

- відсутній відокремлений підрозділ маркетингу в ряді суб'єктів господарювання такого розміру;
- цілі маркетингових підрозділів ставляться на основі умовиводів керівного складу, а не в результаті розробки загальної стратегії маркетингу підприємства;
- служби маркетингу виконують обов'язки не прямого призначення;
- на малих та середніх підприємствах часто відсутні фахівці, що мають практичні навички та професійну спеціалізацію;
- відсутня ефективна взаємодія між маркетинговою службою та апаратом управління підприємством;
- маркетингові підрозділи виконують розрізнені функції, що порушує комплексний підхід до реалізації маркетингової стратегії;
- відсутнє належне аналітичне забезпечення структурних підрозділів та ефективне маркетингове інформаційне забезпечення їх діяльності;
- відсутні системи мотивації працівників маркетингових служб;
- відсутні ефективні методики оцінювання ефективності діяльності маркетингових служб.

Проаналізувавши основні проблеми управління маркетингом на сучасних підприємствах малого та середнього бізнесу, можемо запропонувати основні шляхи їх подолання:

- здійснити повну інтеграцію маркетингу до організаційної структури підприємства;

— сформувати у всіх працівників підприємства маркетинговий стиль мислення, забезпечити єдність цілей та завдань, які ставить перед собою суб'єкт господарювання;

— встановити цілі та завдання маркетингового підрозділу на базі головної стратегії підприємства;

— укомплектувати штат маркетингового підрозділу професіоналами, що мають маркетингову спеціалізацію та забезпечити можливість для підвищення їх професійної кваліфікації;

— впровадити методи бенчмаркінгової стратегії в управлінні підприємством;

— удосконалити систему розробки планів, бюджетів та контролінгу на підприємстві;

— проаналізувати та оцінити ефективність маркетингової діяльності підприємства;

— удосконалити інформаційне забезпечення управління маркетингом на підприємстві;

— встановити ефективну системну комунікацій між маркетинговою службою та іншими підрозділами на підприємстві, зокрема, з апаратом управління;

— проаналізувати та оцінити результати діяльності працівників маркетингового підрозділу;

— активно впроваджувати мотиваційні програми для маркетингового підрозділу з метою підвищення ініціативності його спеціалістів.

Отже, за нинішніх ринкових обставин гарантія вдалої роботи малих та середніх підприємств на ринку — це інтегрований підхід до управління маркетингом на базі новітніх концепцій управління та інформаційних систем, що їх піддержують. Результативне управління маркетингом слугуватиме досягненню мети підприємства, поліпшенню його репутації, зростанню лояльності споживачів і посиленню його конкурентних позицій.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ

Підводячи підсумки щодо зазначених аргументів, можна дійти висновку, що управління маркетинговою діяльністю визначає якісний склад комплексу маркетингу, завдяки якому підприємство реалізує маркетинговий вплив на споживача, формує вдале внутрішнє середовище, передбачає мету донесення до керівників та працівників цінностей підприємства та його маркетингових цілей, найкраще задоволення потреб споживачів та зростання бази клієнтів підприємства. Підприємство мусить мати таку маркетингову систему, котра б забезпечувала йому можливість по-максимуму точно планувати власні маркетингові дії, безпомилково налагоджувати діяльність відділу маркетингу та здійснювати контроль зазначених процесів. Усі напрями покращення маркетингу мають втілюватися системно, в комплексі, реалізація чого і має досліджуватися у наступних наукових працях.

Література:

1. Гузенко Г.М. Управління та вдосконалення маркетингової діяльності на підприємстві. Економіка і суспільство. 2017. № 12. С. 227—234.

2. Кальницький А.Є., Копусяк Я.Ф. Стимулювання збуту: заходи та засоби, які допомагають при формуванні маркетингової діяльності підприємства. Науковий

вісник Ужгородського університету. Економіка. 2014. № 1. С. 94—97.

3. Краус К.М. Управління маркетингом малого торговельного бізнесу: концепції, організація, доміанти розвитку: [монографія]. Полтава: Дивосвіт. 2013. 163 с.

4. Наумова О. Е. Управління маркетингом в системі менеджменту підприємства. Сучасні проблеми економіки і менеджменту: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10—12 листопада 2011 року, присвяченої 45-річчю Інституту економіки і менеджменту та 20-річчю Інституту післядипломної освіти Національного університету "Львівська політехніка" / Національний університет "Львівська політехніка", Інститут економіки і менеджменту, Інститут післядипломної освіти. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2011. С. 106—107.

5. Пилипчук В. Сучасні бізнес-тенденції та розвиток маркетингу вітчизняних компаній. Теорія маркетингу. 2008. № 2. С. 61—67.

6. Полторак В.А. Маркетингові дослідження. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 387 с.

7. Сельська І.В. Маркетингова діяльність малих підприємств як чинник їх розвитку. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/741/416>

8. Тульчинська С.О., Сегеда Є.І. Нові технології та їх вплив на сучасні методи маркетингу, що застосовуються на підприємстві. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2015. Вип. 16. С. 98—104.

References:

1. Huzenko, H.M. (2017), "Management and improvement of marketing activities at the enterprise", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 12, pp. 227—234.

2. Kal'nyts'kyj, A.I. and Kopusiak, I.A. (2014), "Sales promotion: measures and tools that help in the formation of marketing activities of the enterprise", *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ekonomika*, vol. 1, pp. 94—97.

3. Kraus, K.M. (2013), *Upravlinnia marketynhom maloho torhovel'noho biznesu: kontseptsii, orhanizatsiia, dominanty rozvytku* [Marketing management of small business: concepts, organization, dominants of development], *Dyvosvit, Poltava, Ukraine*.

4. Naumova, O.E. (2011), *Upravlinnia marketynhom v systemi menedzhmentu pidpriemstva* [Management of marketing in the system of enterprise management], *Vydavnytstvo L'vivs'koi politekhniki, Lviv, Ukraine*.

5. Pylypchuk, V. (2008), "Modern business trends and marketing development of domestic companies", *Teoriia marketynhu*, vol. 2, pp. 61—67.

6. Poltorak, V.A. (2003), *Marketynhovi doslidzhennia* [Marketing researches], *Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine*.

7. Sel's'ka, I.V. (2016), "Marketing activities of small businesses as a factor in their development", available at: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/741/416>

8. Tul'chyn's'ka, S.O. and Sehed, I.I. (2015), "New technologies and their impact on modern marketing methods used in the enterprise", *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*, vol. 16, pp. 98—104.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2020 р.

*В. І. Абрамов,
д. філос. н., професор, професор кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою, Національна академія державного управління
при Президенті України
ORCID ID: 0000-0002-4228-4799*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.116

БЕЗПЕКА ЯК ТРАНСГРЕСІЯ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ФЕНОМЕНА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

V. Abramov,
Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Professor of the Chair of Globalistics, European Integration and National Security Management Department, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

SECURITY AS A TRANSGRESS: ONTOLOGICAL STATUS OF THE NATIONAL SECURITY PHENOMENON

У статті розглядаються теоретичні та методологічні підходи, що склалися в теорії безпеки. Аналізується аргументація сторін, теоретичні та практичні наслідки застосування кожного підходу щодо розкриття сутності феномену "національна безпека". Встановлено, що основною методологічною проблемою дослідження багатогранної міжгалузевої області національної безпеки є динамічність і складність цього явища.

Зроблено спробу осмислення поняття "трансгресія" як атрибуту методологічних та концептуальних основ розгляду онтологічного аспекту феномену "національна безпека". Акцентується на необхідності дослідження проявів акту трансгресії в динамічній системі національної безпеки в таких двох її важливих формах: порядок і хаос й межа і безмежне, орієнтованих на гнучке їх поєднання. Методологічним фокусом виявлення специфіки розвитку національної безпеки є розмаїття процесів її трансгресії, що характеризуються багатоваріантністю можливих шляхів еволюції, а хаос стає фактором, здатним ініціювати розвиток і зміни. Показано, які зміни провокує трансгресія як перехід непрохідної межі, кордон між можливим і неможливим у системі національної безпеки.

The article considers the theoretical and methodological approaches that have developed in security theory. An analysis of current discussions on the definition of security is conducted. The arguments of the parties, theoretical and practical consequences of the application of each approach to the disclosure of the essence of the phenomenon of "national security" are analyzed. It is established that the main methodological problem of the study of the multifaceted intersectoral area of national security is the dynamism and complexity of this phenomenon.

An attempt is made to understand the concept of "transgression" as an attribute of modern society. Anthropological, social-philosophical, social-cultural bases of transgression and comprehension of methodological and conceptual bases of consideration of the ontological aspect of the phenomenon of "national security" are offered. Emphasis is placed on the need to study the manifestations of the

act of transgression in the dynamic system of national security in the following two its important forms: order and chaos and the border and the infinite, focused on their flexible combination. The methodological focus of identifying the specifics of the development of national security is the diversity of its transgression processes, that characterized by the diversity of possible paths of evolution, and chaos becomes a factor capable to initiate development and change. It is shown what changes are provoked by transgression as crossing of impassable border, the boundary between the possible and the impossible in the system of national security.

The theoretical significance of the study lies in the comprehensive elaboration of the concept of transgression and its inclusion in a single conceptual and ontological horizon of the national security system. The proposed approach allows to form a new research strategy based on the synthesis of classical and non-classical trends in the field of national security theory. The inclusion of the concept of transgression allows for a new approach to solving the basic problems of security ontology, first of all, to the problem of the relationship between reality and content "images — messages — realities" and paradigms of modern conflicts and system-forming elements of hybrid war. This approach will make it possible to develop a model of an adaptive strategy to protect the state from hybrid aggression.

Ключові слова: національна безпека, публічне управління національною безпекою, трансгресія, гібридна агресія.

Key words: national security, public management by national security, transgression, hybrid aggression.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Найважливішою особливістю сучасного періоду глобального розвитку є зростання вимог щодо забезпечення безпеки на міжнародному й національному рівнях. Особливо необхідно підкреслити, що ці вимоги виражаються, з одного боку, в необхідності врахування й комплексного аналізу об'єктивних та в багатьох випадках очевидних загроз сталому соціально-економічному розвитку країни, а також кризових явищ у світі. З іншого боку, вони часто носять неочевидний (прихований) характер зовнішніх і внутрішніх загроз різної природи походження.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями уточнення функцій та завдань публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За останній час з проблематики безпеки написано доволі багато як наукової, так і популярної літератури. Загальна кількість наукових досліджень, які присвячено цій темі, неухильно зростає. Майже все, що ми сьогодні маємо в галузі дослідження безпеки, незалежно від напрямку, має трактування безпеки як "стану захищеності" та ототожнення безпеки зі стійкістю або трактування "безпеки взагалі" безвідносно до об'єкта безпеки і рівня його структурної складності [3; 6]. Ці по-

милки є наслідком багатьох причин, серед яких є низький рівень методичної та методологічної підготовки фахівців, яким легше функціонувати в межах конституованої парадигми, ніж доводити свою правоту всупереч усталеній думці.

Очевидно, що науковий аналіз проблеми безпеки повинен, передусім, враховувати принципову відмінність трьох рівнів або зрізів пізнання: 1) онтологічного — змістом якого є об'єктивна дійсність — предмети і явища, які в результаті інтерпретації за допомогою мови складають знання; 2) гносеологічного — змістом якого стає саме знання, тобто відображення в людській свідомості властивостей відповідного предмета або явища та яке враховує шляхи і методи отримання, обсяги і ступінь достовірності цього знання; 3) аксіологічного — ціннісного, що враховує ставлення суб'єкта, що пізнає, до реальних фактів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є осмислення методологічних джерел і концептуальних основ розгляду онтологічного аспекту феномену "національна безпека" як трансгресії. Для вирішення завдань дослідження використовувалися такі методи теоретичного дослідження: феноменологічний метод (опис) і герменевтичний метод (тлумачення, інтерпретації).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В онтологічному плані науковий дискурс є конституванням специфічного простору об'єктивної реаль-

ності. Зі становленням науки як домінуючого буттєвого модусу об'єктивна реальність перетворюється у пріоритетну сферу людського буття, заміщаючи і затуляючи собою інші перспективи існування, що існують поза дихотомією "реального — нереального". Водночас у дійсності буття людини ніколи повністю не визначалося цією перспективою об'єктивної реальності, оскільки в самому бутті є щось, що перешкоджає безмежній експансії наукового дискурсу. Йдеться про перспективу трансгресії, яка передбачає порушення встановлених меж буттєво-змістової визначеності і розкриття безлічі гетерогенних перспектив буття феномену безпеки.

Науковий дискурс за своїми сутнісними характеристиками і структурною організацією конститується на основі перспективи трансценденції. Установка на пошук вічних і незмінних сутностей (законів) і граничних підстав (субстанцій) характерна для класичного варіанту цього дискурсу. Ця базова установка доповнюється орієнтацією на елімінацію перспективи трансгресії з науковим дискурсом простору об'єктивної реальності. Завдяки поєднанню цих двох тенденцій — твердження трансценденції і заперечення трансгресії, — склався класичний варіант наукового дискурсу феномену безпеки, що розкриває буттєво-змістову перспективу фіксованої визначеності в якості фундаментального критерію реальності. Трансгресія отримує статус другого члена структурної опозиції "реальне — нереальне". Тільки в некласичному і постнеокласичному варіанті (найбільш яскраво — в синергетичній парадигмі) здійснюється екстраполяція перспективи трансгресії на сферу безпеки як об'єктивної реальності. Фіксована визначеність розчиняється в потоці становлення і перетворення систем, що самоорганізуються, перетворюється в момент, який існує між точками біфуркацій. Таким чином, трансгресія інтегрується в простір наукового дискурсу на змістовному рівні, що характеризує відмінну рису сучасного етапу розвитку науки про управління національною безпекою. Водночас сам науковий дискурс продовжує функціонувати в трансценденталістському режимі, зберігаючи фундаментальну установку на вибудовування універсальної перспективи, що охоплює всі рівні існування (проект створення "єдиної теорії безпеки як всього суцього"). Науковий дискурс переходить в трансгресивний режим лише в ситуаціях криз. Цей випадок є своєрідною зоною розбіжності наукового дискурсу з самим собою, біфуркацією, що виводить цей дискурс з рівноваги та порушує кордон визначеності, яка конститується. На цій підставі можна зробити висновок, що трансгресивний режим не є характерним для науки навіть у її сучасному варіанті вивчення феномену безпеки.

Водночас найбільш глибокий і всеосяжний вплив на зміни характеру і змісту сучасних конфліктів надають процеси глобалізації та інформаційно-технологічної революції, які формують нові механізми взаємодії і взаємозалежності в глобальному і регіональному масштабах. Генезис стратегії гібридної війни та поява нових загроз показує, що зміна парадигми сучасних конфліктів пов'язана з тенденцією переходу від лінійної до нелінійної моделі війни, заснованої на застосуванні непрямих асиметричних дій. Проте слід враховувати, що сучасне безпекове середовище характеризується висо-

ким рівнем динамізму та невизначеності. Традиційні загрози набувають нових форм, поширюються загрози гібридного типу, які все складніше ідентифікувати, набагато активніше заявляють про себе недержавні актори, посилюються процеси глобальної взаємозалежності. З огляду на те, що пандемія Covid-19 стала найбільшою глобальною кризою нашого століття, видається доцільним подальший розвиток системи публічного управління забезпеченням національної безпеки здійснювати з урахуванням цих загроз.

Феномен трансгресії пов'язаний з ентропією — мірою безладу системи, яка постійно зростає, прагне до максимуму. Це означає, що найбільш вірогідний шлях розвитку будь-якої системи — все більше віддалення від організованого стану, забування початкових умов і втрата відмінностей. Низький рівень ентропії є необхідною умовою існування життя на Землі. Живі істоти (в тому числі людина) — істоти зі складним, високим рівнем організації, тобто з низьким рівнем ентропії. У складно-організованих системах той чи інший спосіб має підтримувати низький ентропійний стан, оскільки підвищення ентропії означає дезорганізацію і розпад. Як слушно підкреслює І. Добронравова: "Різні рівні стійкості самоорганізованих систем визначають різні типи їхньої цілісності. Найменш стійка цілісність як "абсолютний рух становлення" є перехідною та не відтворює себе. Такими є локальні структури у полум'ї ("язики" полум'я), таким є рух збудженого натовпу, і взагалі, так звані "режими із загостренням" в нелінійних середовищах" [5, с. 140—141].

Отже, потрібно визначити, що зміна системи не представляється у вигляді заданих початковими умовами траєкторій, еволюція все рівно виявляється у визначеному сенсі передбачуваною, оскільки набір можливих шляхів розвитку обмежений. Вибір одного з шляхів визначений випадковістю, але самі шляхи — строго запрограмовані.

Феномен трансгресії в процесі забезпечення національної безпеки призводить до формування принципово нових (тобто не детермінованих поточним станом системи) еволюційних перспектив. Сутнісним моментом трансгресивного акту виступає саме те, що він порушує лінійність процесу. На властивість трансгресії забезпечувати формування нових феноменів у сфері національної безпеки звертають увагу деякі вчені. Наприклад, у синергетичній концепції І. Пригожина порядок і безладдя втрачають свій антагоністичний характер і набувають статусу діалектичних протилежностей. Хаос і безлад передбачаються самим порядком в якості однієї з його умов ("порядок з хаосу"). Зростання ентропії більше не пов'язується з катастрофічною дезорганізацією, але є "ціною", яку ми платимо за складну організацію [7, с. 52]. Це правомірний висновок стосовно системи національної безпеки, нові виміри якої обумовлюють трансгресію, що виводить її за межі існуючої системи відліку. Це нова якість стосовно її попереднього стану. Перехід до нової якості створює новий феномен і новий вимір національної безпеки, маючи в цьому випадку статус і енергією заперечення попередньої якості. Мова фактично йде про те, що лінійні матриці національної безпеки, які склалися протягом багатьох років, виявляються неспроможними в нових умовах, що обумовлює перехід

до нової адекватної нелінійної парадигми національної безпеки як нового, комплексного і самостійного багатовимірного підходу до забезпечення безпеки. Зазначений тренд є важливим фактором, що призводить до зміни основних ідей війни і появи нових вимірів сучасних конфліктів.

У складній, відкритій і нелінійній системі національної безпеки (що характеризується багатоваріантністю можливих шляхів еволюції) хаос стає, мабуть, єдиним фактором, здатним ініціювати розвиток і зміни. Немислимо, щоб система національної безпеки, що складається з величезної кількості різномірних елементів і відносно автономних підсистем, могла переходити на інший рівень самоорганізації будь-яким іншим шляхом, крім як через розхитування, виведення з рівноваги і падіння під час кризи (точки біфуркації). Тільки в такий спосіб перед складною системою можуть відкритися закладені в ній самі альтернативні, потенційно можливі шляхи розвитку. Без хаосу система давно б застигла в стаціонарному стані, близькому до стогнації.

У межах самої трансгресії існує вибір. Трансгресія є досить новим терміном, одним з ключових понять постмодернізму, що фіксує феномен переходу непрохідної межі, і перш за все — кордон між можливим і неможливим: "трансгресія — це жест, який звернений на межу" [9], "подолання непереборної межі". Власне, М. Бланшо і визначає трансгресивний крок саме як "рішення", яке "висловлює неможливість людини зупинитися". [2]. Згідно з концепцією трансгресії, наявний світ, окреслюючи сферу відомого людині можливого, замикає його в своїх кордонах, припиняючи для неї будь-яку перспективу новизни.

Згідно з новим філософським словником, трансгресія (лат. trans — крізь; через, за і gressus — наближатися, переходити, нападати) — це поняття, що означає ситуацію досягнення суб'єктом зовнішньої позиції по відношенню до чого-небудь в процесі перетину кордонів і виходу за межі, явищ, станів чи об'єктів, які в свою чергу також є зовнішніми, чужими суб'єкту і не сприяють вільному вияву його справжньої сутності. При цьому головною умовою можливості здійснення трансгресії стає не тільки доповнення про автономність і самостійність суб'єкта, а й наявність самого кордону, який необхідно подолати та який є демаркаційною лінією, що відокремлює зовнішнє від внутрішнього, сутність від явища, влади від волі до влади і т. д. Акт трансгресії покликаний зняти ці протиставлення за рахунок усунення критеріїв самої відмінності. По суті справи, трансгресія символізує собою прагнення сучасної науки відійти від класичних установок на абсолютну трансцендентальність мислячого суб'єкта, подолання кордону влади його свідомості, виявлення можливості інших позицій у співвідношенні буття і мислення [8].

Найбільш повно поняття трансгресії розроблено у Ж. Батая, який послідовно обґрунтовує філософську, літературну, економічну, теологічну стратегії подолання не тільки соціальних заборон, культурних традицій, моральних регуляторів, а й самих умов існування мислення і чуттєвості [1].

Трансгресія в національній безпеці також стосується практики ведення інформаційних гібридних воєн. Говорячи про трансгресію в межах аналізу підстав су-

часного мережевого комунікативного досвіду, виникає питання наскільки ідея трансгресії, яка у сформованій традиції розуміється як спрямованість на "межу", може бути адекватна для розуміння мережевої комунікації, де мова йде про високу динаміку, "гнучкість" і рухливість саме кордонів дійсного і можливого досвіду взаємодій. Підставою для нової інтерпретації трансгресивного, на наш погляд, є сама зміна специфіки досвіду, розуміння трансгресії як принципу руху в "пограниччя" досвіду.

М. Фуко був переконаний: "Не існує межі, через який абсолютно неможливо переступити" [9, с. 117], оскільки будь-яке табу або моральне правило припускають, що існує щось таке, чого робити не можна. Отже, заборона і його подолання незмінно пов'язані один з одним. Трансгресивний акт, таким чином, може бути одночасно результатом і передумовою дії стримуючих механізмів. Якщо трансгресія присутня в процесі забезпечення національної безпеки, можна припустити, що у неї є онтологічні підстави. В площині категорій можливості і дійсності, в концепцію трансгресії системи національної безпеки вводимо поняття "неможливості" для фіксації свого предмета, інтерпретованого — на відміну від класичного уявлення — в якості онтологічної модальності буття безпеки. М. Фуко настійно підкреслює, що постмодерністська концепція трансгресії, яка не є екстравагантною абстрактною конструкцією, але висловлює глибинний механізм еволюційного процесу, досі не фіксується традиційним мисленням.

У межах культурно-світоглядної сфери алгоритми моделі "керованого хаосу" націлені передусім на забезпечення контролю над різновекторними і не завжди усвідомленими мотиваціями та загалом на поведінку широкого спектра учасників суспільних процесів. Використання технологій інформаційно-мережевого впливу забезпечує охоплення від локального до глобального масштабу. Сутність заходів інформаційних гібридних воєн полягає в створенні умов для прихованого управління культурно-світоглядною сферою з метою перетворення ментального поля населення країн-мішеней шляхом переорієнтації, ослаблення, а потім і знищення традиційних духовних та культурних цінностей народу.

Таким чином, формуються механізми управління поведінкою великих мас людей, свідомість яких за рахунок цілеспрямованого використання існуючих мережевих ресурсів (Інтернету, телебачення, кіно, літератури, потенціалу деяких освітніх програм, неформальних організацій і релігійних сект) поступово втрачає чутливість до зовнішніх впливів й одночасно насичується "потрібними" уявленнями і цінностями. Анестезія свідомості в поєднанні з інформаційним вторгненням здійснюється під акомпанемент тверджень про нібито суто добровільне прийняття населенням нової когнітивної моделі — образі потрібної "картини світу", сформованого на базі продиктованих і нав'язаних уявлень. Самі ці уявлення покликані продемонструвати людині переваги нібито більш цивілізованих і високорозвинених країн в порівнянні з відсталими архаїчними цінностями та інтересами, покладеними в основу світоглядної сфери суспільства в його власній країні. В межах такої стратегії модель "керованого хаосу" здійснює цілеспрямований вплив системи узгоджених за програмними цілями, місцем і часом пропагандистських, психоло-

гічних, інформаційних та інших заходів як на свідомість окремої людини, так і на "чутливі точки" (центри прийняття рішень) державного і політичного управління, включаючи сферу забезпечення всіх видів безпеки, соціально-економічної та культурно-світоглядної сфери. Трансгресія зачіпає і межі самої реальності національної безпеки. З приходом у наше життя симуляцій і симулякрів люди все більше занурюються в уявну сферу гіперреальності.

Зі сказаного випливає, що сучасне суспільство стає трансгресуючим у тому плані, що порушення норм стає безперервним атрибутом соціального існування. В умовах високого динамізму, швидкоплинності соціальної реальності метаморфози зачіпають сам механізм нормотворення. Надзвичайно скорочується час інституціоналізації соціальних структур, норм, цінностей. Суспільство просто не встигає їх осмислити. Швидкий темп повсякденного життя породжує відчуття мінливості й домінування принципу одноразовості. Такий стан викликає відчуття "гри структури" [4] — цілісності, в якій крім частоті зміни соціальних орієнтирів у елементів є право на "люфт", регламентоване відхилення, легальну трансгресію щодо оптимального шляху розвитку.

Концепція трансгресії, таким чином, висловлює глибинний механізм еволюційного процесу, який раніше не фіксувався традиційним мисленням. Трансгресивна динаміка національної безпеки амбівалентна й невизначена, здатна якісно змінювати соціальні реалії і не завжди в напрямі суспільної корисності. У теорії науки державного управління сформувалася потреба у виробленні сучасних підходів до розуміння механізму функціонування нового порядку.

ВИСНОВКИ

1. Кожна даність системи національної безпеки вказує на горизонт пов'язаних з нею даностей її підсистем, а також на можливі модифікації самої себе.

2. Всі даності — речові культурні об'єкти (в тому числі змістові сутності різних рівнів), а також відповідні їм стани свідомості (знання, сприйняття, пам'ять, воля і емоції) — не мають нескінченної мінливості, незважаючи на властиву їм плинність: "вони постійно залишаються в межах структурного типу".

3. Світ, у тому числі феномен національної безпеки — це не хаос, а системне утворення, або "система систем".

4. Аналіз різних методологічних стратегій вивчення національної безпеки, їх теоретичних результатів і практичних рекомендацій її забезпечення, має важливе значення для науки державного управління, оскільки безпека як трансгресія є новим соціальним інститутом. В силу теоретичних і методологічних розбіжностей щодо осягнення сутності національної безпеки фактичними підставами її подальшого осягнення є не тільки наукова класична традиція, а й постнеокласичний варіант, у якому здійснюється екстраполяція перспективи трансгресії на сферу безпеки.

Таким чином, трансгресія інтегрується в простір наукового дискурсу на змістовному рівні, що характеризує відмінну рису сучасного етапу розвитку науки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці механізмів публічного управління національ-

ною безпекою з експлікацією онтологічної спрямованості постмодерністської течії в науці та онтологічного змісту трансгресії.

Література:

1. Батай Ж. Запрет и трансгрессия. Пер. Е. Герасимовой [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vispir.narod.ru/bataj2.ht>
2. Бланшо М. Опыт-предел // Танатография Эроса / под ред. С. Фокина. СПб: Мифрил, 1994. С. 63—79.
3. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
4. Деррида, Ж. Письмо и различие. Пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. СПб.: Академический проект, 2000. 432 с.
5. Добронравова І.С. Когнітивні засади освітніх стратегій. Філософія освіти. 2018. № 2 (23). С. 134—145.
6. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
7. Пригожин И., Стенгерс И. Время. Хаос. Квант. — М.: КомКнига, 2005. 232 с.
8. Трансгрессия // Новейший философский словарь. — Минск: Кн. дом, 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1241
9. Фуко М. О трансгрессии // Танатография Эроса / под ред. С. Фокина. — СПб.: Мифрил, 1994. С. 79—91.

References:

1. Bataj, Zh. (2015), "Prohibition and transgression", available at: <http://vispir.narod.ru/bataj2.ht> (Accessed 30 July 2020).
 2. Blansho, M. (1994), "Experience is the limit", Tanatografiya Erosa [Thanatography of Eros], Mithril, St.Petersburg, Russia, pp. 63—79.
 3. Vlasjuk, O.S. (2016), Natsional'na bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishn'oi polityky [National security of Ukraine: the evolution of domestic policy problems], NISD, Kyiv, Ukraine.
 4. Derrida, Zh. (2000), Pis'mo i razlichie [Writing and distinction], Akademicheskij proekt, St.Petersburg, Russia.
 5. Dobronravova, I.S. (2018), "Cognitive principles of educational strategies", Filosofiia osvity, vol. 2 (23), pp. 134—145.
 6. Parakhons'kyj, B.O. and Yavors'ka, H.M. (2019), Ontolohiia vijny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning], NISD, Kyiv, Ukraine.
 7. Prigozhin, I. and Stengers, I. (2005), Vremja. Haos. Kvant [Time. Chaos. Quantum], KomKniga, Moscow, Russia.
 8. The latest philosophical dictionary (1998), "Transgression", available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/1241 (Accessed 30 July 2020).
 9. Fuko M. (1994), "About transgression", Tanatografiya Erosa [Thanatography of Eros], Mithril, St.Petersburg, Russia, pp. 79—91.
- Стаття надійшла до редакції 05.08.2020 р.

УДК 328.185:342.95

N. Datsii,
*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor
 of the Department of economic theory, intellectual property
 and public administration, Zhytomyr National Agroecological University*
 ORCID ID: 0000-0003-0640-6426

S. Hubert,
*Master of specialty "Public management and administration" of the department
 of economic theory, intellectual property and public administration,
 Zhytomyr National Agroecological University*
 ORCID ID: 0000-0002-6368-1902

L. Kharchenko,
*Master of specialty "Public management and administration" of the department
 of economic theory, intellectual property and public administration,
 Zhytomyr National Agroecological University*
 ORCID ID: 0000-0002-1526-8224

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.121

ANTI-CORRUPTION POLICY AS A NECESSARY CONDITION FOR THE IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF LIFE IN CIVIL SOCIETY

Н. В. Дацій,
 д. держ. упр., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
 та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет
 С. А. Губерт,
 магістр спеціальності "Публічне управління та адміністрування" кафедри економічної теорії, інтелектуальної
 власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет
 Л. С. Харченко,
 магістр спеціальності "Публічне управління та адміністрування" кафедри економічної теорії, інтелектуальної
 власності та публічного управління, Житомирський національний агроекологічний університет

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
 У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Groups of legal factors of the existence and reproduction of corruption in the civil society and in the current domestic legislation are defined.

It is proved that the main task should not be the drafting of new rules of the conduct, which have already been enshrined in law more than once ("code of ethics", "code of conduct", "code of morality") and should serve as a benchmark for the implementation not only by officials but also by any ordinary citizen, but a detailed development of the mechanisms for their use. Only under the latter condition the codes of ethics and morals will be able to become an effective means of preventing corruption and a condition for increasing trust in the authorities.

The question of the need for scientific development of the remuneration system for civil servants of different categories depending on the complexity of the work, the qualifications of the employee, the effectiveness of his professional (official) activities, is considered. They point out that the wages symbolize the evaluation of the work in the field of management, which affects the prestige of the profession and the distribution of the labor resources. In this case, it is fair to ask what salary requirements should apply at present for the public servants.

It is substantiated that among the organizational and managerial reasons for the existence of corruption in the context of the continuous reform of public authorities and local self-government in modern society, the instability of the civil service in these bodies should be included.

It is proved that the inefficiency of law enforcement agencies in stopping and preventing corruption is caused by the "leaching" of experienced and honest personnel from the law enforcement system

in the last decade. All this ultimately leads to a greater public danger and the prevalence of both the very manifestations of corruption and its negative social consequences.

It is substantiated that the socio-psychological factor of corruption is the perception of society, its political institutions and government agencies to "acquire" votes by providing inexpensive gifts, promises of quick material enrichment or a "bright future" by candidates for the elected government positions in government and local self-government as a normal political phenomenon.

It is proved that another ideological factor of the existence of corruption may be the lack of political and legal culture of the majority of Ukrainians, which is reflected primarily in the process of elections to representative and legislative bodies of state and local government, when voters vote for those who offered small money amounts or tangible assets.

Визначено групи правових чинників існування і відтворення корупції в громадянському суспільстві та в чинному вітчизняному законодавстві.

Доведено, що основним завданням має стати не складання нових правил поведінки, які вже закріплювалися нормативно не раз ("етичний кодекс", "кодекс правила поведінки службовців", "кодекс моралі") і мають бути еталоном для виконання не лише чиновницьким апаратом, але й будь-яким пересічним громадянином, а детальна розробка механізмів їх використання. Лише за останньої умови кодекси норм етики і моралі зможуть стати дієвим засобом запобігання корупції та умовою підвищення довіри до органів влади.

Розглянуто питання про необхідність наукової розробки системи оплати праці для публічних службовців різних категорій залежно від складності роботи, кваліфікації працівника, ефективності його професійної (службової) діяльності. Вони вказують, що заробітна плата символізує оцінку праці в сфері управлінської діяльності, яка впливає на рівень престижу професії та розподіл трудових ресурсів. У такому випадку справедливо поставити питання про те, які вимоги до заробітної плати публічних службовців повинні застосовуватися на даний час.

Обгрунтовано, що до числа організаційно-управлінських причин існування корупції в умовах безперервного реформування органів державної влади і місцевого самоврядування в сучасному суспільстві слід віднести і нестабільність державної служби в цих органах.

Доведено, що неефективність діяльності правоохоронних органів у припиненні і запобіганні корупцією викликана "вимиванням" в останнє десятиліття досвідчених і чесних кадрів з правоохоронної системи. Все це призводить, в кінцевому підсумку, до більшої суспільної небезпеки і поширеності, як самих проявів корупції, так і її негативних соціальних наслідків.

Обгрунтовано, що соціально-психологічним фактором існування корупції є сприйняття суспільством, його політичними інститутами і державними органами "придбання" голосів виборців шляхом надання недорогих подарунків, обіцянок швидкого матеріального збагачення або "світлого майбутнього" з боку кандидатів на виборні вищі державні посади в органи влади і місцевого самоврядування як нормального політичного явища.

Доведено, що іншим ідеологічним фактором існування корупції може виступати не сформованість політичної і правової культури більшості українців, що відбивається передусім на процесі виборів до представницьких і законодавчих органів державної влади і місцевого самоврядування, коли виборці голосують на виборах за осіб, які запропонували невеликі грошові суми або матеріальні цінності.

Key words: anti-corruption policy, civil society, determinants of the corruption, corruption-generating principle, public service, public system reform, social factor, quality of life.

Ключові слова: антикорупційна політика, громадянське суспільство, детермінанти корупції, корупційно-ногий принцип, публічна служба, реформування публічної системи, соціальний фактор, якість життя.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE

The purpose of the article is to identify the main determinants of the development of public corruption in the period of systemic reforms; to study the factors of the existence and reproduction of corruption in society; develop proposals for improving anti-corruption policy as a necessary condition for improving the quality of life in civil society.

FORMULATION OF THE PROBLEM

Unfortunately, from the general discussion of the problem of corruption with the constant statement of the damage caused by it and many other things that accompany it, society during this time, in fact, has made little progress in the real fight against its manifestations. Moreover, experts and the population unanimously note that without proper counteraction, corruption is rapidly gaining

strength and is increasingly becoming an independent and very important social and political factor, having a devastating effect on the further development of the state. In this regard, it seems necessary to address some theoretical and methodological issues of analysis of corruption, as well as a number of more general issues that are important to keep in mind when studying this complex phenomenon of social life.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

Problems of formation and implementation of anti-corruption policy in the public service of Ukraine, implementation of anti-corruption measures, development of anti-corruption legislation were studied by such scientists as: Y. Bytyak, E. Dodin, D. Zabroda, V. Kivalov, S. Maksymov, I. Matskevych, M. Melnyk, V. Solovyov and others. Analysis of the state and degree of scientific developments in foreign and domestic sources on the researched issues shows that the issue of preventing and combating corruption is of great interest to scientists, politicians and managers.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

Considering corruption as a negative socio-legal phenomenon, a natural question arises: why is it happening? What are the causes that generate, transform and preserve this specific negative phenomenon in modern society, and, accordingly, how is it possible to overcome it?

At first glance, the question of the causes of crime in general and the causes of corruption in particular may seem quite simple. At the same time, the causes of crime as a general phenomenon and the causes of corruption as a private one are slightly different, although they are based on a common beginning — contempt for existing criminal law regulations.

According to domestic researchers [2], the factors that determine crime, including corruption, in terms of content or areas of social life include: 1) legal; 2) organizational and managerial; 3) educational; 4) ideological; 5) socio-economic; 6) moral and psychological; 7) other causes and conditions, or processes and phenomena that cause (determine) crime in these areas.

Experts [3] divide the main legal factors that determine corruption in modern society into several independent, but interconnected and interdependent groups.

The first group of legal factors that determine corruption, experts include improper legal regulation of state and public activities. Among these most often domestic experts are:

- improper legal regulation of official powers of officials of public authorities and local self-government;
- lack of clear division of competence between them;
- duplication and combination of official duties of officials of different departments.

Scholars [7, p. 18] point to the need for more detailed regulation of the activities of members of election commissions, as well as other participants in the election process. In their view, improper regulation of the activities of election commission members and other participants in election processes can lead to the commission of electoral offenses, including in the form of electoral corruption.

Another group of legal factors for the existence and reproduction of corruption in society include shortcomings in current domestic legislation that are not eliminated for a long time.

According to some scientists [1, p. 150; 8, p. 225], the legal reason for the existence of corruption in modern society is the lack of effectiveness of current domestic criminal law on liability for specific forms or types of corruption. Moreover, the current Ukrainian criminal legislation lags behind in real life and needs further improvement. This provision fully applies to the rules governing criminal liability for specific types and forms of corruption.

Undoubtedly, the legal reason for the existence of corruption may be improper legal regulation of campaign financing in public authorities and local self-government, which generates electoral corruption, when financial donations for these purposes pass by the election funds of candidates for public office.

In addition, the election legislation itself is not without significant shortcomings that contribute to the manifestation of corruption, as it itself does not ensure the free expression of the will of voters and requires constant and consistent modernization.

Quite often in research as a legal factor contributing to the existence and reproduction of corruption crime, such a legal phenomenon, is mentioned as the presence of immunity from the criminal prosecution of certain political actors, both representatives of public authorities and local governments, and candidates for these positions.

According to them, any release from liability creates a violation of existing norms of conduct and methods of combating crime, which is expressed in the inevitability of the application of criminal law for each crime and to any individual, regardless of his official position. In addition, violation of the universally recognized principle of justice in the field of justice causes significant moral damage to society, as it affects the psyche of the citizen, distorts his legal awareness, causes disrespect for current legislation and management. Therefore, it is no coincidence that in modern society there is, strengthened and for a long time there is an opinion that any government (politics) — "dirty business", and the law — "that draw".

Concluding the review of the legal causes and conditions of corruption, it should be noted that when reforming the civil service and creating an appropriate legal framework for its passage, it is necessary to take into account the best positive foreign experience and implement "codes of honor" or "codes of ethics" for civil servants. The main task should be not to draft new rules of conduct, which have already been enshrined in law more than once ("code of ethics", "code of conduct", "code of morality") and should be a benchmark for implementation not only by officials but also by any the average citizen, and the detailed development of mechanisms for their use. Only under the latter condition will codes of ethics and morals be able to become an effective means of preventing corruption and a condition for increasing trust in the authorities.

Among the main socio-economic factors that determine corruption in the context of public administration reform, experts attribute primarily the low salaries of public authorities and local governments, which today is not competitive. Modern domestic researchers [6] point

to the low salary of public servants as corrupt, ie provokes corruption, and quite rightly assume that it (salary) should be more in the official than in the person whose issues he solves.

In the last ten years, domestic scientists in the field of public administration [6] have raised the question of the need for scientific development of remuneration for public servants of different categories depending on the complexity of work, employee skills, efficiency of his professional (official) activities. They point out that wages symbolize the evaluation of work in the field of management, which affects the prestige of the profession and the distribution of labor resources. In this case, it is fair to ask what salary requirements for public servants should apply at present.

Another socio-economic factor of the existence and reproduction of corruption is the lack of housing and other social benefits for public servants, i.e. their material, financial and other social insecurity on the part of the state and its bodies.

Reflecting on the organizational and managerial factors of corruption, it seems to us a vicious practice of holding public office by "political appointees", because the system of governing public authorities can move to amateurs, not to professionals. At the same time, there is no certainty that even a competent official from among the "political appointees", while serving in public authorities and local self-government, will defend the interests of the state and society, and not the interests of the political organization or association represented by this person. (party, movement, bloc, faction, etc.). Because, according to the fair remark of scientists [9, p. 69], "... where" one's interests "begin, politics ends and corruption begins". In this situation, we see a special case of conflict of interest, ie there may be situations where personal (or party) interest may affect the objective performance of a representative of public authorities or local self-government.

According to domestic experts [9, p. 105], among the organizational and managerial reasons for the existence of corruption in the context of continuous reform of public authorities and local government in modern society should include the instability of the civil service in these bodies. In support of this thesis, we can present several arguments that have already been expressed by domestic experts in the scientific literature.

First, it is difficult to disagree with the opinion of Bilynska L.V. [4, p. 139], which indicates that "... the prevailing political instability in society forms a sense of insecurity among officials at various levels, the psychology of temporary rulers who come to power in order to make money, including using their official position, as well as the associated authority."

Second, fears for their political future and present force senior officials or heads of local governments to select "their teams" in the administration, subordinate not on the basis of professionalism, but on other grounds: kinship, property, party or national affiliation and, of course, personal devotion. The principles of the Soviet civil service work here, in which citizens remain subordinate to officials, and they, in turn, are subordinate to their superiors, but not to the citizens who elected them. As a result, in fact, the norm of social governance in the regions of

Ukraine has become a corrupt principle of public service — personal devotion.

In view of the above, it becomes clear why there are so many people among the ruling regional political elite who have previously compromised or discredited themselves with incompetent decisions, immoral wrongdoing, criminal prosecution for corruption and economic crimes, and outright scams. These individuals are often forgiven even for clearly criminal behavior for their loyalty to a regional leader or head of a local government. This provides a reliable "circular guarantee" and concealment of "dishonest misconduct" of each member of this "team" and forms an informational secrecy of officials from most members of society.

Most often in the modern scientific and educational literature on the problems of combating corruption, regardless of the vector of its focus, type and scope, there is such an organizational and managerial reason as low efficiency of state law enforcement and regulatory agencies to combat corruption.

In our opinion, the inefficiency of law enforcement agencies in stopping and preventing corruption is caused by the "leaching" in the last decade of experienced and honest personnel from the law enforcement system. All this ultimately leads to greater public danger and the prevalence of both the very manifestations of corruption and its negative social consequences.

Another organizational and managerial reason that maintains the negative trends of corruption in society, derived from the previous one, is the inadequate coordination of law enforcement agencies both within the state (at the interdepartmental and interregional level) and at the international level.

Ideological factors are important factors in determining corruption. Among the ideological factors that determine corruption are some well-known political phenomena and processes.

In our opinion, the factors that naturally give rise to corruption are unprepared, and sometimes simply unsystematic (chaotic), fleeting "campaigns" or "crusades" to combat corruption in all its forms, types, areas and manifestations. Such "campaigns" do more harm to this struggle than positive effect. Because these widely advertised anti-corruption "campaigns" in the media often pursue political goals and are one of the immoral ways to achieve them.

Such "campaigns" in the fight against crime, including corruption, are rightly considered in the modern domestic scientific literature as political speculation on the problem of crime.

As modern political reality shows, senior government officials or candidates for these positions loudly proclaim an uncompromising and uncompromising fight against corruption ("clean hands" or "zero tolerance for corruption" operations), do not always fulfill their commitments after how to achieve the set political goals related to the occupation or retention of the relevant public positions for themselves or their political supporters.

In such states and regions, according to Christian de Brie [5, p. 73], the illusion of a constant and growing fight against corruption at the governmental, law enforcement and judicial levels, both nationally and at a coordinated international level, is created.

Another ideological factor of the existence of corruption may be the lack of political and legal culture of the majority of Ukrainians, which is reflected primarily in the process of elections to representative and legislative bodies of state and local government, when voters vote for people who offered small sums of money or material values, receiving insignificant property benefits, or believing in adventurous promises of rapid, within 3-5 years (and sometimes immediate, in the case of the election of a candidate for the relevant higher public office), a radical change in social life in the country or region for the better without any -what additional labor efforts of the voters themselves. Voters, as a result of their indifference, recklessness, security, or indifference to the future, allow themselves to be manipulated to achieve political goals, while forgetting that they will inevitably be responsible for their choices in the future.

Domestic voters have not yet learned to be strict about their choices, they do not know how to distinguish populist gossip from serious people. Too often they rush to new names precisely because they are new, and they choose leaders they didn't know about yesterday, and they don't know today.

Among the socio-psychological factors that determine corruption, in our opinion, should include, first of all, the existing socio-psychological environment in a number of public authorities and local governments, in which almost every employee is a salesman, where people who evade giving or receiving bribes, are considered "white crows" they are treated as "strangers" or eccentrics, in some cases by various available ways and means of persecuting them for such positive behavior.

Another socio-psychological factor of the existence of corruption is the perception of society, its political institutions and government agencies to "acquire" votes by providing inexpensive gifts, promises of quick material enrichment or a "bright future" by candidates for elected government and local government. as a normal political phenomenon. With all the evidence that such a phenomenon should be considered immoral, illegal or criminal activity of these policy actors or their representatives.

CONCLUSIONS

There are at least two reasons why the international community (or, to be more precise, the leadership of the strongest states) is concerned about the level of corruption in Ukraine. First, according to many foreign politicians and experts, corruption directly determines the quality of public administration in the country. But, as shown above, there is no direct link between the level of corruption and the effectiveness of democratic transit, at least in the situation with Ukraine. Secondly, a corrupt state poses a threat not only to itself and its own society, but also in the era of globalization — and to other countries because of the danger of illegal spread of "high technology", money laundering in international banks, etc., because the concept of "state security" increasingly departs only from the military component. If in the early to mid-1990s corruption was assessed by international analysts as a "disease of growth" in the context of democratic transit, as corruption was treated almost exclusively as a companion to authoritarianism, poverty and mismanagement in the country, then by the beginning of the XXI century estimates

have faded considerably, and the discourse associated with this topic began to abound with the terms "risk", "danger", "need to put pressure".

Thus, the dominant strategies in influencing these international institutions to fight corruption are the following:

- conducting public opinion polls and political expertise;

- public disclosure of facts and participants in corrupt activities who will be prohibited from participating in bank-financed projects;

- allocation of funds for reforms and individual activities in the recipient country (it is obvious that international institutions of influence allocate funds precisely and only for those projects that they deem necessary); this necessitates an independent audit of the funds provided;

- expansion of technical assistance to law enforcement agencies (it can be, for example, information).

It is determined that it is necessary to strengthen the institutions of civil society, the development of independent media, ensuring legal literacy. The targets are international anti-corruption institutions, the political establishment and emerging civil society in Ukraine.

References:

1. Andrushchenko, L.V. (2016), "The essence of the phenomenon of "corruption" and the reasons for its existence in Ukraine", *Pravo i suspil'stvo*, vol. 3 (1), pp. 148—153.
2. Bachynska, I.S. (2017), "Determinants of corruption in Ukraine, or why civil servants are involved in the corruption process", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*, vol. 32, pp. 377—382.
3. Bezzub, I. (2016), "Anti-corruption policy in Ukraine", *Hromads'ka dumka*, [Online], vol. 10 (92), available at: http://nbuviap.gov.ua:anti_koruptsiyna-politika-v-ukrajini (Accessed 4 Aug 2020).
4. Bilynska, L.V. (2018), "Corruption as a social, psychological and moral phenomenon", *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurydsprudentsiya*, vol. 6-1 (1), pp. 138—141.
5. Ilyenok, T.V. (2015), "Fight against corruption: international experience", *Yurydychna nauka*, vol. 2, pp. 71—77.
6. Kalnysh, Yu. G. (2019), "The concept of scientific support of state policy of Ukraine in the field of anti-corruption", [Online], *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*, available at: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/february2019/7> (Accessed 14 Aug 2020).
7. Kozak, L.S. and Fedoruk, O.V. (2016), "Formation in society of the idea of intolerance to manifestations of corruption as a basic component of the mechanism of realization of anti-corruption strategy in Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnya na transporti*, vol. 3, pp. 15—31.
8. Mykhnenko, A. M. (2012), *Zapobihannya ta protydiya koruptsiyi* [Prevention and counteraction to corruption], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.
9. Revak, I.O. (2011), *Koruptsiya: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya* [Corruption: theoretical and methodological principles of research] / [author. col: I.O. Revak and others], Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2020 р.

С. А. Дяченко,
к. держ. упр., доцент кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-5905-4607

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.126

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

S. Diachenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of economic policy and governance, National
Academy for Public Administration under the President of Ukraine

DIGITALIZATION AS A MODERN MECHANISM OF LOCAL FINANCE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER

Розкрито сутність діджиталізації як механізму управління місцевими фінансами, визначено особливості його практичного забезпечення, принципи та вимоги. Досліджено основні аспекти розвитку діджиталізації та розширення доступу територіальної громади до процесу управління місцевими фінансами в умовах децентралізації влади. Аналізуються недоліки сучасного стану діджиталізації управління місцевими фінансами з точки зору наповнення апаратними можливостями електронних платформ та програм. Визначено напрями та необхідні умови підвищення ефективності управління місцевими фінансами (планування, організація, контроль, нагляд) усіма членами територіальної громади за допомогою механізму діджиталізації. Зроблено висновок, що механізм діджиталізації в сфері місцевих фінансів демонструє необхідність запровадження важливого тренду — переходу від громадського контролю до громадської ініціативи. На сьогодні, в умовах децентралізації влади великого значення набуває розширення форм електронної демократії за допомогою технологічних можливостей та сучасних гаджетів, які значно спрощують та розширюють доступ громади до сервісів управління в режимі реального часу, в тому числі в сфері місцевих фінансів.

The article has revealed the modern state of the digitalization process of local finance management. Peculiarities of the practical provision of the digitalization process related to local finance management have been determined. Besides, the study has identified the main principles and demands of the process stated above. Shortcomings of the modern state of digitalization of local finance management have been studied with regard to the filling by hardware capabilities of electronic platforms and programs, which provide this process. It has been stated that local finance management is a complex and rather difficult process as the following one: organization, control, and supervision. Public management has its own features manifested in the powerful influence of local authorities on the process of local finance redistribution. Key problems of digitalization development and access enhancing of the territorial community to the management process of local finance have been revealed. Ways to increase the efficiency of the outlined processes and trends required for its further provision have also been suggested. The study has concluded that digitalization in the sphere of local finance demonstrates the necessity to implement the important trend, namely the transition from public control to the public initiative. The territorial community undergoes the need to realize its own initiatives for territorial development; and therefore, various forms of electronic democracy start gaining popularity and dissemination. Besides, the level of technological capabilities development and the level of information and analytical potential of modern gadgets, which greatly

simplifies the public access to management and control services, including those in the sphere of local finance, contribute to it. Thus, public management is a complex process consisting of several stages and phases that is why it is logical to expand the access of the territorial community to all its stages. It has been stated that nowadays the control process, which is realized by software means and electronic platforms, is the leading tool for the territorial community participation in the analyzed processes; and the state replaces a complex approach by such a fragmented public involvement in the process of public management of local finance.

Ключові слова: децентралізація влади, механізм діджиталізації, місцеві бюджети, партисипативна демократія, перерозподіл фінансових ресурсів, територіальні громади, управління місцевими фінансами.

Key words: decentralization of power, digitalization mechanism, local budgets, participatory democracy, redistribution of financial resources, territorial communities, local financial management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток системи місцевих фінансів умовах реформи децентралізації влади в Україні визначається двома головними тенденціями: створенням спроможних територіальних громад та розширенням їх доступу до процесу перерозподілу фінансових ресурсів. Перерозподіл означає не лише прямий доступ до місцевих фінансів з метою отримання доступу до місцевих закупівель представниками приватного сектору, але і участь громади в процесі планування та контролю за використанням коштів місцевого бюджету. Це цілком логічні процеси, оскільки жителі територіальних громад, сплачуючи податки, повинні мати важелі контролю за їх використанням саме на потреби відповідних громад. Водночас важливим є доступ до процесу планування місцевих витрат, оскільки реалізація права на місцеве самоврядування не обмежується лише вибором представницьких органів, але і передбачає реалізацію інших форм самоврядування та прямої участі громади у вирішенні проблем місцевого розвитку. Це можливе шляхом розширеного доступу до управління місцевими фінансами за допомогою механізму діджиталізації, тобто створення інформаційно-комунікаційних систем та платформ, які дають змогу жителям територіальних громад в режимі реального часу впливати на процеси формування місцевих бюджетів та здійснювати контроль за використанням їх коштів. Все це об'єктивує необхідність розвитку механізму діджиталізації задля реалізації розширеного доступу громад до процесу управління місцевими фінансами.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розвиток процесів інформатизації та діджиталізації процесу управління місцевими фінансами висвітлюється й аналізується вітчизняними та зарубіжними фахівцями і науковцями такими: Н. Бамбос, І. Бен-Гал, Д. Бойл, С. Вайнсток, З. Варналій, Дж. Вітанен, Н. Грицяк, Д. Йетс, М. Кавада, Р. Кінгстон, О. Чеберяко, С. Чукот, В. Удовиченко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сучасного стану впровадження та розвитку механізму діджиталізації управління місцевими фінансами як засобу підвищення ефективності та прозорості використання фінансових ресурсів місцевих громад за умов децентралізації влади в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління місцевими фінансами є комплексним та доволі складним процесом, який включає в себе всі класичні етапи управлінського процесу: планування, організацію, контроль та нагляд. Публічне управління має свою специфіку, що виражається у владному впливі органів місцевого самоврядування на процеси перерозподілу місцевих фінансів. При цьому органи місцевого самоврядування — це представницькі органи, що утворюються територіальною громадою в процесі реалізації останньою свого права на місцеве самоврядування. Процес формування місцевого бюджету відбувається за участю виконавчих органів (розробка кошторису витрат та прогнозування доходної частини бюджету) та представницьких органів (затвердження місцевого бюджету), і має відповідати потребам громади реалізуючи суспільні запити, що висувуються населенням. Але, на жаль, часто місцевий бюджет формується без реального врахування потреб громади, а її представники не мають доступу до цього процесу. Не враховуються і потреби громади, які у вигляді різноманітних інструментів реалізації місцевого самоврядування (рішень місцевих комітетів, петицій, результатів громадських слухань чи місцевих ініціатив) доводяться до відома органів місцевого самоврядування. Найбільш дієвим механізмом, який допоможе вирішити проблему виключення громади з процесу формування та перерозподілу місцевого бюджету є розширене залучення громадськості засобами діджиталізації.

У цьому контексті призначення діджиталізації розкривається через надання розширених можливостей засобами різноманітних програмних та апаратних інструментів отримувати доступ до процесу планування, використання та контролю за використанням коштів місцевого бюджету. Для членів територіальних громад, вказані програмні та апаратні інструменти, повинні надавати доступ до процесу планування місцевих фінансів, що реалізується так:

— донесення власних позицій та думок стосовно перспективних та/або стратегічних напрямів фінансування місцевих потреб (формування бюджету розвитку, зокрема в аспекті реформування ЖКГ, фінансування потреб розвитку підприємств комунального транспорту тощо);

— направлення місцевих електронних петицій, в яких відображаються місцеві ініціативи з фінансування окремих соціальних проєктів нестратегічного значення;

— реагування громади на існуючий проєкт місцевого бюджету в аспекті виключення окремих напрямів фінансування, які не мають суспільного інтересу та, думку громади, мають високий рівень корупційної складової;

— корегування окремих статей витрат місцевого бюджету, особливо в частині реалізації спільних проєктів з іншими територіальними громадами або вирішення питання отримання субсидій, субвенцій чи інших кредитних надходжень на реалізацію проєктів що не мають нагальної необхідності.

Таким чином, вже на етапі планування територіальної громади отримує доступ до процесу формування місцевого бюджету, визначаючи раціональність фінансового плану, запропонованого органами місцевого самоврядування та мінімізуючи корупційну складову в ході подальшого виконання такого бюджету.

А. Грінфілд зазначає, що діджиталізація як процес, повинна розглядатися як окрема форма демократії, як спосіб виразу громадської позиції, громадської думки й активізації соціального капіталу громади для вирішення нагальних потреб територіального розвитку [5]. Варто додати, що діджиталізація — це механізм, за рахунок якого можливе продовження децентралізації шляхом залучення громади до вирішення найбільш нагальних проблем розвитку території.

Оскільки будь-яке питання місцевого розвитку пов'язано із фінансуванням витрат на його вирішення, логічно зробити висновок, що приймаючи рішення, формуючи громадянську позицію, створюючи запити до місцевої влади населення розставляє чи корегує орієнтири фінансового розвитку. В такий спосіб відбувається уточнення фінансових планів, зміна орієнтирів та значимості тих чи інших програм місцевого розвитку. Це підтверджується висновком С. Моханті, який звертає увагу, що сучасне Smart City об'єднує "фізичну інфраструктуру, інфраструктуру інформаційних технологій, соціальну та бізнес-інфраструктуру для використання колективного інтелекту соціально-економічного середовища міста. Це інноваційне місто, яке використовує інформаційно-комунікаційні технології та інші засоби для покращення якості життя, ефективності місцевих фінансів та послуг, підвищення рівня конкурентоспроможності, одночасно забезпечуючи відповідність потреби теперішніх та майбутніх поколінь стосовно економічних, соціальних та екологічних аспектів" [6, с. 67—69]. Водночас технологічний аспект: діджиталізація процесів, виступає як операційний засіб підвищення рівня інклюзивності населення в процеси вирішення проблем територіального розвитку.

М. Гонзалес відзначає, що діджиталізація забезпечує більше охоплення населення міста за рахунок електронних засобів інформаційної, споживчої аналітики, яка обробляє запити, уподобання та реакцію мешканців міста на ті чи інші зміни в ньому або модель їх поведінки при вирішенні нагальних потреб місцевого розвитку [4]. Тобто через механізм діджиталізації спрощується та пришвидшується процес визначення уподобань мешканців міста, їх вибору як споживачів публічних послуг, ознайомлення з їх думкою з приводу нагальних питань розвитку міста в режимі реального часу [1]. Ми поділяємо таку позицією в частині залучення усіх членів тери-

торіальних громади до процесів вирішення питань місцевого розвитку. Водночас наголошуємо, що діджиталізація не може обмежуватися вивченням споживчих уподобань населення, оскільки в такому випадку мова йде суто про маркетинговий інструмент та маркетингове її значення. Натомість, у контексті фінансової децентралізації, діджиталізацію можна розглядати як механізм управління місцевими фінансами шляхом залучення населення до бізнес-середовища (державні та місцеві онлайн закупівлі, муніципальні інфраструктурні проєкти, муніципальні інвестиції тощо) та до фінансового планування.

Беззаперечно, хибним буде вважатися висновок, що кожен в режимі реального часу може вплинути на виділення коштів чи збільшення коштів на бюджетних рахунках, чи на обсяги міжбюджетних трансфертів шляхом користування електронним додатком. Тому, говорячи про фінансову децентралізацію в частині бюджетування засобами діджиталізації, ми говоримо передусім про фінансове стратегічне планування розвитку територіальних громад, вплив громади на планування власних потреб, стратегічність напрямів використання коштів, контроль за їх розподілом та витратами. Про це в своїх роботах відмічають М. Кавада [3]; Д. Бойл, Д. Йейтц [2]; Дж. Вітанен та інші [7]. При чому вони акцентують увагу на таких аспектах залучення громадян до вирішення проблем місцевого розвитку через реалізацію концепції Smart City: оперативність реагування, обізнаність в проблемах, формування майбутнього підґрунтя для сприйняття рішення муніципальної влади в частині вирішення конкретних проблем розвитку міста.

З.С. Варналій зазначає, що "процеси діджиталізації створюють безліч переваг, полегшують досягнення цілей та зміцнюють економічну та фінансову безпеку всіх суб'єктів. Але, водночас, потрібно регулювати та контролювати загрози, які виникають з новими можливостями". Все це об'єктивно вимагає модернізації всіх процесів, у тому числі й управління місцевими фінансами в Україні [8, с. 328]. Н.В. Грицяк стверджує, що діджиталізація, як елемент демократії, сприятиме постійному створенню публічного он-лайн простору для політичної взаємодії та сприянню ефективному спілкуванню влади й громадян. Це зробить взаємодію між громадянами, та органами місцевої влади змістовною, оскільки громадськість залучатиметься до вироблення політики розвитку території, а тому і необхідний такий простір для сприяння цьому, вивчення та узагальнення наданих пропозицій [9, с. 225]. У свою чергу В.П. Удовиченко наголошує, що саме за рахунок розширеного співробітництва між громадянським суспільством та державою, а також місцевою владою суттєво підвищуватиметься соціально-економічний потенціал розвитку територій [11, с. 52—53]. Таким чином, діджиталізація процесу доступу громади до управління місцевими фінансами має ще й довгостроковий ефект розвитку потенціалу територій.

Важливим є аспект діджиталізації в системі місцевих фінансів як кооперація шляхом усвідомлення позицій влади, врахування позицій громади, об'єктивування фінансово-економічної спроможності місцевого бюджету, поєднання бізнес-інтересів окремих місцевих еліт із цілями територіального розвитку. Таке викорис-

Таблиця 1. Засоби, інструменти та форми механізму діджиталізації в сфері місцевих фінансів

Засіб (платформа)	Сутність та зміст	Інструменти (з точки зору фінансової децентралізації)	Форма існування або організаційно-правова форма
ProZorro	Державні та комунальні підприємства, організації – замовники – оприлюднюють оголошення про публічні закупівлі, а суб'єкти, які бажають виконати роботи, надати послуги чи здійснити продаж необхідної продукції, реєструються на відповідному ресурсі та приймають участь в електронному аукціоні	Prozorro Market – надає можливість ознайомлюватися користувачам (фізичним або юридичним особам) та суб'єктам господарювання із реальним станом проведення закупівель органами місцевого самоврядування для контролю за тим чи відбулася закупівля, хто виграв тендер, як мають реалізовуватися умови виконання закупівель, розмір витрат з місцевого бюджету на конкретну закупівлю	Електронний майданчик, який адмініструється державним підприємством
DoZorro	Онлайн-платформа (портал), для організації зворотного зв'язку між державним замовником, постачальником, суспільством чи правоохоронними органами щодо проведених публічних закупівель в системі ProZorro. Відбувається оцінка якості та законності проведеної публічної закупівлі	– Публічний модуль аналітики – дозволяє провести аналіз динаміки та ефективності проведених закупівель в окремо взятій громаді; визначити розміри та напрями витрат коштів місцевого бюджету на проведення закупівель. – Професійний модуль аналітики – надає розгорнуту інформацію щодо витрат місцевих бюджетів у сфері закупівель. Аналіз здійснюється за допомогою комплексних інструментів, які дають змогу сформулювати просторові зв'язки місцевих бюджетів та тих хто виграв аукціони. – Ризик-індикатори DOZORRO – демонструє проблемні аспекти реалізації конкретних закупівель	Громадська платформа, яка фінансується та реалізується засобами громадських формувань
Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет». (E-data – Spending)	Єдиний веб-портал використання публічних коштів	Мета полягає у забезпеченні доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів	Веб-портал з інформаційно-аналітичним інструментарієм
e-DEM – платформа електронної демократії	Надання громадянами легкого та зручного доступу до використання кількох інструментів електронної демократії, які покликані підвищити рівень інклюзивності громади в питаннях місцевого розвитку	– Сервіс «Місцеві електронні петиції» – надає можливість впливати на розвиток громад через звернення до органів влади з петиціями; – Сервіс «Громадський бюджет» – надає можливість пропонувати свої проекти місцевого розвитку та/або впливати на розподіл визначеної частки коштів місцевого бюджету шляхом голосування за ті чи інші проекти; – Сервіс «Відкрите місто» – надає можливість взаємодії мешканців з місцевою владою та комунальними підприємствами, з метою інформування громадою останніх про актуальні проблеми благоустрою, ЖКГ тощо, що визначає потреби у їх фінансуванні; – Сервіс «Електронні консультації з громадськістю» – надає органам місцевого самоврядування можливість оперативного обговорення проєктів місцевих бюджетів, планів про співробітництво між територіальними громадами тощо	e-DEM створена в рамках програми (EGAP) та виконується Фондом Східна Європа та InnovaBridge Foundatio (громадська ініціатива)
Kyiv Smart City	Мобільний додаток, який забезпечує доступ мешканцям Києва в режимі реального часу до інформації, що стосується функціонування міста, стану інфраструктури, звернень громадян тощо	Надає можливість швидкого оформлення, підписання та обговорення електронних петицій з найбільш гострих соціально-економічних та інфраструктурних проблем з додаванням відео та фото матеріалів	Мобільний додаток, як комерційний продукт, але користування ним є безкоштовним

тання діджиталізації слід розглядати як механізм зворотного зв'язку, але не громади по відношенню до влади, а навпаки — влади по відношенню до громади. Оскільки визнається необхідність реагування органів місцевої влади на такі інструменти діджиталізації як громадські звернення, електронні петиції, електронні стратегічні проєкти розвитку міст, контроль електронних закупівель, то доцільно стверджувати, що влада не може

залишати без уваги відповідну реакцію громади. Такий зворотній зв'язок спрямовуватиметься на задоволення потреб громади, як реакція на їх соціальний запит.

Загалом слід зауважити, що на сьогодні в Україні вже існує низка он-лайн сервісів, мобільних та інших засобів електронного доступу до інформаційно-аналітичних систем, що надають своїм користувачам певний доступ до процесів моніторингу використання місцевих

фінансів [10]. Такі програмні продукти не набули необхідного поширення, а ефективність існуючих є предметом дискусій та постійних удосконалень. Більше того, як зазначає С.А. Чукут, "для максимально ефективного використання переваг від електронного урядування як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, слід звести до мінімуму ризики від його впровадження. Зокрема в частині доступу до інформації, її захисту, а також захисту персональних даних користувачів відповідних платформ" [13, с. 93]. Водночас О.В. Чеберяко звертає увагу на те, що окрім захисту інформації головними пріоритетами процесу діджиталізації є доступність, націленість, економічне зростання та економічна обґрунтованість витрат, свобода інформації, відкритість, стандартизація, сфокусованість та комплексність — все це забезпечує максимальний ефект реалізації державної політики в сфері розширеного доступу населення засобами діджиталізації до управління місцевими фінансами, зокрема [12, с. 351]. Разом з тим, наявність відповідних сервісів та он-лайн платформ в Україні свідчить про стійкий тренд до розвитку механізму діджиталізації, що суттєво підвищить транспарентність влади, забезпечить розширений доступ громадян до процесів управління місцевими фінансами та перехід до партисипативної демократії (табл. 1).

Аналізуючи наведені вище засоби, інструменти і форми механізму діджиталізації в сфері місцевих фінансів приходимо до висновку, що вони мають лише обмежений програмний потенціал, який проявляється в наступному. По-перше, виникають питання стосовно можливостей участі всіх членів територіальної громади в заходах планування місцевих бюджетів. Усі наведені вище електронні платформи та програми не передбачають на сьогодні такої можливості. Участь громади в плануванні місцевих фінансів обмежується можливостями е-петиціями, та вони не носять загальнообов'язковий характер, тобто їх прийняття до уваги в процесі планування місцевого бюджету залишається на розсуд місцевої ради та місцевого голови. Ця проблема пов'язана із відсутністю законодавчого закріплення обов'язкового характеру тих петицій, які набрали підписи більш ніж двох третин населення територіальної громади, а тому їх створення навіть на етапах підготовки, підписання й направлення до органів місцевого самоврядування залишається інструментом доступу до інформації, а не управління місцевим бюджетом.

По-друге, сучасне законодавство в сфері публічних закупівель обмежує розміри таких закупівель, які передбачаються робити в обов'язковому порядку, певними пороговими значеннями (96 тис. грн), менше яких процедура місцевих закупівель може відбуватися поза програмним інструментарієм ProZorro. З одного боку, така ситуація суттєво розширює можливості малого бізнесу щодо доступу до процесів перерозподілу місцевих фінансових ресурсів. З іншого — існують потенційні корупційні ризики, на ліквідацію яких і спрямована сама система ProZorro. Тому ми обстоюємо позицію щодо суттєвого зменшення порогового значення для проведення місцевих закупівель або взагалі переведення будь-яких закупівель у систему ProZorro, але із суттєвим спрощенням доступу всіх сторін (замовників та постачальників послуг, товарів чи робіт).

По-третє, платформа DoZorro не дозволяє проводити оперативний моніторинг процесу реалізації виконання місцевих закупівель, а лише дає доступ до фінансової документації, зокрема, до пропозиції замовника, кошторисної документації виконавця та до деяких інших фінансових документів. Натомість відсутня можливість контролювати сам процес конкурсного відбору, тобто порівнювати надані пропозиції з тією, яка була вибрана. Вважаємо це за суттєвий недолік, оскільки саме в процесі відбору криється найбільша ймовірність корупційних ризиків.

По-четверте, більша частина наведених програмних інструментів та електронних платформ дають змогу контролювати процес використання місцевих фінансів. Ті засоби контролю, які в них використовуються дають змогу на підставі розширеного аналізу формувати необхідне бачення стосовно законності прийнятих рішень щодо управління місцевими фінансами, ефективності реалізації тих чи інших проектів, цільового використання коштів. Натомість існує стійка необхідність запровадження моніторингу за вказаними процесами, тобто отримання громадою доступу до нагляду за процесом використання коштів у режимі реального часу, а не контролювати та аналізувати результати виконання конкретного проекту. Постійний моніторинг дасть змогу громаді реагувати на певні відхилення або випадки неефективного використання коштів, а також дозволить перевіряти виконання тих чи інших робіт, що суттєво зменшить рівень корупційних ризиків.

Таким чином, існуючі на сьогодні програмні можливості діджиталізації як механізму управління місцевими фінансами потребують значного розширення з метою більш ефективного виконання відповідних завдань в частині громадського контролю за використанням коштів місцевих бюджетів. Діджиталізація у сфері місцевих фінансів демонструє необхідність запровадження важливого тренду — переходу від громадського контролю до громадської ініціативи. Назріла нагальна потреба жителів територіальних громад у реалізації власних ініціатив місцевого розвитку, а тому різні форми електронної демократії набувають поширення та популярності. Цьому сприяє розвиток технологічних можливостей та інформаційно-аналітичних спроможностей сучасних гаджетів, які значно спрощують доступ громади до сервісів управління та контролю, зокрема в сфері місцевих фінансів.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, слід звернути увагу на особливості сучасного стану діджиталізації у сфері місцевих фінансів. По-перше, встановлено необхідність розширення доступу територіальних громад до процесу планування місцевих бюджетів, оскільки, на сьогодні така участь передбачається в переважній більшості випадків лише на етапі контролю та моніторингу за використанням коштів місцевого бюджету. По-друге, сам процес контролю, який реалізується засобами програмного забезпечення та електронними платформами, є на сьогодні лише фрагментарним залученням громадськості до процесу управління місцевими фінансами. Варто також зазначити, що сучасні інструменти, як-от: ProZorro, дають змогу суб'єктам господарювання отримувати

доступ до процесу перерозподілу фінансових ресурсів. Але сервіси та програмні платформи громадського контролю за використанням бюджетних коштів, демонструють обмеженість, оскільки і DoZorro, і E-data — Spending надають можливість лише контролю за станом виконання місцевих бюджетів у частині здійснення закупівель та витрат місцевого бюджету у відсотковому виразі. Тобто мова йде про кількісні показники використання місцевого бюджету. Щодо показників якісного використання вказаних коштів, то на сьогодні такі можливості відсутні, в тому числі й щодо перевірки відповідності конкурсної документації під час проведення місцевих закупівель вимогам законодавства. Все це означає необхідність перегляду організаційно-правового забезпечення механізму діджиталізації управління місцевими фінансами, який має корелюватись з комплексною реформою децентралізації влади в Україні.

Література:

1. Ben-Gal I., Weinstock S., Singer G., Bambos N. (2019). Clustering Users by Their Mobility Behavioral Patterns. *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data*. № 13 (4). 45 p.
2. Boyle D.; Yates D.; Yeatman E. (2013). *Urban Sensor Data Streams: London 2013*. IEEE Internet Computing. № 17 (6). P.143—145.
3. Cavada M. (2016). Do smart cities realise their potential for lower carbon dioxide emissions? *Proceedings of the Institution of Civil Engineers — Engineering Sustainability*. № 169 (6). P. 243—252.
4. Gonzalez M. La Smart City como imaginario socio-tecnologico. URL: doi:10.20868/ciur.2016.109.3498
5. Greenfield A. (2013). *Against the Smart City*. — London: Verso. 147 p.
6. Mohanty S. (2016). Everything You wanted to Know about Smart Cities. *IEEE Consumer Electronics Magazine*. № 6 (3). pp. 60—70.
7. Viitanen J., Kingston R. (2014). Smart cities and green growth — outsourcing democratic and environmental resilience to the global technology sector. *Environment and Planning A*. № 46 (4). P. 803—819.
8. Варналії З.С. Модернізація публічних фінансів України в умовах діджиталізації. Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки: збірник тез Податкового конгресу (м. Ірпін, 12 грудня 2019 р.). — Ірпін: Університет ДФС України. 2019. С. 325—329.
9. Грицяк Н.В. Електронна демократія як інструмент посилення інформаційної прозорості влади. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2017. № 4 (32). С. 223—227.
10. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 січня 2020). — URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12055>
11. Удовиченко В.П. Пошук оптимальної та ефективної стратегії економічних відносин за філософією розбудови української державності: Україна до України. Вісник НАДУ. Серія "Державне управління". 2018. № 4. С. 50—58.
12. Чеберяко О.В. Діджиталізація у сфері державних фінансів та управління. *Цифрова економіка:*

зб. матеріалів II Нац. наук.-метод. конф. (17—18 жовт. 2019 р., м. Київ). — Київ: КНЕУ, 2019. — С. 350—355.

13. Чукут С.А., Дмитренко В.І. Смарт-сіті чи електронне місто: сучасні підходи до розуміння впровадження: урядування на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 86—93.

References:

1. Ben-Gal, I. Weinstock, S. Singer, G. and Bambos, N. (2019), "Clustering Users by Their Mobility Behavioral Patterns", *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data*, vol. 13 (4), pp. 45.
 2. Boyle, D. Yates, D. and Yeatman, E. (2013), "Urban Sensor Data Streams: London", *IEEE Internet Computing*, vol. 17 (6), pp. 143—145.
 3. Cavada, M. (2016), "Do smart cities realise their potential for lower carbon dioxide emissions?", *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Engineering Sustainability*, vol. 169 (6), pp. 243—252.
 4. Gonzalez, M. (2016), *La Smart City como imaginario socio-tecnologico*, FASTER, Madrid, Spain. doi:10.20868/ciur.2016.109.3498
 5. Greenfield, A. (2013), *Against the Smart City*, Verso, London, UK.
 6. Mohanty, S. (2016), "Everything You wanted to Know about Smart Cities", *IEEE Consumer Electronics Magazine*, vol. 6 (3), pp. 60-70.
 7. Viitanen, J. and Kingston, R. (2014), "Smart cities and green growth — outsourcing democratic and environmental resilience to the global technology sector", *Environment and Planning A*, vol. 46 (4), pp. 803—819.
 8. Varnalij, Z.S. (2019), "Modernization of public finances of Ukraine in the conditions of digitalization", *Upravlinnia publichnymy finansamy ta problemy zabezpechennia natsional'noi ekonomichnoi bezpeky: zbirnyk tez Podatkovoho konhresu* [Public finance management and problems of national economic security: a collection of abstracts of the Tax Congress], *Universytet DFS Ukrainy, Irpin, Ukraine*, 12 December, pp. 325—329.
 9. Hrytsiak, N.V. (2017), "Electronic democracy as a tool for strengthening the information transparency of government", *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsial'ni komunikatsii*, vol. 4 (32), pp. 223—227.
 10. Decentralization (2020), "Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government (as of January 10, 2020)", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/12055> (Accessed 30 July 2020).
 11. Udovychenko, V.P. (2018), "Search for optimal and effective strategy of economic relations according to the philosophy of building Ukrainian statehood: Ukraine to Ukraine", *Visnyk NADU. Serii "Derzhavne upravlinnia"*, vol. 4, pp. 50—58.
 12. Cheberiako, O.V. (2019), "Digitalization in the field of public finance and management", *Tsyfrova ekonomika: zbirnyk materialiv II Natsional'noi nauково-metodychnoi konferentsii* [Digital Economics: Proceedings of the II National Scientific and Methodological Conference], *KNEU, Kyiv, Ukraine*, 17—18 October, pp. 350—355.
 13. Chukut, S.A. and Dmytrenko, V.I. (2016), "Smart city or e-city: modern approaches to understanding implementation: local government", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 86—93.
- Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.*

А. П. Лелеченко,
к. держ. упр., доцент, професор кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-0850-3724

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.132

ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

A. Lelechenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Regional Governance, Local
Self-Government and Urban Management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

EVOLUTION OF REGULATORY FRAMEWORK FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті розкрито еволюцію нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України, яка ґрунтується на ратифікованих міжнародних нормативно-правових актах і передбачає формування відповідної правової бази та державної політики у цій сфері. У ході аналізу з'ясовано, що незважаючи на загальносвітове визнання та пріоритетність для глобального розвитку людської цивілізації, сталий розвиток залишається поза конституційним полем України. У нашій державі об'єктивно не працюють як спеціальні нормативно-правові акти, які б визначали та регулювали суспільні відносини у сфері сталого розвитку, так і відповідні інституційні структури національного рівня задля їхньої розробки.

Установлено, що визначення терміну "сталий розвиток", яке містяться у законах України, постановах Верховної Ради та уряду України є різними, неузгодженими між собою, а подекуди суперечливими. Необхідним є досягнення консенсусу в науковому розумінні, термінологічному і законодавчому визначенні самого терміну "сталий розвиток", зокрема — у законах України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", у Господарському Кодексі України тощо. Охарактеризовано основні особливості формування нормативно-правових механізмів сталого розвитку направлених на зміцнення і забезпечення справедливої реалізації встановлених Конституцією України соціальних прав і гарантій громадян, а також права власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах нашої території, природні ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Викладено пріоритетні напрями щодо вдосконалення нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку як імперативу суспільно-економічного життя і державної політики сучасної України, що передбачає систематизацію національного нормативно-правового поля. розробку й запровадження правових засад управління і контролю, а також розвиток державного стратегічного планування сталого розвитку в контексті екологічної модернізації тощо.

The article describes the evolution of the regulatory framework for sustainable development of Ukraine, which is based on ratified international regulatory acts and provides for the formation of an appropriate legal framework and state policy in this area. The analysis finds that despite global recognition and priority for the global development of human civilization, sustainable development remains outside the constitutional field of Ukraine. Our country objectively does not work both special regulatory legal acts that would define and regulate social relations in the field of sustainable development, and the corresponding institutional structures of the national level for their development.

It has been established that the definition of the term "sustainable development", which is contained in the laws of Ukraine, resolutions of the Verkhovna Rada and the Government of Ukraine, is different, inconsistent with each other, and sometimes contradictory. It is necessary to achieve consensus in the scientific sense, in the terminological and legislative definition of the term "sustainable development" itself, in particular in the laws of Ukraine "On the fundamentals of domestic and foreign policy", "On state forecasting and development of programs for the economic and social development of Ukraine", in the Economic Code Ukraine and others.

The main features of the formation of regulatory mechanisms for sustainable development aimed at strengthening and ensuring the fair implementation of the social rights and guarantees of citizens established by the Constitution of Ukraine, as well as the property rights of the Ukrainian people to land, its bowels, atmospheric air, water and other natural resources within the range of our territory, the natural resources of the continental shelf, the exclusive (marine) economic zone.

Priority directions for improving the regulatory framework for sustainable development as an imperative of socio-economic life and the state policy of modern Ukraine are outlined, which provides for the systematization of the national regulatory field, development and implementation of the legal foundations of management and control, as well as the development of state strategic planning for sustainable development in the context of environmental modernization and the like.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, нормативно-правове забезпечення, органи державної влади, державна політика.

Key words: sustainable development, sustainable development goals, regulatory support, public authorities, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна, конституційно закріпивши свій стратегічний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, свідомо увійшла до спільноти держав, які бачать власне майбутнє виключно крізь призму сталого розвитку. І хоча в Конституції України дефініція "сталий розвиток" не знайшла змістовного відображення, хронологія імплементації даного принципу представлена цією низкою міжнародних програмних документів у цій сфері і демонструє новий вектор розвитку цивілізації на планеті, який гарантовано покликаний забезпечувати загальний добробут у світі, де всі люди могли б жити плідним, активним і мирним життям на квітучій планеті [1]. Такий підхід кореспондує з висновками авторитетного глобального аналітичного центру при ООН "Проект тисячоліття" ("The Millennium Project, MP Node), людство вже дійшло тієї межі, коли вкрай необхідно докорінно змінити й покращити мислення про майбутнє та зробити це мислення доступнішим і всеохоплюючим через різні засоби масової інформації, з метою накопичення мудрості про майбутнє задля прийняття найкращих рішень сьогодні [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання нормативно-правового забезпечення сталого розвитку України достатньо глибоко висвітлено у працях багатьох учених, серед яких: В. Андрійчук, М. Барановський, А. Коваленко, І. Федуняк, О. Підлужна, В. Потапенко, Л. Привалова, О. Будько, В. Власенко та інші. Проте в умовах сьогодення потребує узагальнення та систематизації нормативно-правове забезпечення сталого розвитку України, що зумовлює вибір теми та визначає актуальність дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою публікації є дослідження нормативно-правового забезпечення сталого розвитку України, а також визначення перспектив подальшого збалансованого розвитку країни в контексті досягнення цілей сталого розвитку на період 2016—2030 роки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи сучасну загальноприйнятну нормативно-правову базу розвитку людської цивілізації необхідно, на-

самперед, зазначити, що для усього цивілізованого світу діючим дороговказом виступає "Декларація тисячоліття" ООН ("UN Millennium Development Goal"), яку було прийнято у 2000 р. 189 країнами на Саміті тисячоліття ООН і яка визначила всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників розвитку за трьома основними мандатами ООН, а саме: мир і безпека, розвиток, права людини. Дорожня карта втілення "Декларації тисячоліття" запропонувала набір із восьми універсальних цілей із конкретними термінами і кількісними показниками, спрямованими на ліквідацію усіх основних перешкод на шляху до гідного життя будь-якої людини в будь-якому суспільстві, а саме: викоринення голоду та крайньої бідності; забезпечення доступу до освіти; забезпечення гендерної рівності; скорочення материнської та дитячої смертності; зменшення масштабів ВІЛ / СНІДу та інших захворювань; забезпечення екологічної стійкості та гармонізація зовнішньої допомоги для країн, що розвиваються [3].

Упродовж 15 років цілі, визначені "Декларацією тисячоліття", виступали рушійною силою на шляху до зниження бідності за рівнем доходів, забезпечення вкрай необхідного доступу до води та належних санітарних умов, зменшення дитячої смертності та істотного поліпшення здоров'я матерів. Крім того, вони дали поштовх глобальному руху за безкоштовну початкову освіту, спонукавши країни інвестувати у майбутні покоління. Цілі розвитку тисячоліття забезпечили досягнення відчутних успіхів у боротьбі з ВІЛ-інфекцією / СНІДом та іншими раніше невиліковними хворобами, зокрема малярією і туберкульозом. Основними досягненнями (порівняно з 1990 р.) стали: понад 1 млрд людей врятовано від крайньої бідності; дитяча смертність та кількість дітей, які не відвідують школу, зменшилася більш ніж на половину; кількість випадків ВІЛ-інфекції / СНІДу впала майже на 40% [4].

У вересні 2015 р., у рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, світова спільнота визначила нові орієнтири розвитку людства на наступні п'ятнадцять років (2015—2030 рр.), які отримали назву "Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року" ("Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development") і були представлені у вигляді 17 глобальних Цілей сталого розвитку, а саме: подолання бідності; подолання голоду, розвиток сільського господарства; міцне здоров'я і благо-

получчя; якісна освіта; гендерна рівність; чиста вода та належні санітарні умови; доступна та чиста енергія; гідна праця та економічне зростання; промисловість, інновації та інфраструктура; скорочення нерівності; сталий розвиток міст і громад; відповідальне споживання та виробництво; пом'якшення наслідків зміни клімату; збереження морських ресурсів; захист та відновлення екосистем суші; мир, справедливість та сильні інститути; партнерство заради сталого розвитку [5].

Історично офіційним початком співпраці України з міжнародною спільнотою на ниві започаткування сталого розвитку слід вважати приєднання нашої держави до програмних документів у цій сфері, які першочергово були прийняті ще на Конференції ООН із навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), XIX спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (Ріо+5, 1997 р.), а також на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (Ріо+10, 2002 р.).

Як свідчить проведений аналіз, вперше в українському законодавстві термін "сталий розвиток" згадується у прийнятій у березні 1998 р. Постанові Верховної Ради України "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки". Зокрема, розділом V цієї Постанови реалізація Основних напрямів планувалася в три етапи: перший — 1997—2000 рр., другий — протягом 10—15 років, починаючи з 1998 р., а на третьому етапі, строк якого в тексті не визначений, але який, логічно припустити, починається після закінчення другого (орієнтовно з 2008—2013 рр.). Також передбачалося створити систему державного управління використанням природних ресурсів, регулюванням техногенного впливу на довкілля як основу управління сталим розвитком суспільства. Крім того, одним із основних завдань було визначено налагодження належної координації раціонального використання природного та соціально-економічного потенціалу з урахуванням екологічних чинників на засадах сталого розвитку [6].

У 1999 р. Постановою Верховної Ради України було схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів, яка визначала основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів (міських і сільських поселень), правові та економічні шляхи їх реалізації на довгостроковий період (15—20 років). Відповідно до розділу I цієї Постанови, "сталий розвиток населених пунктів — це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини" [7].

Починаючи з 2002 р., забезпечення сталого розвитку населених пунктів України було проголошено одним

із основних напрямів використання території нашої держави, яке повинне відбуватися згідно законодавчо закріпленої Генеральної схеми планування території України [8]. Пізніше, у 2004 р., Законом України "Про екологічну мережу України" забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України представлено як одне з найважливіших положень законодавства про екомережу нашої держави [9].

Натомість у 2005 р. статтею 1. Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" було визначено, що стимулювання розвитку регіонів — це комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому". Статтею 2. цього ж закону також було підкреслено, що стимулювання розвитку регіонів здійснюється з метою: забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України [10].

Водночас у 2010 р. у розділі 1 Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р. було вказано, що сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [11]. Крім того, у цьому ж таки 2010 р. Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" (ст. 2. Основні принципи внутрішньої і зовнішньої політики) визначалося, що "Засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загальноєвропейських принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України. Забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості визначено як один із принципів, на якому ґрунтується внутрішня політика нашої держави" [12].

Таким чином синтез усіх вищеперерахованих законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують закріплений у них феномен сталого розвитку як стратегічний орієнтир державотворення України виступає предметом наукових розвідок вітчизняних учених-правників. Так, зокрема, свого часу фахівцями НАН України було підготовлено такі законопроекти, як: Концепція сталого розвитку України (2002 р.), Концепція переходу України до сталого розвитку (2004 р.), Про транскордонне співробітництво України та сталий соціально-економічний розвиток регіонів України, що межують з країнами Євросоюзу (2006 р.), Про Основні засади сталого розвитку України на 2010—2020 рр. (2009 р.) тощо [13]. Реалізація цих документів передба-

чала подальше уточнення цілей і соціо-еколого-економічних завдань побудови сталого розвитку в Україні.

У Посланнях Президента України до Верховної Ради України термін сталий розвиток починає з'являтися з 2000 р. Так, у Програмі економічних реформ на 2010—2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" перший розділ взагалі має назву "Сталий економічний розвиток" [14].

Концепцією державної регіональної політики, затвердженою Указом Президента України в 2001 р., акцентовано увагу на необхідності прискорення поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави, демократизацією усіх складових суспільного життя, що потребує формування якісно нової державної регіональної політики. На другому етапі реалізації цієї Концепції (з 2003 р.) передбачалося створення економічних, організаційних та нормативно-правових передумов для реалізації основних принципів сталого, збалансованого розвитку регіонів [15]. У 2003 р. з метою виконання домовленостей у рамках підсумкових документів, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.), Кабінетом Міністрів України було затверджено Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку на період 2003—2015 рр. та визначено, що реалізація рішень Всесвітнього саміту є одним з пріоритетних напрямів діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади. Однак у 2011 р. урядова постанова про затвердження програми достроково втратила чинність з мотивів скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм.

На початку 2010 р. урядовим розпорядженням було схвалено Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р., згідно з якою протягом трьох місяців передбачалося розробити відповідну програму направлену на підвищення рівня життя сільського населення, охорону навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Однак у тому ж році вказане розпорядження втратило чинність. Зазначимо й те, що у Державній програмі розвитку транскордонного співробітництва на 2011—2015 рр., затвердженій Кабінетом Міністрів України у 2010 р., одним із основних напрямів виконання цієї програми є розширення інтеграційних процесів з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі та високого рівня продуктивності праці і зайнятості населення [16].

Важливою подією у формуванні підвалин сталого розвитку в країні стала і Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (2014 р.), якою визначено сам процес реформування, який здійснюється із дотриманням, зокрема, принципу сталого розвитку територій, а в якості одного із очікуваних результатів передбачається, що реалізація концепції сприятиме формуванню ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку

відповідних адміністративно-територіальних одиниць [17].

Цей перелік не є повним без Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (2014 р.) серед основних принципів реалізації якої визначено, що сталий розвиток — забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь [18]. Свого часу Україною було підписано та ратифіковано і низку міжнародних нормативно-правових актів у сфері сталого розвитку, зокрема Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат (у 2007 р. Урядом схвалено Стратегію виконання цього документа). Україна також здійснює всебічне міжнародне співробітництво з питань сталого розвитку, виконує свої зобов'язання за міжнародними конвенціями, протоколами та угодами, а такж бере участь у роботі міжурядових інституцій. Саме з метою інституційного забезпечення сталого розвитку країни протягом 1997—2013 рр. створювалася ціла низка консультативно-дорадчих органів при Уряді та Президентів України, які пізніше було ліквідовано, серед них:

— Національна комісія сталого розвитку України при Кабінеті міністрів України (1997—2003 рр.);

— Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України при Президентів України (2009—2010 рр.);

— Національна рада із сталого розвитку України при Кабінеті міністрів України (2009—2013 рр.).

Як відомо, у 2015 р. Україна в черговий раз підтвердила свою стратегічну волю — формувати власне майбутнє на основі принципів сталого розвитку. Указом Президента України П. Порошенка було схвалено Стратегію сталого розвитку "Україна 2020", в якій, крім загальних фраз щодо переходу до нової епохи історії і унікального шансу побудувати нову Україну, було визначено низку конкретних практичних заходів з метою впровадження в нашої державі європейських стандартів життя та виходу на провідні позиції у світі [19].

Згідно з Дорожньою картою та першочергових пріоритетів реалізації зазначеної Стратегії передбачалося, в рамках визначених чотирьох векторів руху (розвитку, безпеки, відповідальності та гордості), реалізувати 62 реформи та програми розвитку держави, серед яких: реформа системи національної безпеки та оборони; оновлення влади та антикорупційна реформа; судова реформа; реформа правоохоронної системи; децентралізація та реформа державного управління; дерегуляція та розвиток підприємництва; реформа системи охорони здоров'я; податкова реформа; програма енергонезалежності; програма популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що станом на 2020 р. жоден із визначених 25 ключових показників, які оцінюють хід виконання реформ та програм (п. 4. Стратегічні індикатори реалізації Стратегії) не досягнуто. Жодну з проголошених реформ (програм) не реалізовано в повному обсязі. Особливу занепокоєність викликає відсутність якісних зрушень у реалізації таких соціально значущих реформ: якісне професійне онов-

лення влади та антикорупційна реформа; забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним і неупередженим судом; створення професійного інституту державної служби; забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади тощо. З існуючого масиву нормативно-правових актів необхідно виокремити Указ Президента України

В. Зеленського від 25 вересня 2019 р. № 70/1 "Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України", яким у черговий раз було підтримано резолюцію ООН та засвідчено незмінну рішучість української держави боротися за досягнення глобальних Цілей тисячоліття [20; 21].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз еволюції нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України дозволяє зробити висновок про необхідність розробки національного законодавчого підґрунтя у цій сфері. Оскільки попри взяті на себе зобов'язання перед міжнародною спільнотою, глобальні Цілі сталого розвитку так і не стали першорядними пріоритетами державної політики в нашій державі.

Вважаємо, методологічно обґрунтованим закріпити термін "сталий розвиток" у Конституції та законах України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", у Господарському Кодексі України тощо як імператив суспільно-економічного життя і державної політики сучасної України.

Подальший розвиток нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України повинен відбуватися за такими напрямками:

- систематизація національного нормативно-правового поля у сфері сталого розвитку та його узгодження з принципами й нормами міжнародних угод, нормативів і стандартів; усунення суперечностей між нормами національного екологічного законодавства та інших галузей права;
- розробка й запровадження правових засад управління і контролю в сфері сталого розвитку;
- юридично-правове заохочення громадян та їхніх об'єднань до здійснення господарської діяльності на засадах сталого розвитку;
- розвиток державного стратегічного планування сталого розвитку в контексті екологічної модернізації;
- посилення ролі еколого-правової освіти та виховання.

Література:

1. The Sustainable Development Goals Report, 2019 // United Nations publication issued by the Department of Economic and Social Affairs. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> (Date of treatment: 11.05.2020).

2. The Millennium Project, MP Node. Global Futures Studies & Research. URL: <http://www.millennium-project.org/about-us/> (Date of treatment: 11.05.2020).

3. Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000 — 2015: Національна доповідь // Програма розвитку ООН "Прискорення прогресу на шляху досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні". Київ. 2015. 125 с. URL: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf (Date of treatment: 08.04.2020).

4. Глобальні цілі сталого розвитку 2015—2030: Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. 2020. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html> (Date of treatment: 08.04.2020).

5. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Helping governments and stakeholders make the SDGs a reality // Division for Sustainable Development Goals. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs> (Date of treatment: 08.04.2020).

6. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05 берез. 1998 р. № 188/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998 р. № 38—39. ст. 248.

7. Концепція сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24 груд. 1999 р. № 1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14> (дата звернення: 29.05.2020).

8. Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 07 лют. 2002 р. № 3059-III. Відомості Верховної Ради України. 2002 р. № 30. ст. 204.

9. Про екологічну мережу України: Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1864-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004 р. № 45. ст. 502.

10. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08 верес. 2005 р. № 2850-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 51. ст. 548.

11. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради. 2019. № 16. ст. 70.

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01 лип. 2010 р. № 2411-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 527.

13. Концепція переходу України до сталого розвитку. Вісник Національної Академії наук України. 2007. № 2. С. 15—44.

14. Програма економічних реформ на 2010—2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" / Комітет з економічних реформ при Президенті України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10#top> (дата звернення: 29.05.2020).

15. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001> (дата звернення: 29.05.2020).

16. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016—2020 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серп. 2016 р. № 554. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF> (дата звернення: 29.05.2020).

17. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квіт. 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 29.05.2020).

18. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 серп. 2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 29.05.2020).

19. Стратегія сталого розвитку "Україна — 2020": Указ Президента України від 12 січн. 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 09.04.2020).

20. Національна доповідь "Цілі Сталого Розвитку: Україна". Завдання та індикатори // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2016. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf (дата звернення: 08.04.2020).

21. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 верес. 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 09.04.2020).

References:

1. United Nations publication issued by the Department of Economic and Social Affairs (2019), "The Sustainable Development Goals Report", [Online], available at: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> (Accessed 29 May 2020).

2. The Millennium Project (2020), "MP Node. Global Futures Studies & Research", [Online], available at: <http://www.millennium-project.org/about-us/> (Accessed 29 May 2020).

3. United Nations Office in Ukraine (2015), "Millennium Development Goals in Ukraine: 2000—2015", United Nations Development Program "Accelerating Progress toward the Millennium Development Goals in Ukraine", [Online], available at: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf (Accessed 29 May 2020).

4. United Nations Development Program (2020), "Global Sustainable Development Goals 2015—2030", [Online], available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html> (Accessed 29 May 2020).

5. Division for Sustainable Development Goals (2020), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Helping governments and stakeholders make the SDGs a reality", [Online], available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs> (Accessed 29 May 2020).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), Resolution "On the main directions of state policy of Ukraine in the field of environment, natural resources and environmental safety", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 38—39, art. 248.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), Resolution "The concept of sustainable development of settlements",

available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14> (Accessed 29 May 2020).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "About the General scheme of planning of the territory of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30, art. 204.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "About the ecological network of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 45, art. 502.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "About stimulating development of regions", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 51, art. 548.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About the Basic principles (strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period till 2030", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 16, art. 70.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the principles of domestic and foreign policy", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 40, art. 527.

13. Visnyk of the NAS of Ukraine (2007), "The concept of Ukraine's transition to sustainable development", Visnyk Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy, vol. 2. pp. 15—44.

14. Committee on Economic Reforms under the President of Ukraine (2010), "Program of economic reforms for 2010—2014 "Wealthy society, competitive economy, efficient state", [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10#top> (Accessed 29 May 2020).

15. President of Ukraine (2001), Decree "About the Concept of the state regional policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 29 May 2020).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "State program for the development of cross-border cooperation for 2016—2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF> (Accessed 29 May 2020).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Order "The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Accessed 29 May 2020).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "State strategy of regional development for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (Accessed 29 May 2020).

19. President of Ukraine (2015), Decree "Sustainable Development Strategy "Ukraine — 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 29 May 2020).

20. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2016), "National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine". Tasks and indicators", [Online], available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf (Accessed 29 May 2020).

21. President of Ukraine (2019), Decree "About the Goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030", [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (Accessed 29 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 08.08.2020 р.

Г. Т. Терешкевич (с. Діогена),
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри українознавства,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID: 0000-0003-4427-7872

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.138

ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР БІОЕТИКИ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ)

Н. Tereshkevych (s. Diogena),
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University,
Doctoral candidate of the Department of Parliamentarism and Political Management,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE HISTORICAL DIMENSION OF BIOETHICS IN THE CONTEXT OF THE HEALTH CARE SYSTEM (PUBLIC MANAGEMENT ASPECT)

Терміни "аборт", "клонування", "трансплантація", "сурогатне материнство" стали частиною медицини, залишаючись, глобальною проблемою суспільства. Введення засад біоетики в систему публічного управління, зокрема в галузь охорони здоров'я є необхідною умовою виживання цивілізації та збереження здоров'я нації.

Щоб зрозуміти сучасні дискусії і різні способи бачення біоетики, необхідно розглянути з історичної точки зору розвиток етики в медицині ще до запровадження самого терміну "біоетика", який мав вагомий вплив на філософські терміни, критеріологію і на обговорення конкретних тем.

Розгляд теми базується на книзі Д. Грація "Підвалини біоетики". З точки зору аналізу тексту, його етично-релігійної структури, історико-філософської інтерпретації ця праця є немов дзеркалом минулого, без якого важко уявити чи зрозуміти сучасне життя.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування історичного виміру біоетики в контексті системи охорони здоров'я (публічно-управлінський аспект) та акцентування на важливості її засад.

Історичний шлях етичної думки в медицині можна поділити на чотири етапи: медична етика Гіппократа; богословська медична мораль; вплив модерної філософії на медичну етику; етика прав людини в Європі, передусім після Другої світової війни.

Потрібно переглянути текст Клятви лікаря України, акцентуючи на високому призначенні професії лікаря та визначенні його основної місії в збереженні життя людини, неприпустимості його припинення через аборт чи евтаназію.

Найголовнішим викликом сьогодення є збереження найвищої фундаментальної цінності — людського життя у всіх його станах, у нормі та патології.

The importance of the topic stems from the scale and pace of scientific and technological progress, which today has reached the limits, each time pushing the moral and ethical norms.

The terms "abortion", "cloning", "transplantation", "surrogacy" have become part of medicine, remaining a global problem of society. The introduction of the principles of bioethics in the system of public administration, in particular in the field of health care, is a necessary condition for the survival of civilization and the preservation of the health of the nation.

To understand modern discussions and different ways of seeing bioethics, it is necessary to consider from a historical point of view the development of ethics in medicine before the introduction

of the term "bioethics", which had a significant impact on philosophical terms, criteria and discussion of specific topics.

Consideration of the topic is based on the book by D. Graz "Foundations of Bioethics". From the point of view of the analysis of the text, its ethical-religious structure, historical-philosophical interpretation, this work is like a mirror of the past, without which it is difficult to imagine or understand modern life.

The aim of the article is to scientifically-theoretically substantiate the historical dimension of bioethics in the context of the health care system (public-administrative aspect) and to emphasize the importance of its principles, which has the basic criteria of human well-being, dignity and unique value, preservation of life and health.

The historical path of ethical thought in medicine can be divided into four stages: 1) the medical ethics of Hippocrates; 2) theological medical morality; 3) the influence of modern philosophy on medical ethics; 4) the ethics of human rights in Europe, especially after World War II.

It is considered necessary to revise the text of the Oath of the Doctor of Ukraine, emphasizing the high purpose of the medical profession and determining its main mission in saving human life, the inadmissibility of its termination due to abortion or euthanasia.

The main challenge of today is to preserve the highest fundamental value — human life in all its states, in the norm and pathology.

Ключові слова: біоетика, публічне управління, система охорони здоров'я, Клятва Гіппократа, історичний шлях біоетики.

Key words: bioethics, public administration, health care system, Hippocratic Oath, historical path of bioethics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність теми впливає з масштабів та темпів науково-технічного прогресу, який сьогодні сягнув меж, щоразу потісняючи морально-етичні норми. Медицина, освіта та інші блага цивілізації стали набутокм всього людства, яке, однак, швидко почало відмовлятися від духовних орієнтирів. Мораль, яка у свою чергу тісно пов'язана духовністю і є індикатором суспільних змін, стрімко падає. Суспільство все більше інфікується ідеями споживацтва.

Терміни "аборт", "клонування", "трансплантація", "сурогатне материнство" стали частиною медицини, залишаючись, однак, глобальною проблемою суспільства. Введення засад біоетики в систему публічного управління, зокрема в галузь охорони здоров'я є необхідною умовою виживання цивілізації та збереження здоров'я нації. Найголовнішим викликом сьогодення є збереження найвищої фундаментальної цінності людського життя у всіх його станах, у нормі та патології.

Щоб зрозуміти сучасні дискусії і різні способи бачення біоетики, необхідно розглянути з історичної точки зору розвиток етики в медицині ще до запровадження самого терміну "біоетика", який мав вагомий вплив на філософські терміни, критеріологію і на обговорення конкретних тем.

Історичний шлях етичної думки в медицині можна поділити на чотири етапи: 1) медична етика Гіппократа; 2) богословська медична мораль; 3) вплив модерної філософії на медичну етику; 4) етика прав людини в Європі, передусім після Другої світової війни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Останніми роками вивченню питань історичного виміру біоетики в контексті системи охорони здоров'я в Україні приділяється серйозна увага як з боку представників наукової громадськості, так і практиків. Серед українських дослідників, які вивчали зазначене питання, слід виділити М. Білінську, В. Гошовську, Л. Даниленко, В. Кулініченка, Ю. Кундієва, Л. Пашко, С. Пустовіт-Віковшину, М. Чашціна та інших, а також зарубіжних науковців, зокрема: Д. Антісері, Д. Грація, Е. Згречча, Р.Й. Ліфтона, Дж. Реале, С. Спінзанті та інших. Однак публічно-управлінський аспект історичного виміру біоетики в контексті системи охорони здоров'я в Україні, на жаль, залишається поза увагою наукової спільноти.

Розгляд теми базується на книзі "Підвалини біоетики", автором якої є Д. Грація (D. Gracia, народився 21.05.1941 р. у Мадриді, Іспанія), лікар, професор історії медицини, директор магістратури з біоетики Мадридського університету Комплутенсе, член Королівської медичної академії та Голова правління Фонду наук про здоров'я. З точки зору аналізу тексту, його етично-релігійної структури, історико-філософської інтерпретації ця праця є немов дзеркалом минулого, без якого важко уявити чи зрозуміти сучасне життя [1, с. 45—84].

МЕТА СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування історичного виміру біоетики в контексті системи охорони здоров'я (публічно-управлінський аспект) та акцентування на важливості її засад, яка має за основні критерії благополуччя людської особи, її гідність та неповторну цінність, збереження життя та здоров'я людини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Важливо згадати основоположника медицини Гіппократа (460—377 рр. до н. е.) та його "Клятву" (Присягу), яка мала вагомий вплив на думку західного мислення [2]. Існують проблеми встановлення правдивості стосовно приналежності знаменитої праці "Corpus Hippocraticum" (яку можна розглядати як енциклопедію медичних знань того часу, де приділяється багато уваги засобам збереження здоров'я і стимулювання захисних сил організму за допомогою сил природи, а й "Клятви", авторство якої приписують "батькові медицини" Гіппократу. "Corpus" очевидно є результатом традиції, а не просто одного мислителя чи вчителя) [3, с. 14]. Однак зміст "Клятви" безсумнівно належить Гіппократові.

Клятва є запорукою дотримання лікарем морально-етичних норм у його професійній діяльності, яку традиційно складають всі випускники медичних факультетів від часів Гіппократа до наших днів. Гіппократ був першим із лікарів, хто наголосив на важливості морально-етичної складової лікарської професії, таким чином започаткувавши традицію присягання лікаря. Сучасні професійні обітніці лікарів мають істотні відмінності від Клятви Гіппократа, актуальність якої недооцінюється. Так, це відомий принцип "не зашкодь", проголошення необхідності непорочного способу життя лікаря та чітке формулювання щодо заборони евтаназії та абортів.

Хоча нерідко сучасну клятву лікаря України (затверджену Указом №349 Президента України 15 червня 1992 р.) [4] також називають Клятвою Гіппократа, їхні тексти істотно різняться. Відійшовши від основоположних засад медицини, спрямування лікарської діяльності на збереження життя, заборону евтаназії та абортів, сучасна Клятва лікаря проголошує моральність, не забезпечуючи практичної реалізації морально-етичних засад. Вбачається за потрібне переглянути текст Клятви лікаря України, акцентуючи на високому призначенні професії лікаря та визначенні його основної місії в збереженні життя людини, неприпустимості його припинення через аборт чи евтаназію.

Згідно з працею Д. Грація "Підвалини біоетики" "Клятва" Гіппократа є висловленням культури того часу (передюрідичного характеру), властивого медикам, і вважалась чимось понад законом. Закон поширювався на тих, які займалися соціальною працею. Професія лікаря буда на рівні священника чи короля, відносилась до сильних професій і супроводжувалась "сильною мораллю", властивою тій, що була окреслена у "Клятві".

Структура "Клятви" є такою:

— Характерний вступ у вигляді молитви до божества.

— Центральна частина, яка поділяється на дві її складові, де в першій йдеться про необхідність поваги до вчителя, безкоштовність навчання синів вчителя і про загальне навчання тих, хто підписує "Клятву"; у другій половині більше говориться про лікування і зобов'язання лікаря відмовитись від дій, які б готували отруту навіть тим, що про це просили б, а також від викликання абортів, будь-якого сексуального зловживання стосовно хворого і його родини, та виявляти повагу до медичної таємниці.

— Висновок говорить про благословення зі сторони божества для тих, що дотримуватимуться клятви і про прокляття для тих, які її не дотримувалися.

Отож згідно з історичним аналізом, мова не йде про вислів природної моралі, як це вважалося до XVIII ст., а про відображення філософії і культури того часу, яка надавала тодішній медицині містичного характеру. З цього випливає, що гіппократична думка вплинула на богословсько-філософське започаткування медичного патерналізму.

"Клятва" є фундаментом моральності медичної дії на основі засади добра хворого, окресленої як "засада чинити добро і не нашкодити". Етика лікаря — завжди діяти для добра хворого. Тому те, що він прописує, не має потреби в інших підтвердженнях (навіть зі сторони пацієнта). Тут мова не йде про мораль задля захисту лікарів, ані про природну мораль, а про мораль, яка базується на основі добра хворого, якого лікар є безпеліційним охоронцем, що є понад усіма законами чи підозрами. З точки зору Гіппократа про зусилля щодо створення несуб'єктивних критеріїв морального життя, а отже, базованих на об'єктивній правді, варто звернути увагу на еволюцію етико-філософської думки Сократа, Платона чи Аристотеля, яка полягає у тому, що існує свідомість добра в самому собі і поваги до особи понад різні можливі суб'єктивні бажання [5, с. 76—78].

Думка Гіппократа залишилась канонічною для класичної культури і для всього середньовіччя. Про це свідчать аналогічні клятви з документів інших культур: "Клятва Асеор Бен Берахлеху" (VI століття, Сирія) [6, 24—26]; Щоденна молитва лікаря, укладена Мойсеєм Маймонідом (1135—1204 рр., Єгипет) [6, 21—23]; "Обов'язки лікаря" авторства Мухаммеда Хасіна (1770 р., Персія) [6, с. 27—29].

Д. Грація стверджує, що поява засади автономії у консолідуцій модерній думці і етичному лібералізмі Д. Г'юма, Дж. Мілля, П. Грегорі, а згодом формування прав людини і прав громадянина представляють своєрідний "медичний антипатерналізм". Але все ж таки ці нові принципи не зможуть стерти повністю засаду добродійства, що є гарантією автономії як лікаря, так і хворого [7, с. 236; 8, с. 44].

Також ідея справедливості, що поширилась у сучасній думці, не зможе стерти засаду добродійства, яка базується не на позаісторичній трансцендентальності людської професії, але на ідеї добра і істини. Тому ця засада добродійства є основою для існування інших принципів: чи то автономії, чи то справедливості.

Сучасна біоетика базується на давній історичній традиції, що йде поруч з еволюцією західної думки, особливо, коли вона визнає актуальними засади Гіппократа, автономії, справедливості. Варто згадати внесок

християнства, вчення Біблії та Церкви (зокрема морального богослов'я) в розвиток біоетики. Християнство не обмежилось позитивним сприйняттям етики Гіппократа, але практично втілює думки Платона чи Аристотеля, запроваджуючи нові ідеї цінності через навчання та практичну допомогу хворим. Ці впливи є очевидні передусім у заснуванні ідеї "людської особистості" в новому богословському окресленні допомоги хворим і лікарській професії, в пошуку позитивного діалогу християн у часах між науковою думкою і релігійною вірою. З позиції християнського персоналізму поняття цінності людини впливає від перемоги над класичним дуалізмом. Згідно з персоналізмом ціла людина (особливо найбільш потребує) як єдність духа, душі і тіла, а не тільки її душа, є виявом любові Господа (ця любов є основою Страшного суду, де все, що було зроблено хворому, буде вважатися, що було вчинено Христові (Мт. 25, 40) [9]). З точки зору персоналізму бачення людства і світу, створеного Господом, що прямує до Відкуплення, заохочує християн засновувати лікарні, що втілюють притчу про доброго Самарянина, (Лк. 30, 37) [9]. Цей спосіб і підхід до праці був присутній останніх XVIII ст. у католицькій Церкві, яка, відчувачи обов'язок братерства, працювала над організацією втілення доброї новини в автентичний спосіб.

Після французької революції, коли з'явилася ідея "громадської лікарні" і "прав громадянина на медичне обслуговування", християнські спільноти відчують повинність дбати про хворих не тільки в своїй країні, але й в країнах третього світу, як свідчення братерства, бажаного Христом, через солідарність з найубогішими, страждаючими та нужденними [10, с. 17].

У християнському світогляді особа лікаря не є якимось ієрархічним персонажем понад будь-яким моральним законом, але натомість покликана служити, бути "дияконом терплячих", піклуватися про ближніх, представляти собою доброго самарянина, бути як Ісус Христос, що дбає про терплячу людину. Згідно з Євангелієм, у хворому ми повинні бачити терплячого Христа, а у лікарів — Христа, який йому слугує.

Вчення Церкви, яке ґрунтується на Біблії, наголошує на святості та недоторканості життя кожного людського створіння, засуджує аборт, вбивство дітей, евтаназію, скалічення і розвиває "медичну етику", чим раз автономішу, звільняючись від середньовічних і ренесансних трактатів, що розглядали етику лише згідно з концепцією справедливості Томи Аквінського (в "Сума теології") [11], в межах Господньої заповіді "Не убий" чи в рамках Господнього Об'явлення (Біблії), а не тільки з допомогою правил Гіппократа, якого "Клятва" завжди була визнаною з позиції етики християнського чи мусульманського світу.

Папа Пії XII у своїх промовах та радіозверненнях, адресованих лікарям, наголошував на злочинах нацистів, що відбувались в концентраційних таборах на військовополонених та цивільних особах (заморожування людей, введення вірусів, хірургічні експерименти тощо), а також на надмірному поступі технологічного прогресу, який у своїй двоякості міг би обернутися на шкоду людському життю [12, с. 37].

У повоєнні роки відбувся особливий стрибок у розвитку науки, а зокрема біомедицини. Про це свідчать такі дані:

— у 1952 р. винайдено перші хімічні контрацептивні засоби, які привели до революції в ділянці статевого життя і в психології жінки;

— у 1953 р. було відкрито подвійну структуру ДНК, почала розвиватися генетика (людина знаходить головне джерело своєї біологічної ідентичності);

— у 1954 р. виникла нова наука — реанімація (як техніка, що допомагає утримати при житті, а часом повернути до життя з клінічної смерті), послаблюється межа між життям та смертю;

— у 1958 — 1961 рр. відбулася "фармацевтична трагедія" (у матерів, які приймали під час вагітності талідомід як снодійний засіб, народилося близько 20 000 дітей з вадами);

— у 1962 році у Сієтлі (штат Вашингтон) пацієнта Джона Маєрса (John Myers) на останній стадії ниркової недостатності вперше підключено до апарату штучного гемодіалізу (при недостатності приладів виникло питання кого з пацієнтів підключити до апарату першочергово);

— у 1967 р. проведена перша трансплантація людського серця від мертвого донора до живого реципієнта; (все частіше здійснюється пересадка органів — нирок, печінки, серця тощо);

— проводяться експерименти на ембріонах;

— у 1968 р. Етичний комітет у Гарварді подає нові критерії смерті мозку;

— у 1976 р. відбувся етичний конфлікт щодо відключення від апаратів живлення між лікарями і родичами пацієнтки Керен Ен (Karen Ann), яка знаходилась в постійній комі;

— у 1978 р. у Великобританії народилася перша дитина за допомогою технології запліднення у пробірці з перенесенням ембріона в організм матері;

— у 1997 р. вперше клоновано вівцю Доллі в Шотландії;

— 2001 р. — розшифровано геном людини, що призвело до виникнення генної інженерії.

Тут на цьому історичному перехресті ми зустрічаємося з біоетикою [13, с. 285—306]. Послідовники Папи Пія XII постійно збагачували судження християнської етики в медичному середовищі (яке важливе на міжнародному полі). Це вчення лікарі беруть до належної уваги задля власної релігійної приналежності, релігійної приналежності хворого чи задля об'єктивних фактів, на яких базується моральна вказівка або норма.

Варто також згадати документи, важливі з погляду біоетики, зокрема Пастирську конституцію Другого Ватиканського собору Католицької церкви (1962—1965 рр.) "Радість і надія" (7 грудня 1965 р.) [14], Енцикліку Папи Павла VI "Людське життя" (25 липня 1968 р.) [15], "Декларацію про скоєння абортів" (18 листопада 1974 р.) [16], Пастирський лист Конгрегації доктрини віри про стерилізацію в католицьких лікарнях (13 березня 1975 р.), "Декларацію про деякі питання статевої етики" (29 грудня 1975 р.) [17]. Доцільно зазначити, що цій тематиці моралі присвятив багато уваги папа Іван Павло II, зокрема в працях: "Familiaris Consortio" ("Сімейне співжиття") (22 листопада 1981 р.) [18], Декларації про евтаназію "Jura et bona" ("Права і цінності") (5 травня 1980 р.) [19], Інструкції про повагу до людського життя на його початку і гідність продовження людського роду "Дар життя" (22 лютого, 1987 р.) [20].

Необхідно згадати екуменічну нараду церков в Женеві "Manipulating life: ethical issues in genetic engineering" ("Маніпулювання життям: етичні питання в генній інженерії") (Женева 1982 р.) [21], яка розробила вказівки, що стосуються абортів і пренатальної діагностики.

У мусульманському світі слід згадати Міжнародну Конференцію про Ісламську Медицину, що відбулась в Кувейті 1981 року та підтвердила ісламський кодекс моральної етики [22, с. 166—186].

Щоб доповнити історичну панораму формування основ і критеріїв поведінки в біомедицинському середовищі, треба згадати внесок юридичної чи деонтологічної природи зі сторони мирян, що розвинувся після Нюрнберзького процесу (1945—1946 рр.), в якому було висвітлено злочини нацистів над людьми у співпраці з лікарями. Ці злочини свідчать про те, наскільки багато зла можуть зробити лікарі, коли залишають свою совість і віддаються на сліпу службу політичній владі, виправдовуючись тим, що були "змушені" [23, с. 199].

На основі цього розвинулось формулювання прав людини, затвердження та доповнення Світовою асоціацією лікарів і Радою міжнародних організацій медичних наук Кодексів медичної деонтології, регулювання експериментів (захист прав об'єктів, які приймають участь в експериментах). Закони і норми потребували обґрунтування, які силою обставин вилилися у систематичну науку — біоетику (з грецької мови βίος — життя, ἦθος — звичай).

Новий етап у розвитку прав людини засвідчила Загальна декларація прав людини, схвалена 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, в преамбулі якої зазначено: "...Визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру..." [24, с. 33—34]. Відповідно до Загальної декларації прав людини була прийнята Радою Європи "Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод" (Рим, 4 листопада, 1950 р.), що включає в себе твердження про охорону життя, фізичну цілісність людської особи та захист і збереження основних свобод [25]. Серед рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) важливими є Рекомендація № 29/1978 щодо трансплантації органів і тканин, Рекомендація № 79/1976 щодо прав хворих і вмираючих, Рекомендації № 1046/1986 і № 1100/1989 про використання людських ембріонів (яка констатувала, що "прогрес" у науці про життя та в медицині зробив юридичний статус ембріона і плоду особливо ненадійним) [26, с. 20].

У 1985 році Комітет Міністрів та Рада Європи створили Експертний комітет з біоетики, який в 1992 р. змінив назву на Керівний комітет з біоетики в Раді Європи (СБВІ). Цей орган виконує експертні функції та відповідає за підготовку документів з біоетики на європейському рівні (міжнародні декларації, конвенції, рекомендації та хартії з біоетики тощо). В 1996 році ним була прийнята "Конвенція про захист прав і гідності людини в зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини", котру ще називають "Конвенція з біоетики" або "Конвенція про права людини і біомедицину" (м. Ов'єдо,

Іспанія) [27]. Розглядаючи поодинокі проблеми, лікарі посилаються на ці документи задля їх авторитетності і етичних цінностей, які вони проголошують. У юридичному світі ці твердження, конвенції мають різну нормативну цінність, але в усіх випадках мають культурне і етичне значення. Рекомендації мають юридичну цінність тоді, коли їх приймає уряд країни.

Україна підписала Конвенцію про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини 22.03.2002 р. На сьогодні вкрай необхідна її ратифікація та протоколів до неї, розробка нових та внесення змін до вже існуючих законів з метою впровадження в життя положень цієї Конвенції.

Серед деонтологічних кодексів важливо наголосити на "Нюрнберзькому кодексі" (1946 р.) [28, с. 37—38], "Кодексі медичної етики" (Женева, 1948 р.), в якому поміщено "Женевську Клятву", що постійно доповнюваний Світовою Асоціацією Лікарів, зокрема в Лондоні 1949 р. [28, с. 34—35]. Є відомим щодо біомедицинського експериментування "Декларація Хельсінкі про експериментування і медичні дослідження" Світової Асоціації Лікарів (1962 р.), поправлена в Хельсінкі (1964 р.) та доповнена в Токіо (1975 р.), у Венеції (1983 р.) і в Гонконгу (1989 р.), у Західному Сомерсеті (Південна Африка, 1996 р.), яка розробила перший міжнародний етичний стандарт проведення наукових досліджень на людині [28, с. 39—42]. Щодо моменту смерті і призначення ліків людині в останній стадії хвороби слід згадати Декларацію Світової асоціації лікарів у Сідней (1968 р.), яка доповнена у Венеції (1983 р.) [28, с. 49—50].

У 1979 році у США було створено Комісію із захисту прав осіб, що беруть участь у медичних дослідженнях, результатом роботи якої стала Бельмонтська доповідь (Belmont Report), в якій сформульовано корпус правил для проведення експериментів, а також принципи моральної оцінки експериментів. Відтак на законодавчому рівні був створений етичний комітет, який переглядав досліді, що фінансувалися державою, а також етичні комітети в клініці [29, с. 56—67].

Варто згадати документ Міжнародної конференції медичних чинів Європейської економічної спільноти (СЄЕ) "Принципи медичної європейської етики" (Париж, 6 січня 1987 р.), який був затверджений Європейським Парламентом [30, с. 20—21].

Ці документи лягли в основу подальшої розробки відповідних національних законодавчих актів.

У 1993 р. ЮНЕСКО створила Міжнародний біоетичний комітет (International Bioethics Committee — IBC), до складу якого входили 36 експертів, призначені генеральним директором ЮНЕСКО. Для вивчення рекомендацій, прийнятих цим комітетом, створено Міждержавний біоетичний комітет (IGBC). Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) задекларувала свою участь у міжнародному біоетичному русі прийняттям у 2000 р. цих Рекомендацій комітетами з етики, що проводять експертизу біомедицинських досліджень.

При Міжнародній Раді наукових союзів (ICSU) створено Постійний комітет з відповідальності та етики в науці. Особлива роль біоетичних організацій міжнародного рівня полягає в сприянні заснуванню біоетичних органів і установ в тих країнах, в яких цей рух не виникав спонтанно.

В Україні у 1995 році було створено етичний комітет при Фармакологічному центрі МОЗ України, завданням якого є гармонізація системи проведення клінічних випробувань і реєстрація лікарських препаратів. У країні створено Національний науковий центр з медико-біотехнічних проблем при Президії НАН України (Постанова Президії НАН України від 21.04.95 р. № 114) [31, с. 239]. Завданнями Національного наукового центру з медико-біотехнічних проблем є: сприяння розвитку наукових розробок установ НАН України в галузі фундаментальних біомедичних досліджень, створення лікарських препаратів, матеріалів, приладів та технологічного обладнання медичного призначення на основі використання досягнень світової науки та з дотриманням біоетичних норм і принципів; організація відповідних комплексних наукових досліджень установ НАН України з установами інших міністерств і відомств, у тому числі зарубіжними; підготовка рекомендацій щодо основних напрямів діяльності в галузі біомедицини та біоетики; сприяння участі України у міжнародному співробітництві з біоетичних та біомедичних питань і виконанню відповідних зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів [31, с. 239—240].

13 липня 1998 року з ініціативи ЮНЕСКО в Україні створено Комітет з питань біоетики при Президії НАН України на громадських засадах (Постанова Президії НАН України від 13.07.1998 р. № 278). У 2000 році цей Комітет спільно з Міністерством охорони здоров'я розробив Типове положення про комітети з медичної етики наукових і лікувально-профілактичних установ, що відповідає сучасним міжнародним вимогам.

У 2000 р. у країні створено Комітет з біоетики при Президії НАМН України (наказ МОЗ та НАМН України від 01.12.2000 р. № 313/59).

В Україні створюються громадські організації біоетичної спрямованості: Українська асоціація з біоетики (2000 р.), Інститут біоетики ім. Ярослава Базилевича (2000 р.), Рух за життя (2001 р.), Інформаційний центр з біоетики (2004 р.). Інститут біоетики увійшов до складу Світової федерації інститутів персоналістичної біоетики, яку створено в м. Рим 9—10 червня 2003 р. на Конгресі, організованому Центром біоетики при католицькому університеті Святого Серця на факультеті хірургії і медицини ім. А. Джемеллі (м. Рим).

Згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.11.2000 р. за № 281 "Про затвердження Інструкції до лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і типового положення про комісію з питань етики" Міністерство охорони здоров'я України створило відповідні комісії з питань етики при державному експертному центрі МОЗ України та при всіх навчальних, наукових і лікувально-профілактичних установах, де провадяться клініко-експериментальні дослідження [32], одним з основних завдань яких є проведення біоетичної експертизи біомедичних досліджень. У цьому документі враховано рекомендації правил "Належної клінічної практики" ("Good Clinical Practice") Європейського Союзу, що початково були додатком до директиви ЄС 91/507 від 1991 р., а потім, доопрацьовані згідно з вимогами сьогодення у 1996 р. Міжнародною комісією (у складі представників Європейського Союзу, США та Японії) [33]. В документі на-

ведено умови, які гарантують необхідну адекватність інформованої згоди: якість комунікації та інформації; розуміння інформації; свобода ухвалення пацієнтом рішень; спроможність пацієнта ухвалювати рішення. Інструкція містить основні вимоги до проведення клінічних випробувань лікарських засобів, які можуть проводитися на пацієнтах (добровольцях) за повною чи скороченою програмою, а також наголошує на необхідності створення спеціальних комісій з питань біоетики для проведення експертизи клінічних випробувань. Функції цих комісій збігаються з основними завданнями комітетів з етики, що передбачені міжнародними нормами.

У зарубіжних країнах є різні види комітетів з біоетики, що мають різні завдання. Перше і спільне для всіх завдань — виховна діяльність у кожній лікарні з метою гуманізувати медицину, піклуватися про права пацієнтів, привернути увагу суспільства до нових проблем медичної етики. Таке завдання можна реалізовувати через стимулювання дебатів, конференцій і курсів з етики. Усі ці ініціативи покликані підвищити етичну свідомість фахівців у сфері охорони здоров'я.

Другим завданням лікарняних комітетів з біоетики є розгляд протоколів дослідження і клінічного експериментування. Можна створювати також комітети, що мають специфічні спрямування та мету. Це необхідне і невідкладне завдання для вирішення багатьох проблем, які породжені клінічними дослідженнями. Цей вид діяльності вимагає багато комплексних знань, оскільки новітні технології відкривають щораз нові можливості. Сам процес експериментування важливий і необхідний, але він має бути спрямований на добро як окремої людини, так і цілого суспільства.

Третє завдання комітетів з біоетики консультативне. У певних випадках лікар за законом чи з обов'язку може вимагати від комітету біоетики надати відгук (консультацію) щодо спірного питання. Комітет повинен забезпечити прийняття відповідного рішення, але ніколи не може чинити тиск на того, хто несе реальну відповідальність.

Діяльність комітету з біоетики може бути спрямована на вирішення усіх трьох завдань або ж одного із них [34, с. 252].

Ідеальними характеристиками комітетів з біоетики є: компетентність, незалежність, неупередженість, а також їх консультативний характер. Зважаючи на це, необхідно, щоб до їх складу входили спеціалісти різного профілю: медики, біологи, юристи, філософи і експерти з етики, вчителі, журналісти, коментатори публічної думки. У разі потреби вирішити спеціальне завдання доцільно залучати відповідних експертів. Саме такі комітети біоетики потрібно створювати в Україні [34, с. 252].

Виділяють чотири типи комісій з біоетики.

Комісії з питань етики досліджень (інституційні наглядові ради), в основі яких лежить досвід роботи з етично недопустимими дослідницькими практиками 50—60-х років. Їхнім завданням є: надання оцінки проектам медичних досліджень (клінічних випробувань); захист добра і прав людей, які беруть участь в експериментах; гарантування їхньої безпеки та права на самовизначення; перегляд наукової якості досліджень та їх експеримен-

тальних протоколів; захист дослідників від юридичних і моральних переслідувань. В багатьох країнах світу це закріплено законодавчо. Дослідження, які перевірені комісією з питань етики, приймаються до публікації у відповідних медичних журналах.

Клінічні комітети з питань етики діють на добровільній основі і не є юридично закріплені. Моделі складу та функціонування клінічних комітетів з питань етики є різними: клінічний комітет (що функціонує як стабільна, постійно діюча структура в медичній установі); а також спеціальний комітет (який створюється лише в разі потреби розглянути той чи інший конкретний випадок).

Національні комісії з питань етики використовуються в основному для формування біоетичної політики. Вони обговорюють поточні біоетичні питання, виробляють щодо них відповідну позицію та подають рекомендації для правового врегулювання. Їхня позиція публікується.

Комісії з питань етики в приватних установах. До них належать комісії, які працюють при Євротранспланті (в галузі трансплантології), а також при фармацевтичних компаніях, приватних фондах [34, с. 252—253].

Зазвичай комісії з питань етики поділяються відповідно до: завдання, юридичного статусу, незалежності, кількісного складу, типу та способу вибору чи призначення їхніх членів, регулярності зустрічей.

Етичні комісії надають чіткі відповіді на актуальні етичні проблеми й виклики секуляризованого та плюралістичного — з погляду етики — суспільства.

Основні функції етичних комісій такі: контроль біомедичних досліджень; консультація у випадках клінічного втручання; виховання та освіта, покращення якості знань медичного персоналу та всіх, хто задіяний у сфері медицини; консультування у сфері політики (чітко сформулювати позиції, зробити їх зрозумілими для суспільства і потім, через дискусію, довести до кінцевого рішення) [34, с. 253].

У 2001—2002 рр. на основі Комітету з етики в НАНУ та Комітету з біоетики в НАМНУ було створено урядовий консультативно-дорадчий орган — Комісію з питань біоетики при Кабінеті Міністрів України, яка мала статус вищої організаційної та урядової інстанції з питань біоетики в нашій країні. Очолював цю комісію видатний український вчений Юрій Ілліч Кундієв (1927—2017) — перший віце-президент НАМН України, директор Інституту медицини праці НАМН України, академік НАМН та НАН України, доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, двічі лауреат Державної премії України у галузі науки та техніки. Комісія з питань біоетики при Кабінеті Міністрів України працювала з 2001 по 2005 рр. Діяльність Комісії визначали такі головні завдання: підготовка рекомендацій для проведення біоетичної експертизи в Україні; розробка пропозицій до законодавчого регулювання в галузі біоетики; забезпечення участі України в міжнародній співпраці з питань біоетики; інформування населення про досягнення та наявні проблеми в галузі біоетики і т. ін. Комісія з питань біоетики могла спиратися у своїй діяльності на практику функціонування Руху "За життя", Української асоціації з біоетики, Інституту біоетики ім. Ярослава Базилевича, Інформаційного центру з біоетики, що взяли на себе обов'язок ширити ідеї біоетики в Україні та

зарубіжний досвід впровадження її засад у практику охорони здоров'я. При цьому інтереси людини потрібно ставити вище за інтереси науки чи суспільства [34, с. 239].

Демократичні зміни, що відбуваються в країнах пострадянського простору, зокрема в Україні, створюють унікальну можливість для аналізу й оцінки позитивних сторін біоетики країн Західної Європи, їх творчого розвитку й використання на практиці.

Біоетика відіграє основну роль у формуванні зрілої особистості фахівця, і не лише лікаря, стоматолога чи фармацевта, а передовсім тих, хто залучений до виховання молодого покоління. Сьогодні вже, мабуть, не існує лікаря чи фармацевта, який би у своїй практичній діяльності не стикався з проблемою вибору. І часто лікарі та науковці або не знають, як діяти в тій чи іншій ситуації, або керуються меркантильністю, зумовленою сучасним моральним станом суспільства. В Україні посталала необхідність висунути біоетику на рівень публічного управління. Біоетика тісно пов'язана з правом та менеджментом, особливо у сфері надання медичних послуг. Тому вивчення біоетики сприяє осмисленню та аналізу законодавства України в галузі охорони здоров'я у світлі моральних норм і цінностей та можливості його вдосконалення.

Персоналістичній біоетиці доводиться прокладати собі дорогу всупереч намаганням спадкоємців тоталітарної ідеології підмінити найбільш гуманістичний напрям науки всілякими лжетечіями, які цілковито перекреслюють роль людини в задумі Творця.

Для утвердження засад персоналістичної біоетики найважливішими є високий рівень духовності і моральності, безкорисливості і фаховості, подолання корупції. Важливо усвідомлювати відмінність та давати належну оцінку як прогресивному, так і всьому негативному у становленні однієї з найсучасніших галузей науки.

Біоетика як дослідницька галузь нині інтенсивно розвивається. У цій царині співпрацюють медики, генетики, біологи, юристи, соціологи, філософи та богослови із різних країн. А активізувати їх діяльність і наповнити конкретними справами — завдання органів публічного управління. Дослідженням проблем біоетики займаються чимало вітчизняних вчених. В Україні питання біоетики обговорювались на численних науково-практичних конференціях, семінарах та конгресах міжнародного, національного та регіонального масштабу, зокрема на: Національних конгресах з біоетики та міжнародною участю, проведених в м. Києві у 2001, 2004, 2007, 2010, 2013, 2016, 2019 рр., чергових Міжнародних симпозиумах з біоетики (м. Київ, починаючи із 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Формування особистості студентів як майбутніх фахівців лікарської справи, працівників охорони здоров'я та інших соціально-орієнтованих установ у контексті біоетики" (м. Львів, 2003 р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти" (м. Львів, 2009 р.) та інших. У них брали участь українські та зарубіжні вчені, а також представники різних громадських організацій (біоетичних, медичних, екологічних, релігійних) [34, с. 238—239]. Увага суспільства до проблем біоетики засвідчує її важливість у контексті сучасного публічного управління.

У часі занепаду моралі, прогресуючого тиску на традиційні загальнолюдські цінності та засади, цінність біоетики як навчальної дисципліни, яка міцно стоїть в обороні життя, є незаперечною і мала б зростати. Знання антропологічно обґрунтованих засад біоетики, цінності людського життя є вкрай необхідним, враховуючи той чинник, що лікар, лікуючи тіло, зобов'язаний пам'ятати також про дух і душу кожного пацієнта. Адже кожен лікар, стоматолог і фармацевт передусім повинні мати стійкі моральні переконання, які не дозволять їм відійти від норм етичної поведінки.

З травня 1998 р. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького першим з усіх вищих навчальних медичних закладів України запровадив викладання біоетики. В університеті функціонує з 2003 р. перший в Україні Кабінет біоетики, який має навчально-методичні матеріали і технічне оснащення для викладання цієї дисципліни. З метою привернення уваги громадськості до сучасних проблем у медицині та фармації у світлі етичних норм та цінностей студенти беруть активну участь у виставах, тематичних вечорах та зустрічах з питань біоетики. Вихованню студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького сприяє також наукова робота з проблем біоетики, під час якої вони під керівництвом викладача досліджують різні аспекти біоетики, виступають із доповідями на щорічних студентських наукових конференціях [34, с. 248].

У 2012 році в Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського серед всіх вищих медичних навчальних закладів України була створена перша кафедра медичної біоетики та деонтології [34, с. 250].

Нині біоетика в Україні викладається у вишах медичного та фармацевтичного профілю, а також у богословських навчальних закладах. Вкрай актуальними стають проблеми сучасного викладання біоетики, формування біоетичного світогляду у дітей і підлітків, вивчення біоетики у середніх і вищих навчальних закладах. Для цього необхідні певні структурні і кадрові рішення, формування нових навчальних програм, підготовка викладачів біоетики тощо.

Досвід деяких країн світу свідчить, що послідовна державна політика в галузі біоетики дозволить Україні гарантувати своїм громадянам захист особистих прав і свобод, убезпечити повагу до їх людської гідності в духовній, душевній і тілесній цілісності, зберегти життя від іскри запліднення до Богом призначеного відходу.

Необхідно розробити заходи щодо впровадження в систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців викладання засад біоетики, оскільки для держави є вкрай вагомим духовний та морально-етичний статус її громадян (чим вищий рівень духовності та моральності держави і суспільства — тим більше порядку і безпеки в них).

Необхідно забезпечити нормативно-правове реформування системи охорони здоров'я в контексті вимог біоетики. За таких умов воно буде безпечним і корисним для всього суспільства.

В Україні за останні роки побільшало опублікованих статей і монографій з біоетики. Захищено дисертації, за дорученням ЦМК з вищої медичної освіти МОЗ

України видано посібники та підручники з питань біоетики, розроблено нові навчальні плани і програми.

З метою формування наукового світогляду, який базується на абсолютній істині про гідність, недоторканість і святість людського життя, була укладена та затверджена у 2010 р. на державному рівні "Професійна програма підготовки викладачів біоетики та фахівців-медиків для роботи в складі лікарняних комісій з біомедичної етики" — (усього 216 год., з них лекції — 52 год., практичні заняття — 62 год., самостійна робота — 102 год.) [34, с. 248].

Процес адаптації головних засад біоетики, як і засвоєння та трансформація демократичних цінностей, визначаються культурними, економічними, історичними, духовними й національними особливостями українського суспільства. Суспільство, у якому за результатами соціологічних опитувань, наявна висока довіра до релігії та церкви, зможе віддати перевагу засадам і правилам персоналістичної біоетики в системі охорони здоров'я, освіти, у сфері екології й охорони природних багатств. Саме над такою перспективою працюють організації з біоетики — державні і громадські. Органам публічного управління необхідно активізувати їх діяльність.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Відколи існує медицина завжди наявна моральна оцінка проблем, що постають у ній. Вивчення моральних норм (об'єкта традиційної медичної етики) тісно пов'язане з висновками, що походять від біоетики, якій медична етика проклала дорогу.

Найголовнішим викликом сьогодення є збереження найвищої фундаментальної цінності — людського життя у всіх його станах, у нормі та патології.

Вбачається за потрібне переглянути текст Клятви лікаря України, акцентуючи на високому призначенні професії лікаря та визначенні його основної місії в збереженні життя людини, неприпустимості його припинення через аборт чи евтаназію.

На законодавчому рівні варто закріпити заходи, скеровані на недопустимість нехтування засадами і цінностями біоетики, скерованими на благо суспільства загалом та кожної людини зокрема.

Україні необхідно ратифікувати підписану нею Конвенцію про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини (22.03.2002 р.) з метою впровадження в життя положень цієї Конвенції.

Міністерству освіти і науки України доцільно запровадити курс біоетики не тільки у медичні навчальні заклади, але й у всі навчальні заклади України.

Міністерству охорони здоров'я України доцільно: розробити відповідну державну програму щодо формування біоетичної ментальності громадян України; у вищих медичних навчальних закладах України з метою оволодіння фаховістю, компетентністю та духовно-морального зросту майбутніх медичних і фармацевтичних працівників, виокремити і укріпити біоетику як самостійну навчальну дисципліну.

Вишам медичного профілю доцільно заснувати навчальний структурний підрозділ (кафедру) біоетики для

забезпечення навчально-виховного процесу та підготовки кваліфікованих медичних фахівців згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я.

Міністерству освіти і науки України необхідно включити основні положення біоетики в загальноосвітню програму.

Міністерству освіти і науки України з метою підготовки кваліфікованих спеціалістів (викладачів, фахівців для роботи у складі Лікарняних комісій з біоетики, публічних управлінців) доцільно запровадити в НАДУ II-ї вищу освіту (в експерименті) за спеціалізацією "Біоетика", спеціальністю "Публічне управління та адміністрування", код спеціальності — 074, найменування галузі знань "Управління та адміністрування", шифр галузі знань — 07. Термін навчання — два роки, форма навчання — очна, заочна, дистанційна. Оновити затверджену на державному рівні розроблену нами програму "Професійна програма підготовки викладачів біоетики та фахівців-медиків для роботи у складі лікарняних комісій з біомедичної етики" (2010 р.).

В іншому випадку для запровадження II-ї вищої освіти за спеціальністю "Біоетика" необхідна інституалізація біоетики як спеціальності. Для цього необхідно внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 "Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти", узаконивши зазначену спеціальність "Біоетика" за видами діяльності з нижче зазначеними спеціалізаціями: Біоетика професій охорони здоров'я (лікарі, фармацевти, медсестри, техніки та адміністратори структур системи охорони здоров'я), Біоетика біомедичного пошуку з терапевтичною та нетерапевтичною метою, Біоетика охорони здоров'я у соціальних сферах (проблема медицини праці; етика зайнятості; етика спорту; біоетика, яка стосується демографічного розвитку), Біоетика довкілля в екологічній сфері).

Щоб українське суспільство гармонійно, різносторонньо могло розвиватися, необхідно розробити алгоритми втілення засад біоетики органами публічного управління в системі охорони здоров'я.

Література:

1. Gracia D. Fondamenti di bioetica, sviluppo storico e metodo. Paoline: Milano, 1993. 605 p.
2. Клятва Гіппократа. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_Гіппократа (Дата звернення 07.07.2020).
3. Sgreccia E. Manuale di bioetica. Milano: Vita e Pensiero, 1999. V. I. 817 p.
4. Клятва лікаря України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_лікаря_України (Дата звернення 07.07.2020).
5. Reale G., Antisei D. Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi. Brescia: La scuola. 1983. 154 p.
6. Spinsanti S. (a cura di), Documenti di deontologia e etica medica, Milano: Edizioni Paoline, 1985. 136 p.
7. Gracia D. Fondamenti di bioetica, sviluppo storico e metodo. Milano: Paoline, 1993. 605 p.
8. Sgreccia E. Manuale di bioetica. Milano: Vita e Pensiero, 1999. V. I. 817 p.
9. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за єврейськими, арамейськими та

грецькими текстами) / О.І. Хоменко. Львів: Місіонер, 2008. 1460 с.

10. Sgreccia E. Manuale di bioetica. Milano: Vita e Pensiero, 1999. V. I. 817 p.

11. Tommaso d'Aquino (san) La Somma teologica. Edizione Integrale. Opera completa, in 4 Volumi, Bologna: Edizioni Studio Domenicano, 2018 (II-II, q. 58, a. 2—3).

12. Pio XII. Discorsi ai medici / a cura di F. Angelini. Roma: Orissonte Medico, 1960. 725 p.

13. Sgreccia E. La bioetica, fondamenti e contenuti / Medicine e morale. Rivista internazionale di bioetica 1984/3. Roma: Centro di bioetica, facoltà di medicina e chirurgia "Agostino Gemelli". P. 285—306.

14. Concilio Vaticano II / Gaudium et Spes: Costituzione Pastorale, 7 dicembre 1965. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1965. 64 p.

15. Congregazione per Dottrina della Fede / Istruzione Donum Vitae, 22 febbraio 1987. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987. 168 p.

16. Congregazione per la dottrina della fede / Risposte circa la sterilizzazione negli ospedali cattolici, 13 marzo 1975. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1975. 2 p.

17. Congregazione per la dottrina della fede / Persona humana. Alcune questioni di etica sessuale, 29 dicembre 1975 (1). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1975. 10 p.

18. Giovanni Paolo II. Familiaris consortio. Esortazione apostolica all'episcopato al clero ed ai fedeli di tutta la chiesa cattolica circa i compiti della famiglia cristiana nel mondo di oggi, 22 novembre 1981. Città del Vaticano: Libreria editrice vaticana, 1975. 76 p.

19. Dichiarazione sull'eutanasia / Sacra Congregazione per la Dottrina della Fede, 5 maggio 1980. Roma: Paoline, 1980. 6 p.

20. Congregazione per Dottrina della Fede. Istruzione Donum Vitae, 22 febbraio 1987. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987. 168 p.

21. World Council of Churches / Manipulating life: Ethical issues in genetic engineering, 1 January, 1982. Church and Society, 1982. 36 p.

22. Codice Islamico di Etica Medica (gennaio 1981) / Spincanti (a cura di), Documenti di deontologia e etica medica, Cinisello Balsamo 1985. P. 230.

23. Lifton R.J. I medici nazisti, Milano: Rizzoli 2016. 736 p.

24. Spinsanti S. (a cura di), Documenti di deontologia e etica medica, Milano: Edizioni Paoline, 1985. 136 p.

25. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: www.hri.org/docs/ECHR50.html. (Дата звернення 07.07.2020).

26. Sgreccia E. Manuale di bioetica. Milano: Vita e Pensiero, 1999. V. I. 817 p.

27. Council of Europe / Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, 4 april 1997. Oviedo. 1997. 10 p. URL: <https://rm.coe.int/168007cf98> (Дата звернення 07.07.2020).

28. Spinsanti S. (a cura di), Documenti di deontologia e etica medica, Milano: Edizioni Paoline, 1985. 136 p.

29. The Belmont Report. Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subject of

Research / The National Commission for the protection of human subjects of biomedical and behavioral research. 1979. № 18. P. 56—67. URL: <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/index.html> (Дата звернення 07.07.2020).

30. Sgreccia E. Manuale di bioetica. Milano: Vita e Pensiero, 1999. V. I. 817 p.

31. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.

32. Наказ Міністерства охорони здоров'я України: "Про затвердження Інструкції до лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і типового положення про комісію з питань етики" № 281 від 01.11.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-00#Text> (Дата звернення 07.07.2020).

33. Good Clinical Practice. Directive 75/318/EEC as amended, January 1997. URL: ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol-10/3cc1aen_en.pdf. (Дата звернення 07.07.2020).

34. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.

References:

1. Gracia, D. (1993), Fondamenti di bioetica, sviluppo storico e metodo, Paoline, Milano, Italy.

2. wikipedia (2020), "The Hippocratic Oath", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_Гіппократа (Accessed 07 July 2020).

3. Sgreccia, E. (1999), Manuale di bioetica, vol. I, Vita e Pensiero, Milano, Italy.

4. wikipedia (2020), "The oath of the doctor of Ukraine", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Клятва_лікаря_України (Accessed 07 July 2020).

5. Reale, G. and Antisei, D. (1983), Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi, La scuola, Brescia, Italy.

6. Spinsanti, S. (a cura di) (1985), Documenti di deontologia e etica medica, Edizioni Paoline, Milano, Italy.

7. Gracia, D. (1993), Fondamenti di bioetica, sviluppo storico e metodo, Paoline, Milano, Italy.

8. Sgreccia, E. (1999), Manuale di bioetica, vol. I, Vita e Pensiero, Milano, Italy.

9. Khomenko, I. (2008), Svyate Pys'mo Staroho ta Novoho Zapovitu [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Full translation of Hebrew, Aramaic and Greek texts], Press Missionary, Lviv, Ukraine.

10. Sgreccia, E. (1999), Manuale di bioetica, vol. I, Vita e Pensiero, Milano, Italy.

11. Tommaso d'Aquino (san) (2018), La Somma teologica. Edizione Integrale. Opera completa, in 4 Volumi, Edizioni Studio Domenicano, Bologna, Italy.

12. Pio XII (1960), Discorsi ai medici, Orisonte Medico, Roma, Italy.

13. Sgreccia, E. (1984), La bioetica, fondamenti e contenuti / Medicine e morale. Rivista internazionale di bioetica, Centro di bioetica, facoltà di medicina e chirurgia "Agostino Gemelli", Roma, Italy, pp. 285—306.

14. Concilio Vaticano II (1965), Gaudium et Spes: Costituzione Pastorale, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, Vaticano.

15. Citta del Libreria Editrice Vaticana (1987), Congregazione per Dottrina della Fede. Istruzione Donum Vitae, Citta del Libreria Editrice Vaticana, Vaticano, Vatican.

16. Citta del Vaticano (1975), Congregazione per la dottrina della fede, Citta del Vaticano, Vatican.

17. Citta del Vaticano (1975), Congregazione per la dottrina della fede, Citta del Vaticano, Vatican.

18. Giovanni Paolo II. (1981), Familiaris consortio. Esortazione apostolica all'episcopato al clero ed ai fedeli di tutta la chiesa cattolica circa i compiti della famiglia cristiana nel mondo di oggi, 22 novembre, Citta del vaticano, Libreria editrice vaticana, Vatican.

19. Dichiarazione sull'eutanasia (1980), Sacra Congregazione per la Dottrina della Fede, 5 maggio 1980, Paoline, Roma, Italy.

20. Citta del Vaticano (1987), Congregazione per la Dottrina della Fede. Istruzione Donum Vitae, Citta del Vaticano, Vatican.

21. World Council of Churches (1982), Manipulating life: Ethical issues in genetic engineering, 1 January, Church and Society, Geneva, Switzerland.

22. Balsamo, C. (1985), Codice Islamico di Etica Medica, Documenti di deontologia e etica medica.

23. Lifton, R.J. (2016), I medici nazisti, Rizzoli, Milano, Italy.

24. Spinsanti, S. (a cura di) (1985), Documenti di deontologia e etica medica, Edizioni Paoline, Milano, Italy.

25. Council of Europe (1950), "The European Convention on Human Rights", available at: www.hri.org/docs/ECHR50.html (Accessed 07 July 2020).

26. Sgreccia, E. (1999), Manuale di bioetica, vol. I, Vita e Pensiero, Milano, Italy.

27. Council of Europe (1997), "Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine", available at: <https://rm.coe.int/168007cf98> (Accessed 07 July 2020).

28. Spinsanti, S. (a cura di) (1985), Documenti di deontologia e etica medica, Edizioni Paoline, Milano, Italy.

29. The Belmont Report (1979), "Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subject of Research", The National Commission for the protection of human subjects of biomedical and behavioral research, vol. 18, pp. 56—67, available at: <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/index.html> (Accessed 07 July 2020).

30. Sgreccia, E. (1999), Manuale di bioetica, vol. I, Vita e Pensiero, Milano, Italy.

31. Tereshkevych, H.T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.

32. Ministry of Healthcare of Ukraine (2000), Order "About the statement of the Instruction to medicines and examination of materials of clinical trials and standard position about the commission on questions of ethics", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-00#Text> (Accessed 07 July 2020).

33. European Commission (1997), "Good Clinical Practice. Directive 75/318/EEC", available at: ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol-10/3cc1aen_en.pdf (Accessed 07 July 2020).

34. Tereshkevych, H.T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2020 р.

І. О. Васильєв,

к. ю. н., професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0003-2355-8683

А. В. Пруський,

к. т. н., доцент, начальник кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, полковник служби цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0002-9132-7070

В. О. Тищенко,

к. держ. упр., доцент, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0001-7505-1599

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.148

ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ЕВАКУАЦІЄЮ ЛЮДЕЙ — ГОЛОВНИЙ ПРІОРИТЕТ ПРИ ГАСІННІ ПОЖЕЖ В ТОРГОВЕЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ

I. Vasyliiev,

PhD in Law, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

A. Pruskyi,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Chief of the Department of Fire Prevention and Life Safety, Colonel of the Civil Defense Service, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

V. Tyshchenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

HUMAN EVACUATION MANAGEMENT IS THE ISSUE OF TOP-PRIORITY DURING FIRE EXTINGUISHING IN SHOPPING AND ENTERTAINMENT CENTERS

У статті розглянуто особливості прийняття управлінських рішень під час евакуації людей внаслідок виникнення пожеж та надзвичайних ситуацій в торговельно-розважальних центрах (далі — ТРЦ). У ТРЦ згідно з правилами пожежної безпеки передбачені запасні входи та виходи, коридори, сходи, фойє, проходи тощо. Вони можуть займати значну площу — до 30 % від загальної площі. Евакуація проводиться під керівництвом людей, які навчені діям у разі виникнення пожежі. Водночас рух їх здійснюється практично одночасно і має чітку спрямованість — усі прямують до виходів з приміщення. Психологія індивідуальної поведінки людини при рятуванні від пожежі викликана в основному страхом за своє життя. Прагнення людини як найшвидше вийти з небезпечної зони зрозуміле — рятування життя. У таких випадках можливе навіювання небезпеки. Воно можливе через перебільшення небезпеки, сприймання її без відповідного аналізу та схильність до наслідування дій інших. Це може викликати паніку. Паніка може проявлятися або у вигляді ступору (завмирання, нерухомості, нездатності до дій), або у вигляді фуґи (хаотичні кидання, нецілеспрямований біг), прийняття рішень будь-яку ціну врятувати своє життя. Така поведінка може передаватися іншим людям, і тоді виникає загальна паніка. Усі, хто працює в ТРЦ, повинні знати шляхи евакуації та особливості евакуаційних виходів [1].

У свою чергу статистичний аналіз з пожежної безпеки показує, що своєчасну евакуацію людей при пожежі можливо забезпечити при дотриманні протипожежних вимог, а саме: до евакуаційних шляхів і виходів; евакуаційного освітлення; до оснащення будівель, споруд і приміщень евакуаційними знаками; при розробці планів евакуації та інших документів, які регламентують порядок евакуації людей під час пожежі; до системи оповіщення та управління евакуацією людей при пожежі; щодо навчання персоналу діям під час пожежі.

Тому питання управління та прийняття управлінських рішень щодо евакуації людей — це головний пріоритет під час ліквідації надзвичайних ситуацій в ТРЦ.

This paper presents the peculiarities of managerial decision-making during human evacuation caused by fires and emergency situations in shopping and entertainment centers (SEC). According to the fire safety rules SECs have spare entrances and exits, corridors, stairs, foyers, passages, etc. They can occupy a significant area — up to 30% of the total area. Evacuation is conducted under management of people, who were taught how to act in case of emergence of fire. In these circumstances the movement is carried out almost simultaneously and has a clear direction — everyone heads for the exits from the building. The psychology of individual human behavior while escaping from a fire is caused mainly by fear for his life. The intention of a person to go out from dangerous zone as fast as possible is understandable — it is saving life. In such cases, it is possible to suggest danger. This is possible because of exaggeration of danger, perception of it without proper analysis and tendency to follow the actions of others. This can cause panic. Panic can be manifested either in stupor (stand-still, motionlessness, inability to act), or in fugue (chaotic movements, purposeless running), making decision to save one's life at any cost. Such behavior may spread to other people and then a general panic may occur. Everyone, who works in SECs, must know the evacuation routes and peculiarities of emergency exits [1].

In turn, statistical analysis of fire safety shows that timely evacuation of people in fire may be ensured by following the fire safety requirements, namely: for evacuation routes and emergency exits; evacuation lighting; for furnishing the buildings, structures and premises with evacuation signs; and when developing evacuation plans and other documents regulating the procedure of human evacuation during fire; for the notification system and human evacuation management during fire; regarding training of personnel how to act in fire.

Therefore, the issue of management and managerial decision-making concerning the evacuation of people is the top-priority when eliminating emergencies in SECs.

Ключові слова: торговельно-розважальні центри, людина, оповіщення, пожежа, евакуація, управління евакуацією.

Key words: shopping and entertainment center, human, notification, fire, evacuation, evacuation management.

ВСТУП

Людина є головним творінням планети. Природа шляхом селекційного відбору надала нам можливість з'явитися на світ, успішно користуватися досягненнями прогресу та будувати щасливе майбутнє. Ми щоденно не замислюючись повним спектром — живемо у комфортних оселях, працюємо у зручних умовах та на сучасному обладнанні, швидко їздимо, далеко літаємо, а також споживаємо різні вироби та якісну продукцію. Одним із таких досягнень є сучасні магазини, торгові та ТРЦ без яких ми не мислимо свого щоденного існування.

На жаль, науково-технічний прогрес крім позитивних здобутків несе за собою цілу низку потенційних небезпек — сьогодні ймовірність катастроф, пожеж та аварій зростає набагато швидше ніж протидія ним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми: проблемам дослідження особливостей прийняття управлінських рішень за умов надзвичайних ситуацій приділена увага в працях П.Б. Волянського, А.В. Терент'євої, В.Д. Бакуменка, В.А. Доманського, О.В. Альбошця, О.О. Труша, але особливості прийняття управлінських рішень під час евакуації людей у випадку пожежі досліджені не в повному обсязі, потребують уточнення та додаткового дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення особливостей управління та прийняття управлінських рішень під час евакуації людей внаслідок пожежі в ТРЦ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Найбільш негативні та трагічні наслідки від пожеж на підприємствах торгівлі — це гибель людей, що безпосередньо пов'язано з їх архітектурно-будівельними рішеннями та функціональною розгалуженістю. Крім того, навіть у звичайний день там знаходяться декілька тисяч чоловік, жінок та дітей одночасно.

Людина є головним творінням планети. Природа шляхом селекційного відбору надала нам можливість з'явитися на світ, успішно користуватися досягненнями прогресу та будувати щасливе майбутнє. Ми щоденно не замислюючись повним спектром — живемо у комфортних оселях, працюємо у зручних умовах та на сучасному обладнанні, швидко їздимо, далеко літаємо, а також споживаємо різні вироби та якісну продукцію. Одним із таких досягнень є сучасні магазини, торгові та ТРЦ без яких ми не мислимо свого щоденного існування.

Всякий раз, як ми стикаємося з повідомленням про пожежу так чи інакше примиряємо ситуацію на себе, проте впевнені, що нас це не буде стосуватись. Дійсно, якби все залежало тільки від наших дій, то так ймовірно і було б, але, ми не завжди впливаємо на наявну ситуацію. Можливо, саме тому в громадських закладах доволі часто нехтують правилами пожежної безпеки, у яких до речі зазначено: "...не допускається створення на шляхах евакуації порогів, виступів, турнікетів, розсувних дверей, підйомників, дверей, що обертаються, та інших пристроїв, які перешкоджають вільній евакуації людей, ... двері на шляхах евакуації повинні відчинятися в напрямку виходу" [2]. Згадайте, у торгові центри куди Ви постійно ходите витримуються ці норми?

Загальний обсяг вимог, що висувається до підприємств торгівлі доволі великий, але основними моментами, від чого безпосередньо залежить людське життя, це справність систем оповіщення та навчання персоналу діям у разі виникнення пожежі, у тому числі організації евакуації покупців.

На людину, яка опинилася у зоні горіння, впливає ціла низка небезпечних чинників — вогонь, іскри, температура, дим, руйнування конструкцій, агрегатів та установок. За своєю більшістю чоловік не в змозі самостійно врятуватися та гине через отруєння, опіки тіла та інших пошкоджень. Тому своєчасне оповіщення та евакуація людей є пріоритетом під час гасіння пожеж на об'єктах з масовим перебуванням людей. Для цього у будівлях ТРЦ, незалежно від його призначення, повинна бути автоматична система оповіщення, диспетчерський пункт та внутрішня радіотрансляційна мережа [2].

На жаль, науково-технічний прогрес крім позитивних здобутків несе за собою цілу низку потенційних небезпек — сьогодні ймовірність катастроф, пожеж та аварій зростає набагато швидше ніж протидія ним.

Об'єкти торгівлі та ТРЦ майже кожної країни мають свою особисту та дуже негативну історію пожеж і загибелі людей на них.

Так, 28 жовтня 1938 року у Марселі (Франція) через непрофесійні дії місцевої пожежної команди, яка не змогла впровадити доби локалізувати пожежу та врятувати людей, згоріла будівля універсального магазину (3,5 тис. м²), де загинуло 73 людини; з того часу боротьбу з вогнем у місті здійснюють виключно військові моряки.

22 травня 1967 року в Брюсселі (Бельгія) під час пожежі у універмазі загинуло 251 та ще 62 людини отримали поранення; п'ятиповерховий будинок вигорів повністю.

13 травня 1972 року при пожежі в універмазі "Сенніті" (Японія) загинуло 118 осіб, причиною пожежі став недопалок, до того ж будівля не була обладнана системами оповіщення, сигналізації та пожежогасіння, аварійні виходи були захаращені, персонал не знав, як діяти при пожежі.

26 грудня 2000 року унаслідок пожежі у торговому центрі міста Лоян (Китай) загинули 309 школярів та батьків, які прийшли на дитячу дискотеку; аналогічно пожежа забрала життя 53 людей у лютому 2004 року в торговельному комплексі міста Цзілінь.

1 серпня 2004 року в столиці Парагваю Асунсьйоні загинуло 396 людей, ще понад 500 отримали поранення: з початком пожежі охоронці торговельного центру щоб не допустити крадіжок замкнули всі двері, крім того, в будівлі не було систем пожежогасіння, сигналізації та оповіщення.

25 березня 2018 року унаслідок пожежі в торговельно-розважальному комплексі "Зимова вишня" в місті Кемерово (Росія), загинуло 61 чоловік, з яких 41 дитина. Сигнал оповіщення про пожежу не спрацював, аварійні виходи були закриті, евакуація не проводилась, чергові охоронці відключили електроживлення, у тому числі систему аварійного освітлення, запасні двері не відкрили та втекли з місця пожежі.

Пожежі у торговельних центрах відбуваються дуже часто і в нашій країні. Так, вже у цьому році 17 січня ввечері у Львові сталася пожежа в ТРЦ Forum.

9 березня 2020 року о 6 годині ранку сталася пожежа на території торговельного центру "Європорт" у Херсоні, до речі, на передодні, керівництво центру не допустило працівників територіального підрозділу ДСНС для проведення пожежно-технічного обстеження.

21 березня 2020 року унаслідок загорання другого поверху Одеського ТРЦ "Сіті-Центр" до гасіння було залучено понад 40 рятувальників та 12 одиниць пожежної техніки.

23 березня 2020 року внаслідок короткого замикання вентиляційної шахти четвертого поверху, сталася пожежа у будівлі ТРЦ біля метро "Осокорки" (Київ), димом затягнуло весь лівий берег столиці, на щастя, центр на період карантину був закритий, тому ніхто не постраждав.

Загальний обсяг вимог, що висувається до підприємств торгівлі доволі великий, але основними моментами, від чого безпосередньо залежить людське життя, це справність систем оповіщення та навчання персоналу діям у разі виникнення пожежі, у тому числі організації евакуації покупців.

Своєчасне оповіщення та евакуація людей є пріоритетом при гасінні пожежі на об'єктах з масовим перебуванням людей. Для цього в будівлях ТРЦ, незалежно від його призначення, повинна бути автоматична система оповіщення, диспетчерський пункт та внутрішня радіотрансляційна мережа.

Як ми вже зазначали у звичайний день у центрі знаходиться велика кількість людей, внаслідок цього головним завданням адміністрації торгового комплексу, а також служби пожежної безпеки та охорони в умовах пожежі є професійні дії з евакуації відвідувачів, а саме адміністрація зобов'язана:

- у разі отримання повідомлення про пожежу терміново сповістити територіальний підрозділ ДСНС України про пожежу та до її прибуття забезпечити впровадження заходів з евакуації, гасіння, збереження порядку та не допущенню паніки серед покупців;

- перейти до безпечного місця та розгорнути пункт управління, залучивши до співпраці всіх осіб передбаченим Планом пожежогасіння;

- задіяти систему оповіщення про пожежу; система оповіщення — комплекс організаційно-технічних заходів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначений для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

- вжити заходи щодо відключення електроприладів, вентиляції та електроживлення, з урахуванням роботи аварійного освітлення шляхів евакуації та безперебійної роботи систем автоматичного пожежогасіння, а також підготувати акт щодо відключення електропостачання;

- дати для відвідувачів оголошення спокійного змісту: "...шановні друзі, за технічних умов торговий центр зачиняється, електроживлення буде відключено через п'ять хвилин просимо спокійно залишити приміщення під наглядом продавців-консультантів";

- організувати евакуацію людей, у першу чергу, забезпечивши відкриття всіх виходів із будівлі центру;

— призначити з числа продавців-консультантів, членів пожежної дружини, працівників служби пожежної безпеки та охорони відповідальних за сектори виводу людей, вказавши їм напрямки руху за основними та запасними шляхами евакуації, а також місця де групи повинні зібратися після виходу з будинку центру;

— продавці-консультанти (інші призначені особи): спокійно виводять людей відповідно до поверхових планів евакуації, під час руху йдуть спокійно, не обганяючи попереду людей та не створюючи паніку; якщо приміщення задимлене рухаються повзком або пригинаючись, тримаючись за одяг передньої людини; самі йдуть попереду, замикаючи призначають найбільш фізично сильну особу; щоб не вдихати токсичні випари, примушують всіх використовувати вологу тканину; двері відкривають обережно; якщо вогонь зачепив одяг вживають заходи щодо його гасіння; у разі неможливості вийти з будівлі: особисто зберігають спокій, припиняють паніку, не допускають можливість вистрибування з вікон, щільно закривають двері приміщення, де вони опинилися, кладуть людей на підлогу, відкривають вікно та галасом привертають увагу криками про допомогу [2; 3];

— по завершенні евакуації переконатися у відсутності людей у будівлі центру, при наявності постраждалих викликати "Швидку допомогу";

— за фізично слабкими особами та особами, які отримали психологічний шок, закріпити працівників центру, які повинні надати їм відповідну допомогу, у т.ч. домедичну;

— запровадити заходи щодо евакуації матеріальних цінностей;

— організувати зустріч підрозділів пожежної охорони;

— за можливості організувати силами пожежної дружини гасіння пожежі первинними засобами;

— призначити співробітників для зустрічі підрозділів пожежної охорони, для вказівки зручних під'їзних шляхів, розташування пожежних гідрантів та плану приміщень;

— по прибутті підрозділів державної пожежної охорони: надати керівнику гасіння пожежі акт на відключення електроживлення; чітко поінформувати про наявність людей у будинку та де вони залишилися; розташування найбільш небезпечних товарів і матеріалів та наявність і місця зберігання отруйних і вибухових речовин; про конструктивні та технологічні особливості центру, прилеглих будівель і споруд, а також залучення сил та засобів центру щодо здійснення необхідних дій, пов'язаних з евакуацією, ліквідацією пожежі та протидії її поширення.

Соціологічними дослідженнями науковців Оксфордського університету встановлено, що десять із дванадцяти потенційних загроз, що приводять до пожеж, є наслідком діяльності людини.

До речі більшість вважає, що обізнані, як треба діяти при пожежі. Проте статистика свідчить зовсім про інше. Тому пропонуємо уважно вивчити наступні рекомендації, можливо вони збережуть Ваше життя та здоров'я:

— дуже часто люди почувши оповіщення про пожежу, не розуміють реальної загрози, ігнорують це повідомлення та продовжують здійснювати покупки або

інші дії всередині центру — це груба помилка, яка може коштувати життя, слід негайно все залишити та покинути будівлю через найближчий вихід (шляхи повинні бути відзначені спеціальними стрілками) [2];

— не слід підніматися по сходах вгору, так як дим спочатку заповнює верхні поверхи, при цьому не потрібно шукати друзів і знайомих — зустрінетеся з ними на вулиці;

— у будь-якій обстановці зберігайте спокій, не давайте розростатися паніці; пам'ятайте про небезпеку натовпу, чим більше людей буде панікувати, тим більше труднощів виникне у всіх;

— опинившись у натовпі, зігніть руки в ліктях і притисніть їх до боків, стиснувши кулаки; захищайте боки від здавлювання; нахиліть корпус назад, ноги спереду, і спробуйте стримувати натиск спиною, звільнивши простір попереду та повільно рухаючись [4; 5];

— тримайте дітей за руку, заслоняйте їх спиною або посадіть до себе на плечі, пропускайте вперед дітей, жінок та людей похилого віку;

— якщо вас збили, постарайтеся встати на коліно і, спираючись об підлогу руками, іншою ногою різко відштовхніться, ривком випрямте тіло, допоможіть піднятися збитим з ніг людям;

— якщо ви перебуваєте на момент пожежі в ліфті, не переживайте все вони при аваріях автоматично спускаються на перший поверх та відкриваються;

— якщо Ви перебуваєте на верхніх поверхах, не варто чекати ліфт, панель виклику буде не працюючою, слід скористатися сходовими клітинами та іншими евакуаційними виходами;

— у разі задимлення або відсутності освітлення: йдіть до виходу, тримаючись за стіни, поручні тощо; дихайте через мокрий носовичок або рукав одягу (намочіть тканину); ведіть дітей перед собою, тримаючи їх за плечі; якщо зона задимлення опустилася дуже низько, рухайтесь поповзком у сторону виходу або шляхів евакуації;

— якщо шляхи евакуації відрізані, постарайтеся вибратися на дах або підійти до вікон, щоб Вас помітили рятувальники; не піддавайтеся бажанням вистрибнути у вікно з висоти;

— у разі неможливості вийти з будівлі: щільно закрийте двері приміщення де опинилися, відкрите вікно та галасом приверніть увагу криками про допомогу, не турбуйтеся Вас обов'язково врятують.

І наостанок, без відповідних знань, як персоналу так і відвідувачів центрів і магазинів, якісного навчання співробітників, проведення практичних занять, об'єктових тренувань та періодичних відпрацювань планів пожежогасіння, із залученням всіх оперативних служб міста, жоден алгоритм дій та навіть найкраща інструкція і план пожежогасіння функціонувати не будуть, і хибна статистика пожеж та гибелі людей у торгових центрах буде продовжуватися.

Пам'ятайте, дрібниць у системі безпеки не буває, магазини та інші підприємства торгівлі безпосередньо пов'язані з щоденним життям кожного українця і від нас з вами залежить чи буде воно надійним.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що забезпечення пожежної безпеки в ТРЦ можливе лише при неухильно-

му виконанні адміністрацією, персоналом та відвідувачами норм з пожежної безпеки, а також забезпеченні всіх протипожежних заходів: документація, шляхи евакуації, системи протипожежного захисту, організаційні заходи (навчання посадових осіб та персоналу з питань пожежної безпеки).

Адміністрація торговельних підприємств не повинна допускати:

зберігання горючих відходів, упаковки та контейнерів в торговельних залах на шляхах евакуації (вони повинні видалятися щодня в міру накопичення);

зберігати горючі або негорючі товари в горючій упаковці у приміщеннях, які не мають віконних отворів або спеціальних засобів димовидалення;

торгувати пожежонебезпечними товарами побутової хімії, лаками, фарбами, розчинниками та іншими легкозаймистими речовинами та горючими речовинами розфасованими у скляну тару місткістю більше 1 літра, кожна без попереджувальних написів типу "Вогненебезпечно", "Не розпилювати поблизу вогню";

порушувати конструкції димонепроникних негорючих діафрагм, установлених у вітражах багатоповерхових будівель на рівні кожного поверху;

проводити вогневі роботи під час перебування людей у торговельних залах;

організовувати торгівлю, розміщувати торговельні й ігрові автомати, банкомати, IP-бокси на площадках сходових кліток та інших шляхах евакуації;

користуватися у складських приміщеннях та приміщеннях для підготовки товарів для продажу побутовими електронагрівальними приладами [2].

Персонал торговельних підприємств повинен: знати та періодично відпрацьовувати інструкції та схеми евакуації покупців та персоналу з торговельного залу на випадок пожежі; планово проходити навчання діям у разі виникнення пожежі та правилам використання первинних засобів пожежогасіння (вогнегасників).

Покупці під час відвідування торговельних підприємств повинні бути уважними. У випадку пожежі не панікувати, слухати інформацію, яка лунає з гучномовців і чітко виконувати наведені дії щодо евакуації із будівлі.

Лише комплексний підхід до питань забезпечення пожежної безпеки в ТРЦ з боку адміністрації, персоналу та відвідувачів є запорукою безпечного функціонування ТРЦ, а також ефективного управління питаннями евакуації людей у випадку пожежі.

Література:

1. Евакуація у випадку пожежі чи надзвичайної ситуації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nedogarkivska-gromada.gov.ua/search/?q=%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F&search=y>

2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30 грудня 2014 р. № 1417 "Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#n14>

3. Кодекс цивільного захисту України: за станом на 2 жовтня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 444 "Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text>

5. Пожежна безпека будівель і споруд: навчальний підручник / М.М.Кулешов, Ю.В. Уваров, О.Л. Олійник, В.П. Пустомельник, А.С. Беліков. — Харків: АЦЗУ, 2004. — 271 с.

6. Правила поведінки у натовпі під час масових заходів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://desn.kyivcity.gov.ua/content/pravy-la-povedinky-u-natovpi.html>

7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 квітня 2018 р. № 340 "Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/RE32253Z>

References:

1. Nedoharkivs'ka hromada (2020), "Evacuation in case of fire or emergency", available at: <https://nedogarkivs-ka-gromada.gov.ua/search/?q=%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F&search=y> (Accessed 10 Aug 2020).

2. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2014), Order "On approval of the Rules of fire safety in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#n14> (Accessed 10 Aug 2020).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 10 Aug 2020).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the Procedure for training the population to act in emergencies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> (Accessed 10 Aug 2020).

5. Kuleshov, M. Uvarov, Yu.V. Olijny`k, O.L. Pustomel`ny`k, V.P. and Byelikov, A.S. (2004), Pozhezhna bezpeka budivel` i sporud. Navchal`ny`j posibny`k [Fire safety of buildings and structures. Tutorial], ACZU, Kharkiv, Ukraine.

6. Desnians'ka District State Administration in Kyiv (2020), "Rules of conduct in the crowd during mass events", available at: <https://desn.kyivcity.gov.ua/content/pravy-la-povedinky-u-natovpi.html> (Accessed 10 Aug 2020).

7. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2018), Order "On approval of the Statute of actions in emergencies of management bodies and units of the Rescue Service of Civil Protection and the Charter of actions of management bodies and units of the Rescue Service of Civil Protection during firefighting", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/RE32253Z> (Accessed 10 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.08.2020 р.

*І. В. Супрунова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5484-6421*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.153

СУТНІСТЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРУКТУРНОЇ СКЛАДОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

*I. Suprunova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security,
Public Administration and Management, State University "Zhytomyr Polytechnic"*

THE ESSENCE OF THE SHADOW ECONOMY AS A STRUCTURAL COMPONENT OF STATE SECURITY

Проблемою детінізації економіки у сучасному світі та її ролі у забезпеченні національної безпеки сучасних держав зацікавилася багато вчених у різних наукових галузях. Проте у дослідженнях не існує однозначно та конкретно визначеного сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки. У наукових дослідженнях, присвячених зазначеній проблематиці, часто ототожнюються поняття тіньової економіки, прихованої економіки, чорної економіки, підпільної економіки, неформальної економіки. Тіньова економіка немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують його відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження. На основі здійснення аналізу дефініцій вітчизняних науковців поняття "тіньова економіка" запропоноване авторське трактування. В статті висвітлено основні підходи до визначення поняття "тіньова економіка": економічний, інституційний, кібернетичний, моральний, мотиваційний, соціологічний, статистичний, юридичний, фінансовий, комплексний (міждисциплінарний) та запропонований безпековий, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Окремлено взаємопов'язані сектори тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, зокрема, неформальна, фіктивна і кримінальна економіка.

Manyscientists in various fields of interest have become interested in the problem of de-shadowing the economy in the modern world and its role in ensuring the national security of modern states. However, research does not have an unambiguously and specifically defined essence of the shadow economy in the system of state security. Research on this issue often identifies the concepts of the shadow economy, the hidden economy, the black economy, the underground economy, and the informal economy. The shadow economy does not have a single and clear definition. After all, this category has interdisciplinary significance, so scientists from different scientific fields interpret it according to their subject of study and the specifics of cognition and research. The article highlights the main approaches to the definition of "shadow economy": economic, institutional, cybernetic,

moral, motivational, sociological, statistical, legal, fiscal, complex (interdisciplinary) and proposed security, which considers the shadow economy as a socio-economic phenomenon that poses a threat to the national security of the country, creating a state of the economy and institutions of power in which guaranteed protection of national interests cannot be ensured. The views of local scholars on the interpretation of the essence of the concept of "shadow economy" are analyzed and the author's definition of the essence of the shadow economy in the system of state security as a socio-economic phenomenon, characterized by uncontrolled and unregulated, informal and illegal economic relations that threaten the state and cause economic, social and environmental damage to the state and society. The interconnected sectors of the shadow economy as a structural component of state security, in particular, the informal, fictitious and criminal economy, are revealed. The division of the shadow economy into informal, fictitious and criminal economy helps to identify the reasons for the creation of favorable conditions for the growth of the shadow sector, corruption and economic crime, as well as outlining the consequences of shadowing the economy for the population, businesses and the state.

Ключові слова: тіньова економіка, неформальна економіка, фіктивна економіка, кримінальна економіка, державна політика детінізації економіки, державна безпека.

Key words: shadow economy, informal economy, fictitious economy, criminal economy, state policy of de-shadowing of economy, state security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тіньова економіка на сучасному етапі розвитку викликає великий інтерес серед науковців як економічне та соціальне явище, а також як величезна загроза економічній безпеці і суверенітету будь-якої країни незалежно від політичного укладу і економічного розвитку. Тіньова економіка є невід'ємною частиною економіки будь-якої країни, а її масштаби обумовлені конкретними історичними умовами, рівнем економічного розвитку, авторитетом держави і державних інституцій, традиціями. Для здійснення найефективнішої протидії тінізації економіки важливо виявити причини і форми прояву тіньових процесів в економіці. Відповідно, дослідження сутності явища тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, а також виявлення перспектив детінізації економіки України є важливою і актуальною науковою проблемою, яка має вагомое практичне значення.

Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, тому необхідним є фундаментальне обґрунтування даного феномену в системі державного управління. Під час дослідження сутності тіньової економіки спостерігається плюралізм визначення і трактувань даного явища. Так, у вітчизняній науковій літературі широко використовується термін "тіньова економіка". Представники англомовного світу застосовують поняття "прихована економіка", "чорна економіка", "підпільна економіка". У російському науковому обігу переважає термін "неформальна економіка". Також зустрічаються у наукових виданнях і визначення явища як "нерегульована", "таємна", "неофіційна", "незареєстрована", "підпільна", "паралельна", "секретна".

Проблема тіньової економіки та детінізації економіки у сучасному світі викликає інтерес у ба-

гато вчених у різних наукових галузях. Проте не існує у дослідженнях однозначно та конкретно визначеної сутності тіньової економіки як структурної складової державної безпеки у системі державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями теоретичних, методичних і практичних аспектів тіньової економіки та механізмів реалізації державної політики детінізації займалися багато як українських, так і зарубіжних науковців. Серед них, зокрема, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарєва, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзеверіна, Л. Ебергарт, Я. Жаліло, В. Засанський, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, С. Роттенберг, П. Рубін, Е. д. Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи наукових здобутків вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на високий рівень тінізації економіки в Україні питання тіньової економіки в контексті державного управління не втрачає своєї актуальності, а відповідно актуальним є комплексне дослідження тіньової економіки як структурної складової державної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення аналізу основних наукових підходів щодо визначення тіньової економіки та, враховуючи зарубіжний та вітчизняний досвід науковців, які займалися дослідженням визначеної проблематики, сформулювати авторське визначення тіньової економіки як структурної складової державної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Тіньова економіка немає єдиного і чіткого визначення. Адже ця категорія має міждисциплінарне значення, тому науковці з різних наукових галузей трактують її відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання та дослідження.

У сучасній науковій літературі існує велика кількість трактувань сутності тіньової діяльності. Проте виділяють чотири основні підходи до визначення поняття "тіньова економіка" — обліково-статистичний, кримінологічний, формально-правовий і комплексний. Розглянемо більш розширений огляд підходів визначення сутності тіньової економіки, зокрема:

— економічний — охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не включені до розрахунків валового внутрішнього продукту, сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності;

— інституційний — розглядає тіньову економіку як такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на противагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя. Основними об'єктами дослідження є соціально-економічні інституції, механізми санкцій, система офіційних і неофіційних відносин, а також система неофіційних правил, що регулюють економічну діяльність, поряд з офіційними;

— кібернетичний — тіньова економіка розглядається як самостійна керована система, представники підходу розробляють економіко-математичні моделі управління та прогнозування, а також виявляють зв'язки тіньового сектору економіки з офіційним сектором;

— моральний — дозволяє розглядати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми. Тіньовий сектор економіки функціонує в режимі порушень усталених моральних принципів економічної діяльності та формування паралельних інститутів;

— мотиваційний — тіньова економіка трактується як всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують різні порушення. В процесі діяльності суб'єктів тіньової економіки формуються тіньові відносини між соціальними групами та мотиваційна поведінка, пов'язана з різноманітними порушеннями загальноприйнятих цінностей, принципів, зразків;

— соціологічний — розглядають поняття з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях. Недоліком методу є обмеженість інформаційної бази не дає можливості проводити точних розрахунків та визначати поняття і сутність тіньової економіки;

— статистичний — економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою, до тіньової економіки відносять приховану від обліку та контролю економічну діяльність, що не фіксується в статистичних даних;

— юридичний — сукупність заборонених законом видів економічної діяльності. До тіньової діяльності

відносять суспільно небезпечні форми економічної діяльності, здійснювані поза рамками законодавства, ухилення від офіційної державної реєстрації та державного контролю;

— фіскальний — прихована від оподаткування частина економіки, зокрема неврахування в загальному обсязі ВВП тієї його частки, що виробляється тіньовим сектором економіки, та недоотримання державою податків від діяльності суб'єктів тіньового сектору;

— комплексний (міждисциплінарний) — розглядає тіньову економіку як складне соціально-економічне явище, що містить систему законних та незаконних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання з метою отримання економічної вигоди методами недобросовісної конкуренції, тобто за власною ініціативою або під впливом зовнішніх обставин вдаються до дій, які порушують норми чинного законодавства, ухиляються від оподаткування, порушують усталену практику ведення ділових відносин та морально-етичні норми суспільства (доповнено на основі [1]).

Всі зазначені вище підходи є взаємопов'язаними і відображають різні грані такого складного феномену як тіньова економіка. Виходячи з специфіки тіньової економіки як структурної складової державної безпеки, доцільно додати ще й безпековий підхід до трактування, який розглядає тіньову економіку як соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Такий підхід актуалізує необхідність створення і впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будуть направлені на детінізацію економіки країни.

Заслугує на увагу підхід Баранова С.О. щодо поділу вітчизняних та закордонних авторів залежно від визначення сутності тіньової економіки. Так, на думку вченого, в наукових працях західних учених домінуючими є три основні точки зору на сутність тіньової економіки: перша — визначає тіньову економіку як діяльність, що не зараховується до ВВП (Д. Блейдс, В. Казімієр, Р. Люттік-Хаузен, К. Макафі, А. Френз та ін.); друга — характеризує тіньовий сектор через здійснення заборонених видів діяльності (Б. Даллагіа, А. Ділнот, Б. Контіні, Ф. Леєу, С. Морріс та ін.); третя — до тіньової економіки відносить незадекларовані види економічної діяльності (Ж. Віллард, К. Карсон, В. Патрізі та ін.); доробок українських науковців представлений трьома основними напрямками: економічним (З. Варналій, І. Мазур, Н. Мушинська, В. Предборський та ін.); юридичним (Ю. Грошовик, Н. Дригваль, А. Золотарьов, В. Попович та ін.); у сфері державного управління (О. Подмазко, М. Флейчук та ін.) [2, с. 9].

Розглянемо детальніше погляди вітчизняних науковців на трактування сутності поняття "тіньова економіка".

На думку Варналія З.С., тіньова економіка — це складне явище, представлене як сукупність не контрольованих і не регульованих як протиправних, так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу [3, с. 7].

Рейкін В.С., на основі поєднання правового, статистичного та податкового критеріїв, запропонував формулювання дефініції "тіньова економіка" як складне системне явище, що не контролюється і (або) не регулюється законодавством та договірними відносинами, представлене соціально-економічною діяльністю суб'єктів господарювання, трансакції яких приховуються від оподаткування та (або) не обліковуються статистикою. Базуючись на ключових критеріальних ознаках, сформовано типологізацію тіньової економіки за агрегованими компонентами: прихованою ("сірою") та підпільною ("чорною") економікою, що дозволяє здійснити структурування, встановити умовні межі об'єкта дослідження, виявити міжсекторні та інтегровані взаємозв'язки з офіційною економікою [4, с. 28].

Базиліук А.В. та Коваленко С.О. трактують тіньову економіку як результат порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення й розподілу прибутку, що трапилося внаслідок дерегуляції економіки й порушення на цій основі балансу інтересів, а також через недостатність або недосконалість засобів ефективного контролю за чинним законодавством" [5, с. 18].

Відповідно до економічної енциклопедії, тіньова економіка — це сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності [6, с. 637].

Мазур І.І. тіньовою економікою називає складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків" [7, с. 29—30].

Турчинов О.В. звертає увагу, що тіньова економіка — це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, і або спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" [8, с. 11].

Предборський В. А. вказує на те, що тіньова економіка — це системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивності соціальної небезпеки, яка є формою кризи державного регулювання економіки в умовах процесів трансформації та виявляється в розвитку його дисфункціональності [9, с. 10].

Кубатко В.В. пропонує під поняттям "тіньова економіка" розуміти систему неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних

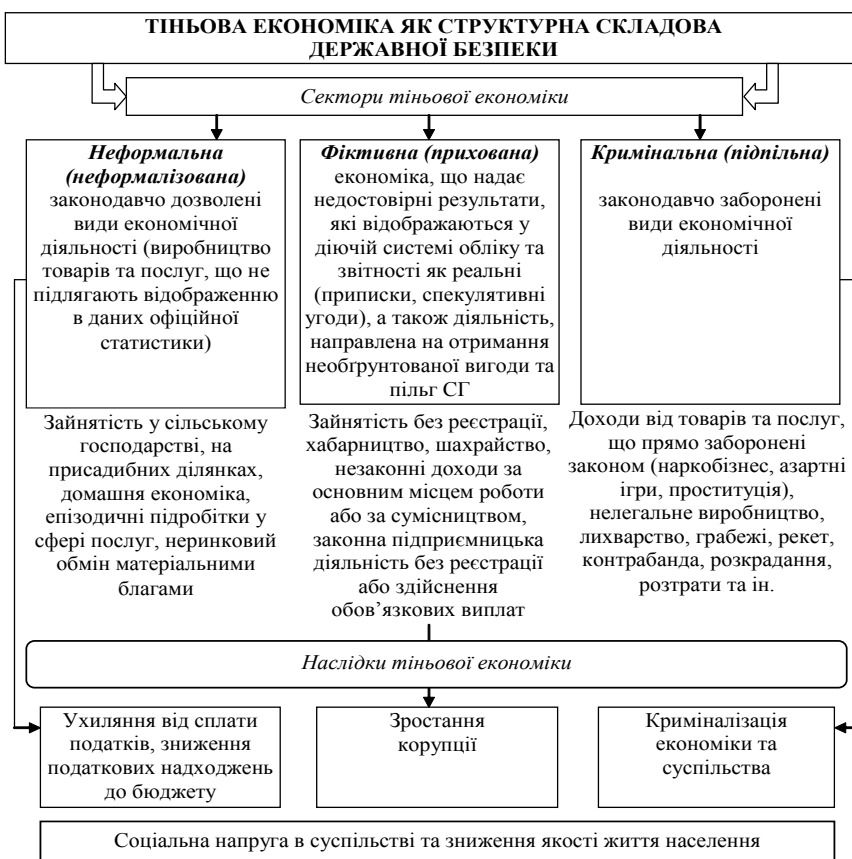

Рис. 1. Структура поняття "тіньова економіка" як складової державної безпеки

економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству [10, с. 7].

Варіативність трактувань тіньової економіки нерозривно пов'язана з її імманентними властивостями, зокрема, здатністю до розвитку в умовах будь-якого типу економічної системи з характерними їй формальноправовими нормами і адаптацією до рівня і характеру державного впливу на економічну сферу. Відрізнятися будуть лише масштаби прояву тіньової економіки у конкретний історичний період.

Поняття "тіньової економіки" як структурної складової державної безпеки розглядається як система, яка охоплює три самостійні, але взаємопов'язані сектори: неформальну, фіктивну і кримінальну економіку (рис. 1). Як для будь-якої системи для тіньової економіки характерною є сукупність елементів, які представляють переплетення суб'єктів, об'єктів, властивостей і наслідків, які не можна звести до простої суми негативних і/або позитивних характеристик, оскільки вплив, який здійснюється на економіку країни є неоднозначним в залежності від ситуації і рівня розвитку економіки. Тіньова економіка одночасно може виконувати дві протилежні функції: позитивну — пом'якшення соціальної напруги в суспільстві і негативну — погіршення благополуччя суспільства і зниження ефективності системи управління економікою.

Поділ тіньової економіки на неформальну, фіктивну і кримінальну економіку сприяє виявленню причин формування сприятливих умов для зростання тіньової сфери, корупції і економічної злочинності, а також окресленню наслідків тінізації економіки для населення, суб'єктів господарювання і держави.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що тіньова економіка є актуальною проблемою в сучасному світі, оскільки виступає однією із загроз державній безпеці будь-якої країни. В результаті дослідження тіньової економіки виявлено термінологічну нестійкість та синонімічність категорійного застосування. Різниця у визначенні поняття "тіньова економіка" обумовлена міждисциплінарним значенням категорії і відповідним їй трактуванням науковцями з різних наукових галузей відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання. Проведений аналіз дозволив уточнити визначення сутності тіньової економіки у системі забезпечення державної безпеки, яку запропоновано розуміти як соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які становлять загрозу державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству. Такий підхід актуалізує необхідність запровадження ефективних механізмів державного управління у сфері детінізації економіки, які будуть направлені на скорочення негативних наслідків впливу тіньової економіки на державну безпеку країни, шляхом розробки ефективного механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і практичної реалізації комплексу заходів, направлених на зниження масштабів тінізації. Це виступає перспективою подальших наукових досліджень.

Література:

1. Дяченко О.П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 20. — С. 82—86. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/18.pdf
2. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: автореф. дис.... кан-та з держ. упр.: 25.00.02 / С.О. Баранов; Національна академія державного управління при президенті України. — Київ, 2018. — 23 с.
3. Варналій З.С. Актуальні проблеми забезпечення національної економічної безпеки в Україні / З.С. Варналій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 1. — С. 1—18.
4. Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03 / В.С. Рейкін; Центральна спілка споживчих товариств України Львівський торговельно-економічний університет. — Львів, 2019. — 42 с.
5. Базиліук А.В. Тіньова економіка в Україні [монографія] / А.В. Базиліук, С.О. Коваленко. — К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. — 206 с.
6. Економічна енциклопедія [Текст]: у трьох томах Т. 3: К-П / ред. С.В. [Текст]: у 3-х томах. Т. 3: П — Я / ред. С.В. Мочерний. — К.: Академія, 2002. — 952 с.

7. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: [монографія] / І.І. Мазур. — К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2006. — 239 с.

8. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки [монографія] / О.В. Турчинов. — К.: НАН України; Інститут Росії, 1996. — 199 с.

9. Предборський В.А. Теоретичні аспекти тінізації економіки України в умовах трансформаційних процесів: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.00.03 / В.А. Предборський; НАН України; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. — Х., 2011. — 34 с.

10. Кубатко В.В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів: автореф. дис.... кан-та екон. наук: 08.00.03 В.В. Кубатко; МОН України; Сумський державний університет. — Суми, 2019. — 23 с.

References:

1. Diachenko, O.P. (2017), "Formation of theoretical approaches to the definition of the shadow economy as an economic category", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 82—86, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/18.pdf (Accessed 15 Aug 2020).
2. Baranov, S.O. (2018), "State regulation of de-shadowing of the national economy: organizational and legal aspect", Ph.D. Thesis, *Economy, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia pry prezidentovi Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
3. Varnaliy, Z.S. (2009), "Actual problems of ensuring national economic security in Ukraine", *Naukovy visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 1—18.
4. Rejkin, V.S. (2019), "De-shadowing of the national economy in conditions of uncertainty", Ph.D. Thesis, *Economy, Tsentral'na spilka spozhyvchikh tovarystv Ukrainy L'viv's'kyj torhovel'no-ekonomichnyj universytet*, Lviv, Ukraine.
5. Bazyliuk, A.V. and Kovalenko, S.O. (1998), *Tin'ova ekonomika v Ukraini [Shadow economy in Ukraine]*, NDEI Minekonomiky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. Mocherniy, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
7. Mazur, I.I. (2006), *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [De-shadowing of Ukraine's economy: theory and practice]*, VPTs "Kyivs'kyj un-t", Kyiv, Ukraine.
8. Turchynov, O.V. (1996), *Tin'ova ekonomika: zakonomirnosti, mekhanizmy funktsionuvannia, metody otsinky [Shadow economy: patterns, mechanisms of functioning, evaluation methods]*, NAN Ukrainy; Instytut Rosii, Kyiv, Ukraine.
9. Predbors'kyj, V.A. (2011), "Theoretical aspects of the shadowing of Ukraine's economy in terms of transformation processes", Ph.D. Thesis, *Economy, NAN Ukrainy; N.-d. tsentr industr. probl. rozv.*, Kharkiv, Ukraine.
10. Kubatko, V.V. (2019), "State policy of de-shadowing of the economy of Ukraine taking into account economic and environmental factors", Ph.D. Thesis, *Economy, MON Ukrainy; Sums'kyj derzhavnyj universytet*, Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2020 р.

О. С. Ігнатенко,
аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління Національної
академії державного управління при Президентові України, м. Львів — Брюховичі
ORCID ID: 0000-0002-1960-2007

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15 — 16.158

ГРОМАДЯНСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

О. Igratenko,
Postgraduate student of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine, Lviv — Bryukhovychi

CIVIL CONTROL AS AN TOOL OF INFLUENCE ON PUBLIC GOVERNANCE PROCESSES IN MODERN UKRAINE

У статті висвітлено питання щодо поняття громадянського контролю, нормативно-правового забезпечення та його впливу на державні інститути України. Автором реалізовано мету дослідження, що полягає в дослідженні громадянського контролю як інструменту впливу на публічне управління в сучасній Україні. Досліджено, що нинішній період становлення правової держави характеризується юридичним забезпеченням законодавчими актами кожної демократичної держави та міжнародними документами правом приймати участь в управлінні державними справами, яке відноситься до групи політичних прав громадян.

Обґрунтовано, що у сучасному демократичному суспільстві відбувається перебудова відносин між державою та громадськістю. Влада намагається створити нові форми впливу населення на державно-управлінський процес і, відповідно, забезпечити його участь у громадсько-політичному житті країни. Громадянське суспільство є складовим елементом держави, має певну автономію, можливості впливу на процес державного управління, унаслідок чого реалізація легітимізаційного потенціалу цього суспільства певною мірою зумовлена здійсненням контролю над державними інститутами. Проаналізовано, що громадський контроль повинен увійти в діяльність усіх видів соціальних груп, громадських об'єднань, спрямованих на подолання конформного ставлення до недоліків і зловживань повсякденної практики, на застосування санкцій до тих, хто порушує чинні правові норми.

The article deals with the issue of the concept of civil control, regulatory and legal support and its impact on state institutions of Ukraine. The author realized the purpose of the study, which is to study civil control as a tool for influencing public administration in modern Ukraine. It was study that the current period of formation of the rule of law was characterize by the legal provision of legislation of each democratic state and international documents the right to participate in the management of public affairs, which belongs to the group of political rights of citizens.

It was substantiate that in a modern democratic society were a restructuring of relations between the state and the public. The government is trying to create new forms of influence of the population

on the public administration process and, accordingly, to ensure its participation in the socio-political life of the country. Civil society is an integral element of the state, has a certain autonomy, the ability to influence the process of public administration, because of which the realization of the legitimizing potential of this society is to some extent due to the control over state institutions.

It is analyzed that public control should be included in the activities of all types of social groups, public associations aimed at overcoming the conformist attitude to the shortcomings and abuses of everyday practice, the application of sanctions to those who violate existing legal norms. The generally accepted model of public control is a self-organized system capable of self-development, a system in which processes are more successful, because it has mechanisms of interaction of social agents aimed at maintaining interactions in accordance with the rules and norms enshrined in forms of public consciousness. This affects the peculiarities of group consciousness: if in a closed system, the conflict becomes a destructive beginning and for the most part the system itself stops it at any level, then at the beginning of the transition phase begin to form "double" morality and "double" standards of behavior official and domestic ideology.

Ключові слова: громадський контроль, державне управління, громадянське суспільство, соціальний контроль, органи публічної влади, держава.

Key words: public control, public administration, civil society, social control, public authorities, the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нинішній період становлення правової держави характеризується юридичним забезпеченням законодавчими актами кожної демократичної держави та міжнародними документами правом приймати участь в управлінні державними справами, яке відноситься до групи політичних прав громадян. Реальність реалізації права на участь в управлінні державними справами є важливим показником рівня розвитку громадянського суспільства та правової держави, оскільки у відкритому суспільстві громадяни не можуть бути усунені від підготовки та прийняття державно-значущих рішень, що впливають на умови життєдіяльності.

Конституційно-правові дослідження права громадян України на участь в управлінні державними справами на сучасному етапі суспільного розвитку об'єктивно мають бути спрямовані на пошук шляхів його реалізації у сьогоденних умовах державотворення та правотворення, розвитку інформаційного суспільства, виявлення чинників, що впливають на цей процес.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику діяльності інститутів громадського контролю в Україні досліджували такі науковці: В. Боклаг, А. Буханевич, С. Вітвіцький, Г. Дмитренко, О. Каленюк, М. Кравець, А. Крупник, А. Луцький, І. Луцький, А. Павленко, Н. Піроженко, А. Сангуров, П. Рензіо та інші. Такі науковці, як Ю. Бойко [1], А. Крупник [3], А. Матвійчук [4], Т. Наливайко [5] в своїх працях розглядали сутність та механізми здійснення громадянського контролю, теоретико-правові аспекти та становлення громадянського контролю в Україні тощо.

За наявності значної кількості наукових робіт громадянського контролю багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та об-

ґрунтованими. Потребують подальшого дослідження аналіз громадянського контролю саме як інструменту впливу на процес державного управління в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — аналіз громадянського контролю як інструменту впливу та контролінгу над державними інститутами України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Останніми роками простежується значне зростання кількості суспільних і добровільних організацій, активізація їхньої участі у здійсненні заходів соціального захисту населення і контролю за соціальними процесами. Це свідчить про істотні зміни у суспільній свідомості членів суспільства. З'являється усвідомлення значущості особистої участі у поліпшенні матеріального й духовного добробуту людей. Діяльність суспільних і добровільних організацій — це вияв соціальних ініціатив різних соціальних верств, груп населення, окремих громадян у відповідь на реалії соціально-економічної ситуації в країні, стан системи соціального захисту населення та її проблеми, ринкові відносини з новим набором норм та цінностей.

Громадянське суспільство є складовим елементом держави, має певну автономію, можливості впливу на процес державного управління, унаслідок чого реалізація легітимізаційного потенціалу цього суспільства певною мірою зумовлена здійсненням контролю над державними інститутами. З огляду на це, у законопроекті "Про громадський контроль" № 4697 від 14.04.2014 р. визначено, що громадський контроль — це діяльність суб'єктів громадського контролю з нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю на предмет відповідності такої діяльності вимогам, встановленим законодавством України, та суспільним інтересам [2].

Наливайко Т. визначає особливе значення громадського контролю як ефективного інструмента механізму впливу в усіх сферах життєдіяльності суспільства з урахуванням прискореного розгортання глобалізаційних процесів та звертає особливу увагу на пріоритети функціонування та розвитку українського суспільства, які зумовлюють зміст і спрямованість інституту громадського контролю. Водночас дослідниця підкреслює, що сучасна українська дійсність свідчить про численні об'єктивні й суб'єктивні перешкоди функціонуванню громадського контролю, що, безумовно, негативно позначається на життєдіяльності соціуму, призводить до поглиблення тінізації в економічній сфері, а відтак провокує виникнення дестабілізаційних процесів у суспільних відносинах [5].

Бойко Ю., аналізуючи особливості трансформації громадського контролю в сучасному українському суспільстві, обґрунтовує той факт, що громадський контроль є фактором не тільки зовнішньої директивності, а й як зовнішньо-внутрішнього процесу ціннісно-нормативної соціалізації, результатом якої є не лише інтеріоризація, тобто внутрішнє формування норм і цінностей, але й засвоєння певної стратегії соціальної поведінки на рівні особистісних диспозицій [1, с. 6]. Громадський контроль у сучасному демократичному суспільстві виступає у ролі контролюючого інструменту усіх суб'єктів соціального процесу: і правової держави, і громадянського суспільства, і влади та держави над її громадянами, і громадян та громадянського суспільства над діяльністю органів державної влади. Так формується оптимальна модель реалізації можливостей інституту громадського контролю у сучасному демократичному суспільстві. Особистісні вияви соціальної поведінки, які зумовлюють можливість демократизації громадського контролю в Україні, пов'язані з низкою детермінувальних чинників: особливостями особистісної пострадянської свідомості, які впливають на специфіку реалізації соціальних відносин в українському суспільстві; труднощами перехідного періоду, що спричиняють маргіналістичні настрої та вияви, ускладнюючи соціальну ситуацію, що характеризує сучасний стан суспільства і не сприяє активному становленню нової соціальної самосвідомості українського громадянина [1, с. 9—10].

Що стосується організаційного аспекту, то інституційну базу громадського контролю становлять чотири основні компоненти: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедура його здійснення. Суб'єктами громадського контролю є громадяни та громадські об'єднання — неорганізована та організована громадськість. Суб'єктами громадського контролю є організована та неорганізована громадськість [4]:

1. Організована громадськість — це органи самоорганізації населення, ЗМІ, громадські, профспілкові, творчі організації та інші громадські об'єднання. До цієї ж групи ми відносимо й ті політичні партії, які на даний момент не пройшли до парламенту, а також партійні осередки обласного, районного, міського, районного у місті рівнів, які не представлені в органах місцевого самоврядування цього рівня. Ми виходимо з того, що парламентські партії та партійні осередки, які представлені у відповідних місцевих радах, є суб'єктами політичного

контролю, який хоча і має певні спільні риси з громадським, але має розглядатися окремо.

2. Під неорганізованою громадськістю розуміємо громадян та їх сім'ї, які не поєднані між собою у будь-які організаційні форми і представляють власні інтереси або ситуативно — спільні інтереси жителів, користувачів або споживачів певної соціальної групи.

Об'єктами громадського контролю можуть бути органи публічної влади, державні та комунальні підприємства, установи та організації, а також недержавні суб'єкти будь-яких організаційно-правових форм, що вирішують соціальні завдання. Предметом громадського контролю є діяльність вказаних об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їхніх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів [3].

Отже, громадський контроль повинен увійти в діяльність усіх видів соціальних груп, громадських об'єднань, спрямованих на подолання конформного ставлення до недоліків і зловживань повсякденної практики, на застосування санкцій до тих, хто порушує чинні правові норми. Науковці розрізняють два основних процеси контролю, що полягають в інтеріоризації норм та цінностей. Соціалізація пов'язана із засвоєнням прийнятних способів дії як "само собою зрозумілих", що не підлягають сумніву, імперативів, або як соціально "заведеного порядку"; застосування санкцій щодо правопорушників і актів непокорі, або позитивних — винагороди за конформне поведіння, або негативних — покарання за непокору "неформальними" засобами ("догана", осміяння, остракізм), аж до "формальних" (претензії, позбавлення волі аж до довічного ув'язнення).

Загальноприйнята модель організації громадського контролю є самоорганізованою системою, здатною до саморозвитку, системою, у якій процеси відбуваються успішніше, тому що в ній існують механізми взаємодії соціальних агентів, спрямованих на підтримку взаємодій відповідно до правил і норм, закріплених у формах суспільної свідомості. Це позначається на особливостях групової свідомості: якщо у закритій системі конфлікт стає руйнівним началом і здебільшого система сама припиняє його на будь-якому рівні, то на початку перехідного етапу починають формуватися "подвійна" мораль і "подвійні" стандарти поведінки, які поступово спричиняють розрив між офіційною й побутовою ідеологією. Ідеологія як цементуюче начало суспільства втрачає свою міфологізуючу роль.

Бойко Ю. цілком слушно й обґрунтовано вважає, що особливості реалізації функціонування інституту громадського контролю в українському суспільстві адекватні суспільно-політичній ситуації в країні, яка упродовж останніх десяти років з великими труднощами долає політико — правові синдроми посттоталітарної системи, здійснює серйозний реформаторський поступ по шляху впровадження ринкових економічних відносин. Науковець підкреслює, що громадський контроль як елемент соціальної системи, системи соціального управління виконує регулятивну функцію підтримки порядку в суспільстві, запобігання небажаних девіантній поведінці, що доволі широко висвітлено в науковій літературі. Однак механізм громадського контролю має

також значний потенціал для виконання конструктивної творчої функції в суспільстві й здатен сприяти прогресивним змінам характеру взаємин соціальних суб'єктів, переосмисленню їхніх можливостей у межах реалізації курсу на демократизацію соціальних відносин у суспільстві. Однією з головних умов демократичних перетворень в країні повинна стати зміна логіки функціонування громадського контролю, відхід від розуміння механізму громадського контролю як реалізації лише суб'єкт — об'єктних відносин і акцент на суб'єкт-суб'єктних принципах реалізації соціальних відносин, що припускає можливість здійснення двобічних контрольних функцій, зумовлює дієвість і активність усіх агентів соціально-контрольних відносин й забезпечує санкціональні можливості різним сторонам соціальної взаємодії [1, с. 10].

Функції громадського контролю полягають у забезпеченні відповідності свідомості громадян правовим, моральним та іншим соціальним нормам. Соціальна ситуація, поведінка і громадський контроль тісно пов'язані: чим краща соціальна ситуація, тим позитивнішою є поведінка населення і менша необхідність у контрольному нагляді, й навпаки.

Сучасним вектором функціонування інституту громадського контролю, як стверджує Наливайко Т., є такі ціннісні орієнтири: екзистенційно значущий порядок у суспільстві, зростання масштабу свободи соціальних суб'єктів, формування соціально-конструктивних світоглядних орієнтацій особистості, створення умов для розвитку її підприємницької ініціативи і реалізації творчих потенцій. Відтак у зв'язку з цим закономірно зароджується й утверджується тенденція поступального розвитку громадянського суспільства, стимулюючи підприємницький інтерес щодо вдосконалення ринкових механізмів господарювання, зростає значення організації та самоорганізації у функціонуванні інституту громадського контролю, посилюється вплив громадських форм контролю на всі сфери життєдіяльності суспільства [5].

ВИСНОВКИ

Сучасний стан правового забезпечення організації та здійснення громадського контролю в Україні не можна назвати задовільним, враховуючи недосконалість положень чинного законодавства щодо основних способів та засобів громадського контролю. Наукове дослідження та узагальнення правових засад громадського контролю є необхідним для формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та юридичної практики в зазначеній сфері суспільних відносин. Правова регламентація сучасних інноваційних засобів громадського контролю забезпечить їх процесуальну значимість та доказову силу під час розгляду відповідних справ органами державної влади і, передусім, судами. Наприклад, відеозйомка або запис на диктофон спілкування громадянина з представником органу державної влади без належної правової регламентації є сумнівним доказом, враховуючи сучасні можливості аудіо- чи відеомонтажу.

Не менш важливою є правова регламентація реальної участі громадян у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Наприклад,

проблемною залишається організація контролю громадськості за процесом розробки проекту та прийняттям рішення про виділення земельної ділянки зацікавленим особам, за процедурою проведення земельного аукціону тощо. Правової регламентації потребує і механізм громадського контролю за умовами перебування громадян у місцях позбавлення волі — камерах попереднього ув'язнення, слідчих ізоляторах, колоніях тощо. І це далеко не повний перелік прогалин національного законодавства в сфері організації та здійснення громадського контролю в Україні.

Література:

1. Бойко Ю.А., Смирнова Е.А., Соколов А.В. Гражданский контроль за работой органов власти. Ярославль: ЯРОО "ЦСП", 2003. 120 с.
2. Закон України "Про громадські об'єднання" № 4572-VI від 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення 01.08.2020).
3. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. Online збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. Вип. № 1. 2007. URL: http://novyi-stryi.atua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення 01.08.2020).
4. Матвійчук А. "Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства": автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси"; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 20 с.
5. Наливайко Т.В. "Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект"; автореф., дис., на здобуття наукового ступеня канд., юрид., наук, спец. 12.00. 01 "Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень", Львів, 2010. 15 с.

References:

1. Boiko, Yu.A. Smyrnova, E.A. and Sokolov, A.V. (2003), Hrazhdanskyi kontrol za rabotoi orhanov vlasty [Civil control over the work of government], YaROO "TsSP", Yaroslavl, Russia.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Public Associations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (Accessed 01 August 2020).
3. Krupnyk, A. S. (2007), "Public control: the essence and mechanisms of implementation", Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. Online zbirnyk nauk. prats ORIDU NADU pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 1, available at: http://novyi-stryi.atua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (Accessed 01 August 2020).
4. Matviichuk, A. (2008), "Public organizations as a factor in the formation of civil society", Abstract of Ph.D. dissertation, Political institutions and processes, Kyiv National University Univ. T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine.
5. Nalyvaiko, T. V. (2010), "Public control in Ukraine as an institution of civil society: theoretical and legal aspect", Abstract of Ph.D. dissertation, Theory and history state and law, the history of political and legal doctrines, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2020 р.

О. М. Вівсяник,
аспірант кафедри державного управління та публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-9373-047X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.162

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

О. Vivsanyk,
Postgraduate student of the Department of Public management
and public administration, Interregional Academy of Personnel Management

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF STATE MANAGEMENT OF THE HEALTHCARE SYSTEM

Запропоновано авторське бачення інституційного механізму державного управління системою охорони здоров'я в Україні, надано коротку характеристику його складових. Визначено участь міжнародних організацій в цьому механізмі. Представлено групи міжнародних організацій охорони здоров'я та форми їх співпраці з органами державної влади: організації — майданчики для переговорів та комунікації світової медичної спільноти; міжнародні організації, що рекомендують режими лікування та встановлюють норми та стандарти в охороні здоров'я; міжнародні гуманітарні та благодійні організації; міжнародні професійні організації, асоціації, спілки лікарів за професійною ознакою. Представлено участь міжнародних організацій в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я. Визначено провідну роль ВООЗ у міжнародній співпраці. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення функцій міжнародних медичних організацій, розробка рекомендацій щодо створення умов для подальшої співпраці органів державного управління та міжнародних організацій в сфері охорони здоров'я на території України.

The article presents the structure of the institutional mechanism of public health management. It was found that the institutional mechanism of public administration is based on the integration of methods of implementing public policy in the field of health care, methods of industry management, forms of application of management levers, specific management tools. Peculiarities of the current stage of formation and use of information support of the institutional mechanism of state health care management are its digitalization and use of information technologies. The structural elements of such a database are departmental and corporate information networks, reports of legal entities, one-time surveys, materials from the Internet, mass media, statistical reports.

It is determined that international organizations are an integral part of the institutional mechanism of public health management. This also applies to the institutional mechanism of public administration of the health care system. International organizations should be divided into four groups: organizations — platforms for negotiations and communication of the world medical community, international organizations that recommend treatment regimens and set norms and standards in health care, international humanitarian and charitable organizations, international professional organizations, associations, unions doctors on a professional basis.

The European health care system works closely with the world's leading medical organization, the World Health Organization. WHO's activities are universal. To a greater extent, WHO is a platform for

negotiations between representatives of different countries and regions of the world. The purpose of such negotiations is to submit to the world community a consolidated opinion on the global problems of the medical sphere. WHO's work as a universal health organization cannot cover the full range of medical activities. There are more narrow-minded organizations that professionally and carefully consider the issues of prevention and control of certain diseases.

Ключові слова: інституційний механізм, міжнародні організації, державне управління, охорона здоров'я, співпраця.

Key words: institutional mechanism, international organizations, public administration, health care, cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структура інституційного механізму державного управління охороною здоров'я базується на інтеграції методів запровадження державної політики в сфері охорони здоров'я, методів управління галуззю, формами застосування важелів управління, конкретних інструментів управління. Процеси активного впливу на систему ґрунтуються на відповідному забезпеченні, яке ми можемо поділити на правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення. Окремо ви відзначаємо в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я вплив міжнародних організацій цієї сфери.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування інституційного механізму державного управління і в тому числі системою охорони здоров'я досліджували провідні науковці. Серед них можна виділити і тих, на праці яких ми спиралися в даному дослідженні, зокрема: Пиддє А.Л. [2], Маруніч Т.А. [2], Колядич М.М. [3], Грицко Р.Ю. [3; 12], Фуртак І.І. [3; 4], Варава А. [4], Федорчук О. [9], Рудніцька Р.М. [10], Сидорчук О.Г. [10], Стельмах О.М. [10], Шило К.М. [11], Сазонець І.Л. [13], Зима І.Я. [13]. Однак у контексті діяльності міжнародних організацій, їх впливу на механізми державного управління в сфері охорони здоров'я вітчизняні вчені висвітлили не так багато аспектів. Тому вважаємо дослідження впливу таких організацій і передусім ВООЗ на інституційний механізм управління системою охорони здоров'я актуальним завданням, яке значною мірою вже реалізується на практиці.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування теоретичної концепції інституційного механізму державного управління системою охорони здоров'я та визначення місця міжнародних організацій медичного спрямування в цьому механізмі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним з найбільш суттєвих елементів інституційного механізму державного управління охороною здоров'я є державні політики, що чинять вплив та регулюють систему охорони здоров'я. Економічна політика має суттєвий вплив шляхом створення матеріальної функ-

ціонування охорони здоров'я. Соціальна політика формує середовище функціонування системи охорони здоров'я, оскільки система охорони здоров'я є однією із її складових, разом із культурою, освітою, соціальним захистом. Фінансова політика вирішує більш прикладні аспекти розподілення коштів в державі та формуванні системи фінансування охорони здоров'я. Однією з важливих політик є політика підтримки сталого розвитку. Сьогодні є усталеною науковою гіпотезою твердження, що громадське здоров'я значною мірою залежить від системи сталого розвитку та природоохоронних заходів. Саме тому багато ініціатив ВООЗ у сфері медицини мають механізми реалізації шляхом збереження та відтворення довкілля. Важливою складовою інституційного механізму державного управління охороною здоров'я є кадрова політика. Ефективна реалізація кадрової політики важлива на всіх рівнях — від державного управління цією сферою до місцевого самоврядування та управління лікарнею. Сервісна політика держави сформувалась на основі новітньої концепції сервісної держави. В сучасних умовах державний сервіс є поширеним у регіональних системах управління, шляхом створення Центрів надання адміністративних послуг, в яких акумулюються всі послуги, які держава може надати громадянину. Підходи надання сервісу набувають своє поширення і в медичній сфері. Їх підґрунтям є методичний підхід, який обґрунтовує надання пацієнту повного переліку медичних послуг при зверненні до лікарні. Важливим питанням на цей час є форма оплати цього сервісу. Євроінтеграційна політика є однією з основ та важливою умовою вдосконалення інституційного механізму державного управління охороною здоров'я. Важливим напрямом вдосконалення інституційних механізмів державного управління охороною здоров'я є молодіжна політика. Формування та реалізація основних принципів та напрямів молодіжної політики України значною мірою спрямовано на усвідомлення необхідності здорового способу життя, відмовою від згубних звичок, духовний, соціальний, фізичний розвиток, що є основою громадського здоров'я.

Серед методів управління охороною здоров'я організаційні та економічні можуть застосовуватися як на державному, так і на регіональному, місцевому рівні, такі методи, як психологічні, спеціальні, адміністративні застосовуються в більшій мірі на регіональному рівні та в процесі організації функціонування комунальних підприємств закладів охорони здоров'я та інших медичних установ.

Безпосередньо важелі впливу, які застосовує держава в процесі реалізації інституційного механізму державного управління охороною здоров'я можна поділити на економічні та фінансові, які мають управлінський вплив на медицину як інструменти оперативного управління та вирішення питань, правові, які мають більш довгостроковий характер, організаційні, які надають конкретні методи реалізації правових норм та концентрують увагу виконавців на рекомендованих способах вирішення проблем, політичні, яку формують загальний вектор реалізації державних програм та курсу держави загалом у сфері охорони здоров'я.

Більш конкретні методи, що використовуються в інституційному механізмі державного управління охороною здоров'я це — технології, Програми, Концепції та Постанови. Що стосується технологій, то вони мають дві форми — високотехнологічні пристрої для лікування, що містять у собі наукові доробки в сфері фармацевтики, інформаційних технологій, електроніки і т. і. та технології (протоколи) лікування, які містять у собі нові інноваційні методики лікування. До інструментів інституційних механізмів державного управління відносяться також Програми. До основних програм у сфері охорони здоров'я у 2019 році відносяться такі Програми як: "Реформа первинної медичної допомоги" — 15,3 млрд грн, "Безкоштовна діагностика" — 2 млрд грн, "Медична субвенція місцевим бюджетам на спеціалізовану амбулаторну, стаціонарну та екстрену медичну допомогу" — 55,5 млрд грн, "Реформа екстреної медичної допомоги" — 922,5 млн грн, "Державні закупівлі ліків і медичних виробів" — 5,9 млрд грн, програма "Доступні ліки" — 1 млрд грн, "Відшкодування вартості препаратів інсуліну за кошти державного бюджету" — 925 млн грн, "Розбудова мережі кардіоцентрів" — 150 млн грн, "Єдиний державний кваліфікаційний іспит" — 16,7 млн грн [1].

Серед Концепцій державного рівня, які мали вплив останніми роками слід виділити "Концепції розвитку системи громадського здоров'я", яка була схвалена Кабінетом міністрів Розпорядженням від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. та "Концепція Загальнодержавної програми "Здоров'я — 2020: український вимір", яка була схвалена Кабінетом міністрів України розпорядженням від 31 жовтня 2011 р. № 1164-р. Ці та інші Концепції загальнонаціонального масштабу, які затверджуються на державному рівні мають значний вплив на розвиток системи охорони здоров'я. також важливим інструментом інституційного механізму державного управління охороною здоров'я є Постанови кабінету Міністрів, якими затверджуються важливі рішення в медичній сфері.

Аналізуючи форми забезпечення інституційних механізмів державного управління охороною здоров'я, слід визначити, що правове та нормативне забезпечення спирається значною мірою на основну ланку інституційного механізму — створення законодавчої бази. Закони України в сфері охорони здоров'я є головними інституційно-утворюючими ланками медичної реформи, що проводиться на теперішній час. Безумовно, що законодавча база спирається на міжнародні правові акти та угоди, а в частинах, де Закони ще не прийняті регулюється Указами Президента України, Постановами Кабінету міністрів, Наказами МОЗ та інших міністерств.

Цей вищий рівень законодавчої бази інституційного механізму державного управління охороною здоров'я підкріплюється таким складовими нормативного забезпечення: положення, рішення, інструкції, норми та нормативи, стандарти, методичні вказівки.

Як і кожна система, кожний механізм, інституційний механізм державного управління охороною здоров'я повинен мати інформаційну базу, яка забезпечує моніторинг, зворотний зв'язок, координацію та вдосконалення. Особливостями сучасного етапу формування та використання інформаційного забезпечення інституційного механізму державного управління охороною здоров'я є його діджиталізація та використання інформаційних технологій. Структурними елементами такої бази є відомчі та корпоративні інформаційні мережі, звіти юридичних осіб, одноразові обстеження, матеріали з Інтернету, засоби масової інформації, статистичні звіти.

Переходячи до аналізу особливої ролі міжнародних організацій в інституційному механізмі державного управління охороною здоров'я, необхідно зупинитися на їх значенні та функціях у національних та світовій системі охорони здоров'я.

Міжнародні організації, як і інші організації, не можуть мати прямий вплив на систему охорони здоров'я. Цей вплив може бути тільки опосередкованим. Як визначає професор О. Пидде в роботі "Нормативне регулювання діяльності медичних організацій в умовах розмежування повноважень між органами влади" існують непорушні правові основи, що забезпечують функціонування охорони здоров'я. Вони такі:

1. Верховенство Конституції перед поточним законодавством.
2. Всеохоплюючий і визначальний характер загального (надгалузевого, надвідомчого) законодавства перед спеціальним, галузевим законодавством.
3. Обмежена дію інших нормативних актів.
4. Обмежена службова роль відомчих нормативних актів, особливі умови їх застосування [2, с. 226—233].

Сучасна діяльність міжнародних та національних неурядових організацій спрямована на імплементацію європейських принципів організації охорони здоров'я. Колядич М.М. та ін. у роботі "Медико-соціальні аспекти управління соціальною сферою в Україні" зазначають, що "в Україні робляться спроби розвивати соціальну політику відповідно до сучасних європейських його зразків. Це зафіксовано прийняттям низки державних актів, які визначають пріоритети та напрями подальшої оптимізації всіх складових державного управління, зокрема Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною, Закону про національну безпеку України, Концепції адаптації законодавства України до законодавства ЄС і Плану дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми інтеграції України до ЄС тощо" [3, с. 27—35]. У своєму дослідженні автори не наводять цілу низку спеціальних законодавчих актів, які переорієнтують національні механізми державного управління на європейські зразки, вони більше описують інфраструктуру, загальний контекст функціонування інституційної системи державного управління охорони здоров'я.

Європейська система охорони здоров'я тісно функціонує з головною медичною організацією світу — Все-

світньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Діяльність ВООЗ носить універсальний характер, але більшою мірою, вона все ж є майданчиком для переговорів представників різних країн та регіонів світу з метою винесення на розгляд світової спільноти консолідованої думки з приводу глобальних проблем медичної сфери.

До організацій, які не входять до структури ООН І. Фуртак виділяє, як найбільш впливову, таку організацію, як Всесвітня медична асоціація (WMA), яка була створена в 1947 році. Вона сформувалась з 64 громадських організацій країн світу. Під егідою цієї організації було прийнято цілий ряд важливих документів, що регламентують правила поведінки лікарів, медичних установ по відношенню до пацієнтів та визначення протоколів проведення медичної діяльності [4, с. 125—134].

Діяльність ВООЗ як універсальної організації в сфері охорони здоров'я не може охопити весь спектр медичної діяльності. Існують більш вузькопрофільні організації, які професійно та ретельно розглядають питання профілактики, боротьби з окремими захворюваннями. До таких організацій слід віднести такі вузькопрофільні організації, як Міжнародна федерація діабету (IDF), Міжнародне агентство з дослідження раку (IARC), Міжнародне товариство з вивчення діабету у дітей і підлітків (ISPAD), Всесвітня асоціація дій по захисту дитячого харчування (IBFAN), Європейська рада ресусцитації (ERC), Американська психіатрична асоціація (APA) та інші організації. Такі організації значною мірою формують режими лікування захворювань на основі розробки рекомендацій та проектів протоколів лікування [5].

Крім цього, ми можемо визначити цілий ряд організацій, що активно працюють в системі охорони здоров'я, надання медичних послуг, медичної допомоги на волонтерських благодійних засадах. Детально проаналізували діяльність таких організацій в своїй монографії "Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я" Сазонець І.Л., Зима І.Я. [13]. До таких організацій ми можемо віднести Міжнародні федерації товариства Червоного Хреста і Червоного Напівмісяця в Україні (МЧХ), Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Міжнародну організацію з міграції (МОМ), Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні, Білорусі та Молдові (УВКБ ООН), Представництво дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) [5]. Активно проводили свої програми в Україні міжнародна організація "Лікарі без кордонів" (MSF) [6] та "Право на здоров'я" (HealthRight International, HRI) [7]. Новою світовою гуманітарною організацією в сфері охорони здоров'я є Фонд Білла і Мелінди Гейтс (Bill & Melinda Gates Foundation). До цього Фонду було зроблено найбільше в світі на той час пожертвування 33,5 млрд дол. [8].

Така відома організація як "Лікарі без кордонів" розпочинала свою діяльність у 1971 році як незалежна професійна організація французьких лікарів. Міжнародний Червоний Хрест розпочинав свою роботу у 1863 році у Женеві як комітет з 5 осіб — лікарів. Таким чином, професійні організації лікарів стали основою багатьох потужних натеper організацій світового значення. Сьо-

годні з'являються все нові об'єднання лікарів з метою вдосконалення систем охорони здоров'я. Такі об'єднання формують велику групу міжнародних організацій — професійних об'єднань. До таких організацій можна віднести такі: Європейське товариство кардіологів (ESC), Американська колегія хірургів (ACS), Всесвітня організація сімейних лікарів (WONCA), Міжнародне товариство естетичної пластичної хірургії (ISAPS) та інші організації [5].

Нами запропоновано інституційний механізм державного управління системою охорони здоров'я. Його структура, що представлена в цій частині роботи, розроблена на основі наукових досліджень Зими І., Рудницької Р., Сазонця І.Л., Сидорчук О., Стельмах О., Федорчук О., Шило К. та з урахуванням виявленого нами впливу міжнародних організацій на механізми державного управління в цій сфері [9—11; 13] (рис. 1).

Система державного управління охороною здоров'я України також активно співпрацює з міжнародними організаціями в багатьох напрямках. Р. Грицько консолідує та виокремлює такі напрямки в контексті співпраці з МОЗ України. Головними за його думкою є наступні кроки, які зробило МОЗ України в напрямі посилення громадського здоров'я у відповідності до світових інтеграційних вимог та разом з міжнародними організаціями:

прийнято політичне рішення щодо повернення функцій епідагляду до Міністерства охорони здоров'я України;

створено Центр громадського здоров'я (далі Центр), обрано його генерального директора та забезпечується приєднання до нього лабораторних центрів; розроблено і погоджено проект концепції реформування системи громадського здоров'я;

проведено оцінку Європейською Комісією та Європейським центром контролю за захворюваннями з питань системи епідагляду за інфекційними захворюваннями; проведено оцінку сфери безпеки крові (відповідно до проекту Світового банку);

продовжується оцінка лабораторної мережі з метою подальшої оптимізації;

приєднання до міжнародної ініціативи "Глобальний порядок денний з питань здоров'я", проведено оцінку його Міжнародною робочою групою, напрацьовується дорожня карта імплементації;

відновлено співпрацю з США щодо програми з питань біобезпеки, розпочалася підготовка до впровадження електронної інтегрованої системи спостереження за захворюваннями;

ініційовано відновлення розробки нової Концепції розбудови системи біобезпеки та біозахисту [12, с. 107—111].

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведені дослідження є доцільним згрупувати міжнародні організації, які є складовою частиною інституційного механізму державного управління охороною здоров'я в чотири групи: 1. Організації — майданчики для переговорів та комунікації світової медичної спільноти. 2. Міжнародні організації, що рекомендують режими лікування та встановлюють норми та стандарти в охороні здоров'я. 3. Міжнародні гуманітарні

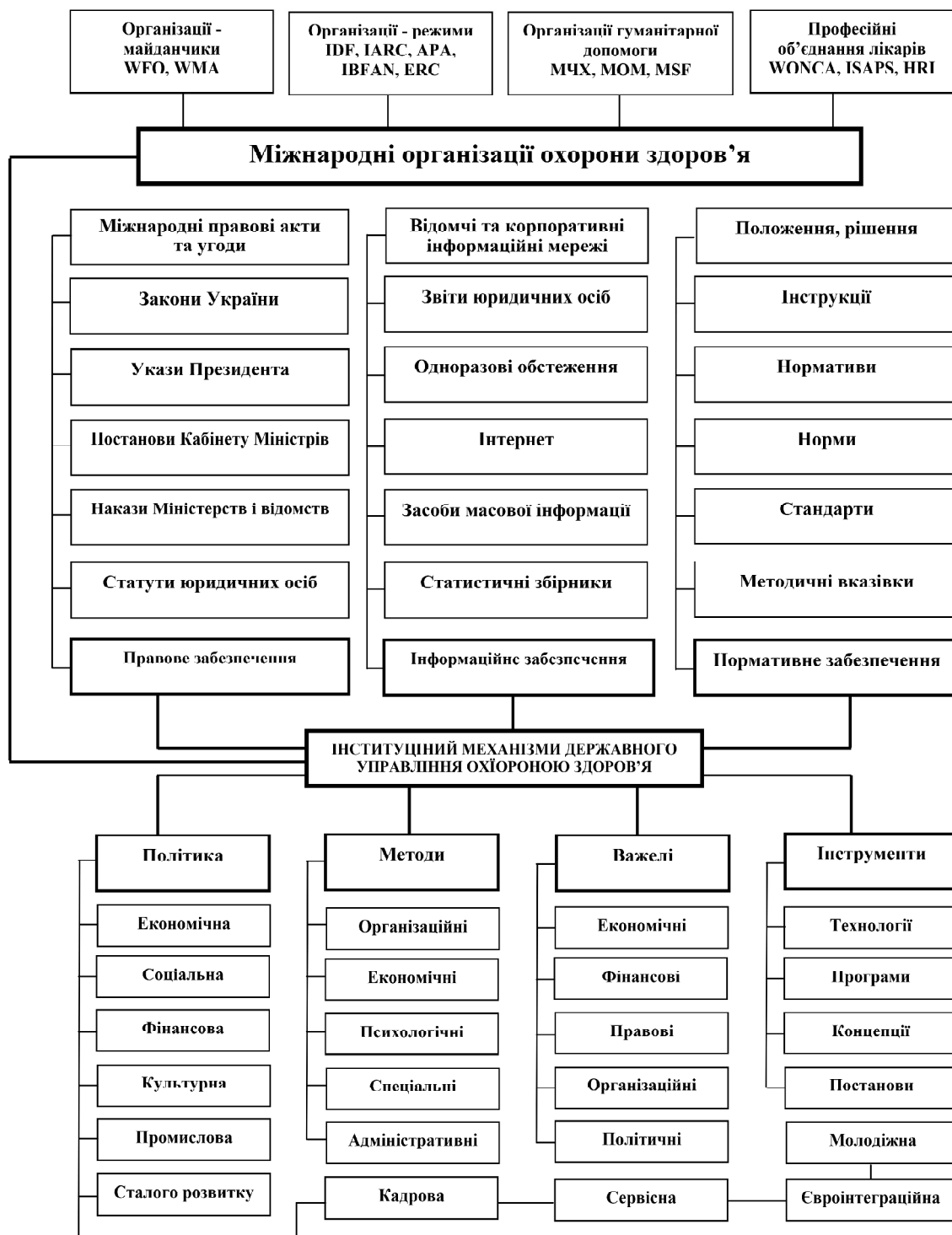

Рис. 1. Структура інституційного механізму державного управління охороною здоров'я

Джерело: складено автором на основі [9—11; 13].

та благодійні організації. 4. Міжнародні професійні організації, асоціації, спілки лікарів за професійною ознакою.

Попри той факт, що національне законодавство є вищим за статусом ніж рішення, рекомендації міжнародних організацій, все ж таки останні на тепер почали відігравати суттєве значення в функціонуванні інституційного механізму державного управління охороною здоров'я. Прогнози міжнародних організацій, їх рекомендації, грантова діяльність, фінансування та безпо-

середня організація та участь у гуманітарних місіях, програмах благодійності в сфері охорони здоров'я значно посилюють вплив міжнародних організацій на систему охорони здоров'я всіх країн світу. В окремих країнах та регіонах світу, які є економічно та соціально неблагополучними міжнародні організації приймають участь у державному управлінні як ініціатори створення інституційно оформленої системи охорони здоров'я. В багатьох країнах світу поки що відсутні такі системи, тому створення мережі лікарняних установ, наявність меди-

каментів та медичного обладнання, кваліфікованих лікарів і закладів, що готують лікарів, або хоча б медичних сестер є відповідальністю міжнародних організацій.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення функцій міжнародних медичних організацій, розробка рекомендацій щодо створення умов для подальшої співпраці органів державного управління та міжнародних організацій в сфері охорони здоров'я на території України.

Література:

1. Державні медичні програми. URL: <https://moz.gov.ua/search?q=програми> (дата звернення 10.10.2019).
2. Пиддє А.Л., Маруніч Т.А. Нормативное регулирование деятельности медицинских организаций в условиях разграничения полномочий между органами власти. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукр. наук. практ. конф., 17—18. Квітн. 2008 р. м. Львів: НУ "Львівська політехніка", 2013, С. 226—233.
3. Колядич М.М., Грицко Р.Ю., Фуртак І.І. Медико-соціальні аспекти управління соціальною сферою в Україні. Молодий вчений. Медичні науки. 2019. № 6 (70). С. 27—35.
4. Фуртак І., Варава А., Правове забезпечення раціоналізації державного управління системи охорони здоров'я України. Демократичне врядування. 2010. № 6. С. 125—134.
5. Категорія: міжнародні організації. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Міжнародні організації](https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Міжнародні_організації) (дата звернення 10.10.2019).
6. Лікарі без кордонів. URL: <https://ru.msf.org/russia/article.cfm?article=0F03E4F2-15C5-F206-3ECF-265FDA65E3ED> (дата звернення 10.10.2019).
7. Право на здоров'я. URL: <https://www.webcitation.org/6I9AFvl6f?url=http://www.healthright.org/our-priorities> (дата звернення 10.10.2019).
8. Фонд Білла і Мелінди Гейтс. URL: <https://www.gatesfoundation.org/> (дата звернення 10.10.2019).
9. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. Науковий вісник "Демократичне врядування". 2008. Вип 1. URL: <https://mail.google.com/mail/u/> (Дата звернення 14.05. 2019).
10. Рудніцька Р.М., Сидорчук О.Г., Стельмах О.М. Механізми державного управління: сутність і зміст / За ред. М.Д. Лесечка, А.О. Чемериса. Львів. ЛІДУ НАДУ, 2005. 28 с.
11. Шило К. М. Механізм державного регулювання формування трудового потенціалу. Економіка і організація управління. 2014. Вип. 1—2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_45 (дата звернення 10.10.2019).
12. Грицко Р. Громадське здоров'я і сімейна медицина об'єднаних територіальних громад. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 4 (76), С. 107—111.
13. Сазонець І.Л., Зима І.Я. Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я. Рівне. Волинські обереги, 2018. 168 с.

References:

1. Ministry of Healthcare of Ukraine (2020), "State medical programs", available at: <https://moz.gov.ua/search?q=prohramy> (Accessed 30 July 2020).
2. Pyddie, A.L. and Marunych, T.A. (2008), "Normative regulation of the activities of medical organizations in the context of the division of powers between authorities", *Medychne pravo Ukrainy: pravovyy status patsiientiv v Ukraini ta joho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia)*. Materialy II Vseukr. nauk. prakt. konf. [Medical law of Ukraine: the legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement). Proceedings of the II All-Ukrainian scientific-practical conference], NU "L'vivs'ka politekhnika", Lviv, Ukraine, 17—18 April, pp. 226—233.
3. Koliadych, M.M. Hrytsko, R.Yu. and Furtak, I.I. (2019), "Medical and social aspects of social sphere management in Ukraine", *Molodyj vchenyj. Medychni nauky*, vol. 6 (70), pp. 27—35.
4. Furtak I. and Varava A. (2010), "Legal support for the rationalization of public administration of the health care system of Ukraine", *Demokratychnе vriaduvannia*, vol. 6, pp. 125—134.
5. wikipedia (2020), "Category: international organizations", available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Міжнародні організації](https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Міжнародні_організації) (Accessed 30 July 2020).
6. Medecins Sans Frontieres (2020), available at: <https://ru.msf.org/russia/article.cfm?article=0F03E4F2-15C5-F206-3ECF-265FDA65E3ED> (Accessed 30 July 2020).
7. HealthRight International (2020), available at: <https://www.webcitation.org/6I9AFvl6f?url=http://www.healthright.org/our-priorities> (Accessed 30 July 2020).
8. Bill & Melinda Gates Foundation (2020), available at: <https://www.gatesfoundation.org/> (Accessed 30 July 2020).
9. Fedorchak, O. (2008), "Classification of mechanisms of public administration", *Naukovyj visnyk "Demokratychnе vriaduvannia"*, vol. 1, available at: <https://mail.google.com/mail/u/> (Accessed 30 July 2020).
10. Rudnits'ka, R.M. Sydorchuk, O.H. and Stel'makh, O.M. (2005), *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia: sutnist' i zmist [Mechanisms of public administration: essence and content]*, LIDU NADU, L'viv, Ukraine.
11. Shylo, K.M. (2014), "The mechanism of state regulation of labor potential formation", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 1—2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_45 (Accessed 30 July 2020).
12. Hrytsko, R. (2018), "Public health and family medicine of united territorial communities", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 4 (76), pp. 107—111.
13. Sazonets', I.L. and Zyma, I.Ya. (2018), *Sotsial'ni instytuty v transformatsii derzhavnoi systemy upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia [Social institutions in the transformation of the state health care management system]*, Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2020 р.

М. М. Бурик,
здобувач
ORCID ID: 0000-0001-8939-1324

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.168

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ РОЗВИТКУ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

М. Buryk,
Candidate for a degree
ORCID ID: 0000-0001-8939-1324

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF MANAGEMENT ENTITIES IN THE FIELD
OF DEVELOPMENT OF ROAD AND TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

Суб'єкти управління впливають на стратегічні, тактичні та поточні заходи розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури. Проблемними питаннями ефективності діяльності суб'єктів управління в досліджуваній області в Україні є несистемність дій, відсутність координації та контролю ефективності прийняття рішень, планування та прогнозування, незавершена адміністративна реформа. У статті на основі аналізу нормативних документів регулювання діяльності суб'єктів управління дорожньо-транспортною інфраструктурою України з'ясовано основні проблемні аспекти їх функціонування. Визначено функції, обов'язки та рівні відповідальності суб'єктів управління дорожньо-транспортної інфраструктури в Україні, запропоновано шляхи їхнього розв'язання. Окреслено останні тенденції та напрями державного регулювання та управління дорожньо-транспортного господарства в Україні. Виділено три рівні ієрархії державного управління. Визначено, що децентралізація позитивно позначається на діяльності суб'єктів управління в досліджуваній області. Структура управління дорожньо-транспортною інфраструктурою недосконала, що зумовлює недоліки управління дорожнім господарством.

The subjects of management influence the strategic, tactical and current measures of the development of road transport infrastructure. Problematic issues of the effectiveness of the activities of the subjects of management in the studied area in Ukraine are non-systematic actions, lack of coordination and control over the effectiveness of decision-making, planning and forecasting, and the inadequacy of administrative reform. In the article, based on the analysis of regulatory documents regulating the activities of the subjects of road and transport infrastructure management in Ukraine, the main problematic aspects of their functioning are clarified. The functions, responsibilities and levels of the subjects of management of the road transport infrastructure in Ukraine are determined, the ways of their solution are proposed. The latest trends in the direction of state regulation and management of the road transport sector in Ukraine have been identified. Three levels of the hierarchy of public administration are identified. Relations associated with the activities of transport and the development of its infrastructure are regulated at different levels of government by a large number of regulatory documents. The management structure of road transport infrastructure is imperfect, which leads to deficiencies in road management. The system of management entities is complex, characterized by an insufficient level of coordination, control over the decentralization of functions, powers in the field of road transport infrastructure of Ukraine. By 2018, the governance structure led to an imbalance of interests, development priorities, in particular at the regional level, through the lack of influence of local governments, which could regionally plan the development of road and transport infrastructure. It has been determined that decentralization has a positive effect on the activities of the subjects of management in the studied area. The decentralization reform ensures the improvement of the performance of the subjects of management through the potential

impact on the regional development of infrastructure and financing instruments. The financing subsystem within the framework of management is a determining factor in the efficiency of activities in the field of road transport infrastructure.

Ключові слова: суб'єкти управління, дорожньо транспортна інфраструктура, мережа доріг загального користування, державно-приватне партнерство, розвиток транспортної інфраструктури.

Key words: management subjects, road transport infrastructure, network of public roads, public-private partnership, development of transport infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ АКТУАЛЬНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Суб'єкти управління впливають на стратегічні, тактичні та поточні заходи розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури. Схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [9] на стратегічному рівні визначає потребу у комплексній транспортній політиці, ефективному державному управлінні та створенні інтегрованої до світового господарства високотехнологічної транспортної системи. Інституціональна спроможність є вагомим фактором впливу на визначені у Стратегії цілі. Координація суб'єктів управління, зважаючи на вказані цілі, контроль якості виконання функцій органів виконавчої влади визначає швидкість та ефективність досягнення цих завдань.

Проблемними питаннями ефективності діяльності суб'єктів управління в досліджуваній області в Україні є несистемність дій, відсутність координації та контролю ефективності прийняття рішень, планування та прогнозування, незавершена адміністративна реформа (не розмежовані функції державного контролю та регулювання суб'єктів), недостатній рівень підвітності та прозорості суб'єктів управління. Зазначене потребує дослідження та оцінки діяльності суб'єктів управління в сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженнями державного регулювання та управління транспортної галузі займалися В. Брагінський, В. Ковальов, О. Собкевич, А. Ткаченко, А. Халецька, С. Гайдученко, Ю. Малюкова, О. Дмитрієва, Т.Г. Затонацька, А.А. Возненко, Л.С. Козак, О.В. Федорук, О.Ю. Рудченко, О.М. Поліщук, І.І. Токар, Н.Ю. Ширяєва та інші. Попри великий доробок вітчизняних науковців, питання, що стосується діяльності суб'єктів управління у сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури залишається відкритим. У зв'язку із цим метою статті є встановлення ефективних методів управління у сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є об'єктивне оцінювання діяльності суб'єктів управління в сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури України після реформи децентралізації 2018 року.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Державне управління здійснюється у сферах, де необхідним є забезпечення першочергової реалізації публічних інтересів [4]. Відповідно до Закону України "Про транспорт" [10] метою державного управління в області транспорту є своєчасне, повне і якісне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та забезпечення потреб оборони держави, захист прав споживачів при транспортному обслуговуванні, безпечне функціонування транспорту, дотримання необхідних темпів і пропорцій розвитку транспортної системи тощо [1]. Крім зазначеного закону, відносини, пов'язані з діяльністю транспорту та розвитком його інфраструктури регулюються на різних рівнях державного управління великою кількістю нормотворчих документів.

Головним суб'єктом державного управління в сфері дорожнього господарства в контексті реалізації під наглядом Кабінету Міністрів України державної політики є Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор) [2]. Основна діяльність підприємств дорожнього господарства проваджується у складі ПАТ "ДАК "Автомобільні дороги України", що є монополістом на вітчизняному ринку дорожньо-будівельних робіт.

Ширяєва Н.Ю. [13] виділяє ієрархію менеджменту у сфері дорожньої інфраструктури:

1. Перший рівень: Міністерство інфраструктури України, зокрема Директорат дорожньої інфраструктури [7].
2. Другий рівень (галузевий): Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор) [2].
3. Третій рівень (місцевий): управління дорожнього господарства міських рад.

У сфері реалізація державної політики щодо управління транспортною інфраструктурою України головну роль відіграє Міністерство інфраструктури України, основні пріоритети діяльності якого спрямовані на забезпечення відповідності національної транспортної інфраструктури європейському рівню, поступове зменшення ролі держави у роботі державних монополій; створення нормативно-правових умов акціонування бюджетотворюючих компаній, децентралізація функцій Міністерства. Міністерству інфраструктури України підпорядковуються наступні служби та агентства [2]:

1. Державна авіаційна служба України.
2. Державна служба України з безпеки на транспорті.
3. Державне агентство автомобільних доріг.
4. Державне агентство інфраструктурних проектів України.

Рис. 1. Структура управління дорожнім господарством України (після реформи 2018 року)

Джерело: [3].

5. Державна служба України з морського та річкового транспорту [3]. Структура управління недосконала (рис. 1), що зумовлює недоліки управління дорожнім господарством. Для прикладу, монополістичне положення ПАТ "ДАК "Автомобільні дороги України" не забезпечує розвитку конкуренції в транспортній галузі, дорожньому виробництві, експлуатаційному обслуговуванні, ремонті доріг. Укравтодор довгий час виконував обов'язки замовника, розпорядника коштів, виконавця та контролера. Структура управління до 2018 року зумовлювала дисбаланс інтересів, пріоритетів розвитку, зокрема на регіональному рівні, через відсутній вплив органів місцевого самоврядування, які б мали можливість регіонально планувати розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури.

Кабінет Міністрів України відповідальний за реалізацію системного підходу та відповідальний за реформування системи управління, спрямованого на децентралізацію, забезпечення розвитку конкуренції, інтеграцію системи контролю якості, достатнього рівня фінансування, інновації, державно-приватне-партнерство, ремонт доріг та будівництво автошляхів.

Структурні зміни та напрями розвитку дорожнього господарства України передбачають також реформування системи контролю в дорожньому господарстві. Зараз функцію контролю за якістю виконання дорожніх робіт реалізує ДП "НТЦ "Дорожній контроль якості". Також оновлений Укравтодор залучатиме до контролю якості іноземних та вітчизняних незалежних експертів в сфері дорожнього виробництва, громадські організації. Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів підприємствами дорожнього господарства здійснюватиметься Державною аудиторською службою, забезпечуватиметься громадський контроль, реалізовуватиметься принцип прозорості та відкритості даних (зокрема, за допомогою системи тендерних торгів та держзакупівель "ProZorro"), впроваджуватимуться механізми фінансових гарантій на виконанні будівельно-монтажні роботи [12].

Суб'єктами державного регулювання розвитку транспортної інфраструктури в Україні є: на загальнодержавному рівні — Міністерство інфраструктури України, яке відповідає за розвиток транспортно-дорожнього комплексу, координує роботу об'єднань, підприємств, установ та організацій автомобільного, авіаційного, залізничного, морського і річкового транспорту, шляхового господарства; на регіональному рівні — комісії з координації роботи транспорту, створені органами місцевої влади та самоврядування [3].

Структура Міністерства інфраструктури України [7] включає такі суб'єкти управління, що відповідальні за розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури: Директорат дорожньої інфраструктури, Директорат авіаційного транспорту, Директорат автомобільного та електричного міського транспорту, Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції, Директорат залізничного транспорту, Директорат морського та річкового транспорту, Директорат з безпеки на транспорті. Вказані Директорати є основними суб'єктами реалізації стратегії розвитку транспортної інфраструктури.

В умовах реформування публічної влади України відбувається формування нового механізму публічного управління дорожньо-транспортною інфраструктурою, що передбачає передачу значних повноважень та функцій від органів державної влади до органів місцевого самоврядування, що ґрунтується на принципах співробітництва [1].

Починаючи з 2016 року значний обсяг коштів для розвитку інфраструктури залишається у розпорядженні місцевих рад та спрямовується на фінансування транспортної галузі та розвиток дорожнього господарства [5].

Основні функції органів місцевого самоврядування в умовах реформування механізмів публічного управління інфраструктурою такі:

— підготовка та подання до органів влади пропозицій щодо формування фінансування за профільними

статтями витрат для підвищення ефективності задоволення матеріально-побутових і соціально-культурних потреб населення та контроль їхнього виконання;

— адміністративні та організаційно-методичні повноваження соціального обслуговування в поєднанні із забезпеченням як належної якості управління, так і якості надання платних та безоплатних послуг населенню;

— мобільність та адаптованість системи управління до нових умов та реформ;

— заохочення інвестицій в інфраструктуру підприємства і формування ефективних механізмів взаємодії господарських суб'єктів для розвитку інфраструктури за рахунок взаємовигідних партнерських відносин;

— формування громадського бюджету участі, що перебуває виключно в розпорядженні громади, визначений на підставі суспільного діалогу та голосування за проекти, у процесі дискусій серед експертів і дебатів у місцевій спільноті [1].

Управління транспортною системою на регіональному рівні залежить від ефективності функціонування і безперебійності роботи виробництв та взаємодія інших галузей національної економіки. На наступному рівні управління транспортною галуззю задіяні органи транспортної адміністрації, неадміністративні господарсько-фінансові структури і координаційні органи. На регіональному і місцевому рівні виконуються такі функції, як контроль за ціноутворенням, питання застосування податкових пільг, покриття поточних збитків транспортних підприємств, що займаються соціально-значущими перевезеннями, розвиток регіональної транспортної інфраструктури [11].

В обласних державних адміністраціях функціонують Управління транспорту та зв'язку, які відповідно до Положень про власну діяльність забезпечують реалізацію державної політики в галузях транспорту (авіаційного, автомобільного, залізничного, річкового та міського електричного) та зв'язку на території області. Зокрема до основних завдань належать: організація розробки і здійснення заходів для поліпшення інвестиційного й інноваційного клімату регіону у сферах транспорту та зв'язку; підготовка рекомендацій в цілях проведення реформ, розвитку сфери транспорту; захист прав та інтересів споживачів; державний контроль за дотриманням економічними агентами норм, правил, стандартів; оцінка тенденцій розвитку транспорту та усунення недоліків [8].

До основних недоліків у державному регулюванні транспортної інфраструктури України, на нашу думку, слід віднести:

1) відсутність єдиного органу державного регулювання у транспортній сфері, який одночасно має виконувати регулюючу, моніторингову та контролюючу функції [4];

2) існування дисбалансу у розвитку транспортної інфраструктури за категоріями транспорту [4];

3) відсутність надання податкових пільг інвесторам в інфраструктурні об'єкти [4];

4) відсутність механізму збалансованості кількості операторів в різних секторах транспортного ринку через процес ліцензування [4];

5) відсутність дієвого механізму формування цінової (тарифної) політики у транспортній сфері з ураху-

ванням необхідності запобігання монополізації, водночас сприяючи конкуренції на суміжних ринках [4].

Розвиток дорожньо-транспортного господарства в Україні гальмується через: поганий стан мережі доріг загального користування, які потребують капітального ремонту; недостатня кількість бюджетних ресурсів для заміни дорожнього покриття на відповідне міжнародним вимогам; відсутність ефективних механізмів фінансування дорожніх робіт і належного контролю за виконанням таких робіт [5].

Відповідно до положення про Державне агентство автомобільних доріг України, головними завданнями даного органу виконавчої влади є:

1) реалізація державної політики, також внесення пропозицій по її формуванню в сфері дорожнього господарства [9];

2) здійснення управління автомобільними дорогами загального користування [9];

3) інформування й надання роз'яснень стосовно здійснення державної політики в цій сфері [9];

4) організація реконструкції, ремонту і утримання автомобільних шляхів, відповідного інженерного обслуговування, розміщення об'єктів дорожнього сервісу і інших відповідних споруд [9];

5) забезпечення технічного регулювання в сфері реконструкції й капітального ремонту автошляхів [9];

6) здійснення управління об'єктами державної власності [9].

Слід зазначити, що в умовах глобалізаційних змін та євроінтеграції побудова системи управління має враховувати загальносвітові тенденції державного регулювання транспортної системи, які найбільш чітко простежуються у наступному [11—13].

1. Децентралізація державного управління з передачею територій широкого кола повноважень у сфері регулювання розвитку транспортного сектора. При цьому неминуче постають проблеми створення регіональних адміністративних структур, рівневого розподілу сфер відповідальності, відпрацювання механізмів реалізації державної транспортної політики в регіонах тощо.

2. Державна підтримка і фінансування функціонування і розвитку транспортної системи, особливо при реалізації капіталомістких соціально-значущих проєктів.

3. Перехід від підтримки окремих транспортних галузей до комплексного планування розвитку транспорту.

4. Підтримка власних транспортних галузей і через них національного підприємництва в споріднених і підтримуваних галузях (наприклад: повітряний транспорт та літакобудування).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, система суб'єктів управління є складною, характеризується недостатнім рівнем координації, контролю через децентралізацію функцій повноважень у сфері дорожньо-транспортної інфраструктури України. Таким чином, функціонування і розвиток транспорту як найважливішого елемента соціально-економічної системи країни обумовлено не тільки ринковим інструментарієм, а й участю держави, яка є регулятором всіх

ланок процесу перевезень вантажів і пасажирів, на регіональному, секторальному, державному та міжнародному рівнях, що відтворюється через створення інвестиційної привабливості та забезпечення конкурентоспроможності всієї транспортної галузі національної економіки, має прямий вплив на зростання національного багатства та поліпшення якості життя населення.

Література:

1. Гайдученко С., Малукова Ю. Управління інфраструктурою міст в умовах реформування публічної влади України: теоретичні аспекти. Державне управління: теорія та практика. 1 (64). 2019. С. 158—164.

2. Державне агентство автомобільних доріг України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukravtodor.gov.ua>

3. Дмитрієва О. Транспортна інфраструктура як об'єкт державного регулювання. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. (24). 2020. С. 52.

4. Дмитрієва О.І. Стан державного регулювання транспортної інфраструктури та особливості забезпечення її ефективності. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. 2019. № 6 (141). С. 18—27.

5. Затонацька Т.Г., Возненко А.А. Трансформація механізму державного фінансування транспортної інфраструктури України. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 22. Вип. 2. 2017. С. 43—47.

6. Козак Л.С., Федорук О.В. Особливості формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України. Економіка та держава. 2020. № 3. С. 53—60. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.53

7. Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mtu.gov.ua>

8. Положення про управління транспорту та інфраструктури Волинської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Transport/Посадова.pdf>

9. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-р#Text>

10. Про транспорт: Закон України № 232/94-ВР з поточною редакцією від 16.07.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр#Text>

11. Рудченко О.Ю., Поліщук О.М. Механізм державного регулювання розвитку транспортної інфраструктури мегаполісу. Університетські наукові записки. 2017. № 61. С. 93—100.

12. Токар І.І. Сучасний стан та тенденції розвитку дорожнього господарства України. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. (1). 2019. С. 153—163.

13. Ширяєва Н.Ю. Інноваційні завдання менеджменту в дорожній галузі. Наукове видання Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології. матеріали XX Всеукр. щорічної студент. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю. 18 травня 2019 р., Одеса. Одеськ. регіон. інст-т

держ. управл. Нац. академії держ. управл. при Президенті України. Одеса: ОРІДУ НАДУ, С. 78—80.

References:

1. Gaiduchenko, S. and Malyukova, Yu. (2019), "Management of urban infrastructure in the conditions of reforming the public power of Ukraine: theoretical aspects", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 1 (64), pp. 158—164.

2. State Agency of Motor Roads of Ukraine (2020), available at: <https://ukravtodor.gov.ua> (Accessed 20 August 2020).

3. Dmitrieva, O. I. (2020), "Transport infrastructure as an object of state regulation", *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva*, vol. 24, p. 52.

4. Dmitrieva, O. I. (2019), "The state of state regulation of transport infrastructure and features of ensuring its efficiency", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dizainu. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 6 (141), pp. 18—27.

5. Zatonatska, T. G. and Voznenko, A. A. (2017), "Transformation of the mechanism of state financing of transport infrastructure of Ukraine". *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 2 (22), pp. 43—47.

6. Kozak, L. S. and Fedoruk, O. V. (2020), "Peculiarities of forming an effective model of innovative development of the transport and road complex of Ukraine". *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 53—60. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.3.53

7. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2020) available at: <https://mtu.gov.ua> (Accessed 20 August 2020).

8. The Volyn Regional State Administration (2017) Regulations on the Department of Transport and Infrastructure, Available at: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/Transport/Посадова.pdf> (Accessed 20 August 2020).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Order "On approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text> (Accessed 20 August 2020).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On transport", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр#Text> (Accessed 20 August 2020).

11. Rudchenko, O. Yu. and Polishchuk, O. M. (2017), "The mechanism of state regulation of the transport infrastructure development of the metropolis". *Universytetski naukovyi zapysky*, vol. 61, pp. 93—100.

12. Tokar, I. I. (2019), "Current state and tendencies of road economy development of Ukraine". *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva*, vol. 1, pp. 153—163.

13. Shiryayeva, N. Yu. (2019), "Innovative tasks of management in the road industry", *Naukove vydannia [Modern management: models, strategies, technologies]*, *Vseukrainska shchorichna studentska naukovo-praktychna konferentsiia za mizhnarodnoi uchastiu [All-Ukrainian annual student scientific-practical conference with international participation]* Odessa. region. inst-t state. management Nat. Academy of State management under the President of Ukraine, Ukraine, pp. 78—80.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2020 р.